

निवडक शाहीर अमरशेख

संपादक
मलिका अमर शेख

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ,

पुस्तकाचे नाव : निवडक शाहीर अमरशेख

संपादक : मलिका अमर शेख

प्रथमावृत्ती : २०१७

प्रकाशक : सचिव ,
महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ रवींद्र नाठ्यमंदिर इमारत, दुसरा मजला,
पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी आवार, सयानी रोड, प्रभादेवी, मुंबई -
४०० ०२५.

मुख्यपृष्ठ संकल्पना : मलिका अमर शेख

अक्षरलेखन : लहू खामकर

आतील चित्रे : आशुतोष नामदेव ढसाळ

◎ प्रकाशकाधीन

मुद्रक : व्यवस्थापक
शासकीय मध्यमवर्ती मुद्रणालय,
मुंबई - ४०० ००४

किंमत : ₹ ६३४/-

या पुस्तकात व्यक्त केलेली मते स्वतः लेखकाची असून, या मताशी साहित्य आणि संस्कृती मंडळ व
महाराष्ट्र शासन सहमत असेलच असे नाही.

बुलंद स्वरांचा स्वरमयी प्रवास

महाराष्ट्रातल्या सोलापूरमधल्या एका खेड्यात बार्शीमधल्या हुसेन पटेल आणि मुनेरबींचा मुलगा... परिस्थितीच्या रेट्यानं सायकल दुकानात किलनर आणि पहाता पहाता स्वातंत्र्यलळ्यात उडी घेणारा तरुण गायक आणि मग लालबावटा कलापथक-नवयुग कलापथक-अमरशेख कलापथक - 'प्रपंच' या चित्रपटातली पहिली राष्ट्रपती पुरस्कार भूमिका आणि स्वतःच्या बुलंद आवाजात शाहिरीने गायकीने संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीत तेजानं तळपणारा आवाजाचा प्रवास थक्क करणाराच होता!

त्यांच्या आवाजाचं गारुड अवघ्या जनमानसावर प्रभावीपणे होईच पण त्यापुढे जाऊन अवघा जनसागर त्यांचा कोरस होई. आठ-आठ तास दिल्लीच्या रस्त्यावर गात रहात त्यांनी दिल्लीकरांना आणि संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीच्या नेत्यांनाही अर्चंबित केले.

त्यांचे वडिल हुसेन पटेल रेल्वेत टी.सी होते. रुबाबदार देखणं व्यक्तिमत्त्व पण त्यांच्या रंगेल छंदापायी लहानग्या महबूबला (हेच त्यांचं लहानपणीचं नाव) आईचे हाल पहावे लागले. हुसेन पटेलांनी एका नाचणारणीच्या नादात मुनेरबीला तिथंच धुणीभांडी करण्यासाठी ठेवल. ही भयंकर नरकयातना व मानखंडना मुनेरबीला सहन होईना. मालिक सुताराची पडदानशीन लेक तिनं कोर्टच्या आवारात बुरखा फेकून दिला न् नवन्याश्वाच तलाक दिला! त्या काळात एवढी बंडखोरीता दर्शवणारी अमरशेखांची आई मुनेरबी अर्धशिक्षित असली तरी जात्यावर ओव्या गात असे. लहानगा मेहबूब एकट्या आईचे कष्ट व ओव्या ऐकतच मोठा झाला. आईला मदत म्हणून महबूबनं क्लीनरची नोकरी, कुठे शेजान्याला पाणी घालणं हे करता करताच तो गाणी म्हणे, डोंगरदच्यात उंच आलाप ताना घेत. काम करतानाही गाणी ऐकत बार्शीकर गुंग होत. अशात प्रभात फेच्यांमध्ये गाणं गाता गाता कम्युनिस्ट पार्टीच्या चळवळीत ते ओढले गेले. वैचारिक बैठक पक्की झाली. याच दरम्यान अण्णा भाऊ साठे, द. ना. गव्हाणकर यांच्या जिवलग मैत्रीने लाल-बावटा कलापथक जिल्ह्या जिल्ह्यात कार्यक्रमाद्वारे भांडवलशाहीचा पर्दाफाश करून शोषित कष्टकरी दलितांचे प्रश्न मांडणारी गाणी व वग रचून प्रसिद्धीला आले. 'इटा'च्या कलकत्याच्या

शांती परिषदेत अचानक स्टेजजवळ आग लागली. प्रचंड गर्दीचा जमाव गोंधळून उटून पळू लागला. संयोजकांनी अमर शेखना पुढे केले. अमरशेखांनी आलाप उंचवला... “ही आग भुकेची जळते आमच्या पोटी”... आणि क्षणार्थात जमाव स्तब्ध होऊन थांबला. पृथ्वीराज कपूर्ही अर्चंबित होऊन पहात राहिले.

आचार्य अव्रेनी तर आपल्या या जिवलग मित्राला, “अमरशेख म्हणजे धग, रग, आग, यांची जिवंत बेरीज आहे. एखादा लढवय्या जसे शीर तळहातावर घेऊन लढतो तसे अमरशेख गाणे गातात” हे उद्गार त्यांनी अभिमानाने काढले.

याच चळवळीत कॉ. कुसुम जयकर यांच्याशी त्यांचा प्रेमविवाह झाला. तीही फार मोठी संघर्ष कहाणी... त्याकाळी हा विवाह प्रचंड वादग्रस्त. कुसुम जयकर पाठारे प्रभू व अमरशेख मुसलमान त्यामुळे त्यांच्या घरात प्रचंड मोठे वादळ ! “आम्हाला विष दे आणि आमच्या प्रेतांना ओलंडून मग जा !” असं घरातून सांगितलं गेलं तर त्यांच्या महानगरपालिकेतल्या ऑफिसच्या जागी जाऊन काहींनी सांगितले, “आम्ही जन्मभर पोसू पण पर जातीत लग्न करू नका” तर काहींनी थेट शामराव जयकरांना गाठून सांगितले की, “आम्हाला इतके पैसे दिलेत तर आम्ही अमरशेखांना ठार मारू” आमच्या आजोबांनी उत्तर दिलं की, “मी इतका नीच नाही, आला तसे परत जा.” खरंच ती पिढीच खूप वेगळी, तत्व-मूल्यांना माणूसपणाला जपणारी उंच माणसं!

तर इथे कम्युनिस्ट पार्टीचापण विरोध झाला! पक्षानं कार्यकर्त्याच्या लग्नात अधिकार दाखवून ‘लग्न करू नका’ असा पार्टी मॅन्डेट दिला! असं आजच्या काळात कोण बोलेल? पार्टीलाच लाथ मारून बाहेर जाणारे लोक! याचं कारण पण मजेदार होतं. कारण कॉप्रेड कुसुम ह्या बी. ए. पास ! अनू शाहीर हे क्हर्नार्क्यूलर फायनल (त्यावेळची सातवी !) त्यामुळे हे दोषं भांडतील न् पार्टीचं काम बाजूला राहील!

तर त्यावेळी दादासाहेब रुपवते आणि बॅ. रजनी पटेल यांनी दोघांची बाजू घेऊन पार्टीच्या लोकांना समजावलं ! दादासाहेब हे आईच्या कॉलेजमधले मित्र! एवढंच नव्हे तर दोघांचे लक्ष्मेसेज देण्याघेण्यातले मध्यस्थ ! या दोघांमुळे हे बहुचर्चित लग्न पार पडले ! मात्र त्यानंतर मात्र लगेच शाहिरांचे महानपण त्यांचे कलागुण, मानवीयता हे लक्षात घेऊन आजोबांनी शाहिरांना इतकं हृदयाशी धरलं की चक्क एके दिवशी हुसेन पटेल व शामराव जयकर यांचा एकत्रित फोटो घेण्याची क्रांतीच झाली! त्यानंतर शाहिरांनी कधीच मागे वळून पाहिलं नाही. यशाचा चढता आलेख -गावोगावी दौरे - गोवा-पोर्तुगीज मुक्ती लढा-संयुक्त महाराष्ट्र लढा- अशी अनेक आंदोलने शाहिरांनी गाजवलीच पण गावागावांत कार्यक्रम करतानाही मनोरंजनाबोरोबर प्रबोधन केलेच पण त्या त्या गावच्या शाळा-कॉलेजांसाठी कार्यक्रमाद्वारे निधीही मिळवून दिला. कार्यक्रमाच्या मध्यंतरात वा शेवटी डफ फिरवला जायचा. प्रेक्षक तो डफ भरून टाकत पैशांनी, मग शाहीर मिश्किलपणे जाहीर करत ‘डफामध्ये इतकी रक्कम गोळा झाली आहे. ती संयोजकांनी घ्यावी माझा डफ मात्र मल परत करावा’! प्रेक्षकांसमोरच ते पैसे संयोजकांना देऊन टाकत !

दोन-पाच लाखांचा जमाव असला तरी, आणि जर का माईक बिघडला तरी माईक बाजूला ठेवून गाणी म्हणायचे पण शेवटच्या प्रेक्षकाला ऐकू येईल इतका बुलंद गगनभेदी आलाप स्वर ! तर अशा पल्लेदार आवाजाने भारत दुमदुमून टाकत असतानाही ‘प्रपंच’ चित्रपटात एकही गाणं त्यांच नसतानाही

केवळ अप्रतिम परिपक्व अभिनयाच्या जोरावर त्यांना पहिले राष्ट्रपती पदक अभिनयासाठी मिळाले !!
राष्ट्रपती सर्वपल्ली राधाकृष्णन् यांच्या हस्ते!

नंतर कॉ. डॉगेंच्या आग्रहास्तव रशिया-झेकोस्लावियाचा दौरा केला. भरपूर मित्रपरिवार -मानवता-रसिकता-गुणग्राहक आणि दिलखुलास प्रेमळ स्वभाव याने हा उंच ताठ मानेचा शाहीर समाजाच्या हृदयाचं मर्म झालेला!

त्यानंतर शाहीरी परंपरा कायम जिवंत राहावी यासाठी 'शाहीर नगर'चे स्वप्न पाहिले. १६॥ एकर जमीन बोधेगाव जि. अहमदनगर येथे घेतली. सर्वश्रेष्ठ शाहिरांनी तिथे राहून नवीन शाहीर निर्माण करावा, आपली काही विद्या त्यांना शिकवावी, तेशेच राहून शेती करून गुरु-शिष्य परंप्रेमाणे सर्वांनी राहून शाहिरी परंपरा पुढे न्यावी असे सुंदर, उदात्त स्वप्न मात्र परिपूर्ण झाले नाही. २९ ऑगस्ट १९६९ रोजी इंदापूरला कार्यक्रमासाठी जाताना रात्री २ वाजता गाडीला मोठा अपघात होऊन त्यातच अमूल्य बेजोड-बुलंद स्वरांच्या शाहिरांनी डोळे मिटले !

सिंहावलोकन

खूप खूप रात्र... अंधार गुदूप... एक अशक्त ३-४ वर्षाची पोर... तापानं फणफणलेली... अर्धवट ग्लानीत डोळे उघडतेय्... वडिलांच्या खांद्यावर डोकं टेकून... खूप खूप वेळ तिला खांद्यावर घेऊन वडील येरझांच्या घालतात... अधूनमधून कपाळावर हात ठेवून पहातायत...

...कुठलीतरी छान सकाळ झिम झिम् पावसाची... तीच हडकुळी पोरगी मिटीमिटी डोळ्यांनी झिपरे केस सावरत वडिलांच्या दंडावर डोकं ठेवून पेपर वाचणांच्या वडिलांकडे पहातेय. आता ती त्यांच्या पोटावरच स्वार होऊन छातीवर डोकं ठेवून पेपरचं अलीकडच'बालेद्यान' वाचतेय...

...पुन्हा एक सकाळ... तिच्या घशातून आवाजच येत नाही. प्रचंड दुखतोय् घसा... टाळ्या वाजवून आईला बोलावतेय्, चौश्यांदा डिस्ट्रिया... घटसर्प! वडील तिला उचलतात. टँक्सीतून उतरून डॉक्टरचा दवाखाना शोधतात... वडिलांचं बोट धरून शालीत गुंडाळलेला हाडांचा छोटा सापळा निःशब्द वेदना सोसत चालत राहतो.

“खूप दुखतोय् घसा?” वडील अधूनमधून विचारतायत्, ती मानेनच नाही होय म्हणत रहाते.

“आता येईल दवाखाना...” ती पुन्हा मान डोलावते...

...ती पोर वडिलांच्या मांडीवर बसून चित्रपट बघतेय् कुठल्यातरी थिएटरमध्ये... वडील तिला पड्यावर दिसतायत्... ते खूप खूप दुःखी दिसतायत्... ते पहा जीव द्यायला चाललेत... उंच डोंगरावर जोरात चालताना... जीव खाऊन ती पोर ओरडते मोठ्यानं... “भाई ३ जाऊ नका ना; भाई ५५ जाऊ नका नं...” आणि मोठ्यानं भोकाड पसरून रडू लागते...! वडील म्हणतात, “अगं, बघ मी इथंच आहे... पहा”....

...ती पोर कविता लिहितेय्... वडिलांना वाचून दाखवते... खूप खूप कौतुक... ती नाचते... एकपात्री प्रवेश करते... खूप खूप कौतुक...

...अत्रेकाका... सेनापती बाप्ट... पेंडसेकाका... करंदीकरकाका केवढे लोक... केवळ्या गप्पा...

हुतात्मा चौक... अनावरण होतंय ... ती वडिलांचा हात घट्ट पकडून...
...कॉ. डींची सभा... ती थेट वडिलांच्या बरोबर स्टेजवरच बसलीय. काय बोलतात ते कळत नाही
पण मन लावून ऐकतेय...

वडील तिला दौऱ्यावर नेतात... सभेला नेतात... आईस्क्रिम खायला नेतायत... जत्रेलापण नेतात...
परदेशाहून आलेत ते विमानवावरून थेट हॉस्पिटलात तिला पहायला... खूप खूप खेळणी घेऊन
आलेत....

अचानक एके दिवशी दौऱ्यावर जाताना तिला जवळ ओढून गच्छ पापी घेतात. “राजा, तू माझ्यापासून
दूर का आहेस?” असं म्हणून जातात... ते परत येतात तेच डोळे मिटलेले... ती पोर सुन्नपणे उभीय
त्यांच्या अचेतन देहाजवळ...

या माझ्या वडिलांच्या आठवणी... आज हे पुस्तक माझ्या हातानं संपादित करताना मी पुन्हा माझ्या
वडिलांजवळ गेले... तो काळ पुन्हा जगले... एखाद्या राजकन्येसारखं सुंदर समृद्ध बालपण...

जग दोन जगात वाटलं गेल्य- ‘आहेरे’ आणि ‘नाहीरे’ वर्गाबरोबरच आणखी दोन जग आहेत
जगात. एक इतिहास मोडणाऱ्यांचं आणि दुसरं इतिहास घडवणाऱ्यांचं! माझ्या वडिलांनी इतिहास घडवला!
माझ्या वडिलांच्या अभूतपूर्व कर्तृत्वामुळे आज ही मुंबई महाराष्ट्रात आहे याचा सार्थ अभिमान असलेली
मुलगी आज इतिहास मोडणाऱ्यांच्या जगात वावरतेय् याची खंत बाळगत!

१९६२च्या चीन-भारत युद्धामध्ये; कुठलंही कम्युनिस्ट राष्ट्र आक्रमण करत नाही दुसऱ्या देशावर
या भूमिकेवर ठाम रहात त्यांनी कम्युनिस्ट पार्टीचा राजीनामा ज्या बाणेदारपणे, कठोरपणे दिला पण
त्या विचाराला त्यांनी तिलांजली दिली नाही. शेवटपर्यंत ते ‘नाहीरे’ वर्गसाठीच लढले. त्या गोरगरीब
जनताजनार्दनसाठी, त्यांच्या प्रबोधनासाठीच स्वतःचा आवाज आणि लेखणी उचलली... झिजवली. आणि
जेव्हा ते दोघं - आई न् भाई कम्युनिस्ट पार्टीत होते तेव्हा केवळ पार्टीनं आदेश दिला की लग्न
करायचं नाही तेव्हा त्यांचा तो आदेशही दोघांनी विनातक्रार मान्य केला!! अखेर दादासाहेब रूपवते आणि
रजनी पटेल यांनी पार्टीची समजूत काढली. तेव्हा ‘पार्टी मॅन्डेट’ मागं घेण्यात आला!

तिकीट नाही, पद नाही म्हणून शर्टसारख्या पक्ष बदलणाऱ्या लोकांना आज कदाचित ही बांधिलकी
कळणार नाही. पण त्या काळची माणसं आणि माझे वडील शाहीर अमरशेख ही एवढी आभाळाएवढी
उंच माणसं तत्वाइतकीच माणुसकीला महत्त्व देणारी.

भारताच्याच काय जगाच्या इतिहासात कॉरोनर कोर्टात डेथ सार्टिफिकेटवर जातीच्या कलमात ‘ह्यूमॅनिटी’
- ‘मानवता’ ही जात लिहिलेलं माझ्या वडिलांचा मृत्युदाखला पहिलाच असेल! जो माझ्या वडिलांच्या
संस्कार विचारात वाढलेल्या माझ्या मोठ्या बहिणीने अद्वाहासाने ते लिहायला भाग पाडलं, कॉरोनर कोर्टात !!

त्या काळच्या क्रांतिकारी संघर्षात त्यांचा जो प्रचंड मित्र परिवार होता आणि तो त्यांनी जपला ज्या
प्रेमानं, आत्मीयतेनं त्याला तोड नाही. अणाभाऊंसाठी ते धावले... हॉस्पिलटमध्ये... त्यांना घरी आणलं...
विरागनगरच्या चिखलात दलदलीत फाटक्या झोपडीतून आणून त्यांना घर देववलं... अत्रेकाकांच्या अखेरच्या
क्षणी दोनच माणसं रात्रंदिवस त्यांच्या रूमबाहेर बसून होते ते दोघंजण म्हणजे माझे वडील आणि धुमाळकाका!

करमाळी गेले तेव्हा; अणाभाऊ गेले तेव्हा; अत्रेकाका गेले तेव्हा रडून त्यांचे डोळे सुजलेले...

“आई तुजविण नाही कुणी” म्हणतानाही ते रडायचे... “गर्जा जयजयकार” म्हणताना तो आवेश तो त्वेष - अंगावर काटा येणार ते गाण... -तारसप्तकात विजेच्या कडाडत्या लोळासारखा त्यांचा स्वर फिरायचा... माईक नसतानाही तीन ते चार लाखांचा जमाव असताना तो आवाज शेवटच्या माणसांपर्यत पोचेल असा... आजतागायत एवढा उंच पल्लेदार आवाजाचा गायक मी तरी ऐकला नाही.

फक्त व्हर्नाक्युलम् फायनल असणारा गरीब मुस्लीम कुटुंबातला खेड्यातला एक तरुण स्वतःला इतकं घडवतो हा प्रवास चित्थरारक, रोमहर्षक आहे खराच!

‘पोवाडा’ हा प्रकार साहित्यातला सर्वात कठीण प्रकार... कारण ते नुस्तं दीर्घकाव्यच नाही तर संपूर्ण इतिहासाचा व त्या व्यक्तिमत्वाचा अभ्यास करून चपखल समर्पक शब्दरचना करणं हे फक्त शब्दप्रभू असणाऱ्यांनाच शक्य आहे. आणि कुठल्याही तहेचे उच्च शालेय शिक्षण नसतानाही त्यांचं शब्द लालित्य - इतकं अभिजात शुद्ध मराठी मला नाही वाटत कुठल्या आताच्या मराठी माणसांना तरी येत असेल की नाही. (कदाचित त्यांनी उच्च शालेय शिक्षण घेतलं नाही म्हणूनच त्यांची मराठी इतकी स्वच्छ न् समृद्ध असावी!)

अणाभाऊ साठे काय न् शाहीर अमरशेख काय, हे दोघं जगाच्या आयुष्याच्या शाळेत-विद्यापीठात शिकले म्हणूनच दोघंही शब्दप्रभू झाले!

‘छत्रपती शिवाजी महाराजांचा’ पोवाडा काय किंवा ‘उद्घमसिंगाचा’ पोवाडा- ‘यशवंतराव होळकर’ यांचा पोवाडा तर माझ्यासमोरच लिहिला. पण आज तो दुर्दैवाने उपलब्ध नाही. पंडित महामहोपाध्याय दत्तो वामन पोतदार भाईचे मित्र... अभ्यासासाठी होळकरांचा इतिहास हा त्यांनीच भाईना सांगितला.

शिवाजी महाराजांचा पोवाडा ही एक अप्रतिम अतुलनीय कलाकृती आहे. खन्या अर्थानं समाजवादी शिवबा त्यांनी उभा केलाय.

पोवाड्याच्या शेवटी तर तो पोवाडा अशा उंचीवर नेऊन ठेवला आहे की त्याचा किंचित नमुना दिल्यावाचून रहावत नाही.

“आज समाज शिवबा बनून मज पुढे यावा
तो साडेतीन कोटीत सामावला जावा
त्यांन शिवबा सरजाचा कित्ता आज गिरवावा
सत्तेचा नांगर जरबेत त्यांन चालवावा
नफेबाज चोर त्यांन सर्व दूर सारावा
अवधा समाज समृद्ध सुखी बनवावा
त्या थोर समाज शिवबाचा पोवाडा गावा
की फक्त अमर अभिलाषा दुजी नाही भाषा
एकही आशा, शाहिराचा गोड हट्ट पुरवावा... जी... जी... जी... //”

पूर्ण समाजानंच शिवाजी होणं - ते शिवबाचं कर्तृत्व-विचार-पराक्रम- हे सारं या समाजातल्या सर्व माणसांमध्ये सामावलं जावं तरच समाजवाद खरा येईल ही कल्पनाच अभूतपूर्व असामान्य प्रतिभेदी आहे...

या पुस्तकातल्या त्यांच्या डायन्या हा तर फार दुर्मिळ ठेवा आहे. एका कलावंत-संवेदनाक्षम गायक-साहित्यिक-कवी-अभिनेता आणि राजकीय पटावरचा प्रवास थक्क करणारा आहे. एका छोट्या खेड्यातला विलनर – तीन पैशात शेजाच्याला पाणी पखाल आणून भरणारा. ते कम्युनिस्ट पार्टीचा बिनीचा सैनिक - दिल्ली हादरवून ‘संयुक्त महाराष्ट्र झालाच पाहिजे!’ या गगनभेदी आरोळ्या- गाणी म्हणत दिल्लीचे रस्ते आठ-आठ तास गात गाजवणारा शाहीर - ‘प्रपंच’ या चित्रपटामध्ये फक्त अभिनयाच्या जोगवर पहिला राष्ट्रपती पुरस्कार मिळवणारे अमरशेख हे एक या जगातलं असामान्य स्वयंभू संपूर्ण सजग मानवीय वैचारिक प्रबळ प्रतिभा असणारं व्यक्तिमत्त्व.

स्वतःचा भावनिक कोंडमारा – स्वतःच्या चुका-लोकांची दाद – हे सगळं स्पष्ट न् स्वच्छ मांडण्याचा निखळ उमदेपणा त्यांच्या स्वभावात होता. स्वतःचा गोंधळलेपणा – निष्क्रियता – स्वतःच स्वतःला तपासणे – पारखणे – आत्मपरीक्षण करण्याचा नितळ निकोपणा – प्रेमभंगातून पुनश्च उभे रहणे एवढंच नाही तर त्या प्रेयसीचे लग्न पुढाकार घेऊन लावून देणं आणि पुन्हा चळवळीच्या कामाकडे वळणं यासाठी मनाची, बुद्धीची ताकद काही वेगळीची असावी.

तो फक्त एका व्यक्तीचा व्यक्तिगत जीवनपट नसून त्या डायन्यांमधलं लिखाण हे त्या काळखंडाचा – त्या काळातल्या चळवळीचं –, माणसांचं –, समाजपुरुषाचं –, संघर्षाचंच प्रखर लेखाजोखाच आहे. जो आताच्या पिढीला नितांत महत्वाचा आहे अभ्यासासाठी, कल्याणासाठी. मागच्या पिढीनं केवढा प्रचंड उत्तुंग इतिहास निर्माण केला. कला म्हणजे काय, प्रेम म्हणजे काय- बांधिलकी म्हणजे काय-

हे जाणून घ्यायचा हा एक मार्ग; अतिशय दुर्मिळ आणि महत्वाच असं रेकॉर्ड आहे. आजच्या मुलांनी, तरुणांनी इतिहास घडवायची जबाबदारी किती घेतली आहे कळत नाही; पण मागच्यांनी निर्माण केलेला इतिहास तरी पुसू नये. तो तरी जपावा आणि हे पुस्तक वाचून शाहीर अमर शेखांनी जे उत्तुंग कार्य केलं आहे त्याची जाण ठेवली तरी या खटाटोपाचे सार्थक झाले असे समजेन. सर्वात महत्वाचे म्हणजे महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळाने हे अतिशय मोलाचे न् मला समाधान, आनंद देणारे काम मला दिले. त्यासाठी माझी निवड केली हे माझे अहोभाग्य.

पितृ-मातृऋणातून आपण कुणीच कधीच मुक्त होत नसतो. पण समाजासमोर माझ्या वडिलांचे लिखाण मांडण्याचे कार्य माझ्या हातून झाले हा प्रसंग माझ्या आयुष्यातला सर्वोच्च अप्रतिम अवर्णनीय असा क्षण आहे. त्यासाठी त्यांचे महाराष्ट्र साहित्य संस्कृती मंडळाचे सचिव मिनाक्षीताई पाटील यांनी मन भरून जी दाद दिली आणि ज्यांच्या श्रमाने आत्मीयतेने हे पुस्तक सुंदर झाले त्या सर्व लोकवाङ्मय गृहाच्या श्री. संजय क्षीरसागर, श्रीमती अक्षया आजगावकर, चारूल जोशी साहेब, राजन बावडेकर व प्रेसमधील सर्व कामगार यांचे मी नुसते आभार न मानता त्यांच्या ऋणातच राहणे मान्य करेन.

- मलिका अमरशेख

।

।

१० / निवडक शाहीर अमरशेख

।

।

सूर एका वादळाचा

निवडक शाहीर अमर शेख

संपादक
मलिका अमरशेख

अनुक्रम

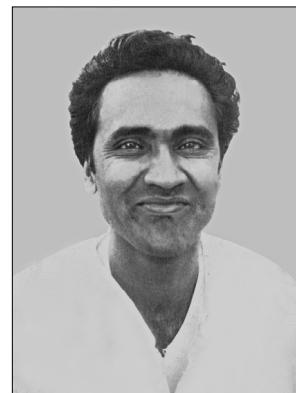
डायरी
गर्जा जयजयकार!
मुनेरबी
बा महाराष्ट्रा, मी फितूर कसा?
मी अमर बोलतोय...

सिंह गर्जना ठोक शाहिरा- गाऊ लाग बिनधोक !

सूर एका वादलाचा / १३

मुक्काम पोस्ट बार्सी : क्लिनर ते कामगार, विचारवंत ते कलावंत हा थक्क करणारा प्रवास तारीख
त्यांच्याच हस्ताक्षरांतली ३०-१२-१९४३

चुलतभाऊ बाबू पटेल आणि अमर शेख

'इप्टा'च्या बैठकीत अमर शेख व बलराज सहानी

डायरी

१९४१

१५ जानेवारी

विसापूर जेलमधून सुटका.

२८ जानेवारी

पत्नी राबिया हिला फारकत (सोडचिठ्ठी) दिली.

३ मार्च

सावत्र आईशी खूप बोललो. टाकून बोललो — पण विचारपूर्वक बोललो. वडिलांनी भेटीची इच्छा प्रदर्शित केली पण मी भेटलो नाही.

१८ मार्च

गांधी आहेत तोवर वैयक्तिक सत्याग्रह आणि हा सत्याग्रह आहे तोवर शांतता आणि शांतता तोवर हे पारतंत्र्य असणारच. शांततेन मागून घेतलेले स्वातंत्र्य हे फार तर मूठभर प्रतिष्ठित वर्गाची तहानभूक भागवू शकेल; पण बहुजन समाजाचे स्वातंत्र्य— त्यांनी ते मनगटाच्या जोरावर व रक्काचे पाट वाहवूनच मिळवायला पाहिजे. पण आजची ही गांधीजींची भूमिका पाहून काही मध्यमवर्गीय व उच्चवर्गीय बोलघेवडे लोक निराशेचा सूर वर काढतात. या लोकांचे मला आश्रय वाटतं. स्वतः कृती करत असताना जर हे लोक निराश झाले तर काही वाटत नाही. पण राष्ट्रीय कार्याचा ज्यांनी एक स्कूमुद्धा पिळला नाही, असेच लोक निराशेचे सुस्कारे सोडीत असलेले दिसून येतात. कृती करून जे निराश होतात त्यांच्या सुस्काऱ्यांत अर्थ तरी आहे. पण हे ढोंगी सारे...

१३ एप्रिल

आज मी एक पैशाचे काम केले. शेजाऱ्याला तीन घागरी पाणी पैशातच घातले.

१४ एप्रिल

भाऊसाहेब ऊर्फ वि. स. खांडेकरांना भेटलो.

सूर एका वादळाचा / १५

B&E 4100--2

१७ एप्रिल	जुन्या गिरणीसमोर सभा. ६००-८०० लोक. सभेत पिंपरकर. माझे भाषण परिणामकारक झाले.
३ जून	भाऊसाहेब खांडेकरांना पत्र पाठवले.
६ जून	गांधीचे तत्वज्ञान लुळं पडू लागलं. हिंदू-मुसलमानांच्या दंग्यातून हृदयपालट तत्वज्ञान आणायचे ठरवले. शांतिदलाची स्थापना केली. अहमदाबाद दंग्यातून काम करायची परवानगी मिळाली. या दलात स्वयंसेविका पण होत्या. आणि गुंडांनी तर त्यांचेवरच भयानक बलात्कार केले.
१४ जून	काल एक पारधी आपल्या मुलीला घेऊन युनियन ऑफिसमध्ये आली. ‘मिशनरीबाईने मुलीच्या डोक्याला तेल लावून बट उपटून नेली’ म्हणून सांगितले व आता मुलगी मरेल म्हणून रडू लागली. मग पिंपरकरनी त्या मुलीवर मंत्र टाकला! हिंदुस्थानातील समाजवादी कार्यकर्त्यांना हे काम करावे लागत आहे!
२३ ऑगस्ट	कोल्हापुरास जाण्यासाठी निघालो.
२४ ऑगस्ट	कोल्हापुरास पोचलो. आज मा. विनायक यांची त्यांच्या राहत्या घरी भेट.
२६ ऑगस्ट	गुरुवर्य भाऊसाहेब खांडेकरांची भेट.
२७ ऑगस्ट	नवयुगकडे ट्रायल होऊन २० रुपये पगारावर राहण्याचे ठरले.
१५ सप्टेंबर	मा. विनायकांसमोर गाणे.
१७ सप्टेंबर	कोल्हापूरचे मित्रमंडळ लाभल्यापासून आनंद होतो, तितकेच दुःख पण वाटते. आनंद अशासाठी की माझ्यासारख्याला भराभर मित्र मिळालेत ते हुशार, बुद्धिमान. वाईट वाटते हे की त्यांच्या साहित्य, वाडमय, काव्याचा अभ्यास, इंग्रजीचं ज्ञान, त्यावरील चर्चा — मला भाग घेता येत नाही. मला जर त्या क्षेत्रात थोडा वाव मिळता तर त्याच क्षेत्रात कितीतरी नावीन्य निर्माण केले असते मी.
३० सप्टेंबर	x x x यांनी अंगठी घेतली.
२ ऑक्टोबर	मला कुणी विचारील, ‘आज काय होतंय तुमच्या स्टुडिओत?’ मी चट्कन म्हणेन, ‘दारू! समाजाला पाजण्यासाठी’. याला जर कला म्हणायचे असेल तर ती एका विशिष्ट वर्गापुरतीच. बहुजन समाजाची खास नाही.
८ ऑक्टोबर	ज्याचं रोजचं जीवन हीच लढाई आहे तो कशाला भिणार? तो भिऊ शकतो फक्त अविचाराला.

१९४२

१८ फेब्रुवारी	पुण्याला मी माझ्या समाजापासून दूर फेकला जातोय. मुस्लीम समाजापासून नव्हे. त्यापासून तर मी कधीच दूर फेकला गेलोय. मी दूर फेकला जातोय खालच्या समाजापासून,
---------------	--

१४ मार्च	पिळल्या जाणाऱ्या वर्गापासून न् लुडबुडत आहे ढोंगी मध्यमवर्गात आणि म्हणून त्या वर्गातले सारे दुर्गुण माझ्यात जोराने प्रवेशू इच्छितात.
२० मार्च	चालू समाजपद्धतीत माणुसकीला किंमत तर नाहीच, पण असत्याला इतका भाव आहे की असत्याचं पितळ सोन्याच्या भावानं विकू शकतं, पण सत्याचं सोनं पितळेच्या भावातसुद्धा कोणी विचारत नाही.
१६ एप्रिल	चिडखोरपणा आत्यंतिक प्रमाणात शिरू लागला आहे. त्याचा वेळीच नाश करणे अत्यंत जरूर आहे.
१९ एप्रिल	सिनेसृष्टी : समाजाला नवीन वाटणारं हे जग. किती विचित्र आहे समाज. या नवीन वाढणाऱ्या जगविषयी किती श्रामक कल्पना त्याने उराशी बाळगल्या आहेत आपल्या. मी या जगात येऊन पहिला राहिलो नाही. याचा अर्थ असा नव्हे की मी घाणीत घोळू लागलो आहे. पण एवढे मात्र खरे, माझी मानसिक उत्तरी स्थगित झाली. मानसिक अवनतीला कारणीभूत दुसरे एक कारण असू शकेल ते म्हणजे परिस्थितीचे आघात होय. पुढे चल — चल— निष्क्रिय. निष्क्रिय. निष्क्रिय.
२३ एप्रिल	भाऊसाहेब खांडेकरांची भेट. बराच वेळ चांदण्यात बसलो.
२७ जुलै	मध्यमवर्गीयांचा धर्म — नेहमी बुचकळ्यात पडणे. निष्क्रियता. तयारी — फक्त एक पाऊल पुढे जाण्याची.
२८ जुलै	स्वतःवर रागावून किंवा शिव्या देऊन जर क्रांतिकार्य होत असते तर मग ही जिवाची आटापीट, त्रास, दुःख, तुरुंग, रक्तपात आज जगात दिसतेच ना?
१० ऑगस्ट	चीड आणण्यासारखे वर्तन सरकारकडून होऊ लागले असून काय होणार हे समजू शकत नाही. मात्र खूप चीड येते हे सारे प्रकार पाहून. एस. पी. कॉलेज, ससून हॉस्पिटलवर गोळीबार. शीख तरुणाची झेंड्याबदल बाचाबाची झाली. त्याच्या छातीत गोळी गेल्यावरच तो झेंडा त्याच्या हातून सुटला.
२८ ऑगस्ट	चालू लढ्याला कुणालाही विरोध करता येणार नाही. लढ्याला विरोध करणे म्हणजे जनतेपासून दूर जाणे. दडपशाहीमुळे लोकांना जास्त चेव येतो आहे. बुद्धिवाद व भावना यांचा सारखा खेळ चालला आहे. पण त्यामुळे माझी किती कुंचंणा होत आहे.
११ नोव्हेंबर	१९४० सालअखेर जी बुद्धी कमावली तेच भांडवल अजून कायम आहे. जास्त कमावता आले नाही. कारण समाजापासून दूर.
१२ नोव्हेंबर	जाग्रण न् श्रम चालू आहेत. आणि औषधे ढोसतो आहे. म्हणून का प्रकृती सुधारणार आहे? एक काळ होता, जाग्रण काय किंवा श्रम काय? पण आज प्रकृती किती विचित्र झाली आहे. थोडं काही झालं की संपलं. प्रकृतीवर ताबडतोब परिणाम होतो. तसेच मानसिक परिस्थितीचे झाले आहे.
१८ नोव्हेंबर	

१९ नोव्हेंबर

खूप दारु पिऊन झिंगून पडावे, शांतपणे पडावेसे वाटते. त्याशिवाय शांतता लाभणार नाही असे वाटते. आज माझ्यासमोर हे विचार येतात. कुणा कम्युनिस्टाच्या डोक्यात येत असतील का असे विचार? मी कम्युनिस्ट व्हायला लायक आहे का?

२१ नोव्हेंबर

कजा आयी हैं तेरे जानेके दिन हैं
मुसीबत के आँसू बहाने के दिन हैं ॥
हे रडगाणे कोण कम्युनिस्ट आज म्हणत आहे? आज जगातला कम्युनिस्ट कुठं आहे? न हा भाकरीच्या तुकड्यासाठी लाचार आयुष्य कंठणारा भिन्ना कम्युनिस्ट मी कुठं आहे? नालायक.

२३ डिसेंबर
२४ डिसेंबर

xxx पत्र आलं. कुठेतरी मन रमवण्याचा प्रयत्न करत असतो. पण पूर्ण समाधानाचा एक तरी क्षण मला अनुभवाला मिळाला आहे काय?
तुझ्यामधील या गोष्टी नाहीशा झाल्या तर ठीक, नाहीपेक्षा तू मरशील. यापुढे पत्रसुद्धा लिहू नकोस. फार त्रास होईल तुला. तू आणि ती दोन वेगवेगळ्या वाटेचे वाटसरू आहात. तिच्या गावी तरी आहे का ही गोष्ट?

वर्षअखेरची नोंद

xxx एक गोड मुलगी.
बार्शीत सुंदर काम होऊ शकेल पण काम करण्याची पद्धती बदलली पाहिजे. त्यात बोल्शेविक क्रांतिकारकपणा आला पाहिजे. ज्यांच्या अंगी सिन्सिअरिटी आहे त्यांना योग्य ट्रेनिंग मिळालं पाहिजे.

सारे वर्ष सिनेमासृष्टीत गेले. समाजकार्य घडू शकले नाही.

१९४३

४ जानेवारी

३८-३९ साल. ते स्वैर झालं. त्यासारखं आयुष्य पुन्हा कधी लाभेल? रात्रीच्या त्या गोड अंधारातून नदीनाळ्यांतून, डोंगरकपारीतून भटकत राहून विश्वासपूर्ण, स्वैरपणे, मुक्तकंठाने ठोकलेल्या त्या आरोळ्या, ती बेछूट, बेफाटपणे भटकत म्हटलेली गाणी, सांच्या जगाचं ऐश्वर्य साठवलं होतं त्या आयुष्यामध्ये.
सुरेश साळवीसारखी जर कम्युनिस्टांची प्रगती होत राहिली, तर थोड्याच दिवसांत कम्युनिस्ट पक्ष नेस्तनाबूत होईल. शक्यतो जास्तीतजास्त लवकर तशा कॉप्रेड्सना खरा कम्युनिस्ट समजावून देणे अत्यंत जरुरीचे असते. मध्यमवर्गीय तरुणाची समाजवादी विचारसरणीची प्रथमावस्था रेमॅटिसिझमने भारून गेलेली असते. प्रथम ती दूर झाली पाहिजे. नाहीतर तो तरुण पार्टीच्या हातून निसटून जाईल.
जगायचे कशासाठी? कुणावर मला प्रेमाने रागावता येत नाही. कुणी माझे कौतुक करणारे नाही. मी कुठवर भावनांना मारू?

गैरसमज. यापुढे जास्तीतजास्त तोल सांभाळणे जरूर आहे. ‘काहीतरी प्रचंड केल्याशिवाय जगात व्यक्तीचे स्थान राहत नाही. ते करत असताना जगातून नाहीसं होण्याची शक्यता असते. काय पर्वा त्याची? मग करायला लाग काहीतरी.’ माझ्यासारख्यांना जे अशक्य तेच मला शक्य करून दाखवायचंय जगाला, ज्या दिवशी हे होणार नाही असे वाटेल त्या दिवशी मी या जगात नसेन.

१६ जून
२६ जून
५ फेब्रुवारी

कम्युनिस्ट क्रांतिकारक — चांगला माणूस व यंत्र यांच्या मधली अवस्था. तिच्यावर माझं खूप प्रेम आहे. तिला याची कल्पनाही नसेल. तिचे कुणातरी माझ्यापेक्षा अधिक कर्तृत्ववान तिसऱ्याच तरुणावर खूप प्रेम असेल? तिने माझ्यावरच का प्रेम करायला पाहिजे? तिने आपल्या भावना का दडपून टाकाव्या? तिचे दुसऱ्या एखाद्यावर प्रेम असेल. तुझे तरी तिच्यावर आहे ना? बस्स... तू त्यातच सुख मानले पाहिजेस.

१० फेब्रुवारी
२० फेब्रुवारी
१५ एप्रिल

आठवण का इतकी जाणवते? आठवणीशिवाय दिवस जात नाही. ...का खत! देवी आ रही है. खुशखबर? ही गुंगी हवीय मला. हे फार छान केलंस तू. मी पूर्वीसुद्धा असाच गुंगीत असे. पण त्यात किती काळजी न विचार. या गुंगीत फक्त तुझी आठवण आहे. त्यात सुख आहे की नाही माहीत नाही. एका क्रांतिकारक कम्युनिस्टाची डायरी ही! खरं आहे?

१७ एप्रिल
१९ एप्रिल
२२ एप्रिल

नाही सहन होत हे. कसलं घाणेरडं हे निष्क्रिय आयुष्य? सारं नाशिवंत आहे ना?

तुझ्याइतका त्रास माझ्या आयुष्यात कधी कुणा व्यक्तीने दिला नाही. खूप पराक्रम गाजवलास तू माझ्या आयुष्यक्षेत्रात.

मी का जगतो हेच मला कळत नाही. हे लिहीत असतानाच इतके विचार गोंधळ घालत आहेत की हे सारे पानंच्या पानं नुसते काळेकुट्ट करून टाकावेसे वाटते. आज खूप त्रास झाला मला. नको कळायला ते चांगले-वाईट, नको कळायला ते सत्य-असत्य, बुद्धिवाद, ध्येयवाद. मनात येतं ते लिहिता येत नाही. गोंधळ होतोय सारा.

२ मे
५ मे
४ मे

पुन्हा तीच गंमत! एक वर्ष कशाला? काल आणि आजच पहा ना. ‘तू म्हणजे एक मृगजळ’ — पण कोणत्या अर्थाने?

फक्त तीच माझ्यावर मोहिनी घालू शकली, दुसऱ्या कुणाला ते शक्य झाले नाही. प्रेमी जिवांना मी शिव्या देत असे पूर्वी. पण प्रेम म्हणजे काय हे मला आज कळू लागले. किती त्रास असतो विरहात ते.

कॉ. के. व्ही. एक इच्छा होती त्याची. पार्टी-मेंबर व्हायची. त्याचं प्रेत सडून गेलं होतं. सिन्सिअर पार्टी हितचिंतकाची ही अवस्था? नको होती व्हायला. मी

- ६ मे हा शब्द त्याच्या कोशात नव्हता. स्वार्थ त्याला ठाऊक नव्हता, जिवंत असेतो त्याच्याकडे कुणी पाहिले नाही. एकटा होता जगात न् मेल्यावरसुद्धा त्याची ही अवस्था. मीसुद्धा त्याच्या मृत्यूची बातमी ऐकली. काही वाटले नाही मला. तिच्याच विचारात होतो मी. पण आता ती गेली. के.क्वी. सारखा डोळ्यासमोर येतो. पार्टीतील काही असंतुष्ट आत्मे.
- यापुढे तिला पत्र पाठवणार नाही न् संबंध पण येऊ देणार नाही. तिच्याविषयी जे वाटतं ते वाटत राहीलच.
- ८ मे मी स्वतःहून माझ्यात बदल घडवून आणत आहे. कसले समाधान मिळणार आहे न् मिळत आहे? त्या काळी सांपत्तिक स्थितीनं गांजला गेलो होतो. तरी एवढं खास वाटत होतं, की आपण काहीतरी सामाजिक कार्य करत आहोत. आज समाजसेवेचे समाधान नाही. स्वतःच्या भावनेला, मनाला सुखवण्याचे समाधान नाही. माझे जग आहे सारे, पण मी आहे कुणाचा? हे सारे कुणासाठी?
- १० मे १५ एप्रिल रोजी x x x ची आठवण एक गुंगो होती. आज ती एक तापदायक गोष्ट वाटते. विरह सहन करण्यात मी सारं आयुष्य घालवण्याची भाषा करत होतो. हा विरह कुठवर सहन करणार तू? शक्य नाही वाटत; तोत सुटेल. गैरसमज... यापुढे जास्तीतजास्त तोल संभाळणे जरूर आहे. नवीन मैत्रीला यापुढे वाव नाही माझ्या आयुष्यात. सिगरेट — कुणाची पर्वा न् कुणाची काळजी... सिगरेटमध्ये थोडंसं समाधान आहे; पण पुढे पाऊल टाकू नकोस अन् तोल सुटू देऊ नकोस.
- १५ मे २ जून किती कामात गुंतून घेतो मी स्वतःला, पण मन गुंतलेलं असतं का त्यात? तिने माझ्या भावनांना उत्तेजन दिलं हे निश्चित. अन् म्हणूनच मी तिच्याकडे ओढला गेलो. पण तिला आपण आज उत्तेजन दिलं नाही असेच म्हणायचे. तिच्या समजुतीखातर मी होय म्हणेन. पण म्हणून ती स्वतः: निर्दोष असणार नाही. माझ्या दृष्टीने मी समजदार आहे. समजून-उमजून उत्तेजन देते आहे असे मला खात्रीपूर्वक वाटले. पण इतर व्यक्तीत अन् तिच्यात काही फरक नाही तर? जाऊ दे.
- ७ जुलै आई खरोखरच एक क्रांतिकारक स्त्री झाली असती. पण मला तिचे नीट मार्गदर्शन करता आले नाही.
- २८ नोव्हेंबर फ्रॅक्शन मीटिंग.

१९४४

१० एप्रिल कार्येथियन पर्वतावर वीरांनी झेंडा लावला.

२० / निवडक शाहीर अमरशेख

११ एप्रिल 'ओडेसा' बालवीरांच्या हाती. 'आसाम फ्रंट' गंभीर परिस्थिती. नाना पेठ दल, भवानी पेठ रात्रीचे दल.
 ८ मे स्टुडिओतील नोकरीचा राजीनामा दिला.
 १५ मे पत्र! आता कसली पत्राची अपेक्षा? तू काय पदवीधर आहेस? अम्! आता तुझे हे चहाच्या कपातील सगळे मित्र झाडून झटकून दूर होतील तुझ्यापासून.
 ३ नोव्हेंबर टाऊन हॉलमागे. अमळनेर कार्यक्रम २ तास. पाच-सात हजार लोकांचा समुदाय हजर होता. यशस्वी.
 ४ नोव्हेंबर अमळनेरहून जळगावी परत — सभा.
 ५ नोव्हेंबर मला माझ्या शक्तीची पूर्ण जाणीव आहे. म्हणूनच ती जास्तीतजास्त योग्य कारणी खर्च झाली पाहिजे.
 १ डिसेंबर निश्चय — सन १९४८ किंवा १९४९ पर्यंत आपण खूप खपायचे. किसान संघटना करायची अन् ती एवढी प्रचंड करायची की ४९ साली तरी ऑ. इं. किसान सभा महाराष्ट्रात भरवली जाईल. त्या सभेत एक लाख किसान आपण जमवूया हा आजचा निर्णय.

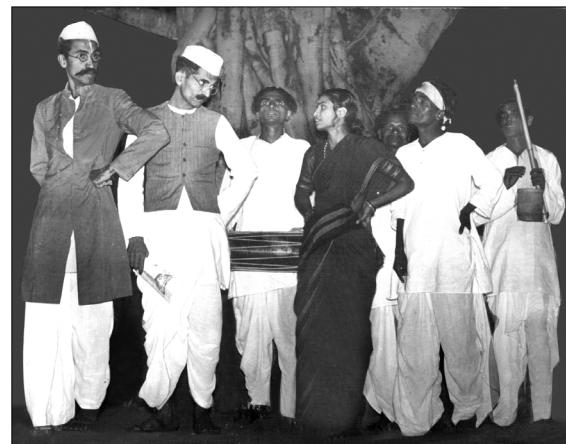
कॉ. गोदूताई परुळेकर व अमर शेख

१९४५

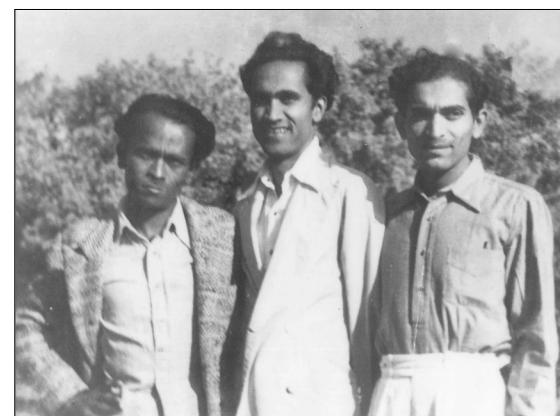
४ जानेवारी वापसई सभा यशस्वी केली. पण माराच्या भीतीने पळ काढला. रात्री रायत्याला मुक्काम.
 ७ जानेवारी टिटवाळा येथे म. प्र. किसान सभेचं अधिवेशन भरले.
 ८ जानेवारी कॉ. बी. टी. आर.नी. माझे पार्टी कॉप्रेड-सच्या मीटिंगमध्ये केलेले अभिनंदन. पोलिटब्यूरोच्या सभासदाने इतक्या उत्साहाने केलेल्या स्वागतामुळे मला खूप आनंद झाल्यास नवल काय?
 २६ जानेवारी आसार मैदान. कॉ. बंकिम मुकर्जी यांच्या सभेत थोडासा कार्यक्रम. बंकीम मुकर्जी किती छान बोलले. मला पण तसे बोलायला आले पाहिजे. नंतर रात्री २ पर्यंत बंगाल दुष्काळ यावर रिपोर्टिंग.
 १८ मार्च कवी प्रथम चांगला माणूस असतो. नंतर जीवनविषयक तत्त्ववेत्ता व नंतर कवी असतो.
 १९ एप्रिल ऑर्डिनरी माणूस पार्टीकडे कधीच येऊ शकत नाही.
 २३ एप्रिल 'रामेश्वर मंदिर' कार्यक्रम. अपेक्षेपेक्षा चांगला कार्यक्रम झाला. पण पुरा होण्याअगोदरच पोलिसांकडून बंद करण्यात आला. लोकमत प्रक्षुब्ध.
 २५ एप्रिल मळगावहून कणकवलीस परत. किती निसर्गाची रेलचेल आहे या सबंध कोकणात!

२६ एप्रिल ४ मे	या दृष्टीने लोकांचं जीवन म्हणजे काय असायला हवे होते. आहे काय? “निसर्गसात्रिध्यात मानवी जीवनाची वाढ... कलेची वाढ...” सगळा शाब्दिक डोलारा आहे झालं. कणकवलीच्या शेजारच्या खेड्यातून प्रचारार्थ भटकलो. आम्ही बर्लिन जिंकले! जिंदाबाद कॉ. स्टॅलिन! जिंदाबाद लाल फौज!
११ जून	“योग्य तेच तिने केले. अन झाले तेच योग्य.” अंबरनाथ, भुसावळ, कोकण, निपाणी, कोल्हापूर इत्यादी जवळ जवळ सर्व महाराष्ट्रात कार्यक्रम. “शेख, बायकांनी चोळ्या घालू नयेत यावर पोवाडा करा ना एक!” वडारगल्लीची मागणी!
१४ जून	व्हाईसराय वेव्हेल घोषणा.
१५ जून	हिंदी पुढाच्यांची सुटका.
१९ जून	पं. नेहरूंचे हुतात्मास्मरण. अरुणा असफअलींचा गौरव!
४ जुलै	स्टडीसर्कल (कल्चरल स्क्वाड) सुरुवात. ८-९ लोक हजर. — भाषण.
१२ जुलै	स्वीकारलेले कुठलेही लहानसे कार्यदेखील मनापासून करणे हा मुळी माझा मनोधर्मच आहे.
१८ जुलै	सिमला पोवाडा तयार. तुमच्या पार्टी-कॉम्प्रेड्सध्ये आर्टची चांगली जोपासना केली जाते.
१९ जुलै	अमळनेरच्या कॉम्प्रेड्सनी केवढी काळजी घेतली माझी! इतक्या जिव्हाळ्याची न कर्तव्यतत्पर माणसं जी पार्टी तयार करते ती सोडून मरावं अशी कुणाला इच्छा तरी होईल काय?
९ ऑगस्ट	रशियाने जपानविरुद्ध युद्धात प्रवेश केला. मला माझा आवाज, माझी कला व माझा बुद्धिवाद यांना जपले पाहिजे. त्यांची वाढ केली पाहिजे.
१३ ऑक्टोबर	माझ्या कलेची कसोटी समोर बसलेली जनता हीच आहे. मी दुसरी कुठलीही कसोटी जाणत नाही. तिचा निर्णय हा अखेरचा निर्णय. बस्स.
१४ ऑक्टोबर	माणूस कवी होऊ नये. कवी झाला की त्याचे विचारचक्र हे अत्यंत मोठ्या न् व्यापक प्रमाणात सुरू होते. न् बन्याच वेळा सध्याच्या समाज-परिस्थितीत तरी निराश मनःस्थितीत रहावे लागते माणसाला. कवीला या मनःस्थितीवर विजय मिळवणे फार कठीण जाते.
१५ ऑक्टोबर	संयुक्त प्रांत-मुस्लीम लीगचा ठराव. सर्व जमीन शेतकऱ्यांच्या मालकीची झाली पाहिजे. कम्युनिस्ट पार्टीची मुख्य घोषणा. - शेतकऱ्यांना पुरेशी जमीन. - बेकारीवर ताबडतोब उपाययोजना.

सहकलावंतासह :

‘बंडाची बोली कुठं गेली’?
‘बेकायदेशीर’वगनाट्यात तीन प्रतिभावंत
अमरशेख, गव्हाणकर, अण्णाभाऊ साठे

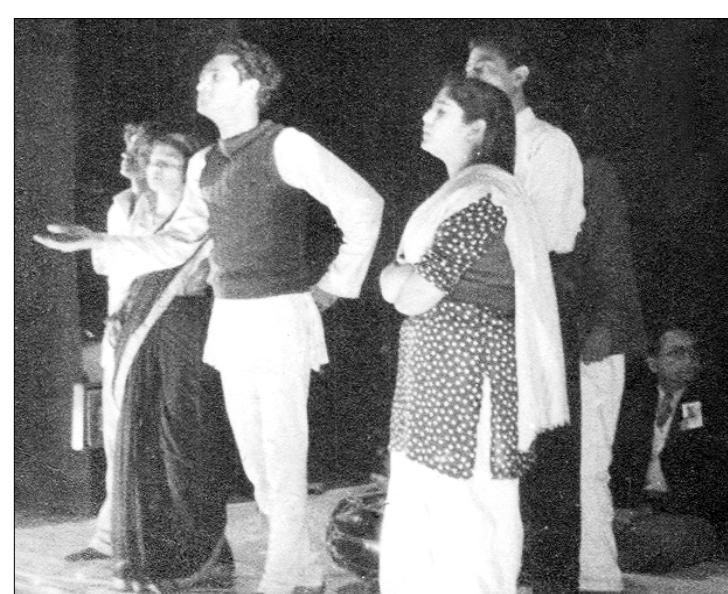

गाजलेली त्रिमूर्ती
राजकिय सामाजिक कालसमाजजीवन
हलवून टाकणारे विचारवंत कलावंत
मित्रत्रयी ‘शाहीर अमरशेख,
शाहिर द. ना. गव्हाणकर,
शाहीर अण्णाभाऊ साठे!
लालबाबटा कालपथकाचे शिल्पकार अध्वर्यू

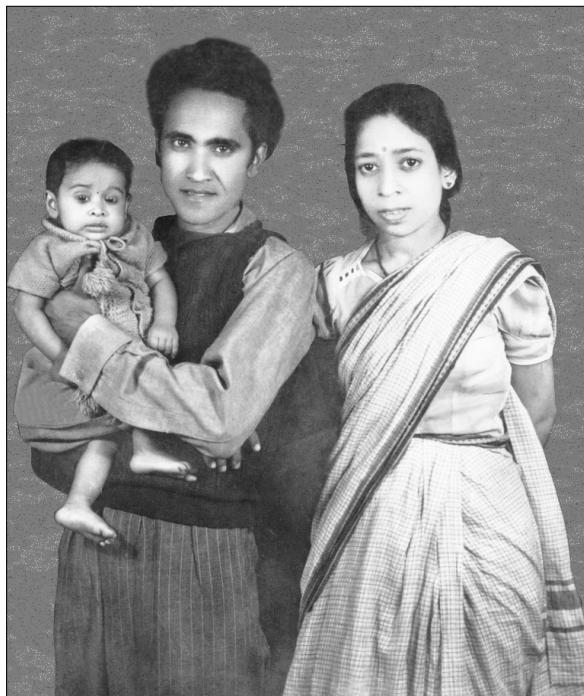

‘उठली पुळा जनता या जगता बदलाया हे पहा पेटले रान’

‘इटा’च्या स्टेजवर गाताना
“यह वक्तकी आवाज है
-मिलके चलो”

‘एक क्रांतीकारक क्षण’!

कॉ. कुसुम जयकर

छोट्या प्रेरणेसह
◀ कॉ. अमरशेख व कॉ. ज्योती.

त्या दुर्मिळ भेटी-गाठी.....

छोटी मलिका

आम्ही चौधे

हुसेन पटेल प्रेरणा शामराव जयकर

छोटी प्रेरणा

एक क्रांतीकारक भेट! दोन व्याही -! कदुरहीं प्रगतही !

- असपृश्यांना राज्यकारभारात समान दर्जा द्या.
 - नफेबाजांची संपत्ती जप्त करा.
 - सार्वत्रिक मताधिकार.
 - स्वयंनिर्णय, एकजूट.
- २२ ऑक्टोबर
 १४ नोव्हेंबर
 २७ डिसेंबर
 २८ डिसेंबर
 २९ डिसेंबर
- मुंबई मुक्काम. प्रॅक्टिसला सुरुवात. यथातथाच. लोक जमले नाहीत. हजर – साठे, गळ्हाणकर, मधू, बापू. कॉ. सनाअल्ला व कॉ. वत्सला यांचेवर निपाणीत गुंडांनी भ्याड हल्ला केला. कोपरगाव येथे सभा उधळण्याचा प्रयत्न (कॅंग्रेस गुंडांचा) हाणून पाडला. वांबोरी इथे कार्यक्रम. ग्रॅंड सक्सेस प्रोग्रेम. पाच-सहा हजार लोक. वांबोरी ते चांदा बैलगाडी-प्रवास.
- १९४६
- २ जानेवारी
 “असं वाटलं, येवड्या मानसांत उठावं अन् याचा मुका घ्यावा. गुनाचा बाळ. आता मेलो तरी सुटणार न्हावी ह्यो लाल बावटा.”
 एका केळीविक्यानं माझेवरून असं म्हणून बोटं मोडली. आणखी कुठले सुख जगात आहे?
- उभादांडा — कार्यक्रम सुंदर. हजर लोक १५००.
 शिरोडा-पंचक्रोशी शेतकरी परिषद यशस्वी कार्यक्रम.
 कोचरे, ता. वेंगुर्ला येथे कार्यक्रम. ७०-७५ गुंडांवर विजय मिळवला.
 कायडवीचा यशस्वी कार्यक्रम. ३००० लोक. ग्वालियर हत्याकांड. बिलार्ची देशभक्ती.
 पाथेर, नगर, पुणे, कोल्हापूर, सोलापूर लष्कर इथे यशस्वी सुंदर कार्यक्रम केल्याची नोंद.
- काल कॅंग्रेस गुंडांनी पार्टी हेडक्वार्टर्सवर हल्ला केला. ४० कम्युनिस्ट जखमी.
 २५ लाखांचे नुकसान. मुंबईस गोळीबार. वारद चाळ कार्यक्रम छान. २५०० लोक. कार्यक्रमावर दगडफेक.
- बुधवार पेठ कार्यक्रम बरा. कार्यक्रम उधळण्याचा अयशस्वी असा गुंडांचा प्रयत्न.
 खलाशांचे बंड. सबंध मुंबईत उठाव.
 उठावाचे उग्र स्वरूप. कॉ. कमल दोंदे गोळीबारात बळी. कॉ. कुसुम अत्यवस्थ.
 लालबाग प्रोग्रेम. प्रोग्रेमवर दगड, सोडावॉटरच्या बाटल्या फेकल्या, पण प्रोग्रेम व्यवस्थितपणे पार पडला.
 डिलाइल रेड प्रोग्रेम. दगड-काचा. पण प्रोग्रेम यशस्वी.

१९४७

१ जानेवारी	धुळ्यात. माझा एकट्याचा कार्यक्रम. १२,००० ते १५,००० लोक हजर. कार्यक्रम सुंदर!
३ जानेवारी	धुळे. प्रेक्षक २५-३० हजार. प्रोत्रॅम सुंदर!
५ जानेवारी	कापडणे. प्रेक्षक ३-४ हजार. प्रोत्रॅम बरा कसचा, वाईटच झाला.
१५ जानेवारी	“बाबा गाताना आसा दिसतो जसा आता यो गातागाताच कुण्या दुसमनाचं नरडं फोडनार.”
१८ जानेवारी	- एक म्हातारी कामगार बाई, धुळे. आणखीन कसले सर्टिफिकेट हवे मला?
२३ फेब्रुवारी	“अमर शेखनं गाताना बाही सारली की बस्स, आपुनबी उठावं असं वाटतं.” सकाळी इप्टा व पुरोगामी लेखकसंघ यांचेपुढे कार्यक्रम.
१२ मार्च	“आमची भाषा मराठी नसली तरी तुम्ही गाताना तुमचे सगळे गाणे कळले आम्हाला.”
१० एप्रिल	- काही लेखक व कलावंत स्टुडंट कांप्रेसचे चित्रे म्हणाले, “माणसाच्या भावना किती बरोबर तुम्ही हलवू शकता!”
२४ मे	गणेशपेठ, हुल्या मारुती चौक. कार्यक्रम सुंदर. आमच्या कार्यक्रमापासून २-३ मिनिटांचे अंतरावर राष्ट्रीय तमाशाचा कार्यक्रम होता. त्यांच्या कार्यक्रमाला प्रथम पाचशे लोक होते. नंतर राहता राहता २००च लोक राहिले, की ज्यांत ५०-६० क्लालिंटियर होते त्यांचे! पण आमच्या कार्यक्रमाला मात्र १५,००० लोक हजर होते.
२५ मे	फार्ग्युसन रोड कार्यक्रम. छान झाला. लोक ८०००! कार्यक्रम चालू असताना दगड फेकले. पण कामगार चिडून जागचे हालले नाहीत. कामगार मैदान. आज युनियनची वार्षिक निवडणूक झाली. कॉ. डांगेंच्या निवडणुकीची आठवण झाली. रात्रीच्या आमच्या कार्यक्रमाला तर २५,००० लोक हजर होते. कार्यक्रम सुंदर झाले.
२६ मे	रेजिस्टर कचेरीत लग्नाला गेलो असता कॉ. कुसुमच्या बाबांनी हरकत दाखल केली व लग्न रहित झाले.
३ जून	फाळणी! फाळणी!! देशाची साम्राज्यवाद्यांनी चिरफाड केली.
१२ जून	“वह उंचासा, शेर के जैसे गाता, वही ना?” कॉ. करीम धुळेच्या आईनं मला ओळखताना केलेला शब्दप्रयोग; माझ्या दृष्टीनं हे अमोल सर्टिफिकेट आहे. हाच माझा ठेवा.

१० जुलै
१५ आगस्ट

७ सप्टेंबर

२५ ऑक्टोबर

४ जानेवारी

३० जानेवारी

३१ जानेवारी

१ फेब्रुवारी

२४ फेब्रुवारी

१ एप्रिल

३ एप्रिल

१६ एप्रिल

१८ ऑक्टोबर

२० ऑक्टोबर

कॉ. कुसुमने (ज्योतीने) माझ्या जीवनात कायदेशीर प्रवेश मिळविला.
चौपाटी — राष्ट्रगीत म्हटले. शिवाजी पार्क, कामगार मैदान. लोक ३० हजार.
स्वातंत्र्यदिन साजरा करणारी जनता मी पाहिली.
अमरावती. हाऊसफुल्ल थिएटरमध्ये कार्यक्रम. वीर वामनराव जोशी—अध्यक्ष—
बोलले, “तुम्हाला अपयश नाही, हेच हवे जनतेला. अमर शेख अभिनयात माझे
गुरु शोभतील! इतकी उत्कृष्ट कला यांच्याकडे आहे. अशी हजारो पथके काढा.
पुढान्यांना क्रांती करायला जर एक वर्ष लागणार असेल तर हे लोक एक महिन्यात
क्रांती करून दाखवतील. माझा तुम्हास हार्दिक आशीर्वाद आहे!”
“अऱ्कशन गैरवाजवी होते पण मला वाटतं, त्याशिवाय लोक हसणार नाहीत,
बरं म्हणणार नाहीत म्हणून तुम्ही इतकी ओळ्हर अऱ्कशन करीत असाल.”
“तुमचा कलेकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन अत्यंत संकुचित आहे. म्हणूनच तुमच्या
कलेला समाजात किंमत उरली नाही. सर्वसाधारण माणसाच्या हालचालीपासून,
भावतरंगापासून तुम्ही लाखो कोस दूर आहात हाच तुमच्या भाषणाचा निष्कर्ष.”
— अमर

१९४८

कला सर्वसाधारण माणसाच्या लुप्त झालेल्या भावनांना जागृती आणते, पुलकित
करते, हेलावून सोडते आणि मग त्याच्या स्वतःतच ठाण मांडून त्याला माणसाच्या
चाकोरीत आणून सोडते.

म. गांधींचा खून झाला.

संबंध देशभर सुंद वातावरण.

देशभर प्रतिगाम्यांवर प्रक्षुप्त जनतेने प्रचंड हल्ले चढविले.

आला दिवस दोन गोष्टी घेऊन येतोच : एक जय, दुसरा पराजय. तो दिवस
विचारतो की बोल तुला काय हवंय.—जय का पराजय. आणि कुठल्याही
परिस्थितीत एक स्थिती पत्करावीच लागते. मग तुम्ही कुणीही असा.

पार्टीवरील सरकारच्या हल्ल्याला मुंबईत सुरुवात.

आज ठाण्याच्या कार्यक्रमाच्या वेळी पोलिसांनी नोटीस बजावली. गायलो नाही.

दुपारी ३.५१ला प्रेरणेचा जन्म झाला.

आज तर आमच्या कार्यक्रमानेच संयुक्त महाराष्ट्र परिषद गाजली.

— अण्णा भाऊच्या पोवाडा, तमाशाने संबंध जनसागर हेलावला. हजर लोक
८०,०००.

माझ्यासकट कॉ. गव्हाणकरवर भरलेल्या मे-दिन कार्यक्रम खटल्याचा निकाल

लागून निर्दोष सुटलो.

१९४९

- ५ मे स्थियांचा सेक्रेटरिएटवर मोर्चा — राजबंद्यांच्या मागण्यांना पाठिंबा देण्यासाठी. पोलिसांचा या मोर्चावर हल्ला. कॉ. ज्योती अमर शेख जखमी.
- ८ मे लालबाग मैदानावर राजबंद्यांना पाठिंबा देण्यासाठी मोठी सभा झाली. तिथून लोकांनी मिरवणुकीने डिलाईल रोडवर जाण्याचे ठरवले. मिरवणूक चालली असता तीवर गोळीबार करण्यात आला.
- १२ मे कॉ. भिकू यास परवाच्या मिरवणुकीवर झालेल्या गोळीबारात गोळी लागली. तो आज वारला.
- १३ मे कॉ. भिकूच्या प्रेतयात्रेबोर जात असताना अटक. * फारशा नोंदी नाहीत. ठिकठिकाणी कार्यक्रम. नवे साथीदार, नव्या ओळखी — कृष्णचंद्र, बलराज सहानी, प्रेमधवन, यांच्याबदल तुरळक नोंदी, भेटीगाठीसंबंधी.

१९५२

- इप्टाच्या युपमध्ये.
- १ जानेवारी इलेक्शन-प्रचाराला ७ नोव्हेंबरपासून सुरुवात आणि त्यात कलाक्षेत्रातही माझी जबाबदारी मी शंभर टक्के पार पाडली. दोन नवीन गीते केली. ती परिणामी ठरली. पार्टीने प्रचारासाठी लॉरी दिली. मुंबईत नाक्यानाक्यावर ती गाऊन लोकांत खूपच प्रचार केला.
- ८ मार्च कॉ. तिखानोव, कॉ. रशीद प्रभृती रशियाकडून आलेल्या कल्चरल डेलिगेशनसह एलिफ्टाच्या सफरीवर गेलो. सोबत शैला होती.
- १० मार्च नवयुग कलापथकाच्या तालमीला सुरुवात.
- १९ मार्च मी जन्मानं मुसलमान म्हणून घरातले (केशवच्या) वातावरण खूपच तापले होते. आईना मी घरात नको होतो. म्हणून बिघाना ऑफिसात टाकला.
- २० मार्च वारशिया निर्वासित कँपमध्ये निर्वासितांतफे स्वागत. ७०० लोक हजर होते. बरा झाला कार्यक्रम. काय आश्वर्य! जादूच्या कांडीप्रमाणे केशवच्या घरच्या माणसांत बदल झाला! अगदी कुठे ठेवू न कुठे नको असं आईना झालं. आश्वर्य नाहीतर काय?
- २५ मार्च परवाचे दिवशी जो कार्यक्रम झाला त्याचं चित्र माझ्या डोळ्यापुढे उभं आहे. श्री. रविशंकर रावळ हे गुर्जरभूमीचे कलामर्हणी. कार्यक्रम सुरु होणार होता. त्यांना

स्टेजवर बसायला लोकांनी आग्रह केला. पण ते म्हणाले, “मला अमर शेखांना पुढून पहायचंय.” ते पुढे बसले. कार्यक्रम अत्यंत यशस्वी झाला. गुजराथी, मराठी, पंजाबी, हर भाषा बोलणारा समाज, पण टाचणीचा आवाज यावा. अगदी विचित्र मनःस्थितीत लोक कार्यक्रम संपूर्ण उठले. श्री. रविशंकर हे वयस्क असे ज्येष्ठ कलावंत उठले, त्यांनी कडकडून मिठी मारली न् अगदी गदगदून म्हणाले, “अमर, तुम्ही मरू नका. कधीसुळ्डा!”

- ३० मार्च पाच वाजता संध्याकाळी कलकत्यास जाण्यासाठी गाडीने निघालो. बरोबर अण्णा साठे, गव्हाणकर, मनू, राणे, शैला, गणपत.
- १ एप्रिल कलकत्यास पोचलो. कलकत्यास सांस्कृतिक परिषद. शांततेसाठी. इप्टातफे होणाऱ्या कार्यक्रमात भाग घेतला. आमचा रोज कार्यक्रम ठेवण्यात येत असे. तो लोकांना खूप आवडे. रोज ८,००० लोक हजर असत.
- २ एप्रिल परिषदेच्या मंडपाला आग लावण्यात आली. ती विझ्वण्यात आली. शेवटी परिस्थिती स्थिर करण्याच्या दृष्टीने मला स्टेजवर उभे करण्यात आले. त्यात ‘नया तरना’ गाण्याने एक नवीन विक्रम केला.
- १ मे मुंबईला मे दिनाचा कार्यक्रम कामगार मैदानावर झाला. हजर लोक २०,०००. कार्यक्रम छान. कार्यक्रम औरंगाबाद, शिंदी, परळी वैजनाथ, मोमीनाबाद. मुकुंदराय — मराठीचे आद्य — कवी यांच्या समाधीचे दर्शनार्थ.
- २७ मे हादगाव मुक्कामी जाण्यासाठी १ वाजता निघालो. नांदेडपासून १० मैलांवर अर्धापूर येथे कार बंद पडली. मालट्रकने हादगावी गेलो. उन्हाचा, पाण्याचा फार त्रास झाला. रात्री जेवणाचा त्रास झाला. अगदी थकून चूर होऊन अंथरुणावर पडलो. नीट झोप पण लागू शकली नाही.
- ८ सप्टेंबर “‘हाय जननी’ हे गीत म्हणत असताना काय तुम्ही डोळ्यात गिलसरिन घातले होते?”
- “तुम्ही डोळ्यांतून वहाणरे अशू कधी बघितले? स्टेजवर येताना पाहिले?”
- “नाही. पहिल्या गीताच्या वेळी तर तुम्ही हसत होता. दुसऱ्या गीताच्या वेळी मध्याला अशू आले.”
- “मग गिलसरिन कसे घातले असेल? अर्थाबरहुकूम अशू आले होते.”
- “अगदी अर्थाबरहुकूम आले. योग्य वेळी. पण हे कसे शक्य आहे?”
- “माझा जन्म खातेच्यात झाला. मी माझं जीवन गातो. फक्त एवढंच.”
- १०-३० ‘स्पार्क’ (इंग्रजी) व ‘प्रकाश’ (हिंदी) या साप्ताहिकांचे प्रतिनिधी मुलाखतीस येणार. ते आले, मुलाखत दिली २ तास.
- आयुष्यातला अत्यंत महत्वाचा दिवस. बिहार शरिफपासून नालंदा प्राचीन युनिव्हर्सिटी सात मैल. नालंदाचे ते प्राचीन वैभव. त्याचे सृतिअवशेष पाहून

- मन भरून आले. बरोबर ५ स्क्वाड कॉप्रेडबरोबर गेलो. सारं पाहत असताना नुसता मंतरलेल्या माणसाप्रमाणेच वागलो. म्युझियमसुद्धा तसेच पाहिले, त्याच मूडमध्ये. नंतर नालंदा हायस्कूलमध्ये २०० मुलांसमोर सुंदर कार्यक्रम झाला. मुलांनी फार छान स्वागत केले.
- २० सप्टेंबर पटना हॉल प्रोग्रॅम (लेडी स्टफन्सन). हॉल भरला होता. शंभू भट्टाचारीच्या ग्रुपबरोबर प्रोग्रॅम दिला. फार सुंदर झाला. ममआचा राजा व काही उच्च सरकारी अधिकारी हजर होते. परिणाम छानच झाला. अनेक प्रकारच्या पण उत्तेजनपर प्रतिक्रिया मिळाल्या. “अमर शेखचे गाणे तलवारीच्या घावासरशी शीर धडावेगळे करणारे आहे. कलेतून प्रचार होऊ नये म्हणणाऱ्यांना ही सणसणीत थप्पड असून उच्च प्रतीची कला ही जीवनाला एका सुंदर कोंदणात बसवू शकते.” “पॉल रॉबिनसनच्या कलेच्या तितकाच उच्च प्रतीचा दुसरा आविष्कार मला पाहला मिळाला.”—डॉ. सेन. अनेक कार्यक्रम—भागलपूर, दुगरिया, नयागांव प्रोग्रॅम. चांगले कार्यक्रम. अनेक नव्या ओळखी, भेटीगाठी. लॉन मैदान, बोगुसराय, बनारस-बेनियाबाग बिहार दौरा कमालीचा यशस्वी.
- ८ ऑक्टोबर आग्रा. रात्री सेंट जॉन कॉलेजमध्ये कार्यक्रम. १००० लोक हजर होते. काही आर.एस.एस.च्या विद्यार्थ्यांनी कार्यक्रमाला मोडता घालण्याचा प्रयत्न केला. तो सफल झाला नाही. मार्ईक बंद पडला तेव्हा विरोधकांना थोडे अवसान मिळाले. त्यांनी थोडी गडबड केली.
- ९ ऑक्टोबर काल कॉलेजहॉलमध्ये (सेंट जॉन) गोंधळ करणाऱ्या विरोधकांनी राजेंद्रकडे माफी मागितली.
- २७ ऑगस्ट ७ वाजताच पाटण्यास पोचलो.
- ३१ ऑगस्ट सकाळी १० वाजताच्या गाडीने सियालदाहून नैहतीस कॉ. पूर्णेदूबरोबर पोचलो. नैहतीस बंगाल प्रांतिक लोकनाट्याचे अधिवेशन सुरु होते. तेथे महाराष्ट्रातर्फे अभिवादन सादर करून एक गीत म्हटले : ‘जननी जन्मभूमी’. लोक माझे गीत ऐकून दिडमूढ झाले. कारण गाताना माझ्या डोळ्यांतून वहाणारे अशू.
- तीनच्या गाडीने निघालो कलकत्यास, मैदानात (मोनुमेंट) कमिटीतर्फे मीटिंग होती. मीटिंगमध्ये दहा-पंधरा हजार लोक होते. जोराचा पाऊस आला. अध्यक्षांनी मला गायला बोलावले. अत्यंत जोराच्या पावसात व खालून वहाणाऱ्या पाण्यात तरुण, तरुणी, म्हातारेकोतारे माझे गाणे संपेपर्यंत बसून होते. मला धन्य वाटल्यास नवल काय?
- रात्री नैहतीस येऊन दोन गाणी दिली. लोक आश्वर्यचकित झाले. बोलले, “अमर, तुम्ही गाणे मनापासून रडता तसे गाणे मनापासून लडताही.”
- कलकत्ता — देवनाथदास आय. एन. एच. मिनिस्टर म्हणाले, “तुम्ही माणसांना

- पागल केले.”
- २ सप्टेंबर ढोल अथवा तबला यांपैकी रिदमसाठी काही नव्हते. गाणी वाईट झाली. पण लोकांवर त्याचा चांगलाच परिणाम झाला. बंगलचा एक उत्तम गायक कॉ. सनतकुमार परवाच्या रात्री कार्यक्रमाच्या शेवटी पडदा पडता पडता स्टेजवर आला न् गळ्यात पडून अगदी ओक्साबोक्सी रडू लागला. गाणे अत्यंत आवडल्यामुळे त्याच्याकडून असे झाले.
- ६ सप्टेंबर रात्री ७.३० ला गुलमोडी. त्यात कामगाराची मीटिंग. ३,००० कामगार हजर होते. कॉ. हजारासिंग महम्मद शफी, जतीन चक्रवर्ती आदी स्थानिक हुतात्म्यांसाठी ‘शहिदो ले लो मेरा सलाम’ गीत म्हटले. ‘लानत है सरमाया दारी’, ‘अपना झंडा न नीचे झुकाना’, ‘नया तराना’ गाणी म्हटली. फार छान झाली. “ये आदमी आओ आओ कहता है. उस वक्त स्टेजपर जाने के लिए दिल कहता है!” एक शीख प्रेक्षक म्हणाला. दुसरा म्हणाला, “तो जादूगार आहे!” टेल्कोच्या कामगारांनी अजून राहण्यासाठी अडविले. मी त्यांची समजूत घातली. पण ते ऐकायला तयार नव्हते. ते नाखूष झाले. “अमर शेखचा कार्यक्रम संपल्यावर तो सांगले ते—अगदी जगाला आग लावायचे—काम जरी त्यांनी सांगितले तरी करावेसे वाटेल.”
- ७ सप्टेंबर ज्योत्या घरून (बाबाकडून) आज पहिल्यांदा जेवायचे आमंत्रण आले. अर्थात ते स्वीकारून मी गेलो. आनंद झाला.
- १९ ऑक्टोबर ज्योत्या घरून (बाबाकडून) आज पहिल्यांदा जेवायचे आमंत्रण आले. अर्थात ते स्वीकारून मी गेलो. आनंद झाला.

१९५३

- १६ मार्च प्रेरणेच्या पाठीवर बेबीचा जन्म झाला. सकाळी ८.५० ला बी.डी.ची. चाळ, वरळी येथे.
- २२ मार्च प्रेरणेच्या पाठीवर जन्मलेल्या बेबीने या जगाचा त्याग केला.
- २९ जून संगीत कलावंत जे भारतातून चीनमध्ये जाणार होते, त्यांचेसह चीनमध्ये जाण्यासाठी पासपोर्ट मिळावा म्हणून मुंबई सरकारकडे अर्ज केला.
- ९ जुलै चीनमध्ये जाण्यासाठी लागणाऱ्या पासपोर्टला सरकारकडून नकार.

१९५४

- १ जानेवारी चिनी सांस्कृतिक शिष्टमंडळ मुंबईस आले. श्री. के. ए. अब्बासनी डिनर पार्टी दिली. त्यांच्या घरी. त्या पार्टीत भाग घेतला न् ‘काम करून गिरणीत थकली’ गाणे म्हटले. सुंदर झाले.

सूर एका वादळाचा / ३३

३ जानेवारी	बलराज सहानीकडे जेवायला गेलो होतो. श्री. यशपाल आले होते. हिंदी-उर्दू भाषेवर चर्चा झाली. सुंदर. रात्री परतलो दिवसभर घरी राहून.
३१ जानेवारी १४ मे	‘महात्मा फुले’ चित्रपटाचा मुहूर्त झाला. × × × चं लमं झालं न् माझ्या जीवनातलं एक प्रकरण संपलं! हे लग्न व्हावं म्हणून धडपड केली मी. मी— तिच्या एकेकाळच्या प्रियकरानं. माझ्या दृष्टीने ही अभिमानाची गोष्ट. माझे जीवनातले मोठे प्रकरण इथेच संपावे, ही माझी इच्छा आहे. पाहूया.
१० सप्टेंबर	श्रीरामपूर सुंदर कार्यक्रम. तुकडोजी महाराज दोन फर्लागांवर त्या वेळी. अटीतटीचा सामना. त्यांना कार्यक्रम १२चे आत आटपावा लागला! आम्ही ३ वाजता आटपला. बिहार फंडाला २००/- रु. मदत. हजर लोक होते २० ते २५ हजार. वडिलांची भेट. अनेक वर्षांनंतर. वडिलांना खूप दुःख झाले. आनंदले पण. सौ. ज्यो त्यांना आवडली. आज आम्ही पुणे सोडले.
२७ सप्टेंबर	आसामकडे जाण्यासाठी निघालो.
१२ ऑक्टोबर १४ ऑक्टोबर १६ ऑक्टोबर २४ डिसेंबर	कलकत्ता इप्टातर्फे सत्कार. विमानमार्गे जोरहाटकडे. पहिला चित्रपट—मी काम केलेला—‘महात्मा फुले’ रिलिज झाला.

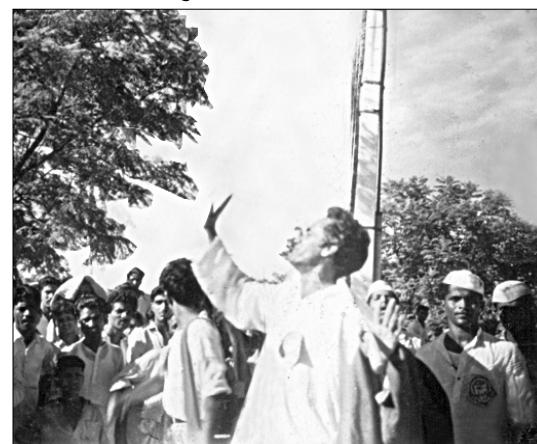
१९५५

७ जानेवारी	आंग्रे प्रांत निवडणूक-दौऱ्यासाठी लक्षण साठेसह मुंबई सोडली. संपूर्ण आंग्रे गाजवला. ठिकठिकाणी कार्यक्रम. नंतर हैदरगाबाद.
१४ फेब्रुवारी	वडील पुण्यास जाणाऱ्या गाडीत बसले व मी गोहतीकडे जाण्यास बसलो. आसाम प्रांतिक परिषद आटपून शिलांगकडे. हॅंपीहिल, बिशप कॅम्प, चेरापुंजी, खूप मित्रमंडळी. आसाम सोडताना दुःख जाणवले.
१२ एप्रिल	गयाकडे निघालो.
१७ एप्रिल	गांधीमैदानात पुन्हा कार्यक्रम. लोक हजर होते सोळा हजार. कार्यक्रम सुंदर झाला. बुद्धगयेस जाऊन आलो. मुझफरपूर, छपरा, बेतिहा, हाजीपूर — यशस्वी प्रोग्रॅम. उज्जैन, इंदूर, मुंबईत गोवा विमोचन फंडासाठी प्रभात फेरी, सायंफेरी. सकाळी ८.४५च्या सुमारास मुलाचा जन्म.
३१ ऑक्टोबर	लोकहितवादी मंडळातर्फे कार्यक्रम. सुंदर झाला. स्टेजवरून उतरलो तोच माझा आनंद मला सोडून गेल्याची, माझ्या नव्या बाळाने इहलोकाची यात्रा संपवल्याची तार मिळाली. आणि मग त्याच अंधारात मी नाशिकहून परतलो.
१० नोव्हेंबर	प्रचंड संप. आमच्या भागातली सगळी जबाबदारी माझ्यावर होती. गोळीबार होऊन
२१ नोव्हेंबर	

‘गर्जा संयुक्त महाराष्ट्र भारती’

संयुक्त महाराष्ट्राचा लढा !

मुनेरबी (माँ) मोर्चाला नेवृत्व करताना !

‘दो कवडी के मोल मराठा बिकनेको तैयार नहीं’

‘तडजोड न्हाय रं तडजोड न्हाय मराठमोळी जमून सगळी गजें तो आगळी.....’

‘अशी जिंकली दिल्ली’! संयुक्त महाराष्ट्रासाठी रणांगणात लढणारे झुंजार सेनापती आ. अवे,
शाहीर अमरशेख, एसेम् जोशी आणि अनेक सेनापती

‘जनतेच्या सत्तेची ज्योत जागती’

दिल्ली गाजवताना

पुरोगामी विचारसरणीचे खंडे प्रवर्तक प्रबोधनकार
ठाकरेंसह अमरशेख व बाळासाहेब ठाकरे

एक तरुण बळी पडला व एका बसची चौकी जाळण्यात आली. संध्याकाळी चौपाटी सभा. हजर लोक तीन लाखांच्या वर. गाणी म्हटली. ‘गर्जा संयुक्त महाराष्ट्र भारती’ हे गीत म्हणत होते व सगळी सभा कोरस म्हणून साथ देत होती. हे अपूर्व होते.

२१ डिसेंबर

सकाळी पठाणकोट एक्सप्रेसने दिल्लीस निघालो. ‘महात्मा फुले’ या चित्रपटाचे रैथ्यपदक श्री. अत्रे यांना राष्ट्रपती देणार होते त्याच्या समारंभासाठी. फिजिकल लॉबोरेटरी हॉल. दिल्लीमध्ये चित्रपट-विजेत्यांचा राष्ट्रपतींकडून सत्कार. पंडित जवाहरलाल नेहरू व राजेंद्रबाबूही होते.

१९५६

१६ जानेवारी

पहाटेच पुढाऱ्यांची धरपकड झाली. म्हणून अर्धी मुंबई बंद. कामगार मैदानावर निषेध-सभा. मी गाणी म्हटली. हजर लोक २५०००. नंतर युवक सभेतर्फेंच्या शिवाजी पार्कच्या सभेला मी गेलो. श्री. न. वि. गाडगीळ यांचे भाषण श्रोत्यांनी बंद पाडले. मी ‘गर्जा संयुक्त महाराष्ट्र भारती’ हे गीत म्हणण्यासाठी पुढे गेलो. समोरचा तीन लाखांचा जमाव हा माझा कोरस झाला. गाणे संपताच मी विनंती केली :

“संयुक्त महाराष्ट्रवादी कुणीही असो, त्यांची जो सभा मोडेल तो मराठी रक्ताचा नाही.” लोकांनी मान दिला. माझ्या आयुष्यातला महान दिवस.

आज लुटालुटीला सुमार नव्हता. माझ्या भागातही लूट न् गोळीबार सुरु झाला. मी प्रथम टॅक्सी घेऊन शांततेचा प्रचार करत बी. सी.वर व तिथून शिवाजी पार्क, नंतर लालबागकडे निघालो, डॉ. एम. जी. देसाई यांची प्रचार गाडी दिसली व त्यातून मी लाऊडस्पीकरवरून प्रचाराला सुरुवात केली. भायखळ्याला नुकताच गोळीबार झाला होता. जेकब सर्कलातही गोळीबार चालू. तो थांबवून लोकांना शांततेसाठी आवाहन केले. पकडले गेलेले लोक सोडवले.

रात्रीपासून मला गोळी लागल्याची बातमी माझ्या भागात पसरली. आजही हरताळ चालू होता पण लुटालुटीला एकदम आळा बसला होता.

आज जेकब सर्कलला स्थियांनी सत्याग्रह केला व त्याचं नेतृत्व माँनं केलं. माँनं सत्याग्रह केला, एक नवीन पायंडा घालून दिला. धन्यता वाटली मला.

दिल्ली सत्याग्रहासाठी निघालो. अंगात ताप होताच.

माझे सगळे सत्याग्रही माझे (गायक) कलावंत, सार्थीदार झाले व आम्ही गात गातच दिल्ली पार्लमेंटवर गेलो. माझी गाणी दिल्लीकरांना अभूतपूर्व आकर्षण ठरली. तेवढ्यासाठी मला सर्वांत शेवटी सत्याग्रह करावा लागला. संध्याकाळी

२० जानेवारी

२१ जानेवारी

७ जुलै

२४ जुलै

२७ जुलै

साडेपाच वाजता माझ्या तुकडीला अटक झाली. जेलवर सुटका झाल्याचे कळले व तिथेच सरकारी मायक्रोफोनवरून साथी दंडवते यांनी माझे आजच्या कार्याबद्दल अभिनंदन केले व दिल्लीत तीन दिवस राहण्यासाठी आग्रह. आजच्या कार्याने मला खरेच मनोमन धन्यता वाटली.

२९ जुलै सगळ्या गावातून आम्ही गातच हिंडलो.
 २० ऑगस्ट अमरावतीकडे निवडणूक-प्रचारार्थ निघालो.
 २३ ऑगस्ट सोलापूर येथे बिनमाईकचा कार्यक्रम. आठ हजार शेतकरी, नंतर रात्री परत निघालो, तो मोटार पंक्चर झाली. पहाटेपर्यंत आडगानात पडून होतो.
 २७ ऑगस्ट निवडणुकीत प्रचंड अपयश घेऊन परतलो. प्रचंड मेहनत केली. या निवडणुकीत पण शेवटी अपयश आलेच. चला, हेही दिवस जातील.
 १४ सप्टेंबर हिंगणधाट. अत्यंत सुंदर कार्यक्रम. माझ्या जीवन-इतिहासातील महत्त्वाचा विजयी दिवस. कॉग्रेसच्या लोकांनी मला विरोध करण्यासाठी एक वेश्या शंभर-दीडशे फुटांवरच आणून नाचवायला सुरुवात केली. माईकवरून अचकटविचकट शिव्या द्यायला सुरुवात केली. मी माझा कार्यक्रम चालूच ठेवला. माझ्यापुढे पंधरा हजार लोक होते. शेवटी माझा कार्यक्रम दीड वाजता यशस्वीपणे संपला. मी म्हणालो, “मी जर महाराष्ट्राची परंपरा सोडली असेल, जर मी एकही शब्द उणाअधिक काढला असेल, तर हाताला लागेल तो धोंडा व चप्पल माझ्यावर भिरकवा. पण महाराष्ट्राच्या कलावंताकडून अश्लील व असभ्य वर्तन स्टेजवर घडू देऊ नका, की ज्यामुळे लोकांना व महाराष्ट्रीय संस्कृतीला काळिमा लागेल.” झाले, लोक शांतपणे कार्यक्रम संपताच उठले व समोरच्या स्टेजकडे गेले. मला वाटलं, माझी संस्कृती, परंपरा ऐकून घेऊन लोक पुढ्हा वेश्येचा नाच बघायला गेले. पण एवढ्यात आरोळ्या कानावर आल्या त्यांच्या, “रंडी का नाच बंद करो.” शेवटी तो प्रोग्रेम लोकांनी बंद पाढलाच. क्षणात. धन्यता वाटली मनाला.

१९५७

- * या वर्षाची सुरुवात औरंगाबाद, वसई, जळगाव, अमरावती, नागपूर. सतत दौऱ्यावर.
 १२ मे पिंपोडे — हा कार्यक्रम मोडण्यासाठी स्थानिक विरोधकांनी दीडशे रामोशी आणले होते. पण त्यांची छाती झाली नाही न् कार्यक्रम यशस्वी झाला.
 * नंतर काही विशेष नोंदी नाहीत. फक्त ठिकठिकाणी कार्यक्रम.

१९५८

२० फेब्रुवारी

* या वर्षाच्या सुरुवातीला कार्यक्रमाचे पैसे काही ठिकाणी लोकांनी बुडवले. वडणेर भैरव येथेच बुद्ध जमातीने भव्य मिरवणूक काढून सत्कार केला. एका जखखड म्हातारीने ओवाळताना केलेली संयुक्त महाराष्ट्राची घोषणा अविस्मरणीयच आहे.

१९५९

७ मे

* नेहमीप्रमाणे ठिकठिकाणी कार्यक्रम. चेकोस्लावाकियाला जाण्याचे ठरले.

८ मे

चेकोस्लावाकियाकडे जाण्यासाठी विमानाने रात्री ११ वाजता मुंबई सोडली. सकाळी सूर्योदयाला दमास्कसला पोचलो. तासभर थांबून त्याच विमानाने प्रागकडे निघालो. दुपारी ३च्या सुमारास प्रागमध्ये. घ्यायला लोक आले होतेच.

९ मे

आज सकाळी उठताच न्याहारी करून चेकोस्लावाक प्रजासत्ताक-दिनाची परेड. लाखो लोक अतिशय शांत. 'चेक' जनतेची शांत जीवन जगण्याची उत्कटता पाहिली; त्यासाठी पुनःबलिदानाची तथारी पाहिली. संध्याकाळी बोटिंगसाठी सगळे प्रतिनिधी बाहेर पडले. गाणी म्हटली. सर्वांना आवडली. मला आग्रहाने खूप पाजले. पहिल्या चालत्सचा कैरस्टाइन किल्ला पाहिला. तिथून नोवा रोबिनिया बीच पाह्याला गेलो. तिथेच हिरवळीवर लोकांपुढे नदीकाठी गाणी म्हणायला सुरुवात केली. सर्वांना आवडली. स्लॉप धरण पाहिले.

१० मे

राजवाडा व जुन्या चर्चेसमधून असलेली सौंदर्यस्थळे पाहिली. म्युझियम पाहिले व अऱ्बेसीला भेट दिली.

११ मे

फिल्म स्टुडिओ पाहिला. टागोर-दिनानिमित अडीचशे-तीनशे लोक हजर होते. मी गाणी म्हटली.

१२ मे

आजपासून टी.यू.ची बैठक सुरु झाली. केवढी शिस्त ही.

१३ मे

प्राग रोडिओसाठी गाणी दिली.

१४ मे

रात्री क्लबमध्ये पार्टी झाली. मी सुंदर गाणी म्हटली... त्या सुंदर मुलीनं माझं चुंबन घेतलं.

१५ मे

आज गोटवाल्डावला गेलो. कामगार संघटनेकडून स्वागत.

१६ मे

आज संध्याकाळी प्राग सोडले. इटली (रोम) मार्गे मुंबईकडे निघालो.

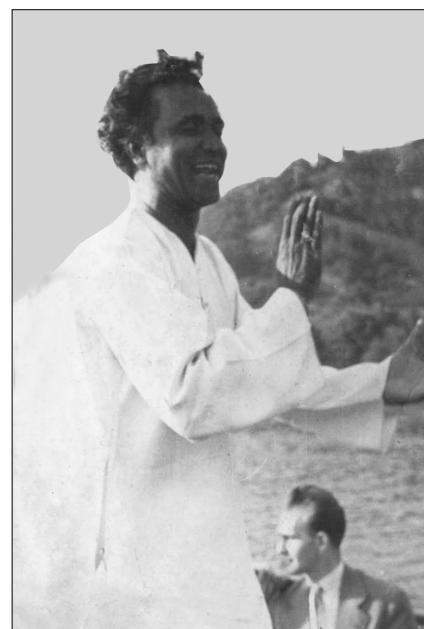
१७ मे

* मंगळवेळे, बेळगाव, विजयनगर, खानापूर, बारामती, कोल्हापूर, निपाणी, नगर, मराठवाडा, इत्यादी ठिकाणी कार्यक्रम.

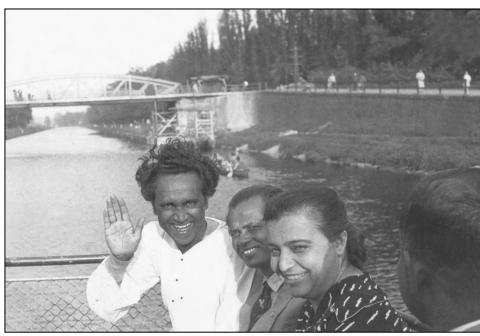
“सुटला वादळी वारा--वल्हव जोमात जरा-”

रशियन अधिकार्यासमवेत प्रागमध्ये

“घेऊ हाती हातोडा न कोयता
जाऊ आता गान गात रं”

प्राग्मध्ये रशियन डेलिगेटस् बरोबर
चर्चा अन हास्यविनोदही

१९६०

* इंदूर, वालचंदनगर, जुन्नर, धुळे, खानदेश, सोलापूर, वर्धा, नाशिक इत्यादी
ठिकाणी कार्यक्रम.
७ फेब्रुवारी शैला-जयसिंगचे लग्न आपल्या हॉलमध्ये घडवून आणून कोल्हाटी जमातीच्या
रुढींना धक्का दिला.

१९६१

१७ जुलै	मोठ्या कष्टाने हेलसिंकीचा पासपोर्ट मिळाला. तो घेऊन पंजाब मेलने दिल्लीस निघालो.
२२ जुलै	पहाटे ६ वाजता अफगाण एअरलाईनने काबूलकडे रवाना. सोबत रोझा देशपांडे, हरी जाधव, विठ्ठल जाधव, शिवाजी दलवी. सायंकाळी ताशकंदला पोहोचलो. मॉक्सो विरुद्ध ताशकंद फुटबॉल मॅच पाहिली. पावणेनऊ वाजता ताशकंदला सूर्य मावळला!
२३ जुलै	पायोनियर कॅंप - भेटीदाखल गेलो. मला गावे लागले. दुपारी ताशकंद नागरिकांतर्फे स्वागत. तिथेही मला गावे लागले. हेलसिंकी-अझरबैजान.
२५ जुलै	आज मी बेभानणे नाचलो. गायलो. प्रचंड स्वागत. वाळवंट संपेना. रात्री वोल्या ओलांडली तो थंडावा सुरु झाला.
२८ जुलै	पहाटे तीन वाजता विस्वर्क स्टेशनवर धुंद खेळ खेळलो. नाच नाच नाचलो. 'मुका घ्या, पळा' या खेळात भाग घेणे अपरिहार्य ठरले. सारी रात्र जागलो. चार मुलीचे मुके घेणे भाग पडले. आजची रात्र धुंदीची रात्र गेली — अगदी न पिता.
३० जुलै	आमच्या येथील वास्तव्याला अर्थ नाही. काहीसुद्धा. कॅंपफायरमध्ये भाग घेतला. 'तांपेरे', 'अन्नोन सोल्जर' ही नाटके पाहिली. टेक्निकली हायक्लास.
१ ऑगस्ट	रुमानियन डेलिगेट्सना भेटलो.
२ ऑगस्ट	हंगेरियन डेलिगेट्सना भेटलो.
३ ऑगस्ट	रशियन डेलिगेट्सना भेटलो.
४ ऑगस्ट	रात्री टेक्निकल स्कूलच्या थिएटरमध्ये नॅशनल प्रोग्रेम झाला. अतिशय सुंदर. सुरुवात माझ्या गाण्यांनी झाली व अखेर पण माझ्या गाण्याने झाली.
५ ऑगस्ट	मॉस्को नगरीत प्रवेश. मास्कुवा हॉटेलात उतरलो. लेनिनच्या समाधीला भेट.
९ ऑगस्ट	क्रेमलिन राजवाडा पाहिला.

११ ऑगस्ट
१२ ऑगस्ट

चार गाण्यांचे मॉस्को रेडिओसाठी रेकॉर्डिंग झाले.
बातमीदार खुष्कीनने माझी मुलाखत घेतली.
* यानंतरची पानं कोरीच आहेत. मुदाम मौनप्रत घेतल्याप्रमाण. एखाद्या दुखावलेल्या
पाखरानं पंख मिटून पानांआड लपून जावं तसं. यानंतर त्यांनी डायरी लिहिलीच
नाही. भरपूर दैरे, पत्र, कोट्यवधी लोकसंग्रह, ललित लेख वगैरे.
* २१ एप्रिल १९६२ रोजी 'प्रपंच' या चित्रपटाता स्टेट अँवॉर्ड मिळालं आणि
त्यातल्या 'गोरा कुंभारा'च्या अविस्मरणीय भूमिकेबद्दल भाईंना सर्वोत्कृष्ट अभिनेत्याचं
स्टेट अँवॉर्ड मिळालं!!

□

'प्रपंच' पुरस्कार स्विकारताना अमरशेख,
राष्ट्रपती डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन्

सूर एका वादळाचा / ४३

उठाव झेंडा बंडाचा

४४ / निवडक शाहीर अमरशेख

गर्जा जयजयकार!

सूर एका वादलाचा / ४५

‘रात्रीच्या गर्भात उद्याचा असे उषःकाल’

ही गोष्ट खरी की कालिदास, भवभूती हे इतिहासकार नव्हते. त्यांनी काव्य लिहिले, ते इतिहासाने घेतले

आणि इतिहाससुद्धा काही कलेच्या क्षेत्रातली वाटेल ती फडतूस चीज उचलून घेत नाही. इतिहास जितका

कठोर, निर्धृण, सत्यवक्ता असतो तितकाच तो अत्यंत साक्षेपी, विचक्षक आणि रसिक असतो. आणि याचा विचार करता करता माझ्या आयुष्यातले ‘गर्जा जयजयकार’चे एक पान माझ्या डोळ्यापुढे फडफडू लागले...

ते १९३९ साल असावे. काही महिन्यांचा काळ लोटला असेल. माझे मित्र श्री. कन्हाडकर (कॅप्रेड) पकडले गेले. त्या दिवशी ब्रिटिश सरकारच्या निषेधाची सभा होती. त्या वेळच्या अकारण धरपकडीचा मजवर खूप परिणाम झाला. त्या दिवशीच्या सभेस चारपाच हजारांचा जनसमूह हजर होता. स्त्री, पुरुष, कामगार, मध्यमवर्ग, व्यापारी.

प्रस्तावनेनंतर मी ‘गर्जा जयजयकार’ ही पहिली ओळ प्रेक्षकांत सोडली. प्रेक्षक शून्यमनस्क झाले होते आणि मी मग पुढे गाऊ लागलो :

‘**चुलग्खळू ढा या अद्य साखळ्या हातापाथांत
पोलादाची काय तमा मरणाच्या दारात**’

या ओळींना वेगळीच निर्धाराची धार आली. त्या दिवशी ओळीगणीक कारुण्य, देशप्रीती व दृढ विश्वास त्या काव्याद्वारे लोकांपुढे मूर्तिमंत उभा राहिला.

‘**एकच तारा समोर, आणिक पायतळी अंगार.**’

वातावरणात नितांत अशी करुण गंभीरता निर्माण झाली. अस्फुट स्वर शब्दपंक्ती घेऊन निघाला होता...

‘श्वासांनो जा वायुसंगे ओलांडून भिंत

अन् आईला कळवा आमुच्या हृदयातील खंत

सांगा वेडी तुझी मुले ही या अंधारात

बद्ध करानी अखेरचा तुज करिती प्रणिपात.

तुझ्या मुक्तीचे एकच होते वेड तथा अनिवार आई^५’

या ओळी काही माझा आवेग थांबू शकल्या नाहीत. अश्रूचे बांध फुटले. वाटले, गीत पुरे होत नाही; पण समोरच्या माझ्या माताभगिनीचे आणि भाऊबांधवांचेही मजसारखेच झाले होते. तेही सगळे डमडमच्या तुरुंगातील श्वास वेचायला गेले होते. मला चेव आला. प्रेक्षक-श्रोत्यांच्या डोळ्यांतून अश्रू वाहू लागले आणि मग सांत्वन...

‘कशास आई भिजविशी डोळे उजळ तुझे भाल

रात्रीच्या गर्भात उद्याचा असे उषःकाल

सरणावरती आज आमुची पेटताच प्रेते

उठतील त्या ज्वालांतून भावी क्रांतीचे नेते...’

यातून कवीचा पोलादी निर्धार त्याच्या शब्दांच्या कणाकणांतून स्वत आहे असे मला वाटले. नि शेवटी ‘आता कर आंकारा तांडव’! जीवन सार्थकी लागल्याचा बेहोष आनंद धो धो वहात होता. शब्दपंक्तींतून. याच धुंदीत गीत संपले. लोक होते, लोकांच्या भावना होत्या; पण त्या भावना टाळ्या, जयजयकार वा धिक्कारांनी व्यक्त होऊ शकत नव्हत्या. वातावरणाचा परिणाम पाहून वाटले की, देशात एक प्रचंड चिता पेटली आहे. तिची हाय लागून समोरचे हजारे चेहरे भाजून निघाले आहेत; पण त्या चेहऱ्यांवरचे दोन निखारे मात्र फुलून अंगारात रसरसू लागले आहेत.

त्या दिवशी त्या कवितेला लागलेली चाल हेतुपुरःसर मुळीच लावली नव्हती. त्या चालीने डमडमच्या तुरुंगातील राजबंद्यांच्या भावना कवीच्या काव्यातून करता येतील तेवढ्या साकार केल्या. बाया, पोरे, मजूर, सारे— मध्यमवर्गासहित सगळे—एका पातळीत जाऊन शोकसागरात डुंबत होते, काव्यानंदही लुटीत होते.

दडपशाहीचा वरवंटा जोराने फिरू लागला. माझ्यासकट एकोणतीस कामगार पकडले व आम्हाला तुरुंगात घातले. बार्शीला तुरुंग नाही. तेव्हा आम्हांला एके रात्री सव्वा दोन वाजता उठवून सांगितले, “चला!” बेड्या आणि दोरखंडांनी आम्हाला बांधले. मी जुना कार्यकर्ता म्हणून मला दोनदोनच्या रांगेत आघाडीलाच ठेवण्यात आले होते व माझ्या बेडीत दोरखंडाने बांधला गेलेला हात होता कडळी बसप्पा या दोरेडेखोराचा! आम्ही निघालो, स्टेशनवर जायला. मुद्दाम आम्हाला रात्रीच्या वेळी बाहेर काढण्यात आले होते, लोकांना कळू नये म्हणून. मग सुरु झाला आमचा जोडी-मार्च. अधिकाऱ्यांना वाटते की ही रात्रीची वेळ ठीक काढली यांना इथून हलवायसाठी; पण त्यांना ते समाधान मिळाले नाही. कचेरीच्या बाहेर पडलो तोच आम्ही साने गुरुजीच्या ‘आता उठवू सारे रान’ या गीताने रान उठवायला सुरुवात केली. झाले, सारा गाव भराभर रात्रीच्या काळोखातून उटून आमच्याभोवती जमू लागला आणि मग आम्ही त्या कैदी अवस्थेत गायला गुरुवात केली, ‘गर्जा जयजयकार!’ मग लोक त्या प्रशंत रात्रीला धक्का

देत आम्हाला साथ करू लागले, ‘गर्जा जयजयकार!’ गावातून स्टेशनला रस्ता गेल्याकारणाने सगळे गाव लोटले साथ द्यायला. तो गत्रीचा काळोख, हातांत बेड्या, कामगारांची जिव्हाळ्याची ज्वारीची आणि राजबंदी-सुटकेची मागणी. दंड करकचून बांधलेले, सोबत खाकी गणवेशातील बंदूकधारी पोलीस. सारे स्टेशन म्हणत होते, ‘गर्जा जयजयकार!’ जनमनाला त्या वेळी काय वाटले असेल याची वाचकांनी कल्पना केलेली बरी! कुर्डुवाडीत जी.आय.पी.च्या मोठ्या डब्यात आम्ही बसलो. मागील बार्शी लाईटमधून आलेल्या लोकांनी ‘गर्जा जयजयकार’ म्हणायला भाग पाडले. तो काय, मग प्रत्येक स्टेशनवर ही झुंबड ‘गर्जा जयजयकार’ ही कविता ऐकायला.

तुरुंगात मी मुक्तकंठ गात असे. सैगलची गाणी कधी गात असे, तर कधी के.सी.डे.; तर कधी देशभक्तिपर गीते. त्यांत ‘गर्जा जयजयकार’ हे आमच्या जेलच्या हवालदारांना खूप आवडे. समोर पिठू चांदणे. चिमटे काढणारी गुलाबी हवा. गजांजवळ बसून मनसोकृत गाणे म्हणणे सर्वांच्यासाठी विरंगुळा असे.

ऑस्ट्रेलियन जेलरची बदली झाली व त्या ठिकाणी कुणीतरी गुजराथी वा मध्यभारतीय जेलर आला. त्याची शिस्त कडक. आरडाओरड म्हणजे बेशिस्त होती त्याच्या दृष्टीने व बेशिस्तीला शिक्षा असे त्याच्याजवळ. सुरेलपणे गाणे हीही त्याच्या दृष्टीने बेशिस्त होती. मला त्याचा हा नियम गाण्याच्या दृष्टीने जाचक वाटत होता. मी गात असे, त्याचा रिपोर्ट त्याच्याकडे जात असे. पण... तो काही मला शिक्षा करू शकत नव्हता. मी सजा झालेला कैदी असलो तरी राजकीय कैदीच होतो. माझ्यासाठी जेलमधले इतर राजबंदीच नव्हे, तर गुन्हेगार कैदीही प्रतिकारार्थ उभे राहिले असते. माझे गाणे चालूच असे.

तो काळ मोठा धकाधकीचा. आमच्या तिसऱ्या वर्गाच्या कैद्यांना बाहेरचे काही म्हणजे काही कळत असे. कळे ते राजकीय कार्यकर्त्यांना दहशत बसणारेच कळे. अमुक अमुक प्रांतातल्या कैद्यांना अज्ञात स्थळी नेले. काही कॉप्रेसना हाल हाल करून अज्ञात स्थळी नेऊन मारल्याचेही आम्ही ऐकले होते.

त्या दिवशी नेहमीप्रमाणे आम्हास सहा वाजता कोठडीत बंद केले. मी तीन दिवसांनंतर सुटल्यावर काय काय करावयाचे याविषयी बेत आखीत बसलो होतो. जेलच्या आयुष्यात सुटका जसजशी जवळ जवळ येते तसतसा मनात एक विचित्र गोंधळ उडायला लागतो. जेलजीवनात नवीन नाती जोडली गेलेली असतात आणि ती नातीसुद्धा बाहेरच्या जगापेक्षा भावपूर्ण अशा रेशमी धाग्याने बांधली गेलेली असतात. कुणी अकारण डांबलेले लांब मुदतीचे सदगुणी कैदी दोस्त होतात. त्यांच्याविषयीची सहानुभूती त्यांना सोडून बाहेर जाऊ द्यायला तयार नसते, तर एखाद्या परिस्थितीने बदमाष बनलेल्या दरोडेखोराच्या दिलदारपणाचा निझर जिवाला ओढ लावीत असतो; तर एखाद्या भयानक दरोडेखोराच्या रोमहर्षक कथा ऐकण्यासाठी आपणास त्याच्याबरोबर रहाता आले तर किती बरे होईल असे मनाला कुणीतरी सारखे डिवचून सतावत असते. एकूण, जेलजीवनातही जेलविषयी एक प्रकारची नवी ओढ तयार झालेली असते.

बाहेरच्या स्वच्छंदी जीवनाची ओढ आणि आतल्या जिवांची ओढ व संघर्षने मन बावरते. बाहेरची ओढही प्रभावी ठरते. असाच मी बाहेरची स्वप्ने चितारीत होतो, रत्री आठ वाजता गजांशी बसून.

आमच्या जेलमध्ये सगळ्यांत जास्त, एकशे दहा वर्षांची शिक्षा असलेला ‘अफगाण डाकू’ हा माझ्याच कोठडीत होता. तो बोलला,

“क्यों भाई अमर, बाहर के सपने देख रहे हो? मैं क्या देखूँ! जरा गाओ तो सही. सुनाव आज्ञादी का गाना. बस, उसमें ही मगनमस्त रहेंगे. गाओ प्यारे.”

“नहीं अफगान, गीत तो बस मैं आज तुम्हाराही सुनूंगा.” त्याचा आवाज डोंगरासारखा उंच उंच होता. बलुची भाषेत तो काय गातो हे आम्हास कळत नसे, पण त्याच्या सुरेल ललकाञ्या मनाला मात्र मोहरून सोडीत. “भाई अफगान, बस तुम्हारी ही दर्दीली ललकार मैं अपने मन में समा लेना चाहता हूं आज.”

इतक्यात खाड्खाड करीत माझ्या कोठडीजवळ तीन हवालदार आले व एकाने आमच्या कोठडीचे दार उघडण्यासाठी जुडग्यांना हात घालीत करड्या आवाजात म्हटले, “अमर शेख!”

झाले! कोठडीतले आम्ही आठाही जण सर्द झाले. मी समजून चुकलो. कारण स्पष्टच होते. एकदा सहा वाजता कोठडी बंद झाली की दुसऱ्या दिवशी पहाटेच उघडली जाणार. काही झाले तरी मध्येतरी जेल-कोठडीचे कुलूप उघडले जाणार नाही. अगदीच सीरियस केस असेल तरच ते उघडे. मग आजही उघडली जात आहे कोठडी! अमर शेख नावाचा पुकार! काहीतरी भानगड! इथूनच कुठेतरी ‘अज्ञात’ स्थळी रवानगी अमर शेखची! बस, झाले. सर्वाचे चेहरे मलूल झाले. डोळे पाणावले. मी गुणचूप उटून सर्वाचा नमस्कार केला. सदगदित कंठाने सर्वाचा निरोप घेतला. खाड्खाड असा होणारा बुटांचा आवाज, बेड्यांचा आवाज, हवालदाराजवळच्या किल्ल्यांचा व त्यावर असणाञ्या कमरेवरच्या दंडुक्याचा आवाज भयानक भेसूर अशा शांततेला कापरे भरवीत होता. मी हवालदाराच्या बरोबर शांत चित्ताने निघालो होतो, त्या ‘अज्ञात’ स्थळीचे भयंकर चित्र रेखाटीत!

शेवटी जेलरच्या ऑफिसमध्ये मला नेण्यात आले. तिथे डेप्युटी जेलर सामोरे येऊन मोठ्या नप्रतेने “या, या” म्हणाले. मी मनातल्या मनात म्हणालो, ‘चला, भरले दिवस.’ कारण त्यांच्या नप्रतेतसुद्धा अधिकाराचा करडेपणा होताच. तो कसा लपणार? मला वाटलं, हा कसाब कापण्याआधी तोंडात पाणी घालतोय. घालू द्या. चला, म्हणून त्याच्याबरोबर आत जेलरच्या खास हॉलमध्ये गेलो, तो काय तिथे स्वच्छ बिछायत टाकलेली. लोडतक्के पडलेले. जेलचे डॉक्टर, कारकूनवर्ग, डेप्युटी जेलर तिथे लोडतक्क्याशी बसले असून मी जाताच अदबीने सरकासरक झाली. जेलर पुढे आले. त्यांनी मधे अंथरलेल्या मुगाजिनावर नेऊन मला बसवले.

मी दिड्मूळ झालो. क्षणभर इंद्रियांना बधिरताच आली.

“देखो भाईसाब,” जेलर म्हणाला, “तुम्ही तीन दिवसांनी सुटून जाणार. माझा आनंद आज गगनात मावत नाही. पण त्याला तुमच्या प्रसन्नतेची जरुरी आहे.” जेलरला अनेक भाषा येतात हे मला ठाऊक होते; पण त्याच्या या मराठी वाक्याचा मला काही अर्थ कळेना. मी तसाच होतो – होतो तसाच कोराच्या कोरा! माझ्या अंगात चौकडीचे कैदी कपडे, अवरीभवती जेलचे अधिकारी. त्या वेळची ती राजकीय परिस्थिती, त्यात या अधिकाञ्याची ती भाषा. अगदी घुम्यासारखा बसून होतो काही क्षण!

“भाई अमर शेख, मला आजवर झाली अपत्यं—पण त्या सगळ्या मुलीच. तुमच्या सदिच्छेने या वयात, जवळ जवळ पन्नाशीत पुत्ररत्नाचा लाभ झाला. तुम्ही परवा जाणार. फक्त चार गाणी म्हणा, आमच्या आनंदात सामील व्हा.”

कोडे सुटले. मीही जरा खुला झालो. इकडचीतिकडची चार गीते मी म्हटली. पुन्हा आग्रह होऊ लागला. हवालदार मंडळीतून आवाज आला, ‘गर्जा जयजयकार.’ जमादार होते दोघे, त्यांनी पुकार केला, ‘गर्जा जयजयकार.’

मला विषाद वाटला. खरं म्हणजे याच गीतामुळे मी या जेलरच्या रोषास पात्र झालो होतो. “हवालदार, या प्रसंगी ते गाणं कसं चालेल? साहेबांना ते आवडणार नाही. माझी म्हणायला हरकत नाही.” असं मी म्हणताच जेलर म्हणाले, “नाही अमरभाई, आज आता तुम्ही स्वतंत्र आहात. मी जेलर नाही, तुम्ही कैदी नाही. फक्त आनंद—मुक्त आनंद. बोला, बोला, काय वाटेल ते बोला. म्हणा तरी पाहू! कसं आहे ते ऐकू घ्या तुमचं ‘गर्जा जयजयकार’.”

अंगावर कैदी-कपडे, अर्ध्याएका तासापूर्वीची माझी मनःस्थिती आणि तत्कालीन राजकीय परिस्थिती आणि डमडमच्या तुरुंगातलं ते गीत ‘गर्जा जयजयकार’ एवढे शब्द निघाले तोंडातून नि मी... सगळे बंध तुटले.

देह अधिकाच्यांसमोर होता; पण आत्मा त्या काळ्याकभिन्न रात्रीच्या गजांआड थाडथाड डोके आपटून गर्जत होता, ‘गर्जा जयजयकार!’, ‘गर्जा जयजयकार!’ गीत संपले आणि आत्मा चरकातून काढल्या चिपाडागत देहात येऊन मलूलपणे पडला.

मी सभोवार पाहिले. कुणीच टाळ्या वाजवल्या नाहीत. बरेच लोक त्यांतले रडत होते. आणि खुद जेलर... तेही रडत होते. शेवटी “हम पेट के कुरते हैं दोस्त, इन्सानियत हमें छोडकर चली गई” असे म्हणत पुन्हा त्यांच्या गालांवर अश्रु ओघळले. “क्षमा करो भाई... हम लागों के लिए...” असे म्हणत त्याने माझे हात गदगदा हलवले. मूठ भरून पेढे त्यांत टाकले. हळूच म्हटले, “गर्जा जयजयकार.” मीही म्हटले, “गर्जा जयजयकार.”

सर्वांचा निरोप घेऊन मी पुन्हा आपल्या कोठडीकडे आलो, तो सगळे आश्वर्यचकित झाले. मी कोठडीसमोर उभा राहिलो. हवालदार दार उघडू लागले, कैदी मित्रांची उत्कंठा अनावर झाली. सगळे एकदम विचारू लागले, “भाई, क्या हुवा? भाई, क्या हुवा?” दार उघडण्याआधीच गजांजवळ असलेल्या माझ्या त्या कैदी मित्रांच्या तोंडात एक एक पेढा कोंबून मी ओरडून म्हटले, “गर्जा जयजयकार!” ते पेढा खात खात ओरडले, “गर्जा जयजयकार.”

‘गर्जा जयजयकार’ या गीताच्या अशाच अनेक स्मृती माझ्या उराशी आहेत. पण ही वरची आठवण पुरी होते. जेलमधून बाहेर पडताना डेप्युटी जेलर निरोप देतो. तेव्हा तो निरोप देताना मला म्हणाला, “भाई, तुम्ही फार चांगली माणसं आहात. जेल म्हणजे शुद्ध नरक! तुम्ही इथे पुन्हा येऊ नये. बरं तर!” ‘गर्जा जयजयकार’ म्हणून त्याने नमस्कार केला. किती विरोधाभास होता त्याच्या वाक्यांत! जेलमध्ये येऊ नका, पण ‘गर्जा जयजयकार!’

असे हे पाषाण अंतःकरणाच्या पोलादी अधिकाच्यांनाही कलेच्या तेजाने संभ्रमात टाकून त्यांचं पाणी पाणी करणारे ‘गर्जा जयजयकार’ काळाच्या उदरात गडप होईल? मला नाही वाटत! कल्पना भाबडी आहे ती!

अगदी आजही, आजही मोरारजींच्या अत्याचारी बंदुकांपुढे रस्त्यारस्त्यांवर मराठी आईसाठी देह ठेवणारे

हुतात्मे जगाचा निरोप घेत असताना आपल्या ओठांवर हे गीत आळवीत आहेत.

अन्याय, अत्याचारांचा प्रतिकार करणारे नाशिक, आर्थररोड, येवड्यात स्थितपत पडलेले संयुक्त महाराष्ट्रवादी राजबंदी हे गीत गजांआडून आजही ललकारीत आहेत—आजही. आणि उद्याही—जोपर्यंत अन्याय, जुलूम पिळवणूक, उपासमार असेल तोपर्यंत हे गीत दन्याकपारीतून घुमत रहाणार आहे.

इतकेच नव्हे, तर जगात बलशाली समानता स्थापन झाल्यानंतरही हे गीत गर्तेतिहासातील दुबळ्या मानवाच्या आशाआकांक्षा अत्यंत कलापूर्ण रीतीनं रेखाटणारं, असं मराठी आईच्या देहाला उजाळा देणारं एक अमोल रत्न म्हणूनच तिच्या साहित्यभांडारात सदैव झळकत राहील याबदल शंका नाही.

□

सुर एका वादळाचा / ५१

मुनेरबी

मुनेरबी हे नाव महाराष्ट्रात परिचयाचे नाही. तसे परिचयाचे असायचे काही कारणही नाही. सर्वसाधारणपणे गरिबाघरी एखादी स्त्री जन्माला येते, राब राब गबते आणि एक दिवस आठदहा पोरांचं लेढार मागे ठेवून निघूनही जाते. पण खन्या अर्थाने पुस्टशी खूणही तिची शिल्लक रहात नाही. अशाच अगणित स्त्रियांपैकी ती एक स्त्री. ओबडधोबड ओव्यांतून तिनं मला काही सांगितलं. तिची भाषा तुम्हाला थोडी अपरिचित असणार. कारण तिची भाषा मराठी साहित्यातली विद्वन्मान्य अशी नाही...

तिला जन्मात मी कागद-पेन्सिल घेतलेली बघितली नाही. ती जन्मानं महाराष्ट्रीय मुसलमान होती. तिच्या समाजात दखनी उर्दू भाषा बोलली जाते, पण व्यवहारात तर सगळीकडे मराठीच बोलली जाते. अर्थात तिच्या ओव्यांची भाषा पण तशीच, अर्धी उर्दू, अर्धी मराठी. सुमारे पंचेचाळीस वर्षापूर्वी ती मला शेतावर दिसली. भल्या पहाटे. मराठमोळ, नऊवारी, कासोट्याचं लुगडं नेसलेली. हातांत विळा व आपलं पाच वर्षाचं उघडंबोडकं मूल. पाठीला तान्ही मुलगी. बार्शी-गाडेगाव रस्यानं चालता चलता ती थकली असावी, झाडाखाली बसली. उठली न् शेतात कामाला लागली. बांधावर झुडुपांजवळ दोन्ही बाळं तिनं सोडली. मोठं मूल तिच्या मागे सर्वभर हिंडत होतं. दुपार झाली. भाकरतुकडा घेऊन मायलेकरं कोंडाळं करून बसली. भाकरीचा घास गिळता ती बाळाकडे बघायची नि पुन्हा आभाळाकडे टक लावायची. तिचं बाळ पहात होतं. बाळाकडे तिनं पाहिलं. बाळापुढचं प्रश्नचिन्ह तिला दिसलं असावं, ती बाळाला म्हणाली,

मेरे नशीब की ।
मैं क्या बोलू कानी (कहाणी)
तू सुनले धीरज जानी ।
तेरे नयन ढले पानी ॥

जन्ने मेरे माँबाप ।
 दोनो मेरे सरदार ।
 ये दोनों के कदमों से ।
 देखी दुनियाका दीदार ॥
 माझी आईबापांविरुद्ध तकार नाही. तेच जीवनाचे पायाभूत जीव, केवळ त्यांच्यामुळे मी या सृष्टीचं
 अनमोल सौदर्य पाहू शकले आणि...
 जन्नी माँ क्या कवश्या (वहाणा) ।
 उठा लेती शीरपर ।
 बत्तीस दूध क्या धारा ।
 नई फिटटा उपकारा ॥
 जन्मदात्या आईच्या वहाणा मी शिरी धारण केल्या तरी तिच्या दुधाच्या बत्तीस धारांचे उपकार फेडायचे
 म्हटले तरी फिटणार नाहीत. आणि या जन्मी चुकून माझ्या हातून त्या जन्मदात्यासाठी काही आगळीक
 झाली असेल तर...
 जन्नी माँबापको ।
 मैं कुछ नही बोली बुरा
 हात जोड खडे रहूंगी
 यारब गुन्हा बक्ष मेंगा ॥
 मी हात जोडून हे परमेश्वरा, तुझ्याकडे क्षमायाचना करते. मी विसरू शकत नाही.
 माउलीची माया ।
 कसं कथिलाचं पाणी
 बाळासाठी माय घिठर्या
 घाली घारीवाणी ॥
 तिच्या उबदार पंखांतच बाल्य उमलत होतं माझं. तिथंच माझी नीज मला गोंजारीत असे आणि
 एका भल्या पहाटे...
 टाळ मृदुंगांचा आवाज ।
 येतो माझ्या कानी
 या ग या सयांनो ।
 दिंडी आली गावरानी ॥
 ती दिंडी, तो टाळ-मृदुंगांचा आवाज. मी भान हरखून बसतसे. मी जन्मान मुसलमान, पण दिंडीतच
 कुठेतरी मला माझ्या बंधूचा भास क्हायचा, नव्हे, बंधू दिसायचाच. शेजारच्या सख्यांना मी तो दाखवीतसे...
 तोंड मानलेला बंधू ।
 त्याचा वाडा कुनीकडे?
 अग दिवाळीची-चुडी (बांगडी) ।

हक माझा त्याच्याकडे ॥
 आणि दिवाळीच्या दिवशी त्या माझ्या मानलेल्या हिंदू बंधूला मी मनोभावे ओवाळीतसे...
 दिवाळीचा दिवा । बंधु ओवाळिते तुला
 द्यायची? द्यावी गाय । अंदण बहिणीला
 कसाईवाडयात (मोहल्ल्यात) राहिले तरी... जन्मान मुसलमान असले तरी भारतीय संस्कृतीची माझ्यावर
 छाया, मी भावाला गाईचं अंदण मागतसे. आणि एक दिवस...
 पाहुणा आला बाई । जेवा म्हणते तो जेवेना
 मी हात कसा धरू? बंधू नव्हे तो मेव्हणा
 माझी ही शैशवावस्थाच होती. तरी माझी संस्कृती मला हेच शिकवीत होती. मी माझ्या वयाच्या
 मैत्रिणीबरोबर खेळत असे. त्या माझ्या बरोबरीच्या पण उफाड्यानं वाढत होत्या. माझी दरिद्री अवस्था,
 मला वाईट वाटायचं, माझा खुरटा बांधा पाहून...
 लावणीचा अंबा ।
 पाणी घालिते पसा पसा
 अंबा तंवराला (मोहरला) ।
 येईना बाई कसा? ॥
 असं वाटायचं... मी खेळांत रमून जायचे...
 लावणीचा अंबा ।
 पाणी घालिते वंजळी
 अंब्याच्या शेजारी माझ्या ।
 चिंचा ग जांभळी ॥
 शेवटी अंबा डवरला. चिंचा-जांभळीना बहर आला. आल्यागेल्याच्या तोंडाला पाणी सुटलं. हा
 निसर्गक्रमच! तरी पण मी म्हणतसे...
 रस्ते के मुसाफिर । आगे देखके जारे
 अस्मान भरै तरे । तेरे हातकू आईगे क्यारे?
 आणि त्यातूनच एखाद्याकडे मी ओढले गेले हासुळ्हा निसर्गक्रमच नाही का?... मलाही त्याची ओढ
 लागली...
 सोमवार दिस । धुंडिल्या चारी पेटा
 नजर पडना ग । बाई 'माझा मुखवटा'
 आणि मग... ती ओढ भेटीची... ती तगमग... तल्खली...
 जिवाला वाटतं । कशी भरारी मारावी
 चौखूर हरिणी। कवटाळुनिया धरावी ॥
 सुरैव माझं... तो सखाही भेटला... भेटीत कळवळून म्हणाले मी...
 तुझ्या जीवासाठी । जीव माझा घार घार

कसं सांगू किती । जीव माझा तुझ्यावर
 शेवटी मनोमीलनाचा सोहळा आणि त्यातून क्रमानंच एक भारतीय खी म्हणून व्रत, असिधाराव्रत,
 अपरिहार्य होतं. दिमाखानं, अभिमानानं मी म्हणत होते...
 तुळशीला घाल पाणी ।
 तुळशीला ग झाल्या मेढी
 पतिवर्ती माझ्या सये ।
 बांध ग आतां माडी
 एवढेच नव्हे, तर अहंभावाने इतर बायांकडे तुच्छतेने पाहून मी हिणवू लागले...
 कमीन कैवडा कैस ।
 महेकता (दरवळतो) गल्ली गल्ली
 मेरी असील चमेली ।
 देखो चढती पीर वल्ली ॥
 चवचाल केवडा गल्लोगल्ली दरवळत असला तरी माझ्या अस्सल चमेलीसाठी देवघरच लाभणार
 आणि मग तो जीवनातला एक महान आनंद पण माझ्या—आम्हा उभयतांच्या—जीवनात साकारू लागला
 :
 जीवाला जड भारी ।
 त्यांना कळलं माळावरी
 हाती जोडा धपापत ।
 राया माझा धूम मारी ॥
 तसाच त्यानंतरचा तोही क्षण मी अनुभवला भाग्याचा.
 उगवला नारायण ।
 माझ्या अंगणी परकासला
 पोटच्या बाळासाठी ।
 वटा (ओटी) पसरिला त्याला ॥
 नारायणा बापा ।
 सरवांचे बरे कर
 पोटाच्या बाळासाठी ।
 सरशेवटी हाती धर
 त्या बाळावर माझं किती प्रेम! कुणी त्याला धक्का लावला, मला सहन होणे शक्य नाही. त्याच्यासाठी
 मी वाटेल ते करीतसे. अगदी...
 शाळेतल्या पंतोजीला ।
 देऊं केली पैसा वाटी ।
 अंजान (अज्ञान) माझ्या बाळाला ।

नका मारूँ लिहिण्यासाठी ॥
 किती आनंदात होते मी! आनंदसागरात डुंबत होते मी! सगळं जग वेगळं होतं माझं. पण काय
 झालं कुणाला ठाऊक! मिठाचा खडा पडला. काही कारण नसताना आदळआपट सुरु झाली. खरं म्हणजे
 क्षण आनंदाचा, पण...

जावयाची जात । त्याची हुलग्याची पेरणी
 काय सांगू बाई तुला । त्याची उगीर बोलणी
 असं मला माझ्या सया-मैत्रिणीना सांगावं लागलं. कधी नव्हतं ते मुंबई, पुण, लखनौ, आग्रा असं
 यांचं पर्यटन घडू लागलं. हे तिकीट-कलेक्टर होते, तरी यांना काय सगळं जग फिरण्याचा अधिकार
 असणार? मी साशंक झाले. म्हणाले...

गांवाला जाई राया । गांवगंदी होऊ नको
 तुझ्या या लाडकीला । वाट पाढ्या लावू नको
 पण फुकट! हे रोज चालले : वाट पहाणे, डोळे सारखे लावून बसणे, शेवटी मनोमनी द्वारे
 — सगळं झालं. बोलणं शोभत नाही भारतीय नारीला. हिच्या केला अन् शेवटी विचारलं...

जागके जागके क्या नयन हो गये भारी?
 मुझे बतावजी तुम कां जागे रात सारी? ॥
 याला उत्तर कसले येणार? दोन थपडा, चार लाथा. माझ्या आनंदाचा चक्काचूर झाला. अन् विचार—
 विचार—विचार. सखी मला विचारते, झालं ग काय तुला? मी म्हणाले...

लक्ष्मी आली ग आली । उठत बसत
 माझा नाही ग । वाडा गवळ्याचा पुसत ॥
 (लक्ष्मी) मला विचारीत होती तेवढाच आनंद... आता... आता... शून्य— एक दिवस माझी प्रेमळ
 आई आली. किती प्रेमानं वागली! बाळाला पाहत बेहोष झाली. अन् सुरु झाली माझ्या आईला शिवीगाळ.
 आमच्या सासूबाईंना पण ते खपलं नाही. त्याच म्हणाल्या त्याला, चूक मुनेरची असेल तर तू मुनेरला
 काय बोलायचं ते बोल. पण...

मातेवरी शिव्या ।
 नको देऊ ग्यानीमंता ।
 आदी येते तुझी माता ।
 मग अस्तुरीच्या गोता ।
 झालं, आगडोंब उसळला नि स्वतःच्याच आईचा उद्धार सुरु झाला. हे मी कसं सहन करू? मीही
 मग चिडले...

अरे नको म्हणू पुता । मातेला अवदसा ।
 तुला जन्म दिला । नव्हता तिचा भरवसा ॥
 तो तारुण्योन्मादात वाटेल ते बरळत होता. थेरडे काय, म्हातारी घोडी काय... अन्... माझी तळपायाची
 आग मस्तकाला भिडत होती...

नको! नको म्हणू पुता ।
 मातेला केगामती ।
 अरे तुला जन्म दिला ।
 मग अस्तुरी कुठे होती? ॥
 तो पुन्हा माझ्याकडे वळला नि ‘प्यारन्’च्या रूपलावण्याची, तिच्या नाचगाण्याची तारीफ करू लागला.
 म्हणाला, “ती बाजारबसवी असेलही, पण रस्त्यानं चालताना तिची ‘नजर आणि पदर’... नाव ठेवायला
 जागा?” मग मी उसळून म्हणाले,
 अरे किती करशील । रांडेची बढाई
 वाटेवरली बोर । आत्यागेल्याने झाडावी ॥
 प्रश्न संपला नाही. धुमसतच होता. आडावर गेले तर आयाबाया माझ्या रडवेल्या चेहन्याकडे बघायच्या.
 ओलावा घ्यायच्या, पाठीवरून हात फिरवून विचारायच्या आणि न राहवून मी म्हणतसे,
 आईबापानं लेक दिली ।
 आपुली सोय केली
 काय सांगु तुला ।
 गाय कसाबाला दिली ॥
 चिक्कन सुपारी ।
 अडकित्या बारा फोडी
 पुरुषाला माया थोडी ।
 अस्तुरीची जात येडी ॥
 आणि खरंच, स्थीची जात वेडीच नाही का? घरी आले पाण्याची घागर घेऊन तो स्वारी चिंताक्रांत
 बसलेली. पुनः मी उसळी घेऊन एकान्त साधला... हृदय उकलले...
 अरे चिक्कन सुपारी ।
 अडकित्या चक्काचूर
 पराया नारीसाठी ।
 कां तू बसला दिलगीर? ॥
 तरी तो प्रसन्न होईना. मी सर्व दारे खुली केली मनाची, झरत्या अश्रुधारांनी ओवी लिहिली त्याच्या
 पायाजवळ...
 अरे नदीच्या कडंला रे
 वणवा लागला तनाला ।
 किती सांगू सैय्या तुला ।
 घालू आगळ (बांध) मनाला ॥
 तो कुन्यातच बोलला, “ठाऊक आहे हे तुझं मायावीपण...” तरी पण मी विनवीतच होते :
 अरे रागावैतागानं ।

शिवी देते संतापाची
 ओवी गाते रे राया
 सदा तुझ्या आवकाची (आयुष्याची) ॥
 त्याच्याकडे च माझे डोळे लागले होते. त्याचे चाळे सुरु होते. आयाबाया मला हिणवीत होत्या.
 मी त्यांना म्हणत होते :
 अगे पिशानीका टिला । (कपाळाचं कुंकू) ।
 गोरि कहेती तूं काला ।
 तुझे क्या मालूम ।
 चाँद कृष्णात साऊला ।
 माझ्या सया मग माझ्या भोळेपणावर हसून म्हणायच्या :
 गाईचा गाईराख्या
 म्हशीमांगं ग कसा गेला?
 मी निगरगट्टपणे कृष्णालीला वर्णितसे :
 या माझ्या कृष्णानं । डाव चेंडूचा मांडिला
 कसातरी आम्ही दोघे संसाराचा खेळ खेळत होतो. मला वाटले, डाव रमु लागला आहे. तो भटकत
 असे, त्याच्या स्वभावाचा स्थायीभावच तो— भटकेगिरी. मलाही एकदा मुंबईला नेले. आणि नशीब माझे...
 हौशानं हौस केली । नार मुंबईला नेली
 अग तिच्या डोईवर । कोळशाची पाटी दिली ॥
 मी मुंबईतही पाहिलं, शहरी माणसं ती... भारी नाजूक...
 अजी खेडेगौंके लोकां ।
 उन्कूं कंबल (धोंगडे) बहुत प्यारी
 मेरे शहर के चतुर ।
 हातरुमाल हुवा भारी ।
 मी आपली मुंबईची शोभा पहाण्यात दंग होते. माझा संसार आता सुराला लागला असून सर्व काही
 मंगलमय होणार अशा भावनेने चौपाटी ते राणीबाग हिंडत होते. त्या राणीबागेच्या पक्ष्यांच्या मेळाव्यात
 एक अमंगल टिटवीचा स्वर कानी आला. त्याची चाहूल भयंकरपणे मला जाणवली. मांगल्य मावळले.
 मायामय मुंबई नगरीत आसवांनी फक्त साथ दिली; धीर दिला. आयाबायांची माया पण धावून आली.
 मी बोलून गेले :
 अग लगनाच्या दिशी । बामन बोलतो मंगळ
 काय सांगू सये । जन्म लेकीचा वंगळ ॥
 किती वंगळ! किती वंगळ!! नवरा कसला हा! कसाई! मला हे जिणे कधीच माहीत नव्हते, त्या
 नरकात मला पडावं लागलं. त्यांन मला चक्क वेश्यामोहल्ल्यात, वेश्येच्या घरीच नेऊन ठेविले. यांची
 नाचगाणी, धिंगाणा चालायचा. यांची उष्ट्री, खरखटी, धुणीभांडी मी करायची न् माझ्या बाळाला छातीशी

कवटाळून एका घाणेरड्या, अंधाच्या कोपच्यात पडून राह्याचे. हे का जिणं? मी पुनःपुन्हा विचार करायचे...

जिणं असं जिणं । कुत्रालाही नसावं

तेच माणसाच्या । वाट्याला कां ग यावं?

रडून भागत नव्हतं, दैवाला दोष देऊन भागण्यासारखं नव्हतं. आदलआपटीनं जमत नव्हतं. वाटायचं, ही सवतच आहे आपली, वागूया सवतच समजून तिला. त्याला विनविलं पुन्हा मी...

जावा तिथं भावा । सवती तिथं विचारानं

खरं सांगु सैव्या । वागवाव्या चतुरानं ॥

जावा तिथं भावा । सवती तिथं बाई बाई

एका झाडाखाली । मग अबोला कशापाई? ॥

एका झाडाखाली । अबोला कशापाई

तोंड टाकावं शिवून । माणसाला सोभा न्हाई ॥

माझे हे समजुतीचे बोल. मला वाटले, आतां तरी सरळ होईल तो. पण...

एक्या नारीचा भरतार ।

खातो दूधभात

दोघी नारीच्या भर्ताराला ।

भांडता गेली रात ॥

एक्या नारीचा भरतार ।

पांघरितो बाई दस (शेला)

दोघी नारीच्या भर्ताराला ।

कसा आला वनवास? ॥

मी लग्नाची येऊन पडले वेश्यांच्या गल्लीत. नव्हे, वेश्येच्या, बाजारबसवीच्या घरी. घरातल्या मोलकरणीगत खपत मरत होते. तरी मला पोटाला गोळाभर घास मिळायचा नाही. माझं एक मरो. मी वाईट असेन. पण पोटच्या गोळ्यानं काय केलं? समोर दिवाणखान्यात नाचशिणगार चालू अन् माझ्या बाळाच्या पोटात कावळ्याचं भेसूर गीत चालू... किती सहन करायचं? शेजारणीला दया आली.

ती म्हणाली :

दुबळा भरतार । नको म्हणू तू आपुला

उन्हाच्या तोरंबीला । नाग भुजंग तापला ॥

मग मीही म्हणाले :

जिवाला जीव देते । काय देऊं तसल्याला?

नाही ग बाई नाही । माया नाही पाषाणाला ॥

लाथ मारली, लावली आग त्या दुनियेला, नरकातला किडा नरकात सोडून मी जीव वाच्यावर सोडला. मोठ्या कष्टानं अल्विदा म्हटलं. पण तो पिच्छा सोडायला तयार नव्हता. मी त्याच्या रांडेची मोलकरीण म्हणून हवी होते ना? मला शक्य नव्हते. प्रकरण कोर्टात गेले. मी आयुष्यभर पडदा पाळला आणि

आता कोर्टाची पायरी! लोक काय म्हणणार? आता काय राहिली माझी अबू या जगात? मलिक सुताराची पडदानशीन जवान मुलगी, कोर्टाची पायरी चढलेली! केवढी भयंकर बदनामी होणार होती माझी! आणि त्याच वेळी एक नवबालक ओटीत होते. जगात येण्यासाठी ते आसुसले होते. आणि ही कोर्टकचेरी. जगू का मरू? तोच प्रश्न : जगावे तर कसे? मरावे तर कसे? कोर्ट चुकत नाही, कोटनी तलाक मंजूर केला. आणि त्याच दिवशी कोर्टाच्या पुढ्यात मी तोंडावरचा बुरखा फेकून दिला. मुक्त झाले. आता जगत होते दोन बाळांसाठी. जवानी जळत होती. लोकांची टीका कळत होती. जीव खात होते. जगत होते. ‘काडीमोडीची’ जवान बाई म्हणजे वाटेवरलं शेतच की :

वाटेवरलं शेत | चिमण्या बायांचं माहेर
 आम्ही जातीचे कुणबी | केल्या गोफणी तयार ||
 मी तयार, धीट झाले, मला नेहमी वाटायचं, जग आपल्याकडे बघून हसतंय, हिणवतंय. मीही म्हणत होते :
 हसू नको ग गोरी |
 तुझ्या हसण्याचा भरम मोठा
 अस्तुरीचा जन्म खोटा |
 पुरुषाला नाही बट्ठा ||
 अशा वेळीच आधार शोधतं मन! भाऊ, बहीण, नातंगोतं शोधत मी भावाच्या आडुशाला गेले.
 भानके तुमे भाई |
 भैना दर म्हैने लाना
 न्हनेसे भानकू तुमे |
 हसते प्यांका (बोळवण) देना |
 भावाघरी तरी का जन्म काढता येणार होता मला? तिथंही...
 भाई के घरकु गई |
 भावजवी आडीतेडी
 (भाई) रखले साडीचोली मैं |
 लाखोंक्या चिंथ्या फाडी ||
 घरी आले. जिवाला धीर वाटावा म्हणून शेजारणीकडे थोडे बसायला गेले...
 शेजीच्या घरी गेले |
 शेजी बोलेनाशी झाली
 तिच्या मनामंदी काय |
 बया मागायला आली ||
 मग मात्र मी ठरवलं, हे जग आपलं राहिलं नाही. दोन बाळं एवढंच जग आणि श्रम माझा ईश्वर. दळण-दळण-दळण हाच मंत्र. मी दळीत होते सारखी. मांडीवर तान्हं घेऊन दळण दळताना धन्य वाटे. ओव्यांना फुटत नवे फाटे. मी जात्याला विनवीतसे :

अरे जात्या ईशवरा । नको मला जड जाऊ
 जित्या रंडपणी किती । तुला बळ दावू?॥
 अन्नब्रह्माला कुणी ठोकरलं तर मला सहन होत नसे...
 जारी (ज्वारी) माऊलीकु जी ।
 उसेकिने रखे नाव
 चलो मेरे घर लग ।
 ऊद जालके पडते पाँव ॥
 आम्ही गरीब माणसं अन्नदेवतेचीच पूजा करतो. पण अन्नदाता सुखी असेल तरच... नाही तर मी
 प्रार्थना करीतसे...
 पड पड तू पावसा ।
 गरिबाचा भाजीपाला
 माझा बईलाचा धनी ।
 कुणबी राजा गेग्याजला (गांजला)
 बैलाच्या धन्यासाठी केलेली आमची ही आर्त हाक वरुण ऐकायचाच, पण पुन्हा दुसरी शंका :
 वरसिंगा बरसात ।
 है सोनेरी उसक्या धारा ।
 अजि मेरे जीका प्यारा ।
 कां भीगे ओ बंजारा? ॥
 शंकांचं काहूर—धीर सुटायचा माझा... तो भिजत यायचा. मी त्याला कवटाळीतसे—वेडीपिशी होत
 असे...
 येडा ग माझा जीव ।
 वाञ्याच्या पाठी लाग
 माझ्या पोटच्या बाळा मला ।
 धीराच्या गोष्टी सांग ॥
 माझा बाळराजा... तो पण कसा... दिसायचा कसा?
 अंग में अंगरखा । पावमें जूता तंग
 (ओ) मेरे रावेकू देखके । सभी दुष्मन हुये दंग ॥
 माझा राघू वयात येत होता, मिस्त्रूढ फुटत होती, त्याच्या सीनच्या पोरांप्रमाणं तो उनाडकीत हिंडत
 नव्हता. शाळेत नेमानं जायचा. माझा बाळ राष्ट्रीय मेळ्यात शेकडो लोकांना झुलवायचा, हलवायचा...
 गायचा...
 प्रभुराया माझ्या धांव आता...
 हीन-दीन का काही दया ना
 न्यायदेवता काढुनि नेता

न्यायदेवता देउनी आमुची
 दास्यशृंखला तोडुनि टाकी... धाव आतां.
 “भारतमाताकी जय” — हजारो कंठांतून जयधोष उठायचा. माझा जीव भरून जायचा... तो स्वकृत
 कवने गायचा :
 फडकत हर्षभरे गगनांत
 तिरंगी ध्वज हा अभिमानाने
 डुलडुलत वैभवात...
 ‘इन्कलाब जिंदाबाद’ची आरोळी गगनाला भिडायची अन् माझी आनंदपर्वणी परिसीमा ओलांडायची...
 मेलं माझं आईचं मन म्हणायचं :
 नटत नटत नट!
 निघाला फेरीला
 माझ्या बाळाच्या सूरतीची ।
 भूल पडली गोरीला ॥
 उगीचच वाटायचं, कुशीत झोपल्या निश्च्रांत बाळाची मी मीठ-मोहन्यांनी दृष्ट काढायचे. तोही प्रंपचाचा
 भार उचलायचा, कष्ट उपसायचा. लहान वयातच. ज्या वेळी त्यानं फुलपाखराचं जीवन जगावं त्याच
 वेळी तो राब राब राबत होता... राष्ट्रकार्यातही झिजत होता... एकुलता एक बाळ पकडला गेला... तीन
 दिवस. मला काही कळलं नाही. मी बार्शीच्या मामलेदार कचेरीला फेच्या घालीत होते रात्रिंदिवस. लोक
 म्हणत, मी वेडी झाले होते म्हणून... मला माहीत नव्हतं माझंपण... तो जेल भोगत होता... मी शुद्धीवर
 आले व पुन्हा जात्याला जुंपले गेले. सासुरवास मी पाहिला, साहिला होता. आता दुसऱ्या कुणाचा मला
 पहावत नव्हता. हात मोकळे असले की मी जात्याकडे जावं हा देहधर्म झाला...
 सासुरवाशिणी बस ।
 माझ्या तू जवळी
 अंजान बाळ माझी ।
 तुझी मनगटं कवळी ॥
 सासुरवाशिणी बस ।
 माझ्या तू ओसरी ।
 थोडा दुवा घेऊ दे ग ।
 तुझ्या सीनंची सासरी ॥
 इकडे बाळ जेलमधून सुटला. सुटला कसला. कायमचा अडकला. मला त्याचं राजकारण कळत
 नसे. तो गरिबांचा दोस्त आहे एवढं मला कळतसे. त्याचं लग्न व्हावं, नातू मांडीवर खेळावा... असं
 कुठल्या आईला वाटत नाही? मी झटत होते. मुली पहात होते. नवरीचे बाप शंका घ्यायचे... मी म्हणायचे
 :
 अरे नवरीच्या बापा ।

काय बघतो वतनाला
गुणी पोर तुझी द्यावी ।
माझ्या रतनाला ॥

लग्न झालं बाळाचं... त्याचं राजकारण, सभा, संमेलन सुटेना... महाराष्ट्राची चळवळ उभी राहिली. बाळ माझा मुंबईत होता. मला जाणे भाग होते. धीराच्या चार गोष्टी त्यानंच सांगाव्या अशी माझी आंतरिक तळमळ. पण त्या गोष्टी सांगायला फुरसद होती कुठे त्याला? मोर्चे, सभा, निदर्शनं, सत्याग्रह... त्याचं ऐकून बायापोरी सत्याग्रहाला निघत. जखख म्हाताञ्या पण निघत. मला रहावलं नाही, मीही नावं नोंदवलं. वय झालं होतं. दमादिविकारांनी, कष्टप्रकारांनी शरीर पोखरलं होतं. तरी सत्याग्रह केला. पकडले गेले, धाप लागली, पोलीस ठाण्यावर काळजी घेतली लोकांनी. पोलीससाहेब म्हणाला, “बाई, या वयात कशाला जीव कष्टवता?” “बाबा,” मी त्याला बोलले, “माझं बाळ इतकं करतंय. लोक, बाया, पोरं ह्या चळवळीसाठी जिवाचं रान करताहेत. मी गप्प बसले तर माझ्या बाळाच्या नावाला बड्डा लागंल की? अन् आता काय राहिलंय माझं? फिटलं माझ्या डोळ्याचं पारणं!”

आजवर बळावत गेला. मुनेरबी पुन्हा जन्मगावी बार्शीला आली. काळ जवळ येत होता. तिला पुन्हा पुन्हा खुणावीत होता. बांधाबांध करण्याचा इशारा देत होता. तिचे डोळे मुंबईकडे, बाळाकडे होते. शेजाच्यापाजाच्यांना त्या अंतिम समयी तिनं सांगितलं :

अजि मेरे जनाजेकू (कलेवराला) ।
तुम्हें मस्जिद में रखो
अंजान मेरे रावेकी (राघूची) ।
तिलघडी बाट देको ॥

शेवटी आनंदानं तिनं जगाचा निरोप घेतला. तिची तार पाहून बाळ मुंबईहून वेळेवर आला. हिंदू, मुसलमान, सर्व पक्षांचे, धर्माचे लोक तिला पोचवायला आले होते. तिचा राघूही त्यात होता. ती झोपली होती तरी त्याला पहात होती. जणू म्हणत होती :

मेरे जनाजेका पाया । कलमा बोलके उठाया
अंजान मेरे रावेने । सारी खलकत रुलाया
तिच्या थडग्यावर तिच्या बाळाने तिचीच ओवी कोरून ठेवली आहे. ती तुम्हाला बार्शी-परंडा रस्त्याने जाताना दिसेल. ओवी अशी आहे :
दुबळं माझं पण । उद्यां निघूनि जाईल
अंजान माझा बाळ । मोल हिच्याला येईल

□

सूर एका वादळाचा / ६३

BkE 4100-5

बा महाराष्ट्रा, मी फितूर कसा?

तो दिवस मी जन्मात विसरणार नाही! तसे हल्ले माझ्यावर अनेक झाले, अगदी राजकारणात पडल्यापासून—एकोणीसशे तीस सालापासून.

एकोणीसशे बत्तीसनंतर राष्ट्रीय चळवळीत पडल्यानंतर बार्शी तालुक्यात मी, पिंपरकर, सहस्रबुद्धे, शिराळ, घेवारे आदी मंडळी अधूनमधून राष्ट्रीय चळवळीचा प्रचार करण्यासाठी खेड्यांत गेल्यावर कधी कधी उपासमारीचे तर कधी हल्ल्याचे प्रसंग खूप येऊन गेले. बार्शीला गिरणीकामगार युनियनचा कार्यकर्ता म्हणूनही हल्ले झाले. एकोणीसशे बेचाळीसनंतर कम्युनिस्ट कार्यकर्ता म्हणून मुंबई, अहमदनगर, सातारा, रत्नागिरी, सोलापूर, कोल्हापूरला कितीतरी हल्ले झाले—कितीतरी.

गेल्या दोन वर्षांपूर्वी मनमाड, न्यायडोंगरी या दोन रेल्वेस्टेशनांमध्ये मांगिलाल या गुंडाच्या नेतृत्वाखाली चालत्या गाडीत केलेला रोमर्हषक हल्ला! दीड तास रणधुमाळी! साखळी खेचली जायची, गाडी उभी राहायची. दगड-काठ्यांनी मारामारी सुरू व्हायची. पुन्हा गाडी सुरू व्हायची, साखळी खेचली जायची, देमार सुरू व्हायची. आमचे लोक अकरा अनू हल्लेखोर चाळीस-पन्नास! आमचा डबा लहान. त्यात त्यांचे तीन घुसलेले. आम्हाला बाहेरून कुणी सोडवायला आला की त्याला दोनच गुह्यांत गुंड लोळवायचे, दगडांचा वर्षांव करायचे. अगदी अमेरिकन चित्रपटाचे प्रात्यक्षिक जणू! कुणाची मधे पडायची हिंमत नाही. तो तेरा माणसांचा डबा आम्ही किल्ला समजून लढवीत होतो. मुलीसुद्धा. माझ्या कानाजवळून रक्ताची धार वाहत होती. कपडे फाटले होते. गार्ड, चेकरची मधे पडायची हिंमत होत नव्हती. हल्ला कसला, लढाईच ती छोटीशी! पण आमच्या जीवावरची. त्यातूनही आम्ही पार पडलो. तोही हल्ला पचवला.

पण त्या दिवसाचा हल्ला मी विसरू शकत नाही! तो दिवस आंबेडकर जयंतीचा. १४ एप्रिल. मी काँग्रेसविरोधी डाव्या आघाडीचा प्रचार करण्यासाठी कुल्याचा कार्यक्रम करून आल्याकारणाने दुपारी जेवून झोपलो होतो.

आरड्याओरड्यासह पहिली लाथ दारावर बसली. मी उठलो. दुसऱ्या लाथेला दरवाजाचा अडसर मोडला. दार उघडले. मी उटून आत घुसणाऱ्यावर झऱप घातली. झऱग मारामारी झाली. हल्लेखोर बत्तीस वर्षाचा. मी पन्नाशीपढे. दोन खाल्ले, दोन दिले. प्रश्न हल्ल्याचा, मार खाल्ल्याचा नाही; तो दाराजवळ जे ओरडत आला होता, त्या वाक्यातील अर्थाचा व त्याच्या मुळाशी असणाऱ्या प्रवृत्तीचा आहे!

हल्लेखोर ओरडत आला होता, “अमर शेख मुसलमान आहे. त्याला मारून टाकलंच पाहिजे. त्याने हिंदू बाई पळवली आहे. मी तुरुंगात जाईन, सुटून येईन, अमर शेखला मारून अमर होईन.”

मी मुंबईत सातरस्त्याला राहतो त्याला वीस वर्षे झाली. हल्लेखोर माझ्यासमोर लहानाचा मोठा झाला. माझी मुलगी त्याच्यासमोर लहानाची मोठी झाली. पण तिला किंवा कुणालाही त्याने त्रास दिला नाही. माझ्या बिल्डिंगमध्ये रात्रिंदिवस वावरून कधी तोंडातून ब्र काढला नाही. मग हे एकाएकी कसे झाले? माझ्या अगोदर गल्लीतील तीन मुस्लिमांना मारहाण करून हल्लेखोर माझ्याकडे आला तो का? अमर शेख मुसलमान म्हणूनच ना? अन् मुसलमान म्हणजे कोण, तर राष्ट्राचा—भारताचा—दुष्पन, फितूर!

आयुष्यभर राष्ट्रीयत्वासाठी झगडून मी फितूर, अन् राष्ट्राविषयी कधीही विचार करण्याची ज्याच्याकडून शक्यताही नाही, तो देशभक्त! मी फितूर— माझ्यासारखे जन्माने मुसलमान असले की झाले फितूर! हे कसे?

खरोखरच मुसलमान म्हटला की फितूर असलाच पाहिजे हे बरोबर आहे का? मुसलमान म्हटला की कसाही असो फितूरच, असे आज प्रचारिले जाते. जनसामान्यांना भडकवले जाते, आणि हिंदू-मुस्लीम जमातींस ददाच रक्तपात व्हावा असे प्रयत्न केले जातात. माझ्यावरील हल्ल्यामागे तरी याशिवाय दुसरे सूत्र असूच शकत नाही!

म्हणून मी ज्या भारतावर अमाप प्रेम केले त्याच्या विचारी सुपुत्राला विचारीत आहे की, ‘बा महाराष्ट्रा, तू तरी सांग मी फितूर आहे का?’

माझा महाराष्ट्र मला सांगतो की, ‘तू फितूर नाहीस - नाहीस - नाहीस.’ नव्हे, अमुक एक जातिमातीचा माणूसच फितूर असू शकतो हा सिद्धान्तच मुळी चुकीचा आहे. बाळा, फितूर-देशभक्त, वाईट-चांगला माणूस होणे जातिजमातीवर अवलंबून नाही. तू जेलमध्ये पाहिलेस. गुन्हेगारीत सर्व धर्माची माणसे आहेत. वेश्याव्यवसायी, अर्नेतिमान माणसे एकाच धर्मात नाहीत हे तू पाहिलेसच. पाहतोसच.

पुन्हा मी महाराष्ट्रपुरुषाला विचारले की, ‘कदाचित आज तसे नसेल. पूर्वीतरी असे फितुरीपण झाले की नाही? त्यामुळे तर हा कलंक माझ्यामागे हात धुवून लागला नसेल?’

‘नाही...नाही,’ महाराष्ट्रपुरुष सांग लागला, ‘अठराशे सत्तावनच्या रणधुमाळीतसुद्धा हिंदू-मुसलमान खांद्याला खांदा लावून लढले आहेत. सुल्तानांना चढले आहेत.’ असे म्हणून महाराष्ट्रपुरुषाने माझ्या हातात महाराष्ट्राचा इतिहास ठेवला व वाचायला सांगितले. अन् आश्रय हे की जसजसा मी ते वाचीत गेलो तसतसे मला खच्याखोट्याचे कोडे उलगडले!

खुद शिवाजीमहाराजांच्या दरबारात काझी हैदर हा पर्शियन लेखक संभाजी महाराज राज्यावर येईपर्यंत महाराजांचा खाजगी चिटणीस (पर्सनल क्लर्क) होता. पहिला दर्यासारंग दौलतखान तांडेल कान्होजी आंगन्यांप्रमाणेच महाराजांचा एक विश्वासू दर्यासारंग होता. महंमद सिद्दीकसारखा करडा किल्लेदार महाराजांच्या

मान्यवर विश्वासूतला एक विश्वासू होता. अगदी जीवघेण्या प्रसंगाच्या वेळी—अफझूलखानवधाच्या वेळी—शेख इब्राहिम शरीरसंरक्षक होता. आणि मदारी मेहतरची आगच्याहून सुटकेच्या वेळची कहाणी महशूरच आहे. हा झाला छत्रपती शिवाबांच्या वेळचा त्रोटक दाखला.

खरा इतिहास
पेशवाईच्या उत्तरार्धात मुसलमानांनीच पेशवाई बुडवण्यात (?) किती वाटा उचलला हेही पाहण्यासारखे आहे.

अगदी पेशवाईचा वारसा सांगणाऱ्यांनीच लिहून ठेवलेल्या इतिहासाची पाने वाचून झाल्यानंतर माझ्यासारख्याला कपाळावर हात मारून ‘हेचि फळ काय मम तपाला!’ म्हणून टाहो फोडण्यावाचून गत्यंतरच उरत नाही.

ब्रह्मेंद्रस्वामींसारखा माणूस, वस्तुत: ज्याच्या कुलशीलउगमाचा पत्ता लागत नाही तो एक उपटसुंभ स्वामी (?) बनतो नि सावकारीही करतो. इतकेच नव्हे, तर सारी पेशवाई ग्रासून टाकतो. तो देशद्रोही ठरत नाही!

१८५७ च्या ब्रिटिशविरोधी बंडात खांद्याला खांदा लावून ब्रिटिशांशी लढून स्वतःच्या घरादारावरून उंटांचे नांगर फिरवून घेणारा बिहारी मुस्लीमच नव्हे, तर उत्तरेकडील आम मुस्लीम हा द्रोही, फितूर ठरावा ना? आणि बाजी घोरपडे, बाजी मोहिती, खंडागळे-सावंत देसाई, खोपडे, निंबाळकर, जाधव, मोरे ही छत्रपतींना पाण्यात पाहणारी कुळवंत हिंदू मंडळी देशप्रेमी ठरावी हा चमत्कार नव्हे काय? तसाच विचार करायचा असल्यास इंग्रजांची नेटिव्ह फौज ही केवळ मुस्लिमांची वा बाटण्या किरिस्तावांचीच फक्त होती, असेही म्हणण्याचे धाडस कुणी केल्यास आज जातीयवादी झंझावाताच्या काळात योग्यच होईल. आणि नाही कुणी म्हणावे, सरदार बापू गोखल्यांना फितूर करून घेण्यासाठी आसुसलेला लिंगो भगवान हा आमच्या देशाचा कंठमणी ठरेल. काळ बदलला आहे. जन्माने वा धर्माने हिंदू हाच फक्त देशभक्त असू शकतो, हा आमच्या युगाचा एक सिद्धान्त आहे ना!

शनिवारवाढ्याचा फितूर बाळाजी पंत, कलकत्याचा उमीचंद, सातारचा बळवंत मल्हार चिटणीस, मालेगावचा न्हावी, सातारचा नरसू काकड्या, भिंगारचा देशमुख रघुराव बाबा, हे नि यांची वंशावळ, एकूणएक फितुरांची वंशावळ ही याचमुळे आज देशभक्त ठरलेली आहे. ऐषआरामात लोळत आहे.

माझ्यासारखे केवळ जन्माने मुसलमान म्हणून पापी नि देशद्रोही ठरत आहेत! काळाचा महिमा अगाध आहे!

फितुरी, देशद्रोह केवळ जातिजमातींवर, धर्माधर्मावर अवलंबून असती तर वरची नामावळी वाचायला तरी मिळाली असती का?

१६५६ मध्ये शिवाजीमहाराजांकडे विजापूर दरबाराला कंटाळून सहाशे पठाण नोकरी मागायला आले. महाराजांनी त्यांना नोकरीस ठेवले. त्यांतला एकही शत्रूला फितूर झाल्याचा इतिहासात दाखला नाही. इतकेच नव्हे, तर पेशव्यांचे राज्य राखण्यामध्ये अरब, रोहिले, पठाण, शिंदी, गोसावी यांनीच मोठा वाटा उचलल्याचे आपल्याला दिसून येते.

धर्मासारखी जलद पेट घेणारी व एकदम धडाका उडवून देणारी भयानक दारू, पेशवे आणि त्यांचे

आश्रित अरब, रोहिले, पठाण, शिंदी यांच्यामध्ये इतस्ततः पसरली असताही हा भडका पेशवाईत कधी उडाला नाही. नक्हे, या दारूने पेशवाईची राखण केली आहे. म्हणून पेशव्यांचा त्यांच्यावर पूर्ण विश्वास होता.

पेशव्यांच्या बखरीला वाचा फुटते नि ती सांगते : “श्रीमंत फौज ठेवू लागले, अवघे बोलावून पुण्यास आणिले, नवे फौजेची कलम जारी केली, आला स्वार पायदळ त्याची हजिरी घेऊन चाकरीस ठेविले. दहा हजार अरब व तीन हजार नंगे गोसावी चाकर ठेवले.”

असे हजारो अरब पेशवेसैन्यात होते. पण इथे वरूनच सर्व किडले-सडले होते. हुक्म देणारेच मुळी सर्वत्र फितूर. म्हणूनच सोहनीकृत पेशव्यांची बखर म्हणते : “श्रीमंतांनी लढाईची तयारी केली, परंतु मसलतदार कोणी नाही. अवघे मंडळ नवेच. त्यात इंग्रजांचा फितूर सगळ्या सरदारांत झालेला. कोणी इंग्रजांचा पैका खाल्याशिवाय राहिला, असे नाही,

“...सारे सरदार फितुरलेले, इंग्रजांचा पैका खाल्लेला. तेव्हा ती फौज इंग्रज यांशी लढते असे घडत नाही.”

खडकीचा पोवाडा म्हणतो :

फितूर होता ठाव नवता चोर.

बातमी फिरंग्याची तयारी झाली लैनीची.

शाहीर प्रभाकर म्हणतो :

ईश्वरसत्ता विचित्र, सारे दैवाने घडविले.

हरिशंद्र आणि रामचंद्र नळ पांडवांस रडविले.

फितुरी करुनी सर्वांनी आपले राज्य मात्र बुडविले.

फितुरी सर्वत्र पसरली होती. खाली कमी, वर जास्त.

इतिहास म्हणतो : मुसलमान जास्त प्रामाणिक राहिला. फितूर झाला असल्यास एखादाच—बुंदेलखंडाचा बंबूखान. अधिक नाही.

मालेगावच्या किल्ल्याला १६ मे १८१८ रोजी वेढा पडला तो १३ जूनपर्यंत. किल्ल्यात फक्त साडेतीनशे अरब शिपाई. इंग्रजी सैन्य तीन हजार. एक महिनाभर किल्ला लढवला त्यांनी जिह्वीने. कुणी न्हावी फितूर झाला. अरब नाही. मुसलमान नाही. त्या अरबांच्या इमानीपणाला बघूनच ‘काळ’कर्ते शिवराम महादेव परांजपे कळवळून म्हणतात :

“हे अरब कोण? त्यांचा देश कोण? त्यांचा धर्म कोण? त्यांचा धर्म महंमदी, देश अरबस्तान. तरीसुद्धा ते हिंदुस्थानातील आपल्या धन्याच्या राज्याच्या संरक्षणासाठी इतक्या एकनिष्ठपणे बिनदगलबाजपणे लढत होते ते पाहून त्यांच्या कृतज्ञतेबद्दल धन्यता वाटते. त्यांचा प्रामाणिकपणा पाहून त्यांच्या सत्यप्रेमाने अंतःकरण उंचबळून येते. नेत्र अश्रूनी आर्द्र होतात. हिंदुस्थानातील हिंदू धर्मातील लोकांनी, श्रेष्ठ अशा कित्येक ब्राह्मण लोकांनी आपलीच राज्ये आपल्याच हातांनी बुडविण्याला उद्युक्त व्हावे आणि त्या राज्याचे रक्षण करण्याकरता अरबस्तानातील मुसलमान धर्माच्या दहापाच रुपयांवर पोट भरण्यात संतोष मानून राहाणाऱ्या या अरब शिपायांनी आपले प्राण देण्याला तयार व्हावे, हा विचित्र देखावा पाहून कुणाचे

मन दुर्भंगून जाणार नाही?”

हे शिवराम महादेव परांजपे यांनीच लिहिले म्हणून बरे. दुसऱ्याने कुणी लिहिले असते तर तो या संशयकल्लोळात मूर्ख ठरता—नव्हे, महामूर्ख!

सिंहगडसुद्धा इंग्रजांना सुखासुखी मिळाला नाही. जिवावर उदार होऊन तिथे अरब व गोसावी शेवटपर्यंत लढले. दहा दिवस त्यांनी तो किल्ला अल्प सामुद्रीनिशी लढवला हा इतिहास! सोलापूरचा किल्ला साडेपाच हजार पायदळ व आठनऊशे घोडेस्वारांनी लढवला. यांत फक्त अरबच होते बाराशे. यातला एक किस्सा तर दिलचस्प आहे :

“लढाईला सुरुवात होण्याआधी चैनसिंग या नावाचा सुभेदार इंग्रजांच्या तहाच्या अटी घेऊन पेशव्यांच्या सैन्याकडे गेला. त्या अटी ऐकूनही न घेता पेशव्यांच्या अरबांनी किल्ल्याच्या भिंतीखाली त्याला ठार मारून टाकले.”

हे या अरब मुसलमानांनी केले. इतकेच नव्हे तर सोलापूरचा किल्ला सरदार पानशे यांच्या नेतृत्वाखाली अगदी शेवटपर्यंत लढवण्यात आला. कित्येकदा त्यांनी विजयाच्या मार्गावरही (वाट)चाल केली होती.

रायगडच्या किल्ल्याचा इतिहास असाच कडवा असून तिथला अरब पठाण सवाईने पेशवाई राखण्याची शिक्षत करता झाला. तालनेर किल्ल्याच्या राखणीतही अरब पठाणांचाच वाटा मोठा होता.

हा इतिहासाचा दावा. आणि मराठी राज्याची राजधानी असलेला रायगडचा किल्ला ज्या पद्धतीने तिथला किल्लेदार शेख अबदुल याने लढवला तो पाहता, आम्हा मराठी मुस्लिमांनी पेशवाईरक्षणात जी शर्थ केली होती त्यावर त्यांनी कळस चढवला होता. वाटले की या शेख अबदुलने हिंदू-मुस्लिमांतले संशयपिशाच पार सप्तपाताळात गाडून टाकले, एवढी मराठी राज्याविषयी जाज्वल्य राज्यभक्ती त्याने दाखवली. छत्रपतींचा रायगड राखण्याचे, शेवटपर्यंत लढण्याचे जिद्दीने कार्य केले. शेख अबदुल किल्लेदाराने दुसऱ्या रावबाजीच्या पत्नीचे संरक्षण आपल्या आईइतकेच करून कल्याणसुभेदाराच्या सुनेबाबतीत जो पवित्र आदर्श शिवाजीमहाराजांनी घालून दिला तोच, अगदी तसाच मातेचाच मान सौ. वाराणशीबाईना देऊन त्यांचे जिवापेक्षा जास्त जोखमीचे संरक्षण केले. म्हणूनच इंग्रजांनी पासपोर्ट दिला असता, अभय दिले असताही वाराणशीबाई किल्लेदार व सर्व शिपायांना टाकून न जाता म्हणाल्या :

“मी तुमच्या संरक्षणाखाली इतके दिवस राहिले. मी तुम्हांला संकटात टाकून शत्रूच्या संरक्षणाखाली कशी जाईन?... येथील माझ्या सहवासाने माझ्या पोटच्या मुलांप्रमाणे तुमच्यासह तुमच्या सर्व शिपायांवर माझे प्रेम जडले आहे. किल्लेदार, तटावर उभे राहूया. हा शिवाजीमहाराजांचा किल्ला आहे. मारू किंवा मरू. किल्ल्याला कुठलाही कलंक लागता कामा नये.”

आणि काय आश्वर्य! हा म्लेंच्छ किल्लेदार, यवन किल्लेदार बुरुजाप्रमाणेच ताठ झाला. त्याच्या हाताखालचे अरब, पठाण, मराठे, गोसावी पेटले. इंग्रजांनी रायगड नेस्तनाबूद करायचा चंग बांधला. आतला किल्लेदार शेख अबदुल म्हणाला, “आम्हांला खायला अन्न नसले तरी हरकत नाही. पण आमच्यापाशी जोपर्यंत दारूगोळा आहे तोपर्यंत आम्ही लढवल्यावाचून राहणार नाही!”

पण रायनाक महाराच्या फितुरीने दारूगोळ्याचाच पता दिला. सर्वनाश झाला तरी शेख अबदुलने वाराणशीबाईला अंतर दिले नाही. आईला पालखीत बसवूनच त्याने मानाने पुण्यात आणले.

यवन, फितूर, म्लेंच्छ, देशद्रोही, त्यांचा देश मक्का या विचारसरणीला पेशवाईत सर्वत्र मिळाला होता धक्का आणि शेख अबदुल किल्लेदाराने तर यावच्चंद्रिवाकरौ टिकणारा असाच देशभक्तीचा मिळवला होता शिक्का!

पण बा महाराष्ट्रा, आज संशयपिशाचाच्या राजवटीत हे कुणाला पटत नाही.

पुरातन काळापासूनचे आम्ही या देशाचे रहिवासी आज देशद्रोही, फितूर ठरत आहोत. जन्मतःच देशद्रोही, फितूर ठरत आहोत.

भारतात आज हयात असलेल्या सर्व संस्थानिकांच्या प्रपितामहांपासून अगदी परवापर्यंत—स्वराज्य येईपर्यंत—ज्यांनी इंग्रजांची थुंकी झेलण्याशिवाय काहीही केले नाही, नव्हे त्यामुळेच ते त्या दीडशे वर्षाच्या भयाण अंधकारात संस्थानिक म्हणून मिरवले, मिरवत होते, तुटपुंज्या सत्तेनेही मदांध होऊन संस्थानी जनतेवर अमाप जुलूम करून अमानुष छळ केला व आजच्या घडीपर्यंत चोवीस तास मद्याच्या पेल्यात बुडून, बदफैलीपणात अग्रेसर राहण्यासाठी धडपड केली, ते ऐदी तनखाबहादर, उगवत्या सूर्याला प्रणाम करणारे संस्थानिक नि त्यांची वंशावळ ही देशभक्त!!

पेशवाई-मराठेशाहीची राखण करणाऱ्या माझ्या निष्ठावंत पूर्वजांनो, तुमचा जमाना वेगळा होता. त्या वेळचा धनी वेगळा होता. समाज वेगळा होता.

रायगडावर महादेवाचे देऊळ चौघडा-सनइने निनादत होते. मशिदीत बांगी आजानही देत होता. धर्माधर्मांत सहिष्णुता होती.

त्याही वेळी राज्यसत्ता होती. पण ती राज्यसत्ता कुणी धर्माधिष्ठित करण्याचा प्रयत्न केला की लयालाच जात असे.

माझ्या महान पूर्वजांनो, आम्ही तुमच्या मार्गाने यायचा प्रयत्न करतो आहोत. त्याचमुळे आजही आमच्यामधून पाकिस्तानी रणगाड्यांचा चक्काचूर करणारा हमीदही जन्माला येतो आहे!

माझ्या आदरणीय पूर्वजांनो, तुम्ही ज्यांच्याशी प्राणपणाने लढा दिला त्या इंग्रजांनी आम्हाला दुहीचा मंत्र दिला. संशयपिशाच दिले.

तुमच्या काळी एका राज्यकर्त्याची दुसरी राज्यकर्त्याशी लढाई होत असे. तुमच्या जमान्यात एका धार्मिक समाजाची दुसऱ्या धार्मिक समाजाशी लढाई झाल्याचे तुम्हाला ठाऊक नाही. एक हिंदू राज्य दुसऱ्या हिंदू राज्याशी लढत असे. त्यांच्या सैन्यात अन्य धर्मीय लोकही त्या वेळच्या इमानदारीने लढत असत. मुसलमान राजाचीही मुसलमान राजाशी लढाई होत असे. हिंदू राजाची मुसलमान राजाशी राज्यकर्ते म्हणून लढाई होत असे व लढाईत कुठल्याही धर्माचे सैनिक पेशाला जागून प्राणपणाने लढत.

पण माझ्या पूजनीय पूर्वजांनो, या देशात इंग्रज आले आणि त्यांनी हिंदू-मुसलमान समाजासमाजांतच आग लावून दिली. असा हिंदू-मुस्लीम समाजात पहिला दंगा, गाय मिरवीत नेऊन कापायला लावून, रायबरेलीत १८४१ मध्ये घडवून आणला आणि आता पाकिस्तान झाल्यामुळे धर्माधर्मांतील संशयपिशाचाने भयानक उचल खाल्ली आहे. आता तर त्याने धर्माधिष्ठित राज्यसतेला वरदानाची गवाही दिली आहे. लोकशाहीच्या नावाखाली अभय दिले आहे. आज मूर्ती फुटत आहेत, मशिदी जळत आहेत. दंग्याला कारणाचीही जरुरी लागत नाही. संशयपिशाच विजयानंदाने बेहोष होत आहे.

| |

माझ्या पूर्वजांनो, तुम्ही शौर्य-पराक्रमाने, इमानाने मराठशाही, पेशवाई राखण्याचा प्रयत्न केला, ती तुमची पुण्याई आज मातीमोल ठरली. आज तुमचे आम्ही केवळ वंशज—मुस्लीम वंशज—म्हणून फितूर, देशद्रोही ठरत आहोत. एका बाजूला दुःख, दैन्य, दारिद्र्य, उपासमार अन् दुसऱ्या बाजूने ‘कानफाटे’ म्हणून बेजार!

बा महाराष्ट्रा, खरेच का मी, एक मुसलमान आणि मुसलमान म्हणून जन्माला आलेला प्रत्येक जण फितूरच आहे का? सांग, खरे काय ते तूच सांग!

(‘अनुपमा’, दिवाळी अंक, १९६७)

□

७० / निवडक शाहीर अमरशेख

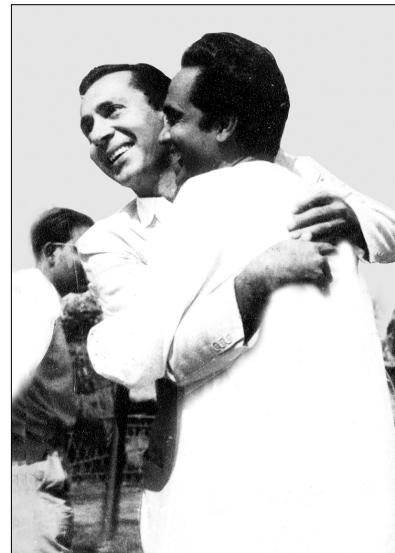
| |

आचार्य अत्रे दिग्दर्शित निर्मित चित्रपटात शाहीर अमरशेख, ‘म. फुले’

‘प्रपंच’ या चित्रपटातली ‘गोराकुंभार’ ची अविस्मरणीय भूमिका! पहिल्या चित्रपटात अभिनयाचा सर्वश्रेष्ठ राष्ट्रीय पुरस्कार

म. फुले चित्रपट प्रसंग

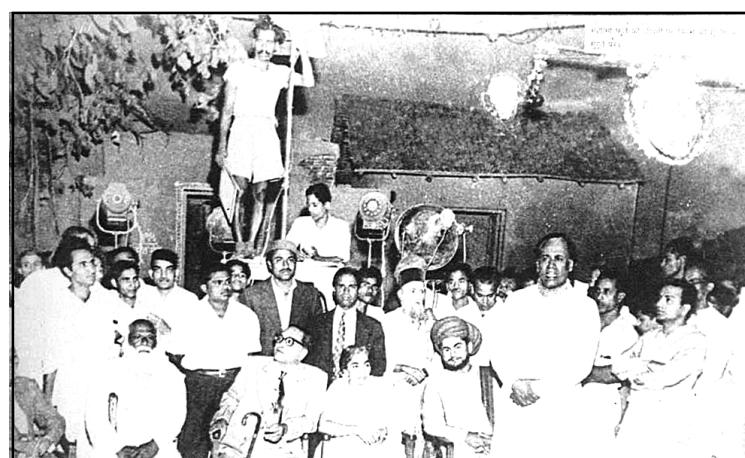

म. फुले चित्रपट पुरस्कार प्रसंगी
आ. अत्रेबरोबर दिल्लीत हास्यविनोद

स्वरांचे दोन तळपते सूर्य! बुलंद स्वराचे सम्राट शाहीर अमरशेख, स्वरसम्राजी-लता मंगेशकर,
शाहीर साबळे, भानुमती साबळे, राजा परांजपे, कल्याणजी इ.

‘महात्मा फुले’ चित्रपट शुभारंभाप्रसंगी शाहीर अमरशेख, कर्मवीर भाऊराव पाटील, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, माईसाहेब आंबेडकर, भालुचंद्र पेंढारकर व आचार्य अत्रे

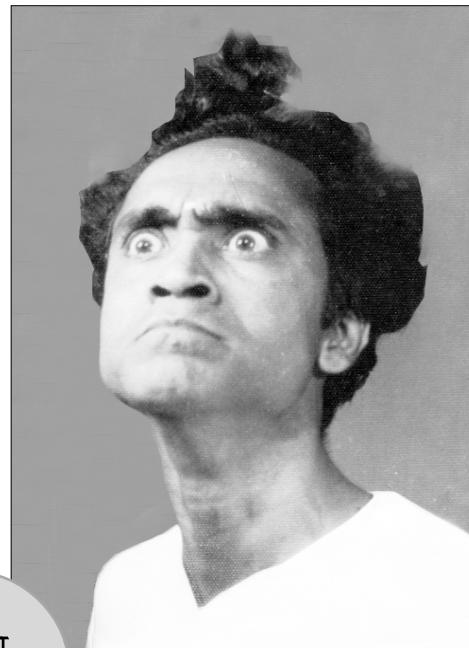
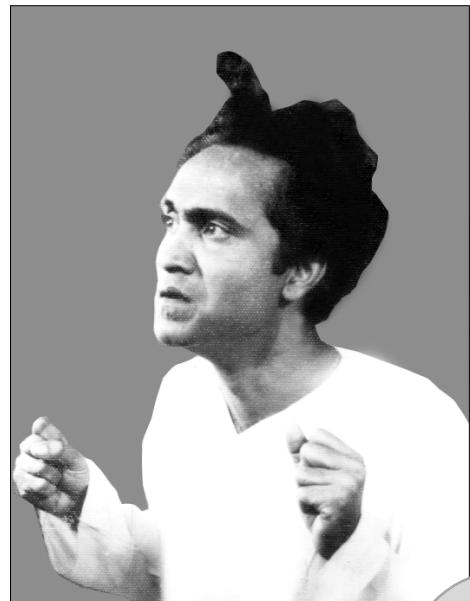

शाहीर अमरशेखांच्या
अर्धपुतल्याबरोबर
आचार्य प्र. के. अत्रे,
अमर शेख व
शिल्पकार मित्र बाल
चव्हाण (कोल्हापूर)

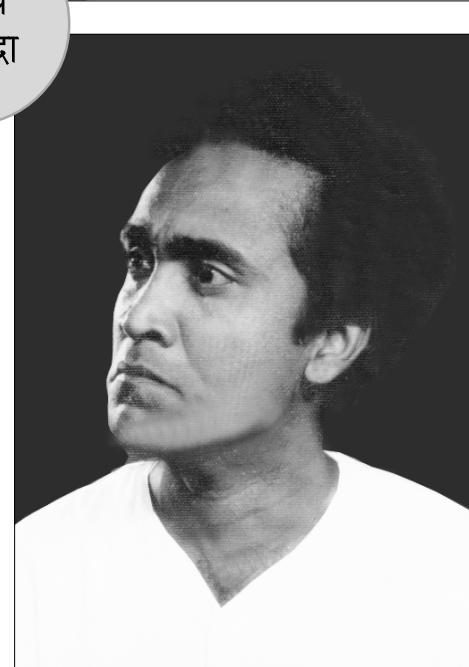
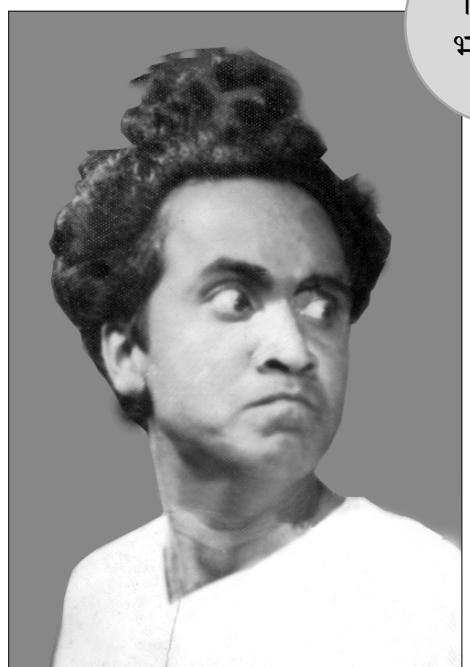

कवीमित्र
मिसेस पाब्लो नेरुदा,
जाँ निसार अख्तर पाब्लो
नेरुदा आणि अमर शेख

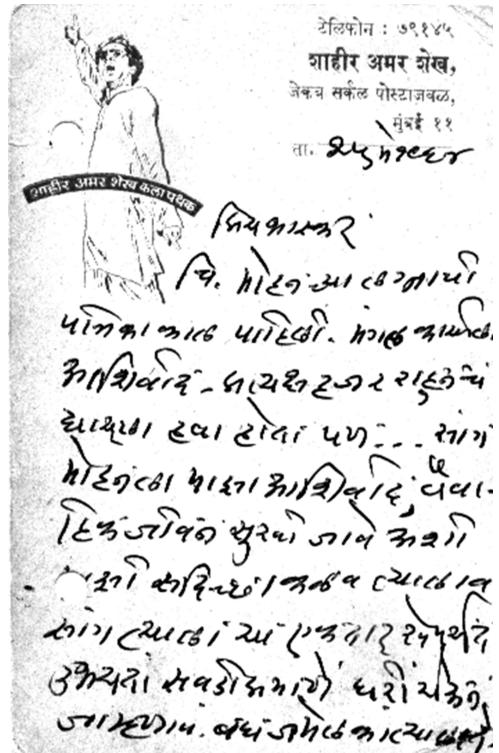
।।

विविध
भावमुद्रा

।।

पत्रव्यवहार

ଶିଖା ପିଲାର୍ କାନ୍ଦାର୍
ମୁଣ୍ଡାର୍
ମୁଣ୍ଡାର୍
ମୁଣ୍ଡାର୍
ମୁଣ୍ଡାର୍

सूर एका वादळाचा / ७५

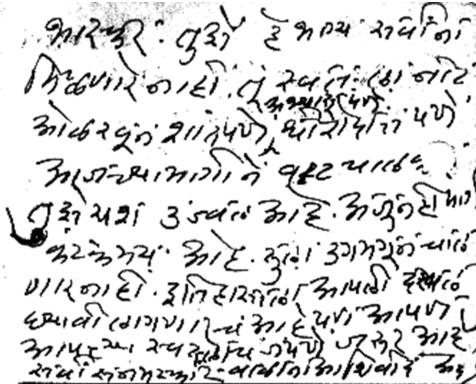
ट. नं. ७९१४५

शाही अमर शेख कलापथक

जेकन सर्कल, मुख्य नं. १३.

ता. ४१३

ପାତ୍ର ଅମ୍ବାକୁ ଦେଖିଲୁ ଏହାର ନାମ କିମ୍ବା
କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା
କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା

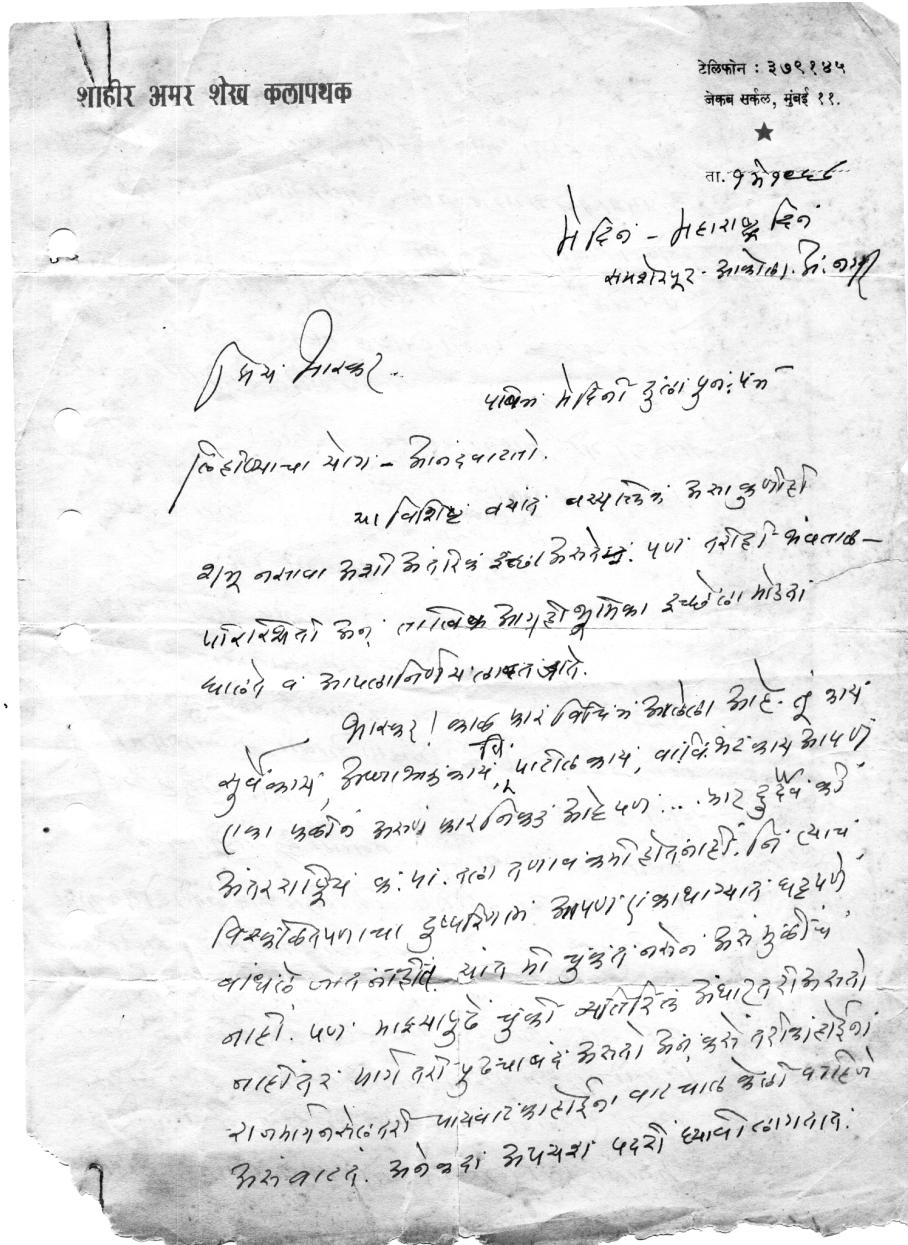

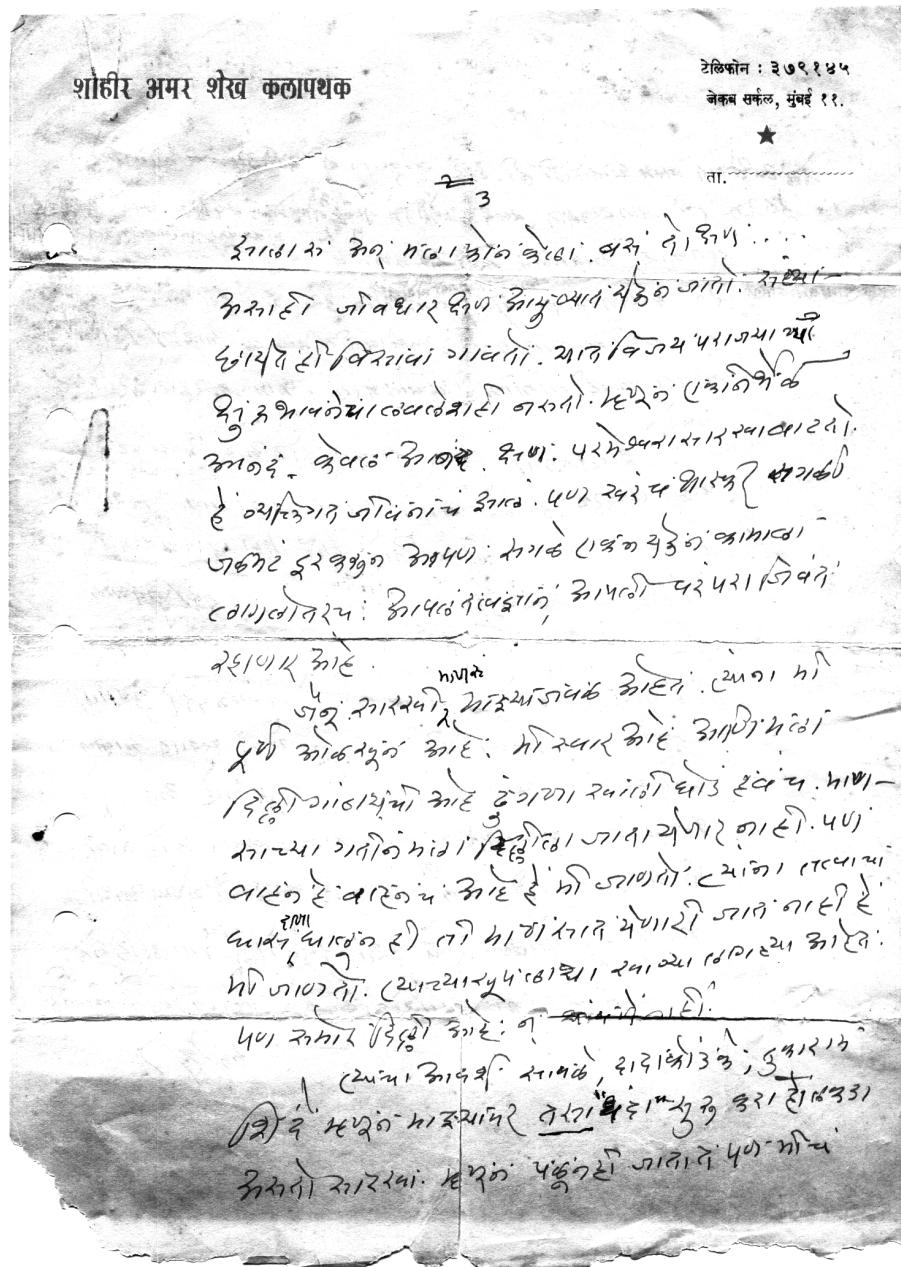
A rectangular postcard header featuring the text "पोस्ट कार्ड" (POST CARD) at the top, followed by "जवाहीर" (JAWAHIR) in a stylized font, and "REPLY ADDRESS ONLY" at the bottom.

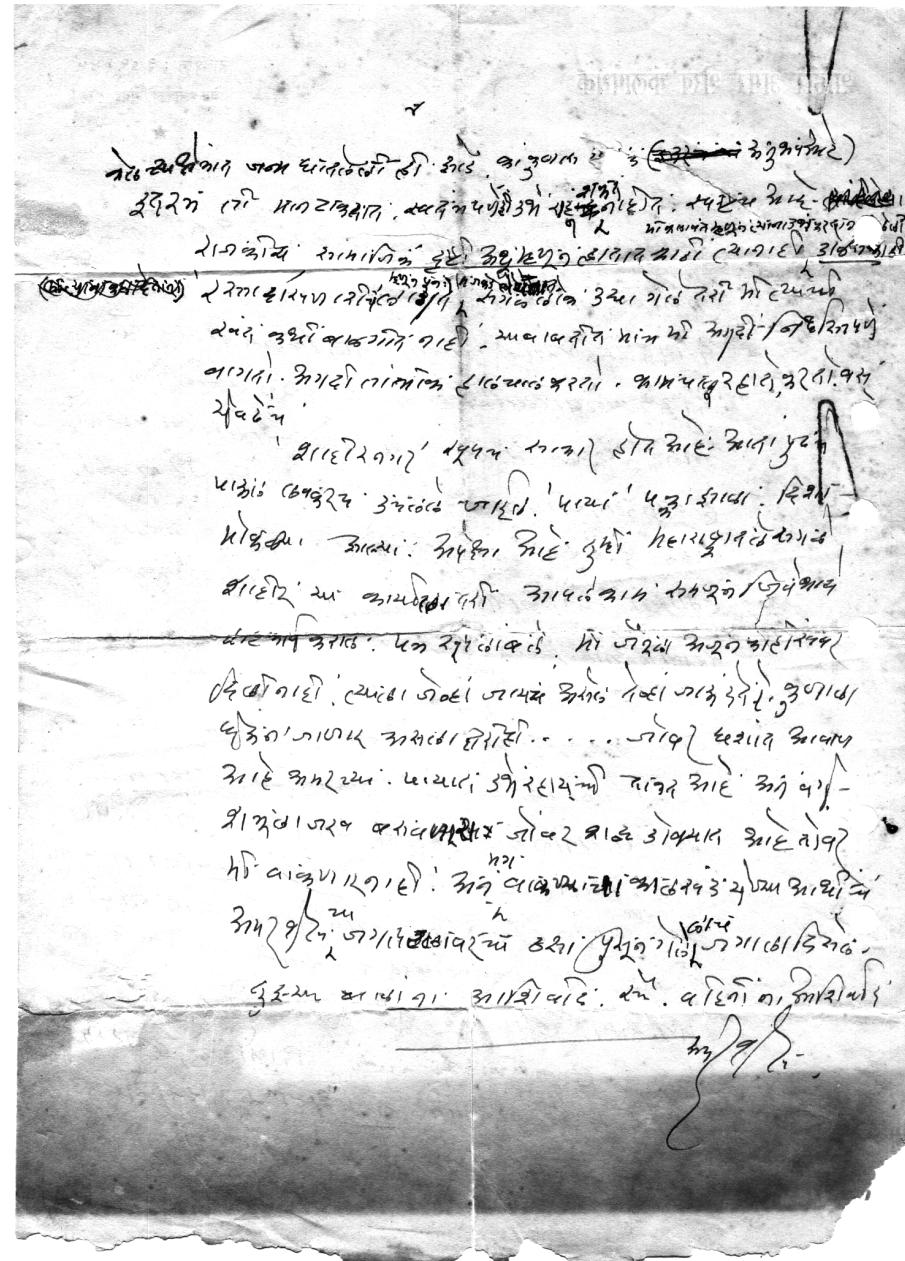

७६ / निवडक शाहीर अमरजोख

सूर एका वादळाचा / ७७

सुर एका वादलाचा / ८९

BxE 4100-6+

टेलिफोन : ७०१४५

५३ शाहीर अमरशेख कलापथक

ब्रेकब सर्केट (पास्ता थोड़ासी), मंदिर ११.

ता. २८-४५२

५३ शाहीर अमरशेख
ब्रेकब सर्केट (पास्ता थोड़ासी), मंदिर ११.
५३ शाहीर अमरशेख
ब्रेकब सर्केट (पास्ता थोड़ासी), मंदिर ११.
५३ शाहीर अमरशेख
ब्रेकब सर्केट (पास्ता थोड़ासी), मंदिर ११.
५३ शाहीर अमरशेख
ब्रेकब सर्केट (पास्ता थोड़ासी), मंदिर ११.
५३ शाहीर अमरशेख
ब्रेकब सर्केट (पास्ता थोड़ासी), मंदिर ११.
५३ शाहीर अमरशेख
ब्रेकब सर्केट (पास्ता थोड़ासी), मंदिर ११.
५३ शाहीर अमरशेख
ब्रेकब सर्केट (पास्ता थोड़ासी), मंदिर ११.
५३ शाहीर अमरशेख
ब्रेकब सर्केट (पास्ता थोड़ासी), मंदिर ११.
५३ शाहीर अमरशेख
ब्रेकब सर्केट (पास्ता थोड़ासी), मंदिर ११.
५३ शाहीर अमरशेख
ब्रेकब सर्केट (पास्ता थोड़ासी), मंदिर ११.

शाहीर अमरशेख कलापथक

आम्ही सरकारी माणसे
‘जाऊ तिथं खाऊ’ ! या
वगनाट्यात अमर शेख व
सहकलावंत

‘मी अमर बोलतोय...!

(माझी गीता - माझे कुराण - माझे बायबल मार्कस्वाद!)
ले. लोकशाहीर अमरशेख

मी अमर बोलतोय... / ८५

१. आई

जगात आई हेच एकमेव सत्य आहे व बाप ही केवळ कल्पना आहे. जगात पैसे देऊन सर्व मिळतं पण आई मिळत नाही—आपल्या प्राणाचं मोल दिलं तरीही! आणि म्हणून माझ्या दृष्टीनं जगातील सर्वश्रेष्ठ दैवत म्हणजे ‘आई’ हेच होय. मी मार्क्सवाद मानीत असलो तरी ‘आई’ हासुद्धा केवळ एक मनुष्यप्राणी मी मानत नाही; तर तीमध्ये मला सत्याचा साक्षात्कार होतो. या जगातलं ते मी पहिलं सत्य मानतो.

गुरुवार, २४ फेब्रुवारी १९६६, मुंबई -११

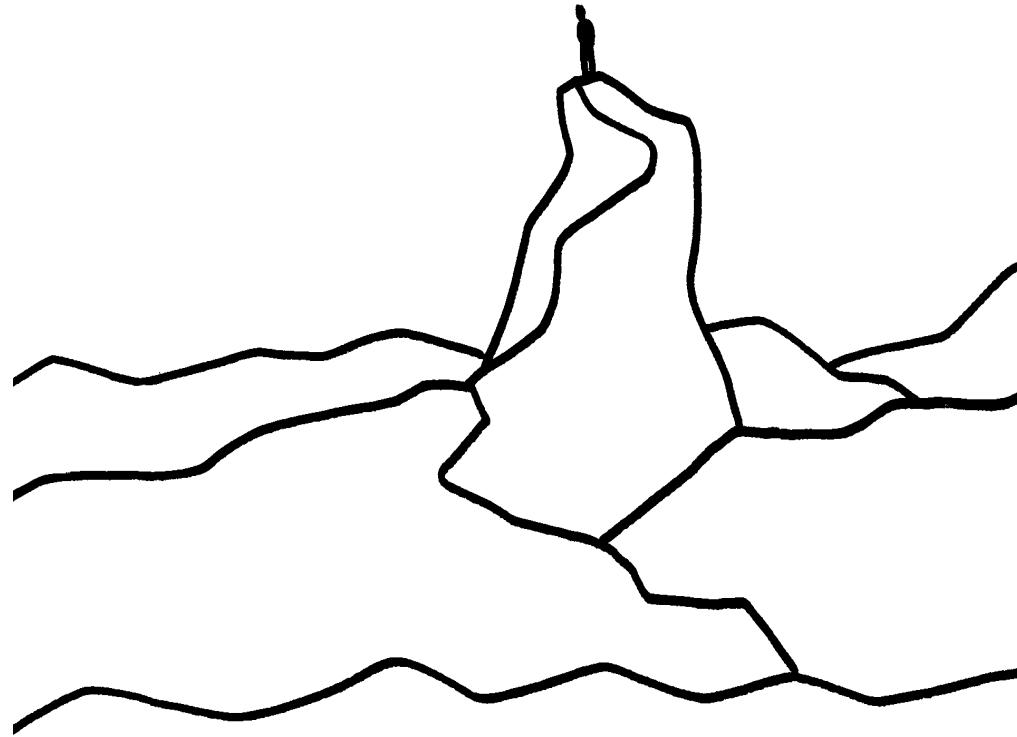
आई

तूच दाविले विश्व मनोहर
हे परमेश्वर आई
तुझ्याविणा या जगी दुजा मज
गे परमेश्वर नाही
माते, तू प्रीतीच्या देवते
सदा प्रेम तू देत रहावे
पोवाडे त्या वात्सल्याचे
जिवात जीव असे तो गावे
तव प्रीतीतूनी वीरसाची
धो धो गंगा वाहत यावी
त्या गंगेतच डुंबत राहुनी
घरोंघरी पण नेऊन द्यावी
आई म्हणजे प्राणिशास्त्राच्या दृष्टीनं प्राणीच असला तरी एक उदात असं मूलतत्व आहे.

ख्रिस्तापेक्षा गॅलिलीओ सत्य होता
व्यास वाल्मीकीपेक्षा चावाक सत्य होता
संकटात ही ताठ रहाते
तुझी कसोटी मर्दाची
दीप माझा तेजाळू दे
दुःख दैन्याला जाळू दे

ध्येयवादी माणूस

महासागराच्या मध्यावरच्या एका छोट्या निर्जन बेटावरची एकाकी व्यक्ती.

शाहीर

जनमनसागरात सर्वभर संचारून नव्हे, तल्याचाही ठाव घेऊन त्यात चाललेल्या भावनोद्रेकांचा आविष्कार
आपल्या लेखणीच्या लालित्यपूर्ण ढंगानं, शब्दसामर्थ्यानं व्यक्त करून अवघा जनमानस हेलावण्याचं कार्य
करतो तोच शाहीर.

शुंगार

नग्रतेपेक्षा सूचकतेनं शुंगाराचं सौंदर्य वाढतं

काव्य

मोजक्याच शब्दांत
आशय जीवनाचा
असतो भरायचा
काव्यामध्ये

माझ्या कलेनं

मी
इमान स्वरांशी राखलं
इमान शब्दांशी राखलं
इमान जनतेशी राखलं
तिच्या क्रांतिशी राखलं
हाच माझा सद्गुण वा गुन्हा

सागरा! फेक लाटेवर लाट
उभा मी आहे इथं बघ ताठ
अजूनही - अजूनही

अतृप्ती ही माझी छाया
सदाच मन हे रिते रिते
अतृप्तीतच मन हे भरते
अतृप्तीतच मन रमते

जनता देते स्फूर्ति मजला
खाती पुढारी त्या स्फूर्तीला
कार्यकर्ती मंडळी आपुली
असती अगदी आसुसलेली

मुक्त हास्य तव मला हवे
नेत्र विषारी नको नको
हास्यासाठी अर्थ हवा
पण अनर्थ त्यातील नको नको

लढणारे ते लढतच राहतील
रडणाऱ्यांनो, रडत रहा
लढणाऱ्यांची जीतच होईल
रडणाऱ्यांनो, रडत पहा

छंदी फंदी आम्ही माणसं
अगदी प्रेमानं वागू
खाऊनी भाकर
देऊनी ढेकर
आम्ही
कामाला लागू

आली जाग पुन्हा दगडांना
गेली घुमवीत क्रांती गाना

कवितेसाठी

हिने आपल्या भावी पिढीसाठी आपल्या शरीरातील पोलाद काढून दिले आहे नि कापूस आपल्या देहात भरून घेतला आहे. हिने रक्त भावी पिढीसाठी दिले आणि रक्तक्षयीशी मैत्री करून भावी पिढीकडे पाहून आनंद व्यक्त केला आहे.

जग

या जगाला वगळून बोलण्यासारखं काय आहे? या जगाला वगळून विचारही करवत नाही अन् जेव्हा या सुंदर जगाकडे बघून विचार करतो, तेव्हा विचारच संपतो. मति कुंठित होते. मन या जगाच्या सौंदर्यात अडकून बसतं. सौंदर्यानं मंत्रमुग्ध होतं. अन् ह्यानंतर वाटतं फक्त एवढंच, की हेच पाहण्यासाठी सतत मिळावं, सतत जगावं, फिरत राहून पाहावं व पाहत पाहतच जगावं. बस्स.

जीवन

जीवन आहे तुझे खरोखर
पाण्याचा बुडबुडा
फुटेल फटकन सुटेल चटकन
जीव तुझा बापुडा

तू तेथे जर नसशील
तर मग
असार जीवन
भग्न असे जग

स्वप्न

स्वप्न उदूध्वस्त होताना
अशा प्रकारेच
व्हायला पाहिजेत
हे संगण्याचा
अधिकार तुला नाही
स्वप्न उराशी बाळगण्याचा
अधिकार तुला
दिला होता कुणी?
तरी तू ती
बाळगलीस ना!
मग आता
तक्रार का?

प्रतिक्षा

पाहते बिचारी वाट कुणाची येथे
जी वाट पार त्या क्षितिजामधुनी येते
किती तरी मेले या वाटेने जग जेते
महापराक्रमी अन् वैभवशाली नेते
किती कविजन, सज्जन, संतश्रेष्ठ ही आले
परि हिने आपुले मौन नाही सोडियले

कविराया

शब्दांना येऊ द्या जाग
आज लागली जगास आग
उठी आधी तू कविराया
बघ जाईल संधी वाया
नच जाईल नुसती संधी
तुझ्या जीवनावर बंदी
घालुनी जाईल पुढेच ती
कवितेची होईल माती

बन बाभळीचं काटयांनी भरलं गं
त्याला तुडवून जायाचं ठरलं
मन शंकांनी चौकून घेरलं गं
सारं कर्तेपण त्यांनी चोरलं गं
त्याला तुडवून जायाचं ठरलं

मुलांनो !

आणि उद्याची भिस्त आमुची
तुमच्यावरती आहे

पंढरीला या जाणारे
वारकरी यारे सारे

दुःखाच्या सीमेवरती
जीवन शेती नांगरती
आसूड हाती समतेचा
दुःखांना फोडी वाचा

प्रेम

गेलं कोण प्रेमात तरुन?
प्रेमातच गेले हो मरुन

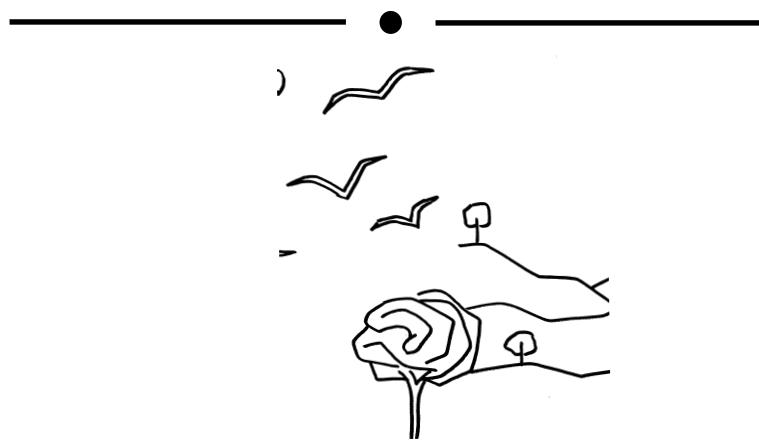
तत्त्वनिष्ठा

माणूस प्रसंग येता देह विकू शकतो पण तो तत्त्वनिष्ठा आणि कृतज्ञता विकू शकत नाही. बहाल करू शकत नाही.

५-८ १९६६ मुंबई- ११

उदरात तुळ्या
नव जगत घेर्इ जन्माला
अनमोल मोती
मधुघटांत आणीशी
जगता पोसायाला

जे रोपटे एकदा जमिनीत रुजले जाते त्याला जमीनच मरू देत नाही.

मी अमर बोलतोय... / ९३

दूर गेल्या गाई
किस्ना, उठरे लवलाई
घेरल्या पुऱ्या कंसानी
नाहीरे नवलाई

मनास

मना तुझा अजुनी नाही
थांग लागला रे
धावुनी तुझ्या मागे हा
जीव भागला रे

दोस्तांस

माझ्या मित्रांनो, चाहत्यांनो, दोस्तांनो नि भक्तांनो, कृपा करून आंधळेपणी माझा जयजयकार करू नका,

स्तुतिसुमने उधळू नका. भक्ती तर मुळीच करू नका.

मी काय आहे ते आधी नीट समजून घ्या, मनन करा व मग शिव्यासुद्धा घ्या. मला त्या पवित्र वाटतील.

मुख्य म्हणजे वाचा, मनन करा, मग बोला, तेव्हा मात्र गप्प बसू नका.

रविवार ३ एप्रिल १९६६, मुंबई ११

तुझा संसार प्रीतीचा व्हावा गं
तुझ्या खोप्यात राघू घुमावा गं

आदश

जसं मला कळायला लागलं तसा मी सतत एका गोष्टीसाठी कार्यरत राहिलो.

ती गोष्ट म्हणजे एक ‘आदर्श’ निर्माण करणं. अविरत धडपडत राहिलो. विचलित झालो नाही. पण ‘आदर्श’ मात्र निर्माण होऊ शकले नाही. जे होतं तेही दिवसेंदिवस खचत, नष्टप्राय होत असलेलं दिसतं आहे.

अंधारागत दिसतं आहे भोवती सारं, अशात जगणं मान्य होत नाही मनाला. ‘आत्मयज्ञ’, ‘आत्माहुती’सारखे शब्द भुरळ घालतात मनाला. पण ते तरी कशासाठी? एक मन दुसऱ्या मनाला विचारतं... खरंच का?

बुधवार, २५ मे १९६६ मुंबई ११

आज तुझ्या सौंदर्याभोती
नवीन विळखा पडला गे
सौंदर्यासक्ती मागे
धनमोह - भुजंगच दडला गे

मी अमर बोलतोय... / ९५

क्षीण जाहल्या माझ्या आशा
क्षणभर दमल्या थकल्या असतील
येईल हो टवटवी त्या पुन्हा
घेऊ देत विसावा त्यांना
निराश शब्द न कोणा आणी

इष्क

इष्क दिले मी जगताला
परि शौर्य बरोबर दिले तया
इष्कच उरला फक्त इथे
शौर्य सर्व गेले वाया

तरुणास

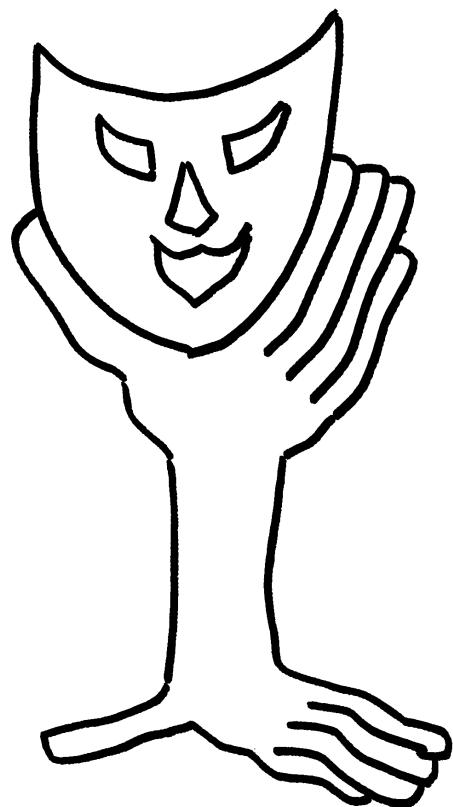
तिने तुला वरलेले नाही
आणि तुला वरणारही नाही
असाच रहाशील
गुंड मवाली
किंवा असशील
घुम्या आळशी
कधी तुला वरणार नाही ती
असशील जर तू षंड कोडगा
लोचट वा लाचार लफंगा

अपूर्ण....

कलावंत

कलावंताने प्रामाणिकपणा सोडू नये. क्षुद्रपणाला थारा देऊ नये.
पुढाच्याने मुत्सदीपणाला जागावे. क्षुद्रपणाविषयी बेफिकीर असावे.
पुढारी जेव्हा प्रामाणिक होईल क्षुद्रपणाला हाकून लावील. तेव्हा तो कलावंत होईल. आणि पुढारी
कलावंत झाला तर गष्ट्र संपन्न, आदर्श व सुसंस्कृत बनल्याशिवाय रहाणार नाही.
ते काही असो, कलावंताने प्रामाणिकपणा सोडू नये. क्षुद्रपणाला थारा देऊ नये. निदान तो तरी नव्हीच
मोठा होईल.

उत्तम कलावंत हा उत्तम योगी असतो.

मी अमर बोलतोय... / ९७

BxÉ 4100-7+

पुढाच्यांनो

विश्वापेक्षा, जगापेक्षा तुम्ही मोठे नाहीत.
देशपेक्षा तुम्ही मोठे नाहीत.
तुम्ही उद्या जाल - मराल
देश, जग मरणार नाही. ते अमर आहेत.
देश आणि जग म्हणजे नव्हेत दगड
धोडे, पर्वत, नद्या.
तर मानवानेच देश, जग, विश्वाला साकार केले आहे मानवानेच.

स्वर माझा

दुखावलेला स्वर हा माझा
आहे परि तो आशावादी
येईल क्षणभर स्वरात करुणा
क्षणात पण तो होईल अग्नी

मी

जगात आलो
नकळत आलो
वाढलोही पण
नकळत अगदी

मी या जगाचा
सामान्य माणूस गोंधळात सापडलेला

माझ्यात 'स्व' नाही पण स्वाभिमान जरूर आहे.

माझीच वाट मला सापडेना
मीच निर्मिली
म्हणून मिरवितो
माझीच वाट मला सापडेना
उघडे डोळे आहेत तोवर
करून घे रे जत्रा
तुझ्यामागं
भानगडी सत्रा

आनंद आनंद हास्य हास्य

माझा जीव ज्या आनंदासाठी आसुसलाय
तो आनंदच मला कुठे दिसत नाही
त्यामुळे माझे काव्य करपून चालले आहे
आनंदाच्या पाण्याअभावी!

कविता

कविता म्हणजे सत्यतत्त्वाचं गान
कविता म्हणजे ज्ञान. हे ज्ञान, ढोंग, दंभ, अहंकार
आणि मिरासदारी यांच्या पायावर कधीही
उभं राहू शकत नाही. क्षणभर उभं राहिल्याचा भास होईलही
पण ते सत्य नक्हे

आदर्श जीवन

आदर्श जीवन म्हणजे सामान्य माणसापेक्षा फक्त एक पाऊल पुढे. अधिक नको. अधिक पडल्यास अधोगती नव्हे अधःपातच तो!

आदर्श माणूस

सर्वसामान्य माणूस स्खःलनशील असतो. इतकेच नव्हे तर त्याचा अधःपातही होऊ शकतो. तसेच असामान्य माणूस हाही स्खःलनशील असतो. पण तो समाजाचा आदर्श असल्यामुळे त्याचा स्वप्नातही अधःपात होता कामा नये.

यशस्वी जीवन

मी यशस्वी झालो असेन तर त्याची मुख्य चाके दोन
१) वक्तव्यरपणा २) शिस्तबद्धपणा
माझं सर्बंध आयुष्य प्रवासमय आहे. आणि माझ्या हाती तशी साधनंही उपलब्ध नव्हती. तरीही मी वरील दोन गोष्टी पाळल्याच पाळल्या.
एकाही कार्यक्रमात मी उशिरा पोहोचलो नाही. माझ्या शिस्तप्रिय स्वभावामुळे माझ्या चांगल्या सहकारी कलावंतांनाही मुकाबं लागलं. पण त्यामुळे नुकसानी झाली नाही. यशाच मिळत गेले.

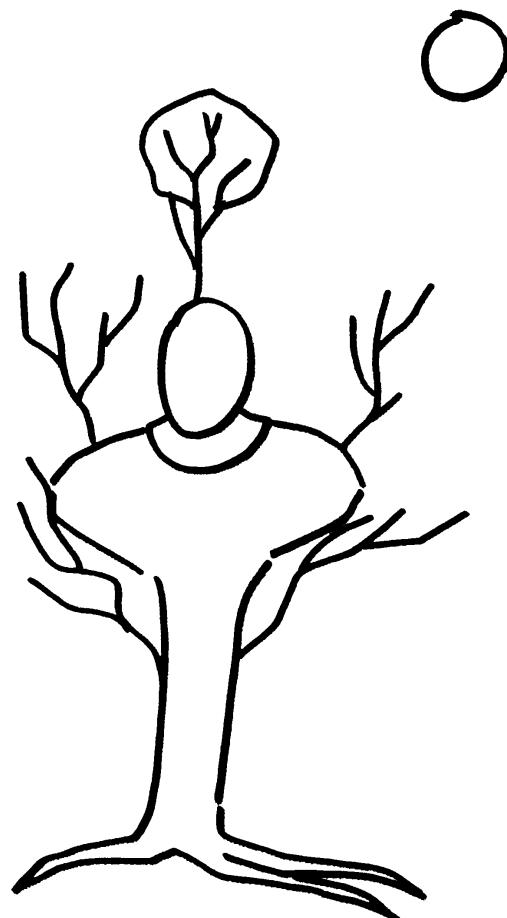
यश

रंगमंचावर येताच माझ्यातील ‘अमरशेख’ मरून गेलेला असतो.
रंगमंचावर जो कोण असतो, तो फक्त समोरच्या प्रेक्षकांचा आत्मा! माझ्या रूपानं वावरत असतो.
आणि म्हणूनच माझी कलाकृती पाहताना प्रेक्षकांना वाटतं, की आपलीच स्वतःची जीवनकहाणी अमरशेखच्या रूपानं दिसत आहे. म्हणूनच तो तल्लीन होतो व स्वतःला विसरून जातो.
हीच माझ्या यशाची गुरुकिल्ली म्हणता येईल.

अखेर

मी जगात एकदाच जन्माला आलो. आणि प्रत्येकजण एकदाच जन्माला येतो यावर माझा पूर्ण विश्वास आहे.

मरण आले तर ते लाखो लोकांपुढे गाताना, तारसप्तकी स्वर लावताना यावे अशी इच्छा आहे. पण माणसांच्या सर्व इच्छा सफल होतातच असेही नाही. पण मी अभिमानाने म्हणेन, की माझे जीवन मी अत्यंत यशस्वीरीत्या जगलो आणि जाताना पण त्या विजयाचा आनंद बरोबर घेऊन जात आहे. जग हे फार सुंदर आहे.

एक पत्र

ज्यो, माझ्या बाळांसाठी तू मला हवी आहेस.
माझी ही दोन अपत्ये - माझ्या मौलिक-प्रेरणा - म्हणजे माझे दोन डोळेच आहेत.
मला चार दिवस सुखाने जगू घ्या रे!
घराला आग लागली, तरी तू शांत रहा! तू डोके शांत ठेव. साक्षात लक्ष्मी तुझ्या पायाशी उभी करतो.
पैसे... पैसे! तुला किती पैसे हवेत? थांब, तुला पैशांच्या राशीत बुडवूनच टाकतो.
ज्यो, अगं तुझ्या जीवावर तर मी इतक्या उंच उंच उड्या मारू शकले. माझ्या इमारतीचा... तू म्हणजे
पायाच आहेस हे मी कसं नाकबूल करू?
तुझ्या आधारानं तर मी उभा आहे.
मी कितीही वाईट झालो तरी ह्या तीन जिवांना कधीही अंतर देणार नाही. कदापि नाही. अगदी अखेरच्या
क्षणापर्यंत.
आयुष्यात लाजेने खाली मान घालावी असे काहीच घडले नाही. मग मी का म्हणून अभिमान बाळगू नये?
ज्यो, हे बघ. आपण बोलायचे नसते. उगी गप्प राहावे. प्रत्येकाला ओळखून रहावं. वेळ आली म्हणजेच
आपला लाख मोलाचा शब्द वापरावा. मगच त्याला योग्य अर्थ येतो. प्रत्येक शब्दसुद्धा, पैशांसारखा
तोलून मापून, संभाळून वापरला तरच ते शोभून दिसतं.
अगं, माणूस ओळखायला शिक.
सर्व जग मला ओळखतं! प...ण माझी बायको काही मला ओळखत नाही. हेच माझं मोठं दुःख आहे...
काय सांगावं... जाना दो. यही तो जिंदगी है। बरं बरं चुकलं. आम्ही आमचे शब्द मागे घेतो. मग तर
झालं!
ज्यो, तू प्रसन्न रहा मग हा पट्ठा मोठाले पहाडसुद्धा मजेने चहून जाईल.
मुलगा गाडी चालवू लागला म्हणजे खुशाल त्याच्या ताब्यात गाडी घावी व आपण फक्त गाडीत बसून
रहावे.
आयुष्याच्या संध्याकाळी आपण फक्त पहात रहावे, अगदी शांतपणे! कारण आपला अंतकाळ समीपच
असतो. त्याचे स्वागत शांतपणे करता आले पाहिजे. उगाच गडबड, गोंधळ निदान त्यावेळी तरी नको.
कुणीतरी म्हटलं आहे ना
'सारं कसं शांत शांत असावं'...
अशावेळी अलगद आपले डोळे मिटले जावे. अगदी कायमचे... सुखासमाधानाने!
भविष्यकाळात समाजवादी समाजरचना तुमच्या आमच्या बाळांची नक्कीच काळजी घेईल. हा
आत्मविश्वासच केवळ एकमेव दिलासा आपल्याला देत राहिल. शेवटी, असेच घडावे हीच सदिच्छा!

कलापथक - माझी कामधेनू!

माझे अमरशेख कलापथक हा एक तंबू आहे.
माझे गुणी कलाकार हे ह्या तंबूचे भरभक्कम खांब आहेत.
मी म्हणजे त्या तंबूचे फक्त छताचे कापड आहे. छत्र आहे!
खांब कोसळून पडले तर त्यावरील हे छताचे कापड... हे छत्र अधांतरी राहू शकणार नाही.
कलापथक आहे तर अमरशेख आहे. कलापथकाशिवाय मी जगू शकत नाही. कलापथक म्हणजे माझा
प्राण आहे.
म्हणूनच माझ्या कलापथकाची शान मी माझ्या रक्ताच्या कणाकणाने वाढविली आहे.
(माझं कलापथक ही एक कामधेनू आहे. एखादे वेळी तिनं लाथ दिली तरी ती मी सहन करतो. कारण
ती मला दूध देते.)
पथकाची अबू हे एक बहुमोल व अत्यंत नयन मनोहर असं काचपात्रच आहे.
आज मी ते तुमच्या हाती मोठ्या विश्वासानं देत आहे. त्याचा नीट सांभाळ करा.
जर का त्याला तडा गेला तर ते पुन्हा सांधता यायचे नाही. म्हणून मला फार फार जपून वागावे लागते.
द्याची तुम्ही गंभीरपणे दखल घ्यावी हे चांगले!
माझ्या पथकातील मुलींच्याकडं डोळा वर करून पाहणाऱ्याचा डोळाच काढला जाईल हे लक्षात ठेवा!
त्या दृष्टीनं पथकाची शिस्त फार कडक आहे.
हे, मात्र पथकातील एखादी मुलगी एखाद्याचा हात राजीखुशीनं धरू लागली तर मी तिचा हात कसा
रोखणार?
अशावेळी हातात हात मिळवून देणंच अधिक श्रेयस्कर ठरतं!
आजवर माझ्या रक्ताचा कण नि कण शिंपून मी त्या फडाच्या रोपट्याला पाणी घातले आहे. आज त्याला
एका मोठ्या प्रचंड वटवृक्षाचे स्वरूप येऊ लागलं आहे. त्या वृक्षाच्या छायेखाली अनेक लोक आपली
साधीसुधी मीठभाकर सुखात खात आहेत. पण इतक्यानं माझं समाधान होणार नाही. माझा फड म्हणजे
एक मोठा प्रचंड वट-वृक्ष झाला पाहिजे.

बा मृत्यो

बा मृत्यो, सुंदर बनून ये. अगदी नाजूक बकुळ फुलासारखा!
तू सगळ्यांना भेटतोस
आलिंगन देतोस... स्वागत करतोस!
शिकंदरचे स्वागत केलेस- सिझरचे स्वागत केलेस- मी-मी म्हणणाऱ्या हिटलर, मुसोलिनीचे पण स्वागत केलेस.
अरे मग माझ्यासारख्या सामान्याचे स्वागत करताना असा भयंकर चेहरा का करतोस- पोलिसासारखा!
जरा हास! बकुळ फुलासारखा!
मी तयार आहे.

हे खव्याम !

हे खव्याम, तू घेत होतास (मद्य) मीही घेतो आहे.
तू घेऊन काव्य करीत होतास. उंच उंच प्रचंड भरारी मारीत होतास. मी मात्र तुझ्यागत घेऊनमुद्धा इथंच या भूमीवरच रहातो.
परिस्थिती मला उंच उंच जाऊ देत नाही. ही जड सुष्ठी, यांतली जिवंत माणसे नी मानवी मने - दुःखी, दरिद्री, स्वातंत्र्याकांक्षी धडपडणारी. जखडलेली, लढणारी नी रडणारी मानवी मने. आपल्या रक्ताश्रूनी - स्वेदरज्जूनी बांधून टाकतात.
मी कितीही घेतली तरी माझ्या देशातील भुकेल्या नी नागळ्याउघळ्या देशबांधवांच्या चेहऱ्यावरील भयाण कारुण्य, माझी दृष्टी अधू करतात. त्यांच्या सारख्यांच्या आर्त किंकाळ्या माझे कान बधीर करून टाकतात. त्यांच्या मुक्ततेची स्वातंत्र्याकांक्षी माझी 'वाचा' - साथी वाचा बंद होते. सुरु होते लेखणी! नी त्या सर्वांचा स्वर माझ्या गळ्याच्या आधारावर. मी इथेच असतो. या जमिनीवर- उंच स्वराने ललकारत... थकेपर्यंत, खाली पडेपर्यंत - गात. अन् मग... तुझ्याविषयी विचार करताना वाटते की तू एक मूर्ख मानव तरी असावास किंवा फार फार मोठा अतिमानव असा महान कुणीतरी असावास.
नाही रे नाही खव्याम, मीच एक पामर माणूस आहे.

शिल्पकारा

दगडातून तू मला साकार केलेस आणि दगडाचा मुकुट तू स्वतःच्या डोक्यावर चढवून घेतलास-
शिल्पकारा- सोन्याचांदीचा, हिन्यामोत्थांचा मुकुट घालून मिरवणारे येतील अन् जातील पण तू दगडाच्या

मुकुटाने ललामभूत होणार आहेस. तू मात्र यावच्चंद्र-दिवाकरौ जिवंत राहणार आहेस.

तुझे कोमल हात माझ्यासारख्या पाषाणावरून हळुवारपणे फिरू लागले मात्र माझ्यासारख्या पाषाणालाही
गुदगुल्या होऊ लागल्या.

दगडाला फुलांचा स्पर्श होत होता आणि त्या खडबडीत पाषाणातून मानवी मनाच्या कोमल भावनांचा
आविष्कार होत होता.

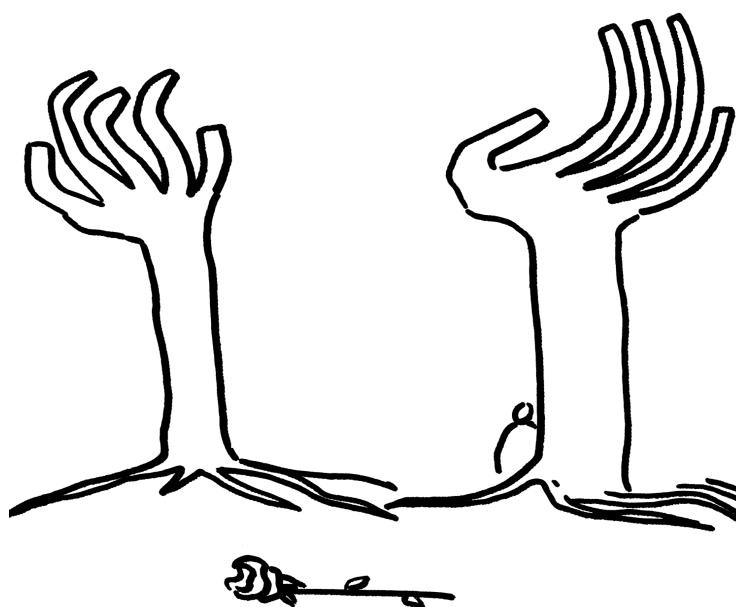
देव नाव धारण करणारी कुणी महान शक्ती असेल तर तिलाही हे जमले नाही. ते तू शक्य करून
दाखवलेस.

धन्य तुझे ते सुकोमल हात! केवढी महान शक्ती आहे रे तुझ्या हातात.

दगडातून मानवी मनाचा आविष्कार म्हणजेच मानवी भावना चिरस्थिर भावना तू निर्माण केलीस.

जीव ओवाळून टाकावा असे वाटत होते, तुझ्यावरून.

पण तो मजजवळ नव्हता. आधीच जाऊन पडला आहे त्या तुझ्या शिल्पाकृतीच्या पायाजवळ.

प्रिय ज्यो,

तुझे माझे भांडण होते. तू आळशी आहेस, तू कर्तव्यतत्पर नाहीस.
मी तुझा नवरा असून तू माझी काहीच काळजी घेत नाहीस.
पण तू सतत उभी असतेस पडद्यामागं! माझी सगळी चर्चा ऐकत, भांडण आणि मत - प्रतिपादन ऐकत.
मला आत्मसात करण्यासाठी, मला पुरेपूर ओळखण्यासाठी!
हा तुझा मूर्खपणा कि मोठेपणा? (न कळे!)
मग मी तुला मूर्ख म्हणू की तुझा तो मोठेपणा म्हणू? न कळे! कळे ती फक्त तुझी अमाप मूक प्रीत!
तुझी पतिभक्ती!

वादळाच्या गतीनं येते क्रांती
मुंगीच्या गतीनं येते भ्रांती (शांती)

काळ मोठा कठीण आला आहे. कालपर्यंत विसंबून होतो (कम्युनिस्ट) पार्टीवर. पण आज एकाकी चालणं आहे...
माझ्या मताशी कुण्या पार्टीचं जमत नाही... जनमत माझ्या मताची कदर करतं, पण जोवर जनमताला वळण लावणारी यंत्रणा नाही, संघटना नाही, तोवर सारं व्यर्थ होय.
आजच्या डाव्या यंत्रणा एकांडेपणानं वागतात व मुत्सद्गिरीत तोकड्या पडतात. म्हणून जीवन पुढे जाणं अशक्य आहे. तर उजव्या पुरोगामी शक्तीसुद्धा प्रतिगामी शक्तीचा नाश करायला धजावत नाहीत. कृतीने त्याही नेभळट ठरतात. त्यांच्याहीपुढे समाजोद्धार व क्रांती नसून सत्तालोभच आहे.
काय करावं?

माणूस

मी लहानपणी गुरं सांभाळीत होतो. त्या वेळची माझी बुद्धी माझ्या आठवणीप्रमाणे काहीच नव्हे.
आज माझी बौद्धिक प्रगती निश्चित झाली आहे. पण तरीही चार माणसं सांभाळणं, त्यांची लहर, त्यांना वळवणं अगदी अशक्य. म्हणजेच माणूस गुरं वळवू शकतो, पण माणसांना वळवणं, त्यांना माणूस म्हणून वळवणं अगदी अशक्य!

माणूस

माणूस हा चुकणारच. चुका करीत करीतच तो मोठा होत असतो मात्र एकच चूक त्याने परत परत करता कामा नये. इतकेच आपण पाहिले पाहिजे.

आपल्या मुलांनी चूक केली म्हणून आपण त्याचा त्याग करतो का? फार तर सौम्यशी शिक्षा करतो. तीच गोष्ट इतरांच्या बाबतीत आपण करायला हवी.

ते चुकतात म्हणून त्यांना डिडकारून कसं बरं चालेल. अंगं ते चुका करीत राहतील पण त्यातूनच ते शिकतील व पुढील मार्ग काढतील.

काम करतात तेच चुका करतात काम न करणारी माणसे कशाला चुका करतील!

अंगं ही मुले चुकली तर आपणच त्यांना सुधारून घेतले पाहिजे.

कारण ही रोपटी मीच लावली आहेत, मीच यांना खतपाणी घातले आहे. त्यांना कीड लागू नये म्हणून मी जर काळजी घेतली नाही तर ती कशी मूळ धरू शकतील? अंगं ह्या रोपट्याचे वृक्ष झाले तर उद्या तेच वृक्ष आपल्याला नककीच शीतल छाया देतील.

त्यांची अवहेलना अगर उपेक्षा निदान आपण तरी करता कामा नये.

त्यांनी चूक केली तरी त्यांचा कान पकडण्याचा माझा अधिकार आहे.

कधी प्रेमानं गोंजारलं पाहिजे, कधी रागानं कान पकडला पाहिजे.

माझी शाहिरी परंपरा हीच मुले पुढे नेणार आहेत. त्यांच्या रूपानं माझी शाहिरी परंपरा पुढे नेणारी नवी पिढी तयार होत आहे.

तिला आपण आशीर्वाद देऊ.

मन मोठं करून तिचे अपराध पोटात घालू.

माझ्या शाहिरीशक्तीचा अन् माझ्या कर्तृत्वगुणांचा कुणीही समाजासाठी नीट उपयोग करून घेतला नाही हेच माझे दुःख!

विहीर

माणसाच्या तोंडाची मानवी विहीर सदा तुडुंब भरून वहात असते.
तिला प्रत्येक वेळी सुकोमल ओठांचा निर्धारी बांध घालावा लागतो.
बाहेर पडण्यासाठी धडपडणाऱ्या शब्दजलाचे काही तरी वर्गीकरण करणं आवश्यक असतं.
त्याप्रमाणे त्यातील काही शब्दजल मनाच्या खोल कपारीत पाठवावे लागते. तर काही जल तोंडावाटे
मोकळे करून मार्ग द्यावा लागतो.
संयमाचा बांध शब्दजलाला नेहमीच आडवा घातलेला असावा.

मानवी जीवन हे पाण्यात पडलेल्या लाकडासारखे आहे. तुम्ही त्याला कितीही बुडवण्याचा प्रयत्न केला
तरी ते बुडणार नाही.
प्रवाहाच्या दिशेप्रमाणं ते अनंत काळपर्यंत वहातच राहिल.

शब्द : शब्दासारखं औषध नाही माणसाला. कसंही देता येतं. लिक्विड म्हणून देता येतं, पुडीतून बांधून
देता येतं. इंजेक्शन म्हणूनही वापर करता येतो. इंट्राव्हेनस काय सरळ मेंदूलासुद्धा इंजेक्शन देता येतं.
त्यावर अनेक प्रकारच्या रासायनिक प्रक्रिया घडवून आणून माणसाला बरा करता येतो.

उदात तत्वांचा पुरस्कार करणारा लेखक जोपर्यंत स्वतः त्याप्रमाणे वागत नाही तोपर्यंत त्याच्या
कलाकृतीचे मोल ठरविणे चुकीचे ठरेल.

माझ्या डोळ्यातून एकाच वेळी आग नी फुले वर्षावीत.

माझी कला

माझी कला मी केवळ पोटार्थी आजपर्यंत राबवली नाही आणि यापुढेही राबवणार नाही.

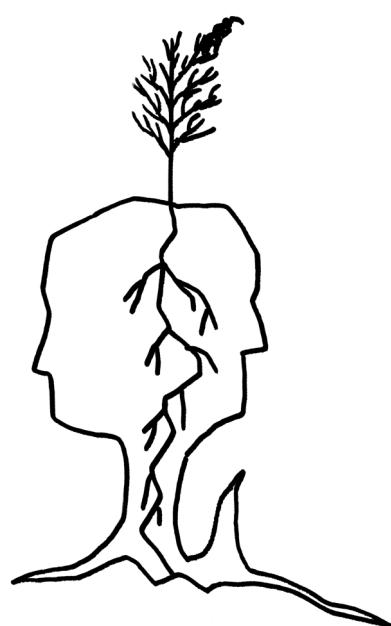
परमेश्वर

मी परमेश्वर नावाच्या अगम्य शक्तीवर प्रेम केले नाही. पण सश्रद्ध माणूस परमेश्वरावर जेवढं प्रेम करीत नसेल तितकं, नव्हे त्यापेक्षा जास्त प्रेम मी सामान्य जनतेवर केलं. करीत आलो, करीत आहे... करीत राहणार. ही चूक का? समाजातल्या काही दृष्टाचाच्यांना तीच माझी चूक वाटते. माझा नाइलाज आहे.

निसर्ग

निसर्ग हा निसर्गतः तारक आहे, उद्घारक आहे. पण तुम्हीच दुबळे असाल तर तो मारकच नव्हे तर संहारकही आहेही!

वारा येताच झाडाची सर्वच पाने हलवून जातो. विचाच्या फांदीला वाटतं, आपल्याला न विचारता पानं का हलावीत? अशी असते निसर्गाची लीला अगाध!

मी अमर बोलतोय... / १०९

व्यक्ती

व्यक्तीजीवनापेक्षा समाजजीवन अधिक श्रेष्ठ होय.
म्हणून वैयक्तिक दुःखाचा विचार न करता सामाजिक समस्या कशा सोडविता येतील याचा विचार करा.
“मला किंमत नाही” असे माणसाने का म्हणावे. हेच मला उमगत नाही.
ती कृतीउक्तीने मिळवावी लागते. मागून मिळत नाही.

खेडवळ स्त्री नी विदुषी

शिकलेल्या मुलीपेक्षा खेडवळ स्त्री लाखपटींनी कर्तव्यदक्ष असते.
शिकलेल्या आपलं स्वतःचं वेगळं घरकुल करून त्यातच रममाण होऊ इच्छितात. त्यांना आसपासच्या परिस्थितीशी एकरूप होणं अवघड वाटतं. कारण स्वतःच्या मनाचे कोडकौतुक अथवा चोचले करण्यातच त्या मश्यूल असतात.

सामान्य माणसाला बुद्धिवादाचा मार्ग मिळाला आणि त्याने त्याचे नीट पालन केले तर तो एक मोठा महामुनी होऊ शकेल. पण तोच मार्ग जर त्याने नीट आत्मसात केला नसेल व बुद्धी मात्र सैल नि सैराट सोडली असेल तर तोच सामान्य माणूस अपरिहार्यपणे येणाऱ्या एका महान विकृतीमुळे जगाचा तेवढाच अधःपात करील जेवढा सरंजामशाही युगात पुरोहितवर्गाच्या मेरुमणीनं केला नाही—अगदी तेवढा!

वरदान

मानवाला मिळालेली बुद्धी हे एकच महान वरदान आहे!

माणूस

माणूस हा कधी मानव तर कधी अति-मानव तर कधी अमानव होतो. नव्हे सध्याच्या जगात अमानव होण्याचाच मानसावर प्रसंग येतो, तेव्हा मन उफाळून येतं.

कुमार गंधर्व

अमर शेख ये मनुज की पुकार है
कुमार गंधर्व मनुज के आत्मा की पुकार है.

अनुभव

आजवरच्या अनुभवानं मला असं म्हणता येईल, की मी रंगमंचावर जाताच अर्धा कार्यक्रम जिकतो. कलावंतानं प्रसन्नचित्त, उत्फुल्ल चेहऱ्यानं, आकर्षकपणं रंगभूमीवर पदार्पण करावं म्हणजे त्या कलावंताला पाहताच प्रेक्षकाला आपल्या दिवसभराच्या श्रमाशिणांचा क्षणात विसर पडावा. बस्स! अर्ध काम फते! मग कार्यक्रमात क्षणाक्षणाला प्रेक्षकाला आपल्या अंतर्मनाचा आरसा दिसावा व त्याला नेत्रसुख, कर्णसुख, कल्पनासुख मिळावं. तसंच त्याच्या विचाराला थोडीशी चालना मिळेल असा उत्कट बिंदू साधावा. मग कार्यक्रम यशस्वी होतोच होतो.

माझ्या मागून येणाऱ्यांनो, माझ्या मागे वा बरोबर यायचं नसल्यास येऊ नका. पण येतच आहात तर ज्या पायवाटेनं मी आलो ती पायवाट पुसू तरी नका. स्वतःची पावलं उमटवण्याची तुमच्यात ताकद वा इच्छा असेल तर तुमच्या मार्गानं जा. पण माझी पायवाट तरी पुसू नका. पुसण्याचा प्रयत्न करू नका. कारण ती पुसलीं जाणार नाही.

मी अमर बोलतोय... / १११

BxE 4100--8

मला कुणी शत्रू नाहीत, पण आमच्या कलापथकाशी शत्रुत्वानं वागणारे थोडेफार लोक आहेत. त्यांना स्वतःचे फड चालवायचे आहेत ना म्हणून ते आमच्या मार्गात काटे पसरवण्याचा खोडसाळ प्रयत्न सतत करीत असतात. पण मी कुणाचं वाईट केलेलं नाही, तेव्हा मला त्यांची भीती बाळगण्याचं काहीएक कारण नाही.

मी देव मानीत नाही; पण समाजाचं त्रृण जरूर मानतो.
माझे हात पवित्र आहेत, स्वच्छ आहेत, ते डागाळलेले नाहीत. मी कुणाचं कधी जगूनबुजून वाईट केलेलं नाही. तेव्हा माझं सर्व काही चांगलंच होईल यात शंका नको. अशी माझी मनोदेवता मला मनोमन गवाही देत असते. कारण जनताजनार्दनाच्या सदिच्छा सदैव माझ्या पाठीशी आहेत आणि जोवर मी माझं स्थान जनताजनार्दनाच्या चरणकमलांजवळ ठेवलं आहे तोवर माझ्या शाहीरी सिंहासनाला ध्रुवासारखं अढळपद मिळाल्याशिवाय राहणार नाही!

सहकाऱ्यांनो, तुम्ही मला शांती द्या, मी तुम्हाला क्रांती देईन.

माझे दुःख मी कधी कुणाला सांगितले नाही. पण म्हणजे मला दुःखच नाही असं समजण्याचं काही कारण नाही.

दुःखाचे आघात सहन केलेच पाहिजेत.

माकर्स जुना झाला म्हणणारा त्याचवेळी 'नवा' ठरेल की 'तो' देव. धर्म या अनुषंगानं निर्माण झाल्या रूढी, त्यानं संपूर्णपणे झुगारून दिलेल्या असाव्यात. एवढं तरी त्यानं नवंपण करावं व मगच माकर्स जुना झाला म्हणून लोकांना सांगावं.
रूढीचे हे दास, धर्माधि! हे आम्हाला सांगतात -माकर्स जुना झाला!

सहप्रवाशांनो, निःसंकोचपणं या. मिळून मार्ग काढू या.
शंकाकुलांनो, तुम्ही तिथंच थांबा. तुमचा मार्ग शोधा व तुमच्या मार्गानं जा. माझ्याकडं येऊ नका.
विरोधकांनो, माझा तुम्ही विचारही करू नका. माझ्या अस्तित्वाची दखलही घेऊ नका. हा सर्वांच्या दृष्टीनं
भला मार्ग आहे.

माझ्या मागून येणाऱ्यांनो, स्वतःची पावलं उमटवण्याची ताकद तुमच्यात नसेल तर निदान मी तयार
केलेल्या पायवाटेनं या.

विरोधकांनो, माझी पायवाट मी मोठ्या कष्टानं, तपश्चयेनं नी त्यागानं तयार केली आहे. ती मी फक्त
माझ्यासाठीच निर्माण केली नसून ती माझ्यानंतर समाजाच्या सर्वथैव समाजाच्या मालकीची आहे. पण
म्हणून ती तुमची नाही.
समाजाला लाथाडणाऱ्यांची नाही!

फुलबाग

माझ्या बागेत फुलेल्या प्रत्येक फुलाचा अभिमान मला आहे.
कारण मीच माळी होऊन ती फुले जोपासली आहेत.
घामानं, रक्तानं आणि उदरी जन्म घेतल्या फुलांनी तर मी स्वतःच धन्य झालो आहे.

काटे आणि फुलं

मी लावलेल्या बिनकाटेरी फुलझाडांत फुलांबरोबर काटे यावेत, नव्हे ते काटेच माझ्या वाटेत पसरले
जावेत नी तेही वरचेवर हा दैवतुर्विलास नव्हे तर काय?

अनंत काणेकर, विंदा करंदीकर तुम्ही फुलांचं कौतुक करता! धन्य वाटतं!
या फुलांची जोपासना मनोभावे मी केली नी या फुलांनी मला मोहरून, मोहून टाकलं.
म्हणून माझ्या प्रत्येक फुलांत हा सुगंध तुम्हाला थोड्याबहुत प्रमाणात आढळेलंच.

मी अमर बोलतोय... / ११३

बागेतील उमलणाऱ्या फुलंचा नवोन्मेष माळ्याला समजू शकला नाही म्हणजे तो चिंताग्रस्त होतो व फुलझाडांचा विकास अधिक चांगल्या प्रकारे करण्याच्या कामात दुर्लक्ष करतो.

जग

हे जग फार सुंदर आहे! पण आपल्याला त्यात जास्त दिवस साहता येत नाही, हेच वाईट! म्हणूनच आपलं या जगात वास्तव्य आहे तोपर्यंत माणसानं सदासर्वकाळ मनमुराद आनंद लुटत राहावं. दुःखाला पाठ दाखवू नये. पण सामान्य माणसाप्रमाणं धीरंभीरपणे दुःखाला सामोरे जावे.

मानवी प्रकृती जर प्रभावी नसेल तर अमानवी विकृती त्यावर क्षणकाल मात करण्यात प्रभावी ठरते.

ज्यो,
अंग, पावसाळ्यात गाडीच्या चाकाला चिखल हा लागणारच. तो लागू नये म्हणून प्रवास करणं का बंद ठेवायचं? तुम्हाला निर्मल पाणी पाहिजे असतं, तसं कसं होणार? पाण्याबरोबर गाळ येणारच, हे सुज्ञ माणूस धरून चालतो. म्हणून आपल्या सहकारी कलाकारांत चांगली-वाईट माणसं असायचीच. शिल्पकार रात्रिदिवस छिन्नी चालवून ओबडधोबड दगडातूनसुद्धा सुंदर मूर्ती निर्माण करू शकतो. मग आपणासारख्यांना जिवंत, हाडामासांच्या माणसांना चांगले नागरिक, चांगली माणसं का घडवता येऊ नये? माणूस हा नेहमीच बदलणारा प्राणी आहे. त्याची सुधारणा करण्यात नेहमीच यश येणार नाही; पण म्हणून काही प्रयत्न सोडता कामा नये. आज नाही उद्या तो नक्कीच सुधारेल असा आपण विश्वास बाळगावा.

सहकाऱ्यांनो, एखाद्याबदल भक्ती बाळगायला हरकत नाही. पण भक्तीमध्ये अंधश्रद्धा येऊ शकते. ज्ञानात फक्त शिस्त आणि निर्णय व निर्णयाची अंमलबजावणी यालाच महत्त्व आहे!

चिंतन

चिंतन करणे म्हणजे अनाकलनीयतेची पूजा बांधणे नव्हे. त्याच्यासाठी झुरणे, मरणे नव्हे. अनाकलनीयतेला शरण रिघणे (जाणे) नव्हे. चिंतन करणे म्हणजे जीवनविषयक विचाराला चालना देणे व त्याचा नीट वेध घेण्याचा पवित्र व सतत प्रयत्न करणे म्हणजेच चिंतन होय.

बदल

बदल हा अटळ आहे; अपरिहार्य आहे. कालचे मित्र आज झाले शत्रू. आजचे मित्र उद्या होतील शत्रू. आजचे शत्रू उद्या होतील मित्र. बदल हा अटळच आहे. शत्रू-मित्र हा वर्गीय दृष्टिकोनावरून ओळखावा लागतो, व्यक्तीवरून नव्हे. शत्रू-मित्र निर्माण करणं हे आपल्या संघटनात्मक वर्गीय तत्त्वज्ञानावर अवलंबून आहे. उदाहरणार्थ, व्यक्तिगत जीवनात समाजवादी दृष्टिकोनातून व्यक्तीला दोषी ठरवायचं व व्यक्तिवादी दृष्टिकोनातून कृतिपूर्ण समाजवादाचा विचार न करता एखाद्या व्यक्तीवर शिक्के मारून तिला नामोहरम करणं किंवा गाढव ठरवणं हा ढोंगी समाजवादाचा चुकीचा मार्ग आहे.

समाजवाद

समाजवाद हा व्यक्तिगत सुखदुःखांतून, एखाद्या व्यक्तीच्या तक्रारीतून जोखणं हे समाजवादी मुत्सदेगिरीचं दिवाळं वाजण्यासारखं आहे. समाजवाद मुत्सदेगिरीला मानतो. ज्याला समाजवादी मुत्सदेगिरी कळली नाही त्याला समाजवाद अमलात आणणं अशक्य आहे.

अंधाराचे गाणे गावे
अंधाराचे सूर असावे
माझ्या स्वर शब्दांना नाही
शिवला हो अंधार

पुरोहितवर्गातील तमासगिरा, ये रे लवकर जन्म घे! तू जर जन्मला नाहीस तर या अविंध तमासगिरांचा जग जयजयकार करील. तुझ्या हातांना ही तमाशाकलेची मशाल पेलवली नाही तरी चालेल. तू गाढव, मूर्ख असलास तरी चालेल. तमाशाकला, मराठी लोककला यांविषयी तू अनभिज्ञ असलास तरी चालेल. पण तू लोककलावंत, तमासगीर, शाहीर हे नाव घेऊन लवकर पुढे ये आणि आपल्या पुरोहितवर्गाची लाज राख.

आज कुठल्याही परिस्थितीत पुरोहितवर्गाच्या प्रतिनिधीशिवाय या महाराष्ट्रात कुठल्याही क्षेत्रातलं पान हलू शकत नाही, पूर्णविराम येऊ शकत नाही. याच गोष्टीची जाणीव या अज्ञ जगाला द्यायची आहे. आणि हे सारं आमच्या हातात आहे. म्हणूनच म्हणतो, पुरोहितवर्गातील तमासगिरा, ये, ये बाबा, लवकर ये.

आणि गंमत अशी की, माझी ही शाहिरी फुलवायला या पुरोहितवर्गाच्या प्रतिनिधींनीच मोठा वाटा उचलला आहे, हे कृतज्ञतेने मान्य करणं माझं कर्तव्यच आहे. मला गाण्याचा ओनामा शिकवणारे श्री. नारायणराव भट (बार्शी); ‘राजकारणाचा हिरिरीनं अभ्यास करा व थोर कलावंत व्हा – तुम्ही होणारच’ हे सांगणारे कॉ. रघुनाथ कळ्हाडकर; इतिहासाचा मार्ग दाखवून देण्यासाठी स्थलकालाची पर्वी न करता शिक्षण देणारे प्रा. न. र. फाटक; माझ्या काव्याला लोकमान्य करावं, ते चिरकाल टिकावं म्हणून ते सर्व छापून अजरामर करणारे श्री. वा. वि. भट व माझ्या शाहिरीचा त्रिखंड डंका वाजवणारे आचार्य प्र. के. अत्रे हे सर्व पुरोहितवर्गाचे प्रतिनिधीच ना? पण ज्याचा वर्ग बदलला नाही, जग बदललेलं नाही, दृष्टी बदलली नाही आणि जो अजूनही पुरोहितशाहीची जुनी जळमटं तरी बाळगून हिंडतो त्याविषयी काय बोलावं?

असा वर्ग अजूनही पुरोहितवर्गात फारच मोठा असून साहित्य-वाङ्मयीन-सांस्कृतिक पुढारीपण त्याच्याचकडे गेले आहे.

रात्रौ विजेचे बटन उघडताच अंधार नाहीसा होऊन क्षणात प्रकाश सर्वत्र पसरतो.
तेव्हा अंधार कुठे गेला असा प्रश्न करणाऱ्याला काय उत्तर देणार?

आनंद

कुटुंबवत्सल घरातील आनंद हा सर्वश्रेष्ठ आहे. त्या आनंदात न्हाऊन निघालेल्या माणसांचे चेहरे उगवत्या सूर्योप्रमाणे तेजस्वी नि टवटवीत दिसतात. त्या आनंदाच्या दर्शनानेच माणसांच्या अंगात दुप्पट उत्साह येतो व तो मोठ्या उमेदीने हाती घेतलेले कार्य यशस्वी करतो.

प्रयत्न करूनही ‘परमेश्वर’ कुणाला भेटल्याचा पुरावा सापडत नाही, अतिप्रयत्नांनी मिळतो तो फक्त ‘आनंद’. अगदी दूर असलेला, पैलथडीला वसलेला- तो फक्त आनंद. म्हणूनच तो अति प्रयत्नांनी मिळतो.

परमेश्वर मिळत नाही, आनंद मिळतो. म्हणूनच त्याला विद्रोहानंनी ‘आनंद-ब्रह्म’ म्हटले आहे. आपले कार्य नीट, चिकाटीने करीत राहा. अभ्यासाची त्याला जोड द्या. आणि निकोप विद्येची, श्रद्धेची साथ द्या. तो तुम्हाला लाभेलच. परमेश्वर नाही, आनंद! म्हणून म्हणतो, त्याच्या पलीकडे (आनंदाच्या) काहीच नाही, परमेश्वरसुद्धा. असल्यास तो भ्रम आहे. कितीही डोकावून पाहा. त्याच्यापलीकडे काहीही नाही. काही जण म्हणतात, प्रयत्ने ‘परमेश्वर’ भेटतो. झूट आहे ते.

बाळ प्रेरण,

तू कितीही थोर कलावंत झालीस तरी जोपर्यंत तू मार्क्सवादी दृष्टिकोन आत्मसात करणार नाहीस तोपर्यंत तुला समोरच्या विविधरूपी असलेल्या प्रेक्षकांची नाडी ओळखता येणार नाही, हे पकंकं लक्षात ठेव. तुझा बाप मोठा झाला त्याला कारण त्याने अंगीकारलेला मार्क्सवादी दृष्टिकोन व विशाल मानवतावाद. माझ्या यशाचं खरं मर्म हेच आहे.

बाळ प्रेरण,

तुझ्याजवळ तीन गोष्टी असल्या पाहिजेत. प्रथम म्हणजे तू मार्क्सवादी दृष्टिकोन समजून घेऊन माणुसकीची जोपासना कर. दुसरी म्हणजे तुझ्या कलेत प्रावीण्य संपादन कर. नि तिसरी म्हणजे समाजाची नाडी ओळखून त्याला योग्य प्रकारे मार्गदर्शन करणारं प्रभावी वकृत्व हस्तगत कर. तरच माझ्याप्रमाणे विजयश्री तुला माळ घालेल, हे नीट लक्षात ठेव.

बाळ प्रेरण,

विकारी प्रेम नि विचारी प्रेम यांची कधीही गल्लत करू नकोस. विकारी प्रेम आंधळं असतं तर विचारी प्रेम डोळस असतं. विकारी प्रेम मोहाला बळी पडतं व प्रसंगी स्वतःची फसगत करून घेतं. पण विचारी प्रेम तसं नसतं. विचारी प्रेम कधीही अविचारानं पाऊल उचलीत नाही. विचारी प्रेम आपलं नाणं चांगलं पारखून घेतं व व्यवहाराच्या तागडीत घालून त्याचं योग्य ते मूल्यमापन करतं. ते विकारी प्रेमागत बाब्य सौंदर्याला व दिखाऊ डामडौलाला कधीही भीक घालत नाही. तसेच विचारी प्रेम माणुसकीला कधीही तिलांजली देत नाही. उलट, माणुसकीचं नेहमीच जतन करतं.

ज्यो गं,

एखाद्या वेळी मी कुणावर रागावले तरी तू मात्र त्यांना जवळ कर. मला वाईट होऊ दे पण तू मात्र वाईट होऊ नकोस. सर्वांना हवीहवीशी वाटावीस.

अगं, मला सर्व काही मिळाले आहे. माझा काही प्रश्न नाही. पण माझ्या पश्चात जगाने तुम्हाला दूर लोटू नये, मिळून मिळून काय मिळणार. जिवाभावाचे चार मित्र जोडले तरच चार दिवस सुखासमाधानात जगता येईल.

माझ्या जीवनात मी दुःखपण पाहिले नी समाधान नी आनंद पण तितकाच अनुभवला. कीर्ती तर हात जोडून समोर उभी आहे. मी अगदी तृप्त आहे. आज जरी मला मरण आले तरी मला दुःख वाटणार नाही. ज्यो, अगं सोग्यासाठी चिंधी बाळगायची असते हे विसरू नकोस. आपल्यासाठी जो जीव लावतो त्याच्यासाठी जीव कुर्बान करावा. आपण आपल्या हितचिंतकांना देत रहावे. त्यांच्या सद्दृच्छेने आपल्याला मिळत राहील. माणसाचे मोल पैशाने करू नकोस, विश्वासाने कर.

ज्यो, तू सर्वांची ‘आई’ हो!

ज्यो, अगं प्रेरणा तुझी मुलगी आहे, सवत नाही!

प्रिय ज्यो,

मी तुझ्या दृष्टीनं देव असलो तरीही सरळ रस्त्यात चालणारा देव आहे. रस्त्यात जाताना प्रत्येक फुल (फुल असेल तर दरबळतेच) वास देईल तर मी नाक दाबून चालू काय? सुवासाला रोखू काय? माणसानं खरं म्हणजे फुलांच्या सुगंधाचे स्वागत करायचे असते.

काही दगड इमारतीच्या ‘पाया’चे असतात. काही खास इमारतीचे असतात. काही मूर्तीचे असतात. काही रस्त्यावर टाकायच्या खडीचे असतात. तर काही फक्त नुसत्या मैलाचे दगड असतात.

श्रेष्ठ धर्म

जगत्पटलावर असा कुठला पंथ आहे का, की जो आपला धर्म हा दुसऱ्या धर्मपेक्षा कमी प्रतीचा आहे म्हणाऱ्या? शक्यच नाही. याचा अर्थ हाच की, त्याच्या धर्मप्रमुखाकडून जो ठरेल तोच न्याय आणि तोच कायदा. म्हणजे भारतासारख्या खंडप्राय देशात अनेक धर्म असल्यामुळे एकाच समाजात अनेक न्याय व अनेक कायदा-कलमे असणार. म्हणजेच एकाचा न्याय तो दुसऱ्याला अन्याय ठरेल.

समाजात जोपर्यंत धर्मकारण व त्यांचे धर्म आहेत तोवर या प्रकारचे अन्याय व असमाधान राहणार. यासाठी धर्मकारणविरहित, आम समाजाधिष्ठित अर्थकारणावलंबी राजकारणच हवे, हे स्पष्ट आहे.

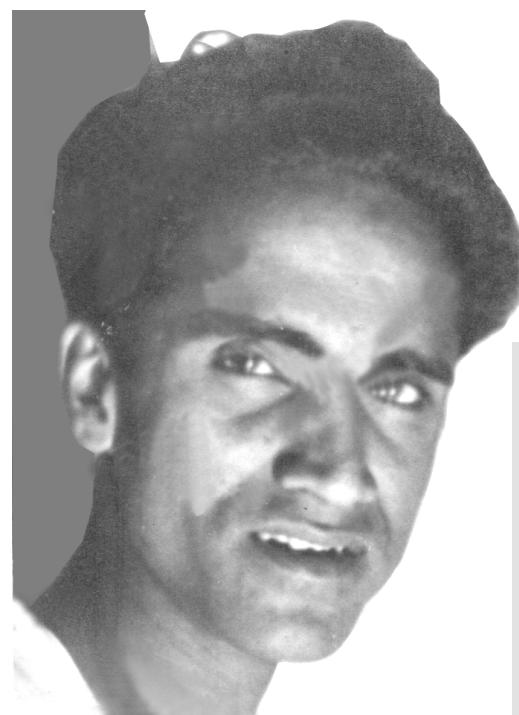
विशेषत: देश आर्थिक अरिष्टाच्या-महागाई, बेकारीच्या-गर्तेंकडे निघाला असताना धर्मकारण म्हणजे समाजाच्या नि देशाच्या शक्तीची खच्चीच होय. एकदा राजकारणात धर्मकारण घुसले आणि समाजातला न्याय व कायदा धर्ममार्तडांच्या हातात गेला वा एकाच समाजरचनेत वा खंडात प्रत्येक धर्माला आपल्या धर्मप्रमाणे धर्मकारण, न्याय व कायदा करण्याचा, सांगण्याचा लोकशाही हक्क मिळाला की तो सबंध समाज व खंड खंडित झालाच म्हणून समजावे.

म्हणूनच मानवधर्म हाच सर्वांत श्रेष्ठ धर्म होय.

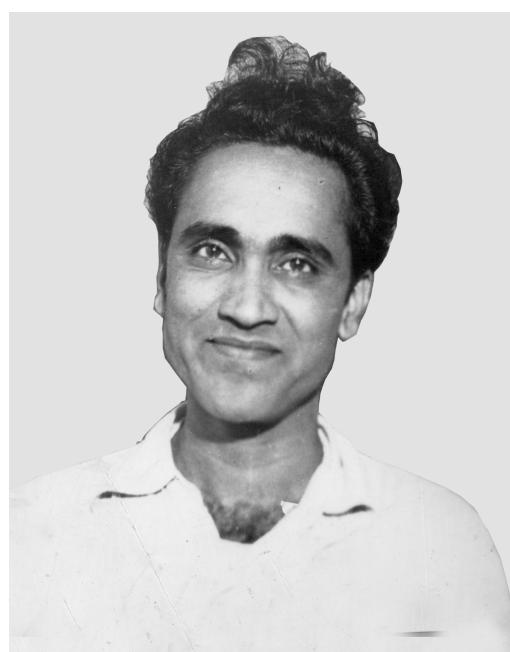
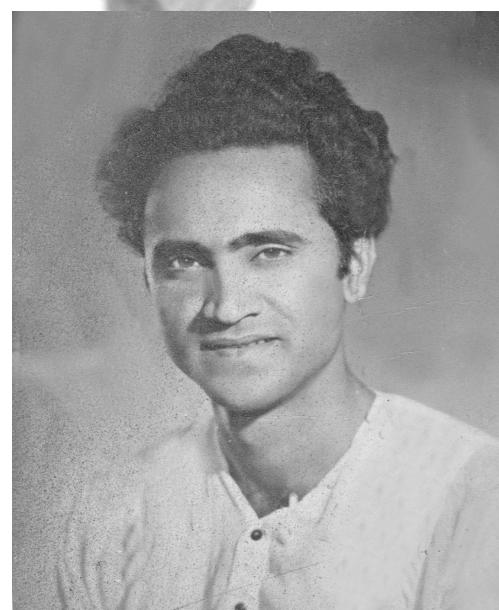
ज्योति

सुगंध जीवनात
ज्योतीच्या सात्रिध्यात
प्रकाश आहे - त्रिकालदर्शी
आनंद ज्यात
असीम केवळ
अतुल ऐसा

ज्यो गं,
आपल्या दोन मुळी म्हणजे आपले दोन पंख आहेत. त्यांच्या साहाय्यानं आपण जगाची सफर करू या.

‘मी शोधीत आहे पहाट स्वातंत्र्याची
जी काल पाहिली स्वप्ने,
वाट तयांची’

बाळासाहेब ठाकरे यांच्या कुंचल्यातून त्यांनी साकारलेले अमरचित्र!

अमरगीत / १२१

‘शाहीर अमरशेख कलापथक’- कार्यक्रमाचे विविध रंग

युद्धनृत्य

सुबल सरकार, सुचित्रा सरकार

दर्यावर तुफान आलंय्...

कोकणात थ्यथय मयूर हा नाचे

‘माझं गाव’ - नृत्यनाट्य

अमरगीत / १२३

एक कुटुंब की एक सैन्य? कलावंत सैनिकांसोबत झुंजार सेनानी 'फरशी' या आवडत्या शस्त्रासह समाजकंटकांचे निर्दलिन व जनताजनार्दनांचे प्रबोधन करण्यासाठी सज्ज!

१२४ / निवडक शाहीर अमरशेख

‘अमर-शाहिरी’

कवित्वावर विशेष प्रेम नसणाऱ्यालाही आपल्याकडे आकर्षून घेण्याचे सामर्थ्य ज्या कवित्वांत आढळेल,
त्या कवित्वाची प्रतिष्ठा मोठी समजावी, अशा भावार्थाच्या एका संस्कृत सुभाषिताचा अनुभव श्री.
अमरशेख यांच्या कवित्वामुळे येऊ शकतो.

त्या कवीच्या काव्यांत राम नाही असे समजावे, हे हृदयगत त्या संस्कृत सुभाषितकाराने प्रथम सुचवून पुढे धनुष्य-बाणाचे ओळे अंगावर वाहणाऱ्या पुरुषाच्या दृष्टान्ताने ते स्पष्ट केले आहे. ज्याने सोडलेला बाण काळजाचा वेद घेऊन डोके भ्रमायला लावीत नाही, त्या धनुर्धर पुरुषाच्या बाणात जसा, तसाच त्या कवीच्या काव्यांत राम नाही, ज्यांचे कवित्व हृदयाला स्पर्श करून डोके गिरगिरायला लावीत नाही. सुभाषितकाराने कवित्वाचे त्रीडास्थान - विहारस्थान केवळ माणसाचे हृदय असल्याचे आपल्या उद्गारांत सार्गितलेले नाही. प्रथम त्याचा परिणाम हृदयावर घडला पाहिजे; परंतु तो परिणाम डोक्यात चढणे अवश्य असा त्याचा कटाक्ष असल्याचे विसरून चालणार नाही. भावना हा हृदयाचा गुण आहे परंतु तिची उचंबळ जर मेंदूला-बुद्धीला गुंगवून सोडील तरच भावनेला उचंबळविणारे कवित्व मोलाचे असे आपल्या या सुभाषितकारांचे तात्पर्य आहे. श्री. अमरशेख यांच्या कवित्वामध्ये सदर सुभाषितकाराने वाखाणलेले सामर्थ्य आहे. श्री. शेख यांची कविता महाराष्ट्रात आजवर पुष्कळांनी ऐकलेली आहे. त्यांना गोड पहाडी आवाजाची देणगी असल्यामुळे स्वतः ते आपली कविता गाऊ लागले म्हणजे हजारे खेडवळ स्त्री-पुरुष श्रोत्यांना कसे मुग्ध करून सोडतात हे सुद्धा पुष्कळांच्या पाहण्यात आले असेल. निदान स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर -

हिंदी-संघ-राज्याच्या जन-आत्म्या तू घेई प्रणाम
पराधीन जगताच्या दुर्दम दोस्ता घेई प्रणाम

हे श्री. शेख यांचे ‘प्रणामगीत’ महाराष्ट्राच्या घराघरांतून काही काळापर्यंत लहान लहान मुलेसुद्धा गुणगुणत असल्याचे विस्मरण निदान इतक्यात तरी सर्वांना पडले नसेल असा भरवसा आहे.

श्री. शेख हे वस्तुत: फारसे शिकलेले नाहीत. दक्षिण महाराष्ट्रात त्यांचा जन्म झाला व त्यांच्या निष्ठाशील कर्तृत्वाला कम्युनिस्ट पक्षाद्वारे जर योग्य अवकाश मिळाला नसता तर त्यांच्या कवित्वाला, काव्यगायनाला - एखाद्या त्यांतल्या त्यांत बन्याशा गणल्या जाणाऱ्या तमासगीराच्या मोलाने खपून जावे लागले असते. कदाचित त्यांना पैसा व ऐशआराम आजच्या शेकडे पटीने त्या स्थितीत अधिक लाभला असता; परंतु आज जो मान त्यांना मिळत आहे व सामाजिक क्रांतीच्या अग्रदळांतील एक वाढ्यय कलावीर म्हणून उद्द्या जो मान त्यांना मिळणार आहे त्याकडे लक्ष दिल्यास त्यांच्या कवित्वगुणांची खरी कल्पना करता येईल. कम्युनिस्ट म्हटला की वर्गकलहाच्या भूमिकेवरून तो सामाजिक व्यवस्थेचे निरीक्षण करू लागतो व त्या व्यवस्थेतील जे अल्पसंख्य प्रबळ घटक बहुसंख्य जनतेच्या श्रमावर चरत असतील त्यांच्या नाशाने एकंदर जनतेला सुखी करण्याची भाषा-तिच्यावर सत्य, अहिंसा या शब्दांची बेगड न लावता - सडेतोडपणाने वापरतो, हे सर्वांना माहीत आहे. सत्य, अहिंसेच्या पुजाऱ्यांपैकी पुष्कळांना आज वर्गकलह मान्य आहे. या कलहांत अहिंसात्मक म्हणून समजाले गेलेले सत्याग्रहाचे शस्त्र उपयोगात आणावे; या कलहातल्या प्रबळ प्रतिपक्षाच्या हृदयपालटावर

विश्वास ठेवून त्याच्या नाशाची भाषा बोलू नये व क्रिया आचरू नये, कम्युनिस्ट तशी भाषा वापरतात व सदर पुजार्यांच्या समजुतीप्रमाणे क्रियाही आचरतात म्हणून त्या पंथाला जनतेने जवळ येऊ देऊ नये व सरकारने सुचेल तो उपाय अमलात आणून त्यास ठेचून टाकावे असा त्यांचा अभिनिवेश आढळतो. येथे फक्त वर्गकलहाची स्थिती सत्य, अहिसेच्या तथोक्त भक्तांनाही मान्य असल्याच्या मुद्द्यापुरते पाहावयाचे असल्याने तेवढाच मुद्दा वाचकांनी लक्षात ठेवल्यास बरे श्री. शेख यांचे कवित्व वर्गकलहाने भरलेले आहे म्हणून बिचकण्याचे मग कारण राहणार नाही. कम्युनिस्ट हा आपल्या तत्वज्ञानप्रमाणे जनतेमध्ये राहून, राबून जनतेच्या सुखदुःखाचा ठाव काढून लोकजागृतीचे व लोकशिक्षणाचे कार्य करीत असतो. ‘खानेकू हम और लडनेकू मेरा भाई’ असल्या अंगचुकार तारतम्याने तो वागत नाही, त्याचे भय त्याच्या अविश्रांत व निर्भय स्वकार्य-निष्ठेच्या बळाने वाहू पाहण्या लोकप्रियतेमुळेच प्रतिपक्षाला वाटते, ही गोष्टसुद्धा अगदी स्पष्ट आहे.

कम्युनिस्टांचे हे सर्वसामान्य गुण ध्यानात घेऊन व श्री. शेख हे एक मुरलेले कम्युनिस्ट आहेत या जाणिवेने त्यांची कविता वाचल्यास त्यांच्या प्रतिभेची चमक दृष्टीत भरेल. ही कविता आरामखुर्चीत बसून चहाचा घोट घेता घेता दालितांचे दैन्य समजावून घेणाऱ्यांकरिता प्रामुख्याने नाही. तिचा रोख ज्यांना दिवसातून एक वेळसुद्धा पोटभर जेवण मिळत नाही; मग इतर सुखिलासाबद्दल बोलायलाच नको - अशा करेडो निरक्षर जनतेवर आहे. या जनतेला वाली कोणी नाही म्हणून ऐक्य साधून स्वावलंबनाच्या पराक्रमाने आपला उद्धार साधावा, असे श्री. शेख यांच्या बहुतेक कवितांचे ‘ध्रुवपद’ आहे. जनतेत स्वोद्धाराची शक्ती आहे; पण ती शक्ती ऐक्याच्या अभावी व्यक्तीव्यक्तीगणिक फुटलेली आहे. यामुळे कार्यक्षमतेच्या बाजूने ती असून नसल्यासारखीच ठरते. श्री. शेख हे आपल्या अनेक कवितांमधून शेतकरी-कामकऱ्याला पुनःपुन्हा गर्जून सांगत आहेत की - ‘संघ-समुदाय निर्माण करा, त्याची कास धरा आणि दुसऱ्याच्या औदायांकडे लाचारीच्या आशाळ्यात दृष्टीने पाहात न बसता आपले न्यायसिद्ध अधिकार आपल्या मनगटाच्या बळावर विश्वासून उपभोगू लागा; तुम्हाला शासन करण्यासाठी कितीही प्रचंड सामर्थ्य एकवटून मग अंगावर आले व तुमची एकी अभंग राहिली तर ते सामर्थ्य आल्या जागी जिरून जाईल व तुम्ही विजयी व्हाल.’ एका कवितेत त्यांनी शेतकऱ्याचे ब्रह्मा, विष्णू, महेश असे तीन अवतार वर्णून शेतकऱ्याने फक्त ब्रह्मावताराची कामगिरी करीत जन्मोजन्मी का राहावे; असा प्रश्न विचारला आहे. पुराणांतल्या अशा किती तरी हृदयंगम कथा श्री. शेख यांनी आपल्या ध्येयवादांत बेमालूम रीतीने जिरवून शेतकऱ्यांनी जे शिकायला पाहिजे त्यांत नवीन असे काहीच नाही, हे दाखविले आहे. या कवितासंग्रहात शेतकऱ्याला अनुलक्षून जेवढ्या कविता आहेत तेवढ्या कामकरी वर्गबद्दल नाहीत. याचे कारण उघड आहे. शेवटी एक ‘उधम सिंगाचा’ (सहा चौकी मोठा) पोवाडा आहे. ज्या जालियनवाला बागेच्या कतलीमुळे महात्मा गांधींनी स्वराज्यसाधनाच्या संग्रामाचे शिंग फुकले व संग्राम सुरू केला त्या कतलीचा सूड उगविण्यासाठी महत्प्रयासाने इंग्लडात जाऊन कतलीचा हुकूमशहा जो ओडवायर त्यावर भर सभेत पिस्तूल झाडणाऱ्या उधम सिंगाचे कथानक त्या पोवाड्यात आहे. उधम सिंग पकडला गेला, त्याने तुरंगात बेचाळीस दिवस अनुष्ठान आचरले, शेवटी त्याला फाशीची शिक्षा फर्मावण्यात आली. ही गोष्ट १९४० साली तिकडे घडत असता इकडे कॅग्रेस महानुभवांनी रामगड येथील अधिवेशनात उधम सिंगाचा निषेध केला; इतरांनीसुद्धा हा किता गिरवला; या संदर्भात कॅग्रेसवाल्यांना काही प्रश्न विचारून,

कॉंप्रेसनं ठरवलं गुंड सान्या जनतेला
 कॉंप्रेस विसरली सान्या क्रांतिकारकाला
 विसरेल कसा जन दिव्य जालियनवाला?
 विसरेल कसा कोण शूर उधम सिंगाला? त्याचा शब्द कानामंदी
 श्वास हृदयामंदी मूर्ति डोळ्यामंदी दिसते। आज समद्याला
 त्याला मुजरा करून। भक्ती गजरा करून पवाडा ह्यो मनुन। अर्पितो शाहीर सिंहाला
 याप्रमाणे श्री. शेख यांनी त्या पोवाड्याचा शेवट केला आहे.

गांधीजींच्या वधाबद्दल जातीयतेच्या दोषाच्या प्राबल्याची मीमांसा करून लोकांनी नुसत्या शोकांत काल
 दवडल्याने या जातीयतेच्या दोषाचे निर्मूलन व्हावयाचे नाही, शोकांत दवडलेल्या काळामध्ये तो जास्त पुष्ट
 होईल. सूर्य मावळताना गांधींचा जीवनप्रकाश विझळा, या घटनेच्या आधारे श्री. शेख म्हणतात -

दृष्टिआड होतांना रविने दिलें रक्त उधळून
 हिंदु मुस्लिम एकजुटीची मशाल तेजाळून
 मावळतांही सूर्य उगवतो उद्यां तुम्हां ठावे
 मग कारे आम्ही रडत बसावे अन् ठेंचाळावें?

या कविता वाचताना तिच्यात प्रचार आहे यासाठी ती तितकीशी उत्तम कलाकृती समजू नये, असे मनांत किंवा जनांत बोलणारा एक वर्ग असल्याचे विस्परून चालणार नाही. कला व प्रचार यांची सांगण घालणे गौण, किंबहुना कलेला हीनत्व आणणे होय, असा त्या वर्गाचा एक ठाम ग्रह आढळतो. स्वतः वाड्मयाद्वारा प्रचार करणारेसुद्धा या ग्रहाची कास धरताना दिसले म्हणजे हा ग्रह कसा जबरदस्त आहे याची कल्पना करता येते; पण ते आपला हा बळकट समज किंचित ढिला करून कुठल्याही काळातील वाड्मयाकडे शांतपणे दृष्टिक्षेप करतील तर त्यांस दिसून येईल की, जुन्या काळातील संतांचे वाड्मय हे प्रचारात्मक आहे. त्यानंतर ज्याला केवळ देखाव्यावरून ‘पंडिती’ अशी काहीशी नीचतादर्शक संज्ञा देण्यात येत असते. ते वाड्मयसुद्धा प्रचारात्मक आहे. शाहिरी वाड्मयांत प्रचार आहेच. पुढे इंग्रज राजवटीत उदयास आलेल्या वाड्मयाचे अवलोकन केल्यास प्रचार नाही असे वाड्मय बहुधा सापडणार नाही. मग त्या वाड्मयाचा प्रकार कांदंबरी, नाटक, कथा, कविता, निबंध यांचेकी कोणताही असो. नावेच सांगू लागल्यास लोकहितवादीपासून संपूर्ण महाराष्ट्रातील अजच्या लोकांपर्यंत नावांची फार मोठी यादी वाढून सहज थोड्याशा आयासाने ध्यानांत येणाऱ्या विषयासाठी निष्कारण जागा अडवावी लागेल. कोणाचा प्रचार फार उघडा व ओबडधोबड, राकट असेल, तर कुणाचा प्रचार शिष्टपणाच्या सुकुमार संस्कारांनी झाकलेला असेल. ज्यांना प्रचारार्थ कलेच्या बाह्य सौंदर्याच्या मोहात रमण्याइतकी सवड असेल त्यांनी या दुसऱ्या कलाकृतीचा गौरव अवश्य करावा. ज्यांना अशी सवड नाही त्या अर्धनगन, अर्धपोटी बहुसंख्य जनतेसाठी श्री. शेख यांनी कवित्व केले असल्यामुळे त्यांचा प्रचार त्या जनतेच्या हृदयांस एकदम जाऊन भिडणारा अर्थात ज्याचा अर्थबोध कठीण नाही अशा भाषेत केलेला व त्या

अमरगीत / १२७

जनतेला नित्य परिचित अशा वृत्तांच्या साहऱ्याने केलेला असावा यात नवल वाटण्यासारखे नाही. श्री. शेख यांच्या कवितांचे अनुकरण आपापल्या पक्षप्रचारासाठी सांप्रत महाराष्ट्रातील बहुतेक सर्व पक्षांनी चालविले आहे हे ध्यानी आणल्यास त्यांच्या कलाकृतीचा तो विजय डोळ्यांत भरण्यासारखा असल्याचे कबूल करावे लागेल. श्री. शेख यांच्या कलाकृतीत अश्लील बीभत्साचा मसाला मुळीच नाही; हा त्यांचा विशेष लक्षात ठेवण्यासारखा आहे. मोठाल्या सदूगुणांची वाचाळता करणाऱ्या पक्षातर्फे श्री. शेख यांना मागे टाकण्यासाठी सरसावलेल्या नामी कलावंतांच्या कलाकृतीतील अश्लील बीभत्साच्या दुर्गमी भपकाऱ्याचा बोभाटा वृत्तपत्रांतून जगासमोर आल्याचे प्रसंग सहज न आठवण्याइतके खचित प्राचीन झालेले नाहीत.

हा कवितासंग्रह फार लहान का याचे एक कारण महत्वाचे आहे. श्री. शेख यांच्या हस्तलिखित कवितासंग्रहाच्या वह्या सरकारने जप्त केलेल्या असून त्या सरकारकडून लवकर परत मिळण्याची आशा संपुष्टात आल्यावर ज्या कवितांचे गायन लोकांपुढे वारंवार झालेले होते त्या पुनःपुन्हा आठवून, जुळवून श्री. शेख यांनी आणखी एकदा तयार केल्या. उधम सिंगाच्या पोवाड्यांतील सुमारे दोन चौकांइतका मजकूर विस्मरणात तूर्त तरी गडप झालेला आहे. अशा रीतीने त्यांच्या स्मृतीकडून जन्म पावलेल्या या कविता मुद्रितांच्या अवस्थेत महाराष्ट्रापुढे आज जात आहेत. आजच्या काळी हस्तलिखिताचा पूर्वोक्त वृत्तांत न विसरल्यास हे एक प्रकारचे साहसच म्हणावे लागेल. येथेही एक गोष्ट सांगण्यासारखी आहे. श्री. शेख यांचे ‘प्रणामगीत’ रेडिओवरून गाईले जाण्याचा योग त्यांतील भारताच्या विभागणीचा मजकूर कुठल्या तरी दूरच्या अधिकाऱ्यांना खटकल्यामुळे टळला व तो योग जो एकदा टळला तो कायमचाच. हल्ली वाड्यात आक्षेपार्ह काय आहे व काय नाही हे ठरविण्याचा हक्क पुष्कळदा सरकारच्या अभिमानाने सरकारांत निनावी पत्रे गुदरणारे चुगलखोर गाजवीत असतात. सरकारी अधिकाऱ्यांसमोर विधिपूर्वक प्रामाणिकपणाने केलेल्या ऑफिडेव्हिटला सध्या किमत नाही. अशा चुगलखोरांच्या निनावी पत्रांचा भाव मात्र वधारलेला आहे. श्री. शेख यांच्या जाहीर सभांतील कवितागायनाला वारंवार सरकारी अडथळ्यावरून उळ्या माराव्या लागतात; पण या स्थितीला भिऊन काय होणार? शिवाय कागद व त्यावरील शब्दसमूह सतेला नाहीसा करता येतो. प्रसंगी शब्दनिर्मात्यालाही लोकांच्या नजरेआड काही काळ वा कायमचे करणे सत्तेच्या आटोक्यात असते, पण त्या शब्दांतला विचार लोकहिताचा म्हणून लोकप्रिय असेल तर तो इहलोकीच्या कुठल्याही सामर्थ्याला दडपून टाकता येत नाही; ही इतिहासाची साक्ष मनावर घेऊनच श्री. शेख यांनी आपल्या कवितांचा मुद्रणावतार लोकांना सादर केला आहे. लोकप्रियतेची खात्री त्यामागे आहेच. ती लोकप्रियता यापुढे वाढेल असा म्हणूनच विश्वास बाळगता येतो.

मुंबई, २५ मार्च १९५१.

- न. र. फाटक

मनोगत

‘अमरगीत’ आज जे जनतेसमोर येत आहे, ते अनेक दिव्यांतून, बाहेरच्या व आतल्या संकटांना तोंड देऊन जनतेसमोर येत आहे; पण तरीही ते पूर्णत्वाने जनतेपुढं आलेलं नाही.

काळाच्या (सध्याच्या सरकारच्या) दाढेतून जे वाचलं ते, आठवणींनी जे आणून दिलं ते आणि माझ्या गीतांच्या चाहत्यांनी काळजाला लावून जे ठेवलं ते, तेच फक्त या ‘अमरगीता’च्या रूपाने बाहेर पडत आहे. म्हणून माझा हा पहिलाच गीतसंग्रह जनतेच्या हाती देताना माझा आनंद अगदी खुल्या दिलाने मला व्यक्त करावासा वाटतो. तसेच या ‘अमरगीता’ला पुढे येऊ देण्यासाठी ज्यांनी हातभार लावला त्या सर्वांना धन्यवाद देणे माझे कर्तव्यच ठरते.

आणखीही काही गीतं मला जनतेपुढं ठेवता आली असती; पण ठाणे पोलिसांनी माझ्या हस्तलिखिताच्या तीन वह्या, ठाण्याच्या एका साहित्यिक मित्राकडून झडतीच्या नावाखाली नेल्या -

मी १९३० सालापासून गीतं व पोवाडे लिहीत आलो. ती सारी गीतं, पोवाडे, त्यांनी नेले. ते सारे साहित्य अजूनही सी.आय.डी. खात्याच्या दप्तरात पडून आहे.

१९५० च्या मे-जूनमध्ये मुंबई सरकारनं दडपशाहीचं समर्थन करताना एक गोष्ट जनतेला सांगितल्याचं आठवत असेलच. त्या वेळी-मुंबई सरकार म्हणाले होते, “पहा हो! हे लोक आपल्या भजनांतूनसुद्धा समाजशंकराला तिसरा नेत्र उघडायला सांगतात. म्हणून आम्ही यांना व यांच्या वाढमयाला दडपून टाकीत आहोत.” बिचारं सरकार! त्याच्या अपेक्षा जनतेनं पुऱ्या करण्याएवजी ही भजनं, ही गीतं जतन करून ठेवली व ती मला या ‘अमरगीत’ संग्रहासाठी आणून दिली.

जनतेनं माझ्या गीतांसाठी दाखविलेला हा जिव्हाळा मी कसा विसरू शकेन? सरकारच्या या काळ्या करणीमुळं मी काही मागची चांगली गीतं या ‘अमरगीतांत’ देऊ शकलो नसलो तरी त्याहीपेक्षा चांगली गीतं लिहून मी जनतेला द्यावी इतकं प्रेम मला जनतेनं दिलं, जिव्हाळा दाखवला. म्हणूनच ही ‘अमरगीतांतील’ अपूर्णता भरून काढण्याचा माझ्या थोर जनतेपुढं जाहीर निश्चय मी आज करतो आहे.

एवढे खरे की, माझी गाणी लिहायची सुरुवात झाली ती १९३० सालच्या राष्ट्रीय चळवळीच्या वेळी होय. अर्थात त्या वेळेपासून जी कविता मी लिहीत आलो ती माझ्या प्रत्यक्ष जीवनातून व माझ्या गावरान भाषेतूनच हे सांगणे नलुगे!

या सर्व गाण्यांची जन्मकथा काही वेळा मोठी गंभीर, यातनामय आहे, तर काही वेळा वैचित्र्यपूर्णही आहे.

कलावंत आपल्या कलाकृतींना प्राणाहून प्यार समजतो. त्यांना तो स्वतःच्या रक्ताची किंमत देतो. आपल्या कलेचा नाश आपल्या डोळ्यांनी तो कधी पाहात नाही. मी मात्र माझ्या गीतांचा नाश सतत पाहात आलो आहे. आजवर अशी आपली गीतं कुणाच्या सांगण्यावरून कुणी किती फाडून टाकली हे मला तरी ठाऊक नाही;

अमरगीत / १२९

^पण कारण, अकारण, परिस्थितीनुरूप नाइलाजाने, तर कधी खरोखरीच चूक दाखवून दिल्यामुळे अशी माझी किती तरी गाणी काळाच्या दाढेत मला टाकावी लागली आहेत; हे सत्य माझी ‘गाणी जेव्हा बोलायला लागतील’ तेव्हा उमगून येईलच. हा ज्याप्रमाणे माझ्या गाण्यांचा एक कटू इतिहास आहे तशीच त्याची दुसरी बाजू तितकीच उत्साहपूर्ण, स्फुरिंदायक, उज्ज्वल व वैभवशाली अशी आहे. हे सत्य महाराष्ट्र प्रत्यही अनुभवीत आहे. त्याविषयी निराळे लिहीत नाही. मला तसेच सर्वानाच ठाऊक आहे की, ही गाणी महाराष्ट्राच्या शहरांतून, चाळीचाळींतून, खेड्यापाड्यांतून, दन्याकपारीतून विखुरली आहेत. हजारोंच्या ओठांवर नाचत आहेत. लाखोंच्या कानावर गर्जत जाऊन तिथं त्यांच्या मनावर आपलं मानाचं स्थान कोरून ठेवीत आहेत. तसेच लाखोंच्या कंठांतून ललकारण्यासाठी महाराष्ट्राच्या कानाकोपन्यांतून त्यांनी आपला मोर्चा बांधिला आहे. त्या अनुषंगाने मला माझ्या लोकगीत-गायकांना नम्रतापूर्वक काही सूचना करायच्या आहेत.

आपल्या गाण्यांना शास्त्रीय संगीताचा पाया असलाच पाहिजे असं अद्वाहासानं सांगणाऱ्यांपैकी मी एक आहे; पण मला हे ठाऊक आहे की, माझे लोकगीत-गायक हे तसे धनिक नाहीत. त्यांना अत्यंत अडचणींतून, हलाखीतून जीवन जगावे लागते. मग ते गाण्याचा इतका सखोल अभ्यास आज कसे करणार? हे जाणूनही एवढे मला सांगावेसे वाटते की, आपल्या गाण्यांत सुरेलता ही असलीच पाहिजे.

कलाक्षेत्रांतल्या काही ठेकेदारांना वाटते की कामगार, शेतकऱ्यांना कला कशाशी खातात हे मुळी ठाऊकच नाही. आग, भूक, क्रांती, उठाव, लढाया एवढ्या शब्दांची खैरात आरडाओरडा करून ‘रेकत राहाण’ हीच आम्हां कामगार शेतकऱ्यांची कला, अशी भोळी समजूत या ‘महान प्रजावंतांची’ झालेली आहे. ज्यांनी कधी ढोलकीचा ताल तसेच झिलकऱ्याचा लागलेला षड्ज, पंचम ऐकलेला नसतो; ढोलकीवाला अथवा झिलकरी यातून कुणी जरी बेताल अथवा बेसूरपणा दाखवला तर कलेच्या दृष्टीनं अडाणी समजला जाणारा कामगार, शेतकरी घोंगडी झटकून हुई ५५५ करून कार्यक्रम कसा उधळून लावतो हे पाहीलंही नसतं, अशा त्या सर्वगामी “प्रजावंतां” विषयी मला कहीच लिहायचं नाही. पण आपण प्रत्यहा पाहात आहेत की, गुंडागिरीच्या, कायद्याच्या दंडुक्यांना झुगारून देऊन तत्वज्ञानाचे लोकविरोधी बुरखे फाडून फेकून आपली ही लोककला महाराष्ट्रात सैराट धावत निघाली आहे. कानाकोपन्यांत तिचे ध्वनी उमटत आहेत. नवनवे लोकगायक, नवनवी कलापथक महाराष्ट्रीय जनतेसमोर येत आहेत.

ज्यांनी आपल्या लोककलेकडं पाहून तुच्छतेनं नाकं मुरडली, चंग बाधून विरोध केला, ठेवलेल्या वर्तमानपत्रांद्वारे बदनामी करण्याचा जीव तोडून प्रयत्न केला; त्या झाडून साच्या ‘महाभागांना’ या लोककलेचा आश्रय घ्यावासा वाटू लागला. आज साच्या मेळेवाल्यांनी, सोशालिस्टांनीच नव्हे तर अगदी कट्र कॉंग्रेसवाल्यांनीसुद्धा आपल्या ‘सर्वोदयाच्या’ गाडयाला या लोककलेला जुंपले आहे. अर्थात, झाली ही गोष्ट चांगलीच झाली... कलेतून जीवनाचं प्रचंड स्वरूप व्यक्त करून; कलेद्वारे जीवनकलहाचं विश्वदर्शन घडवून, कलेची मूल्येही शंभर टक्के जिथल्या तिथे ठेवून तिचं मंगल स्वरूप तसंच तेजाळ ठेवून तिच्या कलामूल्यांना अधिक उजाळा देऊन तिला जनतेसाठी राबवलं पाहीजे. निदान आज तरी कलेपासून मिळणारा निर्भेळ आनंद लुटण्यासाठी हे केलं पाहीजे. तसे आज अनेक प्रकारचे विरोध न जुमानता होत आहे, ही

जीवनातली फार मोठी गोष्ट आहे. कलाक्षेत्रातली ही वेगवान प्रगतीच आहे.

पण आपण लोककलावंतांनी जरा अधिक खोलवर जाऊन विचार करायला शिकले पाहीजे. आपणाला हेहि दिसून येते की बन्याच वेळा या लोककलावंताच्या काही विभागांना अपयश पदरी घ्यावं लागतं. अर्थात हे स्पष्ट आहे की, त्यातली कलामूळ्ये व जीवनविषयक मूळ्ये ही नीट अभ्यासली न गेल्यामुळे त्यांच्या तुटपुंजेपणामुळं हे अपयशाचं माप पदरी पडतं.

जेव्हा सत्ताधान्यांच्या राजदंड नव्हे, 'ठेवलेल्या' गुंडाची गुंडगिरी नव्हे, तर समोरची जनताच कार्यक्रम उधळून लावते, नापसंती दर्शविते तेव्हा लोककलावंतानी अंतमुख झाले पाहीजे; जनतेपासून शिकले पाहीजे. समोरची जनता हाच कलावंताचा खरा आरसा, महान गुरु, हे जर आपण लोककलावंतानी सतत ध्यानात घेतले नाही, तिच्यापासून शिकले नाही तर सारे आटोपलेच.

लोककलावंतानी जनतेपासून शिकून, तिने स्वानुभवाने मिळवलेल्या, जतन करून ठेवलेल्या शास्त्रापासून बोध घेऊन कलेचा सर्वांगीण विचार करून कलेचा दर्जा वाढवून आपल्या मानवी संस्कृतीला अधिक उजाळा आणला पाहीजे.

कामगारांना, शेतकऱ्यांना, लोककलावंताना संस्कृती ठाऊक नाही; त्यांच्या कलेत शास्त्र नाही असं म्हणायला आपण काडी इतकाही आधार देता कामा नये. कलेत शास्त्र व जीवन ही अगदी हातात हात घालून गेली पाहीजेत. म्हणून माझ लोकगीत -गायकांना नग्र सांगणे आहे की, त्यांनी आपले स्वरज्ञान व तालज्ञान हे पक्के बनवलेच पाहीजे.

कलेचा, सौंदर्याला नियम आहेत. ते शेतकरी, कामगार जाणतो, अमंलात आणतो, हे स्वतः कृतीने दाखवून दिले पाहीजे, ते अवघड नाही.

जाता जाता गीतातील आशयाविषयीसुद्धा मला लोकगीत-गायकांना एक सूचना कराविशी वाटते. ती ही की गाण्याचा पूर्ण अर्थ पदरांत पडल्याशिवाय गाणे मुळीचं म्हणून नये. गाण्यांत जर अर्थबोध होत नसेल तर सरळसरळ लोकगीतकाराशी संबंध जोडून अर्थ स्पष्ट करून घ्यावा. चूक असेल तर दाखवून घावी व गीतांचा आशय स्वतः नीट समजून घेऊन मगच गाणाऱ्याने ते गीत अगदी स्पष्ट उच्चारात विकृत न करता सुरात, तालात, गावे. फक्त एवढेच.

-अमर शेख

जय महाराष्ट्र

जय महाराष्ट्र संयुक्त महाराष्ट्राच्या गाऊं गाना ॥
गाऊं उंचावुनी माना । घेऊं तानावर ताना ॥

भाषेचा थाट मराठी । अहिराणी कोंकणी घाटी
शब्दोच्चाराची खोटी । शत्रुला वाटते धास्ती
जानेशापासुनी भिल्ल वारली । घेई नित नवरसना ॥

सौंदर्य महाराष्ट्राचे । क्षणक्षणा प्रत्यया येते
माती सुगंध उथळिते । दरिकपार रिंगवी मनाते
गोमांतक, वेरुळ दावी अजंठा । अमर मानवी स्वप्ना ॥

कोयना नि गोदा, कृष्णा । भागवुनी आमुची तृष्णा
उदरांत मोती पिकवोनी । महाराष्ट्र उभा सुखवोनी ।
कधी उग्ररूप खंडकरूपाने पाणी पाजी शात्रुंना
जय महाराष्ट्र ॥

जणू संताजी अन् बाजी सह्याद्री सातपुडादी ।
आजही छाती उघडोनी । गर्जतसे पर्वतराजी ।
घाला घण आमुच्या छातीवर अन् पाहा मराठी बाणा
जय महाराष्ट्र ॥

या पर्वतराजी कसल्या । कर्वतीच तापविलेल्या ।
महाराष्ट्राभोवती पसरल्या । अरिसेना ज्यांनी चिरल्या ।
ही परंपरा घेऊन मिरवितो । आमुचा मावळ तान्हा
जय महाराष्ट्र ॥

अन् इतिहासाची पाने । भरली सारी अभिमाने ।
शतकानुशतक पहा वळुनी । लिहिली आपुल्या रक्ताने ।
घेऊन स्फूर्ती त्यांतून जागवू जगत शक्तीना
जय महाराष्ट्र ॥
कानडी, हिंदी, गुजराथी । आंग्रे, ओरिसाही साथी

राखुनी त्यांच्या हक्काला । बांधुनी लोकराज्याला
मुंबईपासुनी नागपूर सुखसनद वाटू सकलांना
जय महाराष्ट्र ॥

स्वातंत्र्य शांतता स्थापू । अवघे जग त्याने व्यापू
फडकवू ध्वज समानतेचा । पर्वा न जिवाची करता
संयुक्त महाराष्ट्र दाखवू । विभवाप्रत चढतांना
जय महाराष्ट्र ॥

□

अमरगीत / १३३

शेतकऱ्याची मावळी

किसान सभा शेतकऱ्याची मावळी
सुखाची सावळी, हाय वो ॥१॥
पोराबाळांचं बगून हाल
हाती दिलाय तिनं बावटा लाल
इव्या हातोडा केला बहाल
एकी करा मन सांगितलं हाय हो ॥
किसान सभा शेतकऱ्याची मावळी ॥२॥
आईच्या शब्दा मान देऊन
मेंबर व्हा ‘एक आना’ देऊन
सांगा जगापुढं छाती काढून
किसान सभा शेतकऱ्याची मावळी ॥३॥
सावकारीचा तोडील फास
पोराबाळांस्नी सुखाचा घास
घरांत आनिल सर्गाचा वास
सुखी दिवस तीच दावणार हाय वो ॥
किसान सभा शेतकऱ्याची मावळी ॥४॥

□

गरिबांचे कैवारी

गरिबांचे कैवारी मनत्यात। मनत्यात
गरिबांची नरडी कापत्यात ॥४॥
सोटा लोटा आनखी लंगूटा
घेऊन येत्यात आमच्या गोटा
तोंडावर फेकत्यात एक दोन नोटा
दस्तैवज मग करत्यात खोटा
घरादाराचा काढत्यात काटा
रस्ता दावत्याती कचेरीन् कोटा
आकरीला मारत्यात टाळक्यांत सोटा
मानेवर सुरी हळू ठेवत्यात - हळू ठेवत्यात
खसा खसा माना कापत्यात ॥१॥

रुपया दोन रुपयं हाती देऊनी
दामदुपटीचा कागुद घेऊनी
याज वरीवरी वसुल करूनी
मुदलाचा डोंगर तसाच ठेवुनी
शेतीवाडी हिस्काऊन घेऊनी
घरातलं दानं समदं नेऊनी
गुराढोरांची वाट लावुनी
याजावररी राबाय लावुनी
उपास पोटी आम्हाला, ठेवत्यात, अहो ठेवत्यात
मालक मनवून घेत्यात ॥२॥

आम्ही उपाशी धान्य पिकवुनी
नेलं धान्य त्यानी ठेवलं दडवुनी
आण्याचं धान्य विकलं रुपयानी
शेतकरी समदा येड्यावानी
अन्न अन्न करी समद्या रस्त्यानी
दाद घेर्इना त्याची कोनी
रस्त्यात पडला मुड्यावानी
देवाला निवद हे दावत्यात, अहो दावत्यात
पायाखाली शेतकरी मरत्यात ॥३॥

टोपी पांढरी डोक्यावरती
 मजुरावरती गोळ्या झाडती
 कुणी मालकाचे बूट चाटती
 शेतकऱ्यांच्या झेंड्यावरती
 शोणचिखलाचा मारा करती
 काँग्रेसला काई पैसं देत्याती
 निवडून यायची धडपड करती
 देशभक्त कथी बनत्यात, अहो बनत्यात
 देशी सुन्या हाती घेत्यात ||४||
 त्यांचीच पोरं चैन करत्याती
 दारू, तमाशा, बाईल ठेवत्याती
 हिकडं त्यांचं बाप माना मोडत्याती
 बंगल्याचे दोन बंगले करत्याती
 मोटारीवरती मोटार घेती
 जिम्लेट आम्लेट, खाया लागती
 पंचपक्वानं ढेरी वाढविती
 ढेरीवर उंदरं खेळत्यात खेळत्यात
 वर्ती रिकामं पोट हाय मनत्यात ||५||
 लाला बावटा आमच्या हातीं
 इळाहातूडा ज्याच्यावरती
 तीच हत्यारं आमुच्या हातीं
 एकजुटीची मशाल वरती
 आतां कशाला कुनाची भेती?
 गरीब तितके सारे एक झाल्याती
 एकीचा हातूडा आतां टाळक्यांत बसंल टाळक्यात
 सावकार थराथरा कापत्यात ||६||

□

शेतकरी राजा

(भजन)

ज्ञानबा तुकाराम । ज्ञानबा तुकाराम
शेतकरी राजा । ज्ञानबा तुकाराम
शेतकरी राजा । शेतकरी राजा ।
आलं दिवस तुझं नको घाबरूं सोनं निघंल तुझ्या मातीतनं
शेतकरी राजा ॥

पिकवलं आजवर रान शक्तीनं पिकव आतां तूं युक्तीनं
शेतकरी राजा ॥

पिकव पिकव त्वां रान पिकिवलं खाल्लंय समदं चोरानं
शेतकरी राजा ॥

चोरावर मोर बघ झाले शिरजोर, खोत सावकार फिरत्यात ऐटीनं ।
शेतकरी राजा ॥

श्रीकृष्णाचा छळ मांडिला मामा होऊनी कंसानं । ऐक बघ राजा ॥
मरता मरतासुद्धा पश्चाताप कधी दावला न्हाईरं कंसानं
शेतकरी राजा ॥

रावण गेला न्हाई कंस मेला न्हाई सीतामाईच्या शापानं ।
श्रीकृष्णाच्या कोपानं

शक्ती-युक्तीनं एक होऊन रान काढलं सारं खुरपून ।
शेतकरी राजा ॥

शेतकरी झाला कृष्ण-सीतामाई दुःखकष्ट त्वां दारुण
शेतकरी राजा ॥

कंस-रावणाचा अवतार घेतला सावकारशाही सरकानं
ऐक बघ राजा ॥

दुःखकष्टाची सीमा संपली ऊठ अतां तूं त्वेषानं ।
शेतकरी राजा ॥

किसान सभेचा बळकट नांगर फिरव चोरांच्या घरावरनं ।
शेतकरी राजा ॥

किसान सभा तुझी बळकट झाली, सावकार जाईल गुदमरून।
भांडवलशाही कोलमडून ॥

काळी आई तुझी देईल आशीर्वाद टाकील सोन्यानं मडवून
शेतकरी राजा ॥

□

अमरगीत / १३७

गोकुळ - कृष्ण मुरारी

(भजन)

जय जय राम कृष्ण हरी - जय जय राम कृष्ण हरी ||६||
माधव तूचं मुरारी रे - कुणब्या ऊठ मुरारी रे - राम कृष्ण ||
धनधान्यानें भरलें गोकुळ
आज भुकेने झाले व्याकूळ
तूं सजवून वृंदावन मधुबन
तिथे नाचती सावकार हे आज ऐदी माजोरी - जय जय राम ||१||

दिसत न गाईचीं खिल्लारें
गोप वासरू हुंडणारें
दुध लेण्याचा दुकाळ आला
तळमळती बघ तान्ही लेकुरें
दलाल, आडते सुखी खाऊनी ओकती विष विखारी ||२||

निर्मळ यमुना गंगाजल ते
जणू आईचे दूध वहाते
त्या दुधांतही आज कालिया
ठाण देती जग नित अनुभवरे
नेई आईचे दूध कालिया बघ काळ्या बाजारी ||३||

दुर्योधन, दुःशासन किती तरी
सती द्रौपदीस नको जीव करी
नरकासुर बंगल्या बंगल्यांतुनी
गोप गोपीचे वस्त्रहरण करी
ऐक्य सुदर्शन घे रे कहैया, धाड असुर यमद्वारी
जय जय राम कृष्ण हरी - ||४||

□

सांब सदाशिव

सांब सदाशिव हरे हरे
भोळे शंकर सांब हरहर -
जनता जनार्दन हरे हरे
दैत्य मातले पुनरपी देवा
सोडा हो हे ध्यान-भोळे शंकर सांब ॥८॥

राष्ट्रीयतेचा घेऊनी बुरखा
रावण हे धनवान ।
ढोगी विनवी तुज
पायी तुडवुनी -
दे शंकर वरदान - भोळे शंकर सांब ॥९॥

भस्मासुर सत्ताधीश झाला
कारण तव बलिदान
तरीही तुझ्याच
जिवावर उठला
नाही नवे हे पुराण - भोळे शंकर सांब ॥१०॥

वर्ग ऐक्य घे नीट जाणुनी
तेंच तुझे नव - अख - मोहिनी
नवे दैत्य हे टाक जाळुनी
तुझा तूंच भगवान.....
भोळे शंकर सांब ॥११॥

□

अमरगीत / १३९

गुराख्याचं गाणं

चला रं १११ चला रं१११ चला रं१११
शेतकऱ्यांनू सकाळ झाली शेत राखाया निघा रं
झोपा काढायाचं काम न्हाइ खरं, रान राखाया निघा रं ॥
फळा पिकानी गजबजलेलीं शेतं आपली बघा रं
गुराढोरांचा चोरा-ठोरांचा पिका फळास्नी दगा रं ॥
पांढऱ्या पायाचा बैल इलायती रानी घुसला पोसला रं
दोडशे वर्साचा हक्क सांगतो दाऊं त्याला मासला रं ॥
बसला जागा हलवना खावूनी इत्का मस्त माजला रं ॥
हिकडून तिकडून चौकुन घेरा हिस्का दावूं आपुला रं ॥
गावठी बैल हयो त्याच्या मदतीला हालचाल त्याची बघा रं ॥
जुलुम कराया आला शिवारांत जिरवूं एकीनं रगा रं ॥
सावकार रेडा मोकाट् सुटला जरा बाजूला लपा रं
एकीचा सोडगा, एवढाच तोडगा, देऊ एकीला जपा रं ॥
ठवळी म्हैस दोई अंगी चालली, मोहाला बळी पडू नका रं
सोन्याची सुरी न्हाई घेयाची उरि; जपून जपून तिला हाका रं ॥
रानबी खाईल दुधबी जाईल हातांत धुपाटनं बघा रं
म्हशीच्या म्हागला बिर्ला दादला देईल शेवटी दगा रं ॥
लाल चिंधीला बुजती जित्रापं बोल थोरांचा बरा रं
आपल्या रक्तामंदी भिजवून चिंधी तिचा बावटा करा रं ॥
बांधा बांधावर लाल बावटा हुवं राहू बाजूला रं
किसान सभेचं काटेरी कुंपण ह्योच मार्ग आपुला रं ॥

□

कामगारांची हाक

अरे आ ५५५५५५५५५५ आई आह! आ : !
मोलमजुरी करून रात दिवस खपून
आमा पोटाला खायला नाय हो - होय हो होय ||१||

भणंग कामगार :- आमचं घरदार घुबडानं लाटलं
खुराड्यांतच बिन्हाड थाटलं
रस्त्यावरती म्या टाकलंया खाटलं
आमा राह्याला घरदार नाही त नाय
आमा लवंडाया रस्ताबी नाय हो - होय हो ||२||

बेकार कामगार :- बारा वर्स म्या जोडी चालिविली
बिन गुळ्यानं नोटीस लाभली
वाट फाटकाची मालकानं दावली
आमा गेरंटी कामाची नाही त नाय
आमा बेकार - भत्ताबी नाय हो होय हो ||३||

आजारी कामगार :- माल काढून जगाला पुरिवला
देशासाठीच ह्यो देह झिजला
रोगराईनं भरपूर कुजला
हक्काची न्हाई रजा पडलो आजारी मी
आजारीपन्चा भत्ताबी नाय हो - होय हो ||४||

बाई कामगार :- घरामंदी मी राब राब राबले
काम करून गिर्नीत दमले
मला अखेरीला पोट भवूले
फुटकं माझं नशीब झाले बाळत मी
ऐसा दुधाला तान्ह्याच्या नाय हो होय हो ५ ||५||

म्हातारा कामगार :- सारी हयात साच्यांत नासूली
राख हाडांची साच्यास्नी फासूली
गिर्निमालकाची तिजोरी हासली
जीव गेला थकून काडिमोडी होऊन
आता माझ्यानं काम होत नाय हो - होय हो ||६||

सगळे :- ते बघ ते बघ आला लाल बावटा
हाती घेऊन एकीचा सोटा
काढू म्हणतोय चोरांचा काटा
भंवला देशाला बेकीचा नायटा
एकीच्या कोणी चाले ना वाटा
वाहती आपसांत रक्ताच्या पाटा
जो तो उडवितो दुर्हीचा फुपाटा
समद्या दुःखाला बेकीला झोडून काढाया
बावट्याला घेऊन जाऊ हो - होय हो

॥७॥

□

१४२ / निवडक शाहीर अमरशेख

शेतकरी आमि झालो समदं लाल बावटेवाल

शेतकरी आमि झालो समदं लाल बावटेवालं
देऊ एकीचा रट्टा ठेवून आडवाया कुनी आलं ॥
मत मागाया म्हागं आलं बातान् थापा घेऊनी
लाडू, जिलेब्या, तेलच्या, बासुंदी आणखी गुळवनी
म्हागंपुढं न्हाई बघितलं त्या धाडिलं आमि निवडुनी
जनु घेतलं इतकच आमाला गेले समदं इसरूनी
आला अनुभव झालो आता लाल बावटेवालं ॥१॥

या लाडू या जिलेब्याबी या, तेलच्याबी खाऊ आमी
मोटारी या, तांगे बी या, येऊ आम्ही त्याच्यांतुनी
बाता बी या, थापा बी या, सिगरेट पानं देऊनी
घ्या हात समदे लाल करूनी लाळ थुकी झेलुनी
जमातीला आमी आमच्या जागूं लाल बावटेवालं ॥२॥

ठाऊक हाये सारं आमा, मोटारी ह्या कुटुनी आल्या?
बापजाईंनी कुणाच्या मेहनतीनं मिळविल्या?
कुनि कुळवळं रान, केलं धान, खस्ता काढल्या?
बाजार काळा करूनी दिवसाढवळ्या माना कापल्या
धागा दोरा समदं शेतकरी वळखायाला लागलं ॥३॥

पेंडी कडब्याची उचलली न्हाई बापानं कधीं
पेंडीचा बाजार काळा केला समद्याच्या आदी
बैलं पान्यावर्ती पाजून शेतीला पानी कधीं
न्हाई पाजिलं पण पाजिलं हो कुणब्याला पानी आधी
पानी पाजणाराचे हात हुडकतो आम्ही बावटेवालं ॥४॥

न्हाई हाकल्या मोटा कधी, न्हाई कासरा हाती घेतल
पर कासन्याचा फांसा आम्हा शेतकन्याला लावला
दुनिया जगावी म्हणून आम्ही धान होतं पिकिवलं
बळदांत दडून ठेविलं, आम्हा उपाशी मारिलं
अन्न-चोरांची घरं हुडकतो आमी बावटेवालं ॥५॥

अमरगीत / १४३

धोटा हाती कुनी घेतला, कुनी बघितलं बाबिन पिकास?
 अनीत मसनीच्या कुणाचा झाला पुर्ता सत्यानास?
 त्या अग्नीवर्ती भाजुनी पोळ्या कुणा मोत्याचा घास
 मिळतो कुणाला लोड तक्या मिळती मोटारी झकास
 त्याच मोटारीची किल्ली हुडकतो आमी बावटेवालं ॥६॥
 बगळा दुधावानी पांढरा ध्यानस्थ बसला होऊनी
 सांगेल मासं खायचं म्या सोडलंय आजपासूनी
 घारी गिधाडं मासकंड देत्याल का हो टाकुनी?
 रंग टुपीचा जरी पांढरा इश्वास ठेवावा कुनी?
 मूळ जातीलाच वळखतो आमी लाल बावटेवालं ॥७॥
 हे समदं आमचंच खात होतो, अन् आमी खानारबी
 हो जबरदस्ती जुलूम आमि शपथ घेणार बी
 चोरापुढं ज्या घेतल्या शपथा कुणी पाळील कशा?
 वाटेमंदी कुणी आडवलं, वाटा आमी काढूं तशा
 गळेकापूंना वळखतो आमि लाल बावटेवालं ॥८॥
 देशामंदी एकी करूं एकी करीत असत मरूं
 अन्याय जुल्माला चिरूं अन् राज्य जनतेचं करूं
 त्या जनतेच्या राज्यामंदी कुनी न्हाई मालक अन् गुलाम
 पोटभर खाऊन सुखानं जय बावट्याचा करूं
 लाल बावटे की जय गाजवाया शेतकरी बघा आलं ॥९॥

□

मोटकरी दादा ५५

एऽ मोटंच्या मोटकरी दादा ५
मोटंच्या मोटकरी दादा...
मोटंच्या मोटकरी दादा - थकून नको जाऊ मोट चालवूनी
थोडा धे तू इसावा बगरं जरा-कुटं जातंय् पाटाचं पानी ||५५||

भल्या पहाटं मोट त्वां धरली
आशेमुळं तहान् भूक हरली
राब्राबुन शक्ती न्हाइ उरली
येती कसली फळं, तुझ्या करणीमुळं, थोडं बग रं मोट थांबवूनी ॥

आलं इलक्सनाचं वारं - मोटकन्या
दिलं कॉप्रेसच्या हातीं तू खोरं - मोटकन्या
अन् धरायला सांगितलीं दारं-मोटकन्या
मोङ्गा इमानी चाकर-टाकी-भराभर - समदं रान जाळुनी ॥

वाफा शिक्षक जळतो बिचारा
खातो दर्याचा गार गार वारा
पितो आपल्याच घामाच्या धारा
कसं तरी जगून, उर्भं जळून जाऊन नास होईल सोन्याची खानी ॥

बाग कुनब्याची गेली रं सुकून - बग जरा
तिच्याकडं बग ना यो ढुकून - बग जरा
सौराज्याची फळं, सांग अशामुळं सख्या येत्याल का उगवुनी ॥

सारा कोर्डा कामगाराचा वाफा
पाण्याविना टाकतोय धापा
मंत्री देतोय थापावर थापा
कायद्याचं दगड, तोडावरती रगड, ठेवल्यात रिचून चाकरानीं ॥

कधी सोडी वगळीलाच पानी
हिंदू-मुस्लिम वाफ्यातुनी

अमरगीत / १४५

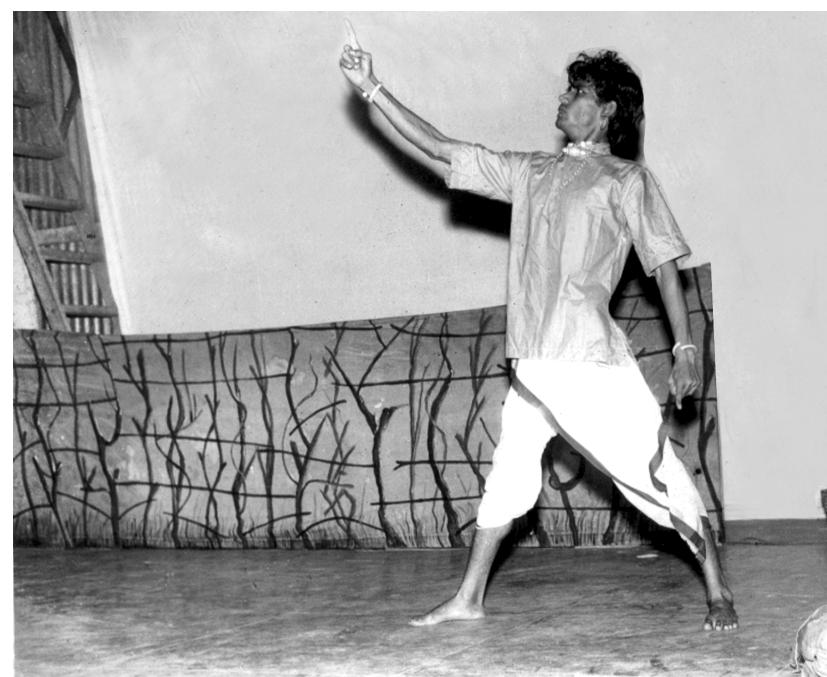

गेली रोपं कितीक वाहुनी
दिली साय्बानं मेढ, हिंदु-मुस्लिम तेढ, तिला घालीत सुटतोय् पानी ॥

धनिकांचा पिकिव्तोय् मळा रं - बग जरा
टाटा-बिर्लाच्या पडतोय् गळा रं - बग जरा
वर्ति जपतोय् तुळशीच्या माळा रं - बग जरा
बुवाबाजी करून तुला टाकील मारून तुझी समदी बाग जाळुनी ॥

दे तूं भावाच्या हातांत खोरं - मोटकच्या
लाल बावट्याला धरू दे दारं - मोटकच्या
किल्ल्या टाकूं नको चोरास्फोरं - मोटकच्या
थोडी न्ह्यारी करून, बैला पानी दावुन, गा तूं मोटंची मोटकच्या गाणी ॥

□

१४६ / निवडक शाहीर अमरशेख

कोळ्याचें गार्णे

ओऽऽऽ... ओऽऽऽ... ओऽऽऽ... ओ
जाती घडी पुना येणार नाय रे
घुसुन् चला पुढं जाऊं रे ॥
गैलं तुफान तसं आलं उधान
आतां माघार घेयाची नाय रे, नाय रे

तुफान दर्या उफाळला
भेती कुनाची सांगा मला
कोळ्याचं प्वार कधी भेतं त्याला?
डावपेच खेळायचे दिवसबी गेले
समुर समुर आता जाऊं रे.... जाऊं रे

गावलं आमाला जाळंबी लाल ।
गड्या उगवला ताराबी लाल
करूं कमाल आमि कोळ्याचं लाल
मोटूं मोटूं मांस आलं धारीला ।
चौकून घेरायचं हाय रे..... हाय रे

बोयर मासा आला घेरा ।
नोकरशहा ह्यो बघा जरा ।
एकीचं जाळं जरा हुशार धरा
बावट्याची निशानी होताच समदे
तुटून पडायाचं हाय रे हाय रे

सावकारशाहीचा पाल्टेट आला
दयामाया न्हाई घाला घाला
एकीच्या डोर्लीत पग्वा त्याला

बारीक बारीक मासं खाऊन मातला
पाली आता याची हाय रे.... हाय रे

अमरगीत / १४७

गावचा गटार मासा आला ।
काळा बाजार ज्यानं चिकार केला ।
काढून वालूवर फेका त्याला
साधंसुधं म्हावरं नको आमाला
चांगलंचुंगलं आता खाव रे.... जरा

जनतेच्या क्रांतीचं उधान आलं ।
बावट्यानं एकीचं जाळं दिलं ।
मदतीला लाल झंडेवालं आलं ।
(लाल) बावट्याला खांद्यावर घेऊन आतां
चोरास्नी झोडायचं हाय रे....

शब्दांचे अर्थ-
उधान - भरती, बोयर व पाप्लेट - चवीला सर्वांत चांगले मासे
डोली-भक्कम जाळे; पगवा-धरा; म्हावरं-मासे.

□

वादळांत

(कोळ्याचं गाणं)

सुटला वादळी वारा - वल्हव जोमांत जरा
गाठूं किनारा रे - गड्या-गाठूं किनारा रे ||६३||

उजविला महागाई बेकारीचे खडक - बसेल धडक
हेरून ठेव हा माराया धडक - फोडाया खडक
दिवा लाल डावीला वल्हव तडक - 'येशा' बेधडक
तिकडंबी पाऊस गारा, जनुं मशीनगन्चाच मारा
झुंझुं गाठूं किनारा रे - गड्या गाठूं किनारा रे ||१||

भांडवली लाटांची भेती कुनाला, आमा कोळ्याला?
छातीवर नाचाया जल्माला आला, भेतोय्का त्याला?
डोंगर लाटेचा समुरनं आला तुडवून त्येला
एकीचा करून पुकारा, वल्हं डावीला नेटानं मारा
झुंझुं गाठूं किनारा रे - गड्या गाठूं किनारा रे ||२||

किनारा गाठूंच घाई नको रं - धीरानं घ्यारं
दर्यात हिमतीनं डोली टाकारं - म्हावरं धरारं
म्हावन्यासाठी नाव लोटलिया ना रं? - काळाच्या म्होरं
(मग) काळावरी चाल करा अन् भरभर म्हावरंबी धरा
झुंझुं गाठूं किनारा रे - गड्या गाठूं किनारा रे ||३||

म्हावन्याईना कोली जगनार नाई - इलाज नाई
आपल्यातनं पडत्याल लडतांना काई - पर्वाबि नाई
झेंडा रक्ताचा त्येच्या उभारा-शीड त्येसीच समरून हाकारा
मग तुफान, लाटा, गारा, त्याच अपसूक घेत्याल निवारा
झुंझुं गाठूं किनारा रे - गड्या गाठूं किनारा रे ||४||

□

न्याय अन्यायाची बात

न्याय अन्यायाची बातच न्हाय - आतां बातच नाय
भांडवलशाही सर्कार ठेवायचं नाय - आता नाय नाय
चोराला मलिदा चारायचा नाय - आता चारायचा नाय
सौंगाडा न्याय अमा ठाऊक नाय - आता नाय नाय ॥१॥

तुमचं धोरन् फाटाफूट । करून ताटातूट । केली लुटालुट-
हिशोब नाय - तुमी केली लुटालुट, हिशोब नाय
बंद करा चाळ । लावूं तोंडा काळ । खणूं पाळमुळ -
जाणूनबुजून समर्दं ठरिवलं हाय - आता ठरिवलं हाय
झोटिगशाही मुळी ठेवायची नाय - आता नाय नाय ॥२॥

तुमी झाडा गोळी । छातीची ही झोळी । घराची तर होळी - झालेली हाय ।
आमच्या घराची तर होळी झालेली हाय
रक्ताच्या बदल्याला । रक्तच द्यायाला । समदा खवळलेला
मजूर शेतकरी तय्यार हाय आता तय्यार हाय
झाली लढाई सुरु थांबायची नाय - आता नाय नाय ॥३॥

मोठमोठ्या मुत्सहयांना तुमि साथीला। तोफा बंदुकीला - ।
तोटाच नाय - तुमा - तोफाबंदुकीला तोटाच नाय
पोटाच्या अग्नीला । पचवून जायला । प्रत्यक्ष देवाला -
खरं सांगू? राजे जमायचं नाय - जमायचं नाय
लुंयासुंग्याचं तर कामच नाय आता नाय नाय ॥४॥

कुत्री मांजरंसुळा समद्या देशांतली ।
रंगढंग सारं ओळखाया लागली ।
फाडून टाकत्याल पन शिवायची नाय ।
तोंड लावायची नाय - पुनः लावायची नाय
घारी गिधाडासनी तोटाच नाय - आता नाय नाय ॥५॥

ह्या राजामहाराजांचं शेपूट कापून।
रानीच्या बांगंत ठेवायचं जपून।

ठान्याचा दवाखाना झोकाचा हाय।
त्येसी सुखाचा हाय।
यापुढं राजांचं कामच नाय - आता नाय् नाय् ॥ ५॥

जमीनदारीपासनं जमीन हिस्कुन्।
भांडवलशाहीला लावायचं हुस्कून।
तड्डोड बिड्डोड आमा ठाऊक नाय - आमा ठाऊक नाय् -
जनतेन एकीनं ठरिवलं हाय्, आता हाय हाय

□

अमरगीत / १५१

जीत गीत

घेऊं हातीं हातोडा न् कोयता
जाऊं आतां गान गात रे ॥
गान गात गात जाऊं
एकमेक साथ देऊं होऊहो ॥

कठिण मार्ग आमुचा
डोंगरा कपारिचा
कामगार क्रांतीचा
मार्ग हा मुळी असा
नाऊमानू अडथळे न् बंधने
जाऊं आम्ही धीट नीट रे ॥

जुल्मी राजमुगुट हे
ज्यां कुणां हवे आहे
एक एक हेरुनी
त्यास मारुं घेरुनी
घोडषणा एक लोकशाही घेऊनी
गाऊत राहूं ऐक्यगीत रे ॥

हाती शस्त्र घेऊनी
अॅटम बाँब दाउनी
मार्ग रोखती कुणी
त्यांस पाणी पाजुनी
गाऊत जाऊं क्रांतिगीत रे ॥
आम्ही ना कधी मरुं
मरण हस्तगत करुं
शत्रूला जिते पुरुं
विजय पाहण्या उरुं
वाऊजवूं जयदुंदुभी न् चौघडे ॥
गाऊऊं एकसाथ जीतगीत रे ॥

□

लुटावया जीवन भांडार

लुटावया जीवन-भांडार; द्यारे धडका फोडा दार
जीवन-वेतन आंत अडकले
महागाइने पुरे सडकले
बेकारीचे लोट थडकले
पिळले तें तें सर्व भडकले
विचार अंती मार्ग एक या करावया दारावर दार;
द्या रे धडका फोडा दार - ॥१॥

झिझिरीत पडदा खादीचा
शुद्ध स्वदेशी दारावरचा
बंद घराच्या कुलुपावरचा
नवा मार्ग तो फसवणुकीचा
कडिकुलपांतून फसवणुकीतून काय अपेक्षा फळफळणार
द्या रे धडका फोडा दार - ॥२॥

साम्राज्याच्या जुन्याच भिंती
नोकरशाही जुनीच नीती
जुने अडथळे तेच रक्षिती
आम्हां खेद ना तमा न भीती
किल्ल्या हिस्कुन घ्या रे या रे एकजुटीने करा प्रहार,
द्या रे धडका फोडा दार - ॥३॥

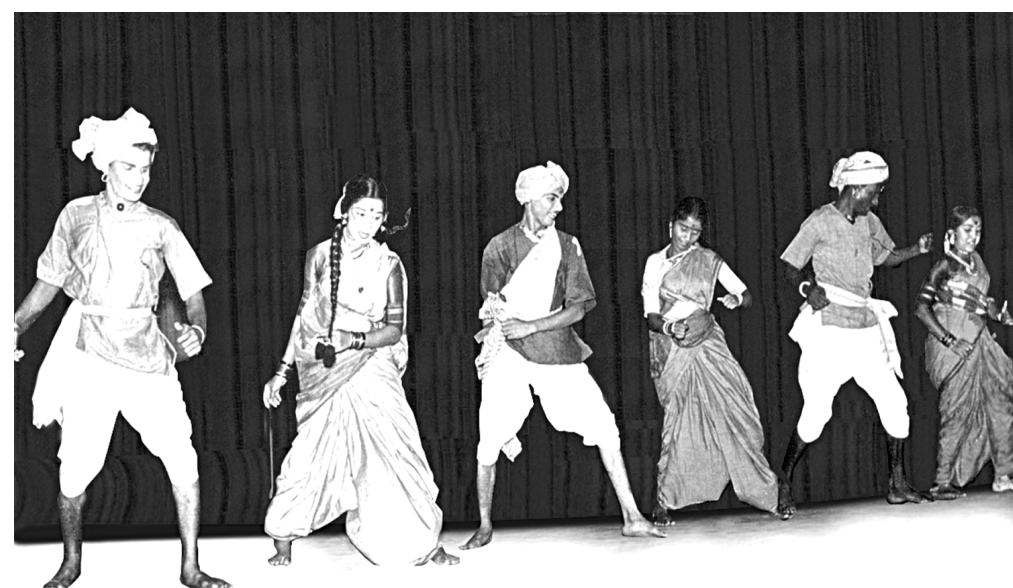
एकजूट मोडाया अपुली
भाडोत्री सेना ही टपली
गर्जत रहा गर्जना आपुली
लोक क्रांतीची जगांत उठली
रणगाडे ठरतील निकामी आतां पाजळा संपहत्यार
द्या रे धडका फोडा दार - ॥४॥

ध्येय साधण्या धडक घेऊं या
हवें रक्त तर रक्त देऊं या

गेले तितके पुनः मिळवूं या
हवे आहे ते सर्व मिळवूं या
खूण यशाची मेढेकोटावर रक्त-ध्वजा ही फडफडणार
द्या रे धडका फोडा दार - ||५||

□

१५४ / निवडक शाहीर अमरशेख

भलूरी

(गणान्यांच्या दोन बाजू करून प्रत्येक बाजूने एकेक ओळ घेऊन एकापुढे एक अशी म्हणायची.)

ए॒ भलूरी घाल तुझी भलूरी घाल
हो॒ तुझी येऊं दे साद ही देतोच साद ||१॥
हिरवं हिरवं माझं डुलत रान
झालं पिवळं चल कापू जोमानं
कनसाच्या भारानं टाकीत मान
टाकूं खळ्यावर्ति सोन्याची बेनं
हे॒ भलूरी घाल ||१॥

कोनं आलं तिकडं हळू पावलानं
येऊं दे कुण्णीबी उडवूं गुंड्यानं
फरद्या ऽ महाद्याऽ हो॒ हो॒
दया रे सारे साथ एका जोमानं
हे॒ भलूरी घाल ||२॥

अवंदान् या पुढती अन्याय न्हाई
सावकारशाही मुळी ठेवायची न्हाई
कुन्ब्याचा बोल वाया जायाचा न्हाई
एकीचं हत्यार पाजळलं हाई
हे॒ भलूरी घाल ||३॥

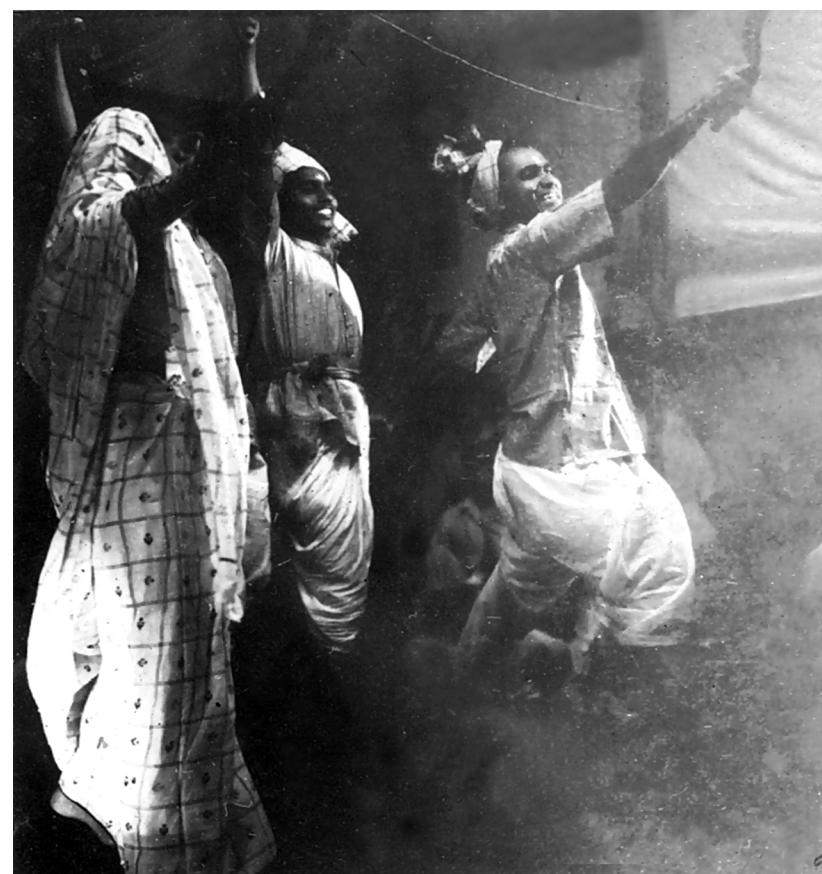
हातातल्या जम्नी या न्हाई सोडायच्या
गेल्या जम्नी सान्या हिस्कून घ्यायच्या
कसनान्याला सान्या वाटून द्यायच्या
हक्कानं सौताच्या जम्नी कसायच्या
हे॒ भलूरी घाल ||४॥

एकीनं यश येतं सान्या कामाला
एकीनं घेऊन चला बावट्याला
शेतकरी रकताचा झेंडा निवडला
रकताला झेंडा हयो जागंल आपला

हेड भलरी घाल

॥५॥

□

१५६ / निवडक शाहीर अमरशेख

छाती असंलं तर या

सुटला धोटा साच्यावरून । साच्या बंद करून। धोटं समदं घेऊन।
रस्त्यांत आला । लढा लढायला । त्या आडवायला ।
छाती असंलं तर या ॥४॥

कॅप्रेस सरकार धन्याची जात ।
ऐर्टीत घालून हातांत हात ।
मधून येती कराया घात ।
सतेची बंदूक न्हेमीची बात ।
मनं ‘देऊं ती भाकरी । पडंल ती चाकरी। न्हाईतर ठोकरी ।’
माराया येताय का या । सुटला धोटा ॥१॥

त्वेषानं चिडून आलो रनांत ।
निसतीच भाकरी नाहीं मनांत ।
कारभार समदा घ्यावा हातांत ।
धनीकशाहीचं पाडून दांत ।
तूर्ताला ठरलं । हत्यार धरलं । रनी उतरलं ।
आडवाय् येनारं या । सुटला धोटा.... ॥२॥

धोटा, बॅबिन, बांबू, रहाट ।
खांद्याला खांदा हातांत हात ।
मैदानी आलों एक्या दमांत ।
माघार नाहीं एकच बात ।
बाता झोडायला । एकी तोडायला । गोळ्या झाडायला ।
छाती असंलं तर या । सुटला धोटा ॥३॥

अमरगीत / १५७

पुढं चला---

(गटाने नाचून म्हणायचे गाणे)

पुढं चला पाय उचला पाऊल पुढचं पुढचं झायचं -

वळुनबी बगायचं नायरं ठरलं-पुढं चला ||४||

आजवर वाहिलं रकताचं पट | शत्रूचं दांत | घालुन घशांत |

गड्या शाब्दासरं

काट्याकुट्यांतून काढून वाट | अंधार दाट | चढून घाट |

आला वर, खरं

येशीवर आला, शेवटचा हल्ला, करायचा ठरला

इचार दुसरा नायरं - ठरलं - पुढं चला.... ||१||

रोग साच्या गावाचा हेरलेला हाय ! घेरलेला हाय |

पन् धरायचा हाय | काय खरं का नाय ?

कालच चेचला गोच्याचा पाय | त्याला लपाय् | यानं जागा दिलाय् |

खर्च हाय् मर्दा

जिथं जिथं दिसला, दिसला कि खेचला रस्ता ह्यो आपला

साधान् सीधाच हाय हां-ठरलं - पुढं चला ||२||

मजूर शेतकरी सरा म्होरं | गिरनीवरं | कुणी शेतावर

मोर्चा धरा राव-

नाकी नाकी सारी रोकुन धरा | तय्यार व्हा | बिगिन् करा

गमूं नका एळ

गनिमी कावा, तुमाला ठावा, प्रसंगी दावा

एळकाळ दवडायचा नायरं - ठरल - पुढं चला ||३||

पिळले गेले सारे साथीला घ्या | कंबा कसा | इसरूं नका

एकीनं या राव

राज्याचा कारभार हातांत घ्या, शत्रू बघा | हुस्कून घ्या

जल्दी करा राव-

गुंडांचा ताफा, निस्त्याच वाफा, तोंडाच्या तोफा

डागून भागायचं नायरं, ठरलं - पुढं चला.... ||४||

□

उठली पुन्हा जनता

उठली पुन्हा जनता या जगता बदलाया
बदलाया उठली पुन्हा जनता ॥
हे पहा पेटले रान, हिमालय भारत आपुला राखाया ॥ उठली ॥
येऊं द्या संकटसेना परि नाही कुणी डरणार इथे
रे नाही कुणी डरणार इथे
शान भारताची राखाया प्राणपणे लढणार इथे
रे प्राणपणे लढणार इथे
गौरवशाळी इतिहासाला नवरंगाने नटवूं या
नवरंगाने नटवूं या ॥ उठली ॥
समाजवादी ऐक्य उभारा निवाणीची हांक तुम्हा
रे निवाणीची हांक तुम्हा
जगती एकता अजिंक्य शक्ती ढाल तशी तलवार तुम्हां
रे ढाल तशी तलवार तुम्हां
तुम्हीं करा ऐक्य मग समर्थ आहे ऐक्य शत्रूला ठेचाया ।

□

अमरगीत / १५९

BxE 4100-11

यारे ३ यारेऽ

शेतकऱ्यांनो यारे, घ्या एकीची हाती मशाल
कामगार या सारे उधळा वरती रक्त गुलाल
तुम्ही उभारून जग हे अवघें, रहावयाला घरटें-न मिळे
तुम्ही पुरवतां अन्न-वस्त्र परि, तुम्हांस नाही पुरते कधीही
तुम्ही काढिले कष्ट, पोसले दुष्ट न्याय कुठला रे? यारे यारे ॥१॥

पोसलीत कां बांडगुळे ही, लाथा खाण्यासाठी - केवळ
नाही हो जगण्यांत राम, रडगाणे गाण्यासाठी - हे रडगाणे
आज उठा उंचाउनि माना नवीन गाना गारे - यारे यारे ॥२॥

दुनियेमधली फौज आमुची, मजूर शेतकऱ्यांची - सजली
उत्तरलिही मैदानी ना कुणा, छाती अडवायाची - ना कुणा
हातात घालुनी हात मिसळुनी त्यांत जाऊंया सारे
यारे - यारे यारे ॥३॥

जगामधील पिळले जाणारे, सर्व साथीला घेऊं यारे
शक्ती आधाडीवर लढणाऱ्या, हाक तयांना देऊं - एकीची
माणुसकीने जगण्यासाठी लढून विजयी व्हरे - यारे यारे ॥४॥

□

दयावर तुफान झालं

दयावर तुफान आलं वर आभाळ काळं झालं
अन् पिसाटला वारा । यम बडवीत बसे नगारा
गाठूं पैलतीरा, गाठूं पैलतीरा ॥

बघ भवन्याकडं नाव निघाली बचली बचली
सांभाळ राया धारंत घुसली । कंबर कसली
यारे ५५ रात्र अंधारी चुकवूं यम दरबारा
गाठूं पैलतीरा, गाठूं पैलतीरा ॥

हाती सुकाणूं ताठ शीड मग भीती कसली
प्रयत्न आपुले यमराजाला धडकी बसली
यारेऽ ५ समाजवादी दीप दिसे तो न्यारा।
गाठूं पैलतीरा, गाठूं पैलतीरा ॥

फुटे पहाटेचा मंगल तारा पसरी पिसारा।
पैलथडीहून सुगंध आणी । पहाटवारा
यारे ५५ आई मराठी देई कूस उबारा ।
गाठूं पैलतीरा, गाठूं पैलतीरा ॥

□

अमरगीत / १६१

जागा राहा

रात्र आहे वैन्याची जागा राहा - जागा राहा
काल लाल किल्ल्यावर आपुला
तूं रोविला तिरंगा
हुतात्म्यांनिशी झुंज दिली रक्ताची वाहुनी गंगा
तो जाळाया चीन पेटवी आज सीमेवर दंगा
संघराज्य धोक्यांत आहे रे - तुझी दिल्लीची गुहा ॥

झेंड्याची काठी पोखरण्या
घुसले काही किडे
विजयध्वजा गगनांत डौलतां
तळमळुनी तडफडे
पिसाळले सूर्याजी तेही
संधी शोधण्या खडे
अब्रू लागली पणास जनताजनार्दना तूं पहा ॥

कंसानेही कपट योजिलें
कृष्णा जन्मण्या आधीं
गजाआड देवकी उपाशी
पिलांसवे आनंदी
नेपाळी पुतना नरकासुर
आयुब मोका साधी
नवस्वतंत्रता कृष्ण मारण्या शत्रू सजला पहा ॥

जागुनी न्यायी परंपरेला
घेर अचूक शत्रूला
कोटी हातांची मूठ बांधुनी
काढ झोडपून त्याला
स्वैर लहरूं दे ध्वजा दिल्लीवर
साद घाल नेहरुला
संघराज्य जनशक्ती पाठीशी तुझ्या उभी ही पहा ॥

□

ज्यानी आम्हा गरिबास्नी नाडलं -

ज्यानी आम्हा गरिबास्नी नाडलं हो
त्यांच्या तिजोरीला भोक पाडलं ॥४॥

होतो सारं कामगार शेतकरी चिडलं
आणि साञ्चा गोन्यास्नी काल आमि झोडलं
आज सारं देशी तिजोरीत दडलं
त्यांचं राखन करीत बसली दोंदं भरीत
आयत्या बिळातलं म्हांडूळ ताडलं हो -
त्यांच्या तिजोरीला भोक पाडलं ॥१॥

भाऊ मनून आजवर पोसलं
मस्त खाऊन बोकांडी बसलं
दात खायाचं आमाला दिसलं
जाग येता खिनी बुरुस घेऊनी झानी
यांचं थोबाड रंगवून काढलं हो -
यांच्या तिजोरीला भोक पाडलं ॥२॥

थोडं कडू इंद्रावन घेतलं
अन् साखरच्या पाकांत घातलं
गुण सोडील का सांगा ते आपलं?
दिली खुर्ची आमी एळ एता नामी
घरधन्याला खुर्चीनं पिडलं हो -
यांच्या तिजोरीला भोक पाडलं ॥३॥

खुर्ची जोडायची आमाला ठावं
खाली कशी ओडायची ते पण ठावं
तोडजोड आमा लोकांलाच ठावं
पांढरपेशा, विद्यार्थी, किसान, कामगार
खुर्चीला घेऊन भिडलं हो-
यांच्या खुर्चीला भोक पाडलं ॥४॥

आमी ऐनीचं कामगार गडी
ठरलं एकदा कि टाकलीच उडी
आमी लढायला समद्याच्या पुढीं
झालं खुल्लं मैदान, केलं जिवाचं रान
आता आखरीचं गिरसीट काढलं हो
त्यांच्या तिजोरीला भोक पाडलं ॥५॥

नाही मागून मिळत काई
सारं कळून गेलेलं हाई
घेऊं एकीनं सोडायचं न्हाई
मोठे गेले वहात झिंझुट्याची ही जात
समर्दं धारंला आणून सोडलं हो
त्यांच्या तिजोरीला भोक पाडलं ॥६॥

□

१६४ / निवडक शाहीर अमरशेख

जात्यावरच्या ओव्या

रक्तानं ग रंगलेला । लाल बावटा
सुपामंदी न्हाई दाणा ।
उपाशीच माझा कान्हा ।
राबतोय रानी राणा
उपाशाची आठवण माझी । लाल बावटा ||१||
रघु माझा शाळा जाई ।
अंगात गं अंगडं न्हाई ।
अंगाची गं होते ल्हाई ।
अंतरिची हाक देता । आला बावटा ||२||

धनिकांची सत्ता सगळी ।
रीत तिची दुनिये अगळी।
जिवें माणसास्नी चघळी ।
उल्थवील सत्ता असली । लाल बावटा ||३||

उठा बाई फाट झाली।
साद कोंबड्याची आली ।
सूर्यानं गं आणली लाली ।
त्योबि मन्तो घ्यां हाती । लाल बावटा ||४||

शेतकऱ्यांच्या पोरी उटल्या ।
मुंबईत काई गेल्या ।
गिर्नी मंदी राबुन् मेल्या ।
आखरी पोटासाठी घेती । लाल बावटा ||५||

धनिक आणि सरकाराचा ।
इचार एक झाला त्यांचा ।
गरीबास्नी चोपायाचा ।
शेतकरणी घ्या गं हाती । लाल बावटा ||६||

आता जुलूम न्हाई ठावं ।
उपाशी पन् कां गं न्हावं?
बोलुनिया कां गं घ्यावं?
वाधिनिची शिकवण देतो । लाल बावटा ॥७॥

राह्यलं काय जाईल आता?
खंत कशाला बाळगतां?
एकीचा जर हात देतां
रणी तुम्हांसाठी जाईल । लाल बावटा ॥८॥

मन्ची खोटी आशा सोडा ।
एकीचा घ्या हाती घोडा ।
जुल्मी शिरीमंतास्नी झोडा ।
घोड्यावरती मिरवा आपला । लाल बावटा ॥९॥

□

जात्यावरची ओवी

पैली ओवी गाते । लाल बावट्याला
पुढारी जो झाला । आम्हासाठी ॥१॥
सुगीचं पीक । तसा झेंडा लाल
गरिबांचं हाल । नाही आतां ॥२॥
हातांत हासूड । गाडीत बसून
राणी गाते कोण । लाल झेंडा? ॥३॥
खुल्लू वाजते । बैलाची चंगाळी
साथ कां निराळी । हवी त्याल? ॥४॥
गांगं गा बायानूं । लाल बावट्याल
देतो ओ हांकेला । झेंडा लाल ॥५॥
पिंजला कापूस । आकाशी पसरीला
तारा वर्ती आला । मंगळाचा लाल ॥६॥
वारा ऊसाऊन । झेंपा घेत गेला
लाल बावट्याला । झोंका द्याया ॥७॥
लाल बावट्याला । झोंका देतो वारा
ऊंस मळा सारा । नाचे डोले ॥८॥
झोके देत वारा । गाती रानोमाळ
गाई दारी बाळ । झेंडा गीत ॥९॥
जवानीत आला । माझा झेंडा लाल
क्रांतीचा गुलाल । उधळीत ॥१०॥
माझ्या दाराऊन । गेला कोण बाई?
हाती झेंडा घेई । त्योबी लाल ॥११॥
किल्लिलाट न्हाई बाई । जय हा झेंड्याचा
लाल बावट्याचा । पक्षी जय गाती ॥१२॥
लढाईचा खळ । रंगांत गं आला
यश बावट्याला । खुणवीत ॥१३॥

□

अमरगीत / १६७

शाहिरास

सिंह गर्जना ठोक शाहिग - गाऊं लाग बिनधोक ॥
ऐक्य - सूर्य ही मशाल घेऊनी
तव रक्ताने तेवत ठेवूनी
वेग विजेचा पाया देऊनी
जुन्या जगाला टाक जाळुनी
तुझ्या गर्जनेच उठूं दे, हादरून सारा लोक ॥१॥

कवन अपुले स्वैर गायचे
पैशावारी ना विकायचे
मोकाटपणी गात राहयचे
आपुन कलेचे सेवक सच्चे
आडवायाला येतील जी जी ती बंधने रोक ॥२॥

डोक्यावर्ती लाठ्या पडल्या
संगिनी बरच्या जरी रोखल्या
रक्ताच्या चिळकांड्या उडल्या
नरदेहाच्या चिंधड्या झाल्या
जिभेवरी परि तान कलेची, घेऊ लाग बिनधोक ॥३॥

घसा बसूं दे गाऊन गाऊन
आंतडी येऊं दे गळ्यात गाऊन
पटूं नको परि थकून जाऊन
कलावंत तू डोळे रोखून
टाक जगातील जुलूम जाळुनी - आग आंसूतून ओक ॥४॥

कला वाणी तुझी हय मर्दानी
गेला जरी तूं जगा सोडुनी
घुसली तान तुझी ज्यांच्या कानी
मेले उठतील वारा पिऊनी
झाड पाड पन काढत्याल बघ,
तुझ्या सुराचा झोका ॥५॥

नको तरी तूं आज एक कर
रक्त वाहु दे सळ सळ सर् सर्
आवाज उटूं दे त्याचा भयंकर
तोच कलेचा शत्रू सोडील आपसूक हा भूलोक ||६||

कलावंत पॅरिसचा उठला
मतभेदां सारून बाजूला
हजारोनी एक जाहला
कामगार शेतकरी साथीला
भांडवलवाले पुर्टे गाडले कामगिरी पण चोख ||७||

एक माणसां रोग जाहला
साप्राज्याचे पोक तयाला
भांडवलशाही गोळा उठला
मजुर शेतकरी तो पण पिडला
रोगमुक्त माणसां करोनी निशा कलेची झोक ||८||

□

अमरगीत / १६९

एकीचं रुमणं

मनगट दनगट छातींत हिंमत
हातात रुमणं एकीचं - धरारं - करारं-
शेता माळावर बांधा बांधावर,
कडं एकीचं करारं - ॥४॥

दन्याकपारीन् डोंगर माथा हालवून सोडा
घ्यारं घ्यारं हाती एकीचा घोडा
म्हराट्यामधला ठाकूर, कोळी, भिल्लं न् आगरी - एकीत जोडा.
घ्यारं घ्यारं हाती एकीचा घोडा
रक्ताच्या ताज्या वारली राजा -
वकूत आला बरारं - धरारं - करारं. ॥५॥

भेदरट, भोळसट, कुनबट नावं
घाटी, राम्या, कुनी बालू मनावं
ओरबांडं काडत्यात घालत्यात घावं
जल्माला मावळा आला आमातून-
दावाया पुढती सरारं - धरारं - करारं ॥६॥

महार मांगाची कडवी जमात
देईल आपल्याच हातांत हात
म्हराटी मुस्लिम देईल साथ
म्हराट्यामधला कामगार शेतकरी
एकीत येऊ या पुरा रं - करा रं ॥७॥

काँग्रेस सरकार निवडून दिलं, करील भलं - होतं वाटलं.
भरमाचं भोपळं फुटून गेलं
वस्त्र न अंगांत, अन्न ना पोटांत, कालचा दिवस बरा
वाढू लागलं.
धंदे सारे पार बसून गेलं.
धंदा शेती न्हाई, रोजंदारीपायी
मेटाकुटी जीव आलारं - धरारं - करारं ॥८॥

| |

मारवाडी, गुजरानी खनु खनुं काढलं
साच्या म्हराट्यात भगदाड पाडळं
ह्यात घुशी म्हांग गेरे बि दडलं
मराठ्याच्या पोरा, उभा राही मर्दा
उडवाय खुर्दा पुरारं

॥५॥

टीप - या गीतांतील कुठलाही शब्द जाती, धर्मवाचक नाही हे लक्षात ठेवणे जरूर आहे.

□

अमरगीत / १७१

| |

चले जाव

चले जाव माजोरी ऐतखाऊ उन्मत्त पशुंनो जाव
गोरे काळे सगळे बगळे जाव जाव चले जाव ॥

धनवानांची आसुरी सत्ता
त्यांत आजवर खाऊनि लाशा
किती तरी मेले नाही सत्ता
दुःख जुलूम हे सहता सहता

अमर्याद या सहनशक्तीला नाही यापुढे वाव ॥ चले जाव ॥
ऊत लाचलुचपतीला आला
काळ्या बाजारानं जीव घेतला
माणुसकीला धनिक मुकला
ऐसा खो-न्यांनी जमविला
बदमाशानों जप्त करून इस्टेटी उतरवूं भाव ॥ चले जाव ॥

कामगार मैदानी आला
शेतकरी त्याच्या साथीला
जो जो पिळला तो तो उठला
लढा क्रांतीचा पुढे न्यायला
बेकीचे आम्ही कवच फोडले, बन्या बोल चले जाव ॥ चले जाव ॥

स्थापाया लोकशाही सत्ता
सुखी जन सारा सगळी सुबत्ता
स्वयंनिर्णयें निर्मु एकता
ध्येय गांठण्या समाजसत्ता
दिसेल त्या त्या जागीं घालूं धनिकशाहीवर घाव ॥ चले जाव ॥

हाच एक आम्ही मंत्र घेऊनी
उतरलोंत या रण मैदानीं
भांडवलशाही शक्ती जाणुनी

लोक क्रांतिस्तव चंग बांधुनी
जनताद्रोही पकडून सगळे बुडवूं तयांची नाव || चले जाव।।

एक सांगतो शेवट ऐका
घुबडांनो हा तुमचा धोका
गोरा असो वा काळा बोका
वादळांत फुटलेली नौका
वेळ संपली घटका भरली आला एकीचा घाव
काळे करा आतां व्हा चालते जाव जाव चले जाव || चले जाव ||

□

अमरगीत / १७३

तडजोड न्हायरं तडजोड न्हाय

मराठमोळा, जमून सगळा, गर्जे तो अगळा ।
तडजोड न्हायरं तडजोड न्हाय - तडजोड ॥

स्वातंत्र्य आमुचें, नव-नवसाचे, स्वातंत्र्याला जगी तडजोड न्हाई ॥
पातिक्रत्य जे जगीं मोलाचे, जगामध्ये त्याला॥ तडजोड न्हाई ॥

स्वाभिमान नीती अगळी त्याची महती, नीती स्वाभिमाना
तडजोड न्हाई ॥

संयुक्त महाराष्ट्र कारवार बेळगाव स्पष्ट, मुंबईच्या बाबतीतची
तडजोड न्हाई ॥

तीन कोटी जन महाराष्ट्रीय मन आमाला डावलून चालायचं न्हाई
न्यायाला गाडून, महाराष्ट्रा फाडून टाकणारं जल्माला आलंच न्हाई
वाधाचा सिंहाचा, एकत्र बांधायचा, डोंबारी खेळ आतां चालायचा न्हाई,
तडजोड न्हाईर ॥

संभाजीच्या म्हागं संकट झालं जागं, संकटावर मात केलेली हाय
वेळ आली तर बायकां-पोरं सारं म्हातारं बी म्हागं न्हानारं न्हाई
शामी झाडावरली, शस्त्र लपवलेली बाहेर आल्याविणा न्हायाची न्हाई
ज्यासाठी जगायचं, ज्यासाठी मरायचं, संयुक्त महाराष्ट्रा पर्याय न्हाई
तडजोड न्हाई ॥

महाराष्ट्र लुटारू, म्हणती पोटभरू, लुटालूट आम्हां करायची न्हाई
जनतेला लुटायचं, धोरन म्हराठ्याचं नव्हतं तें यापुढं न्हानार बी न्हाई ।
मेलो आम्ही जर, भूत होऊं पर, भांडवलशाही गाडूं सोडायचं न्हाई
अगर हम बचेंगे, फिरभी लढेंगे बाणा, मराठी हा चुकायचा न्हाई
तडजोड न्हाई रं ॥

□

शेषस्तवन

(भजन)

जनरूपी भुजंगनाथा तूं जाग आतां रे जाग आतां
हे शेषशायी भगवंता तूं जाग आतां रे जाग आतां
नव्या युगाचा नवा मदारी
आलो दारी मी बनून भिकारी
शेषशायी तूं तुझ्या फणावर
पेललीस ही दुनिया सारी
तुझ्या श्रमाची फिकिर कुणाला
दैत्य मारिती लाथा - तूं जाग आता रे जाग आतां
जननिष्ठेची नवीन पुंगी
आळवितो मी तुझ्याच दारी
किती दिवस पडशिल पाताळी
आर्त हांक ऐकरे मुगारी
तुजसह तव भक्तांची त्रेधा
आज उडाली नाथा तूं जाग आतां रे जाग आतां
तूंच पेललेल्या धरतीवर
खळ चालले प्रलयंकारी
अँटम हैङ्गोजन बँब उडविती
काहीं चोर लुच्ये व्यापारी
पर्वा नाही तूं मेला तरी
सांगूं काय अनंता - तूं जाग आता रे जाग आतां
“जगही जळूं दे शेष मरूं दे
नफा आमुचा आम्हास उरूं दे
आई मुलें मरूं देत उपाशी
तोड फक्त माझेच भरूं दे”
या वृत्तीचे असुर नवे हे
गाड सख्या जगधाता तूं जाग आता रे जाग आता

□

अमरगीत / १७५

काँग्रेसबैलाला मत कसं द्यायचं?

सामान्यजन - काँग्रेसच्या बैलाला मत द्या मनता
बैलाला मत कसं द्यायचं?
बैलाला मत देऊन् काय आम्हीं
बैलोबा म्हणवून घ्यायचं?
काँग्रेसवाला - हज्जार योजना आखल्या तुम्हासाठी
योजनांना हाती तुम्ही घ्यायचं
सामान्यजन - योजनानी माजल्यात काळाबाजारवालं
त्यांचं उखळ पांढरं व्हायचं ||काँग्रेसच्या ||

काँग्रेसवाला - धरणं धरणं बांधली देशामधी
पाणी कुठं त्याचं जायचं (सांगा)
सामान्यजन - आजवर गेल्यं ते भांडवलवाल्या घरी
तसं यापुढं जायचं ||काँग्रेसच्या ||
काँग्रेसवाला - श्रीमंत गरीब दोघंबि सारखचं
न्यायाने राज्य करायचं (आम्हांला)
सामान्यजन - धनिकाला मलिदान् गरीबाला धत्तुरा
खासाच न्याय मनायचं - (तुमचा) ||काँग्रेस ||

काँग्रेसवाला - लोकशाहीसाठी लोकांचेसाठी
राज्य हे आमा हांकायचं
सामान्यजन - निवडून येताच लोकांवर गोळीबार
दस्त्यानं वर झोडपायचं ||काँग्रेस ||

काँग्रेसवाला - देशांत वाढलं गुंडांचं रान तर
आमि का न्हाई छाटायचं (सांगा)?
सामान्यजन - जनता का मराठी समदीच उफराटी
गुंड तिला मानायचं - (काय हो)
काँग्रेसवाला - कायदा व्यवस्थेचं शिस्तीचं काँग्रेसचं

राज्य हे आम्हा हांकायूं
सामान्यजन - कायदा व्यवस्था नि शिस्तीच्या नांवानं
इंग्रजाला लाजवायचं (काय हो)

॥कँग्रेसच्या॥

कँग्रेसवाला-शिस्तवाले देशभक्त आम्ही काय
शिस्तीला न्हाई मानायचं? (सांगा)
सामान्यजन - देशपेक्षां नेहरू मोठे सांगून
साच्या महाराष्ट्राला लाथाडायूं? काय हो? ॥कँग्रेसच्या ॥

कँग्रेसवाला-देशभक्त आम्हां कँग्रेसवाल्यांना
बैलोबा म्हुन हिणवायचं?
सामान्यजान - होलो हो देणाच्या अस्सल पोळाला
बैलोबा न्हाई का मनायचं? काय हो

॥कँग्रेसच्या बैलाला॥

□

अमरगीत / १७७

BxE 4100-12+

भले बहादर काँग्रेसवाले

भले बहादर काँग्रेसवालं सौराज्य आणलंय् मिळवून भलेबहादर
पन् सौराज्य मंजी काय् ते थोडा तरी अर्थ सांगा तुमी जुळवून ॥
भले बहादर ॥५॥

सौराज्य मंजी रत्नहार कां आनूला हिमतीनं चोरून
घातला मंत्रानं गळ्यांत कि जावं आमी त्यांच्यावर भारू
सौराज्य आनलंय् सांगताय् तुमि राव हमीशा मुरके मारून
भोळी भाबडी जनता जगंल कां तुकडे थापांचे चारून
भाकरी मागतां, ढीग-योजना पटकन देताय् दावून
भले बहादर ॥

ती येते योजना डुलत डुलत सावकाश मुंगीच्या चालीनं
आली तर येते आठ वर्सानी घर कागदावर घेऊन
पर कायदा मनला की हां हां म्हणता येतो वाधागत धावून
धरतो नरडं अन् रानारानातु पडतो वाधागत होऊन
कायदा कसला त्यो सुरी इलायूती बसला धार तिला लावून
भले बहादर ॥

आमच्या रक्तांतून आमच्या देशांतून उभा करून सारा पैका
लुटालूट दीडशे वर्साची काही तरी गोऱ्यानीं ठेवलंय् का?
लूट गरिबांची, ते भामट्याचं भांडवल जप केल्याविणा न्हावंका
सौराज्यवाल्यांनी त्याच भामट्या खिशांत बसून मिरवावं का?
पांढऱ्या पायाच्या बयेशी बसलाय् लग्न राव तुमी जुळवून
भले बहादर ॥

ही पांढऱ्या पायाची बया आली थेट देशी पेहरावा चढवून
काळ्या बाजाराचा बावा सजविला शुद्ध खादीनं मडवून
उपासमारी, बेकारी, महागाई, बालके हाळजून
मारली जनतेच्या माथी जनतेला आलंय् अलीकडं उमगून
जनता लागली ओरडाया तर तिलाच काढताय् बडवून
भले बहादर ॥

अहो सौराज्य मंजी पोटभर भाकरी आंगभर कपडा आसरा छान
सौराज्य मंजी प्रचार करायूचा, मतं मांडायाचा मिळतो मान
तुमच्या सौराज्यांत सत्य सांगावं तर गचकन् धरली जाते मान

सौराज्य म्हणुनी आला जनतेलाच टांग मारायचं ठरवून
भले बहादूर ॥

जिनं ठरवलं टांग इंग्रजाला मारायाची ती ही जनता
दांडा कुच्छाडीचा झाला गोताला काळ म्हणून ती टरकल का?
येऊ द्या निवडणूक त्यांत तुम्हां ती हात दावल्याविना च्छाईल का?
लाठीमाराला गोळीबाराला हार कधीं ती जाईल का?
भरले दिवस आता तुमचे रहा तुम्ही खूप ध्यानी हे उमजून
भले बहादूर ॥

□

अमरगीत / १७९

लावणी

(अमरशेख)

(दिवाणखान्यात नर्तिका नाचत असते. भोवती शेठ, सट्टेवाले, जुगारी, दरोडखोर, मवाली बसले असून दारात एक मराठा माणूस लांबून गाणी, नाच बघत उभा असतो, त्याच्याकडे पाहून नर्तिका गाणं म्हणत नाचत असते.)

माझ्यावर्ती ठेवा भरंवसा । आंत या बसा।
रुसवा असा करूं नका ग बाई
अगं बाई करूं नका ग बाई
नाहीतर टाकीन मी बी फांसा ।
रातच्या एळी जसा
(शेठजीकडे बघून) टाकत्याती हे तसा ।
एक जण - कसा कसा?
नर्तिका - सांगत मी हो न्हाई अगं बाई।
सांगत मी हो न्हाई ।
एक जण - (नोट तिला देऊन) सांगा सांगाच -
नर्तिका - (शेठजीकडे बघून)
काळ्याकुट्ट अंधारात । गळ टाकूनी तळ्यांत ।
ही व्यापारी मानसं बसत्यात । खुसुखुसु बोलत्यात ।
काळाबाजार यांचा फांसा । बसून मरतो बघा मासा ।
माझा राजा होतो (गाल व अंग फुगवून वेडावीत) असा ।
दुसरा - कसा कसा?
नर्तिका - दावीत मी हो न्हाई अगं बाई।
दावीत मी हो न्हाई ।
(शेठजी डोळ्याने खुणावून नोट पुढे
करून म्हणतो)
शेठजी - कशा कशा?
नर्तिका - (दरोडेखोराकडे बघून)
रात्रीच्या अंधारांत । चांदणं चोरक्याच्या मनांत ।
काळा बुरखा तोंडावर्त । पावलं बिचकत टाकीत
फुसका पिस्तूल पोकळ वासा ।
ह्याचा ह्यालाच बसतो ठोसा ।

ह्याचा चेहरा होतो (लांब तोंड करून वेडावून) असा ।
दरोडेखोर-अरे चल! म्हणे पोकळ वासा! (नोट तिला देतो)
नर्तिका - गंमत केली बाई अग बाई ।
गंमत केली बाई ।
दुसरा - सांगा सांगाच.
नर्तिका - आपली समद्यांची एकच जात।
हे सट्टेवाले जुगारी बी त्यांत ।
काम करती अंधारात ।
शेठजी - कशा कशा?
नर्तिका - पाप पुण्याची नाही बात ।
तरुण - खरयं खरयं
नर्तिका - (त्याच तरुणास) नका हो दूरदूरची भाषा
लावून खुळ्या जिवाला आशा ।
स्वाच्या तुम्हीच माझ्या खाशा ।
होऊ द्या उतराई । अगं बाई पडू आतां पायी ।
(तो तरुण हात जोडून तुम्ही लांब आहात त्याच बच्या आहात असे खुणावतो.)
नर्तिका - (नाचत पुनः म्हणते)
चवली पावलीत होते मी दंग ।
होते उडवीत इष्काचा रंग ।
ठावं नव्हतं मला दुज अंग ।
(आता) त्यागिली रात्र सोडली शेज ।
महाराष्ट्राची राखण्या लाज ।
लावणीला मी चढविला साज ।
ऐका लवलाई अग बाई । सांगा पुढे काई ॥
तरुण - मग मघाशी दौलतजादा मिळवलीय ती ?
नर्तिका - ती मी माझ्या राष्ट्राच्या पायावर ठेवणार आहे.

□

अमरगीत / १८१

समाजवादी शिवछत्रपति अर्थात् अमर अभिलाषा

चौक पहिला

एके रात्री सहयगिरी हंसला हंसताना दिसला
आनंद त्याला कसला झाला उमगेना मानवाला
रात्रीच्या गर्द अंधाराला । चिरुन सूर्योदय कसा झाला
अरबि दर्याचा चेहरा खुलला । बांधावर आप्रवृक्ष डुलला
आंब्याच्या डोलित कोयाळ दडला । सूर मंजूळ त्यानं काढला ।
हणे मयूरानं टाहो फोडला । पोपटांचा थवा गात उडला
चिमण्यानी चिंवचिंवाट केला । बोध मग मानवाला झाला

(चाल) सूर्य नव्हता शिवबा जन्मले विश्व आनंदले
गाऊ लागले चराचर होऊन शिवबाचे भाट
आगळा होता त्यांच्या गाण्याचा घाट
काढली शाहिरानं त्यातुनच वाट । अमर शाहीर शिवबाचा भाट ।
पवाढ्याचा थाट ध्यानी घ्या राजे जी राघुबा दाजी ॥
इतिहासकार इंग्रजी मुलुखाचे पाजी केली थापेबाजी
त्यानी शिवबाला डाकू म्हटलं । इंग्रजाचं बूट ज्यानी चाटलं
त्यानी शिवबाला चोर म्हटलं । मराठ्याला कधी नाही पटलं
कुभांड कशापायी रचलं गेलं ते ऐका तुम्ही राजे अहो राजेजी
राघुबा दाजी ॥

(चाल बदल) सुरतेला इंग्रजानी पहिली वखार घातली जी
तेथूनच दिल्लीवर तोफ त्यानी रोखिली
रायगडावरून दुर्बीण होती लागली
टप्प्यात तिच्या ही तोफ अचानक आली जी
(चाल धावती) तराजुच्या बसुन काट्यावर।
तोफेचं नव्हत भागणारं
राज्य ती होति हाकणारं । अवघ्या ह्या भारतावर
(चाल मिळवणी) शिवबा हे द्रष्टे होते थोर । हेरलं त्यानिं सारं
इंग्रज हे चोर । जळवा ह्या माझ्या वंशवेलीला
मराठ्यांच्या शूर भावी पिढीला । ग्रासतील म्हणून चढवूं हल्ला

नाही तुडवायचं गुजराथ्याला । तुडवायचं फक्त इंग्रजाला
 तसंच मोंगली सरदाराला । हिस्का दावायचा बेत केला
 मनसुबा ह्यो शिवप्रभुनी केला । मुंबईच्या घोडबंदराला
 तराफा खाडीत उभा केला । नवा देवमासा जन्मा आला
 सुरतेच्या खाडीत थेट शिरला । निस्त्या शेपटाचा तडाखा मारला
 लोळविलं हो चोर इंग्रजाला । तसंच राजापूर दाभोळाला
 ज्या ज्या गोऱ्यांनी दावा मांडला । घातला तुरुंगात आणि कांडला
 शत्रू खरा दावला पुढच्या पिढीला । पुढच्या पिढीनं पण त्याला हेरला
 कधीं दोन वर्ष इंग्रजाला । सुखाचा श्वास नाही लाभू दिला
 गा व्हय म्हन दादा व्हय दादा रं जी रं दाजी ॥
 नाही केली त्यानं लुटालूट । केली एकजूट
 मावळयांना नीट । मागवर ज्यानी आणिलं काल
 मराठी जन हृदयाचा लाल । जिजाई पोटी निपजला बाळ

॥ जी जी जी॥

(चाल) आदि पुरुष लक्ष्मणसिंह, सजनसिंह, दिलीपसिंह, सिंहजी महाराणा भोजाजी
 देवराजजी, इंद्रसेन, शुभकृष्ण, रूपसिंह, भूमिद्र, धापजी बहिरट दाजीरं हे जी बहिरट जी
 एकाहून एक रणगाजी ॥जी जी जी॥
 वंशवेल खलाजीची, कर्णासिंह, संभाजीची,
 बाबाजीच्या पोटी आले मालोजी ।

मालोजी पोटी पराक्रमी
 शहाजी राजे

॥ जी जी जी ॥

(चाल मिळवणी)

पेरावं तेच पीक येतं जगाची रीत
 नवं न्हई त्यांत शहाजीनं पराक्रम पेरला
 मराठ्यांचा भाग्योदय झाला

॥ जी जी जी ॥

चौक दुसरा

(चाल) आडरानी आई बर बाळ सापडला जावा
 चौकडून मुसळधार पाऊस येऊं लागावा
 सुसाट वादळानं जीव घाबरून जावा
 कडकडून विजेनं त्यांत डोळा उघडावा
 वाघुबाच्या डर्काळ्यानी कलिजा फाटूनी जावा
 वर्षाव दगडी गारांचा वर्ती सुरु व्हावा

अमरगीत / १८३

एवढ्यांत गुहेचा आसरा त्यास्नी लाभावा
 आई बाळ मिळून गुहेमध्ये जीव दवडावा
 अचानक डोंगराचा कडा कोसळला जावा
 असा प्रसंग महाराष्ट्राच्या नशिबी यावा जी
 (चाल) अति लुटालूट जाळपोळ उडे हाहाकार
 मराठ्याभर माजला बकासुर, केला हो कहर
 अब्रूचे जिणे जगण्याला । केलं कठिण माय बहिणीला
 पाणवठा बंद जाहला । गुरंदोर न्हेती छावणीला वेठिला मर्द जुंपिला ।
 काय वर्ण मराठ्यांत कळस जुलमाचा झाला ॥ ॥ जी जी जी ॥
 उन तान पाऊस आणि वारा असा खपणारा
 वस्त्र ना निवारा उपाशी दिवसरात्र राबून
 शेतं पिकवितो घाम गाळून । सुगीचं शेत उभं पाहून
 मराठा कुणबी जाई हरकून ॥जी जी जी ॥
 (चाल) हलती, डुलती शेती करोनी क्षणांत उद्धवस्त
 आदिलशाहीचा पिसाट घाली त्याभोती
 गस्त
 काल विजापूर आज दिल्लीची धडक मराठ्याला ॥
 डुकरमुसंडीमुळं भरली होती धडकी मराठ्याला ॥
 तळ लष्करी परकीयांचा दिसे महाराष्ट्र
 उघड्या डोळ्यांनी मरण पहावे लागतसे स्पष्ट ॥
 हत्ती, घोडेस्वार, स्वार सांडणी, पायदळ लष्कर
 मळ्या, खळ्याची, उभ्या पिकाची वाट लावी सारं ॥
 फिरंगी इंग्रज आग लावी कधी आपुल्या गोठ्याला
 दरडीचा पण मिळे न आसरा दीन मराठ्याला ॥
 उरलासुरला जीव गाडला करपट्टी खाली
 म्हणून बंधूनो हर हर भेरी शिवबाची झडली ॥
 (चाल) त्यात बाजी घोरपडे । बाजी मोहिते, खंडागळे
 सावंत देसाई खोपडे । सुर्वे डबीर आणि पांढरे
 चोर होते सारेच्या सारे । परक्यांचे पाय चेपणारे
 स्वकियांचा घात करणारे । करणारे हो निंबाळकर,
 जाधव अन् मेरे जी जी ॥
 (चाल) जाधवांची करणी लई न्यारी मामेभाऊ होती जगदेवराव ही स्वारी
 राघोजी माने हाडवैरी हे सदा त्यांच्यावरी ॥

इमानाने परक्याच्या दारी जातिवंत मराठे जगती खरकट्यावरी ॥

मुस्लिम न फिरंगीच काही

नव्हते शत्रू, होते घरीदारी ठायी ठायी ॥

॥जी जी जी ॥

(चाल) चक्रव्यूहाहून फास भयंकर आम्हांभोती होता
अभिमन्यू शोधिते मराठी मूढमती जनता॥

चक्रव्यूह भेदुनीही येईल विजयी होवोनी

असाच दिग्विजयी अभिमन्यू देते जिजा मानी ॥

(चाल) आला आला शिवाजी आला अरुणोदय झाला लाल जनतेला
जिजानं दिला, योग्य समयाला मराठ्यानो करा रं जयजयकार

थोर त्या आईचे उपकार । न्हाईर न्हाई तुमच्यानं न्हाई फिटणार
॥ जी जी जी ॥

चौक तिसरा

बाळपणाची ऐकावी कथा । जिजाईसुतानं देशाची व्यथा
जाणुनी स्वतः केलं काय काय । त्याविणा नाही झाले शिवराय

वंदिले माता, गुरुचे पाय ॥ जी जी जी ॥

(चाल) व्यसनी शौकिन माणूस त्यांना शत्रू दुजा भासे
दिसला हलकट त्याच्या भोवती टाकितसे फासे

(चाल) दिसे काबाडकष्ट करणारा । त्याला बाळशिवबा देई तुरा
तो श्रमपूजन करणारा । स्वतः वागून मार्ग दावणारा

थंडी पाऊस ऊन नाही वारा । असा घातला पालथा दरिखोरा
असो बिकट चढण उतरण । जाई बाळशिवा सपाट्यानं

वाष सिंह श्वापदे यांवी । भीती नव्हती त्याला कवणाची
गड किल्ले निरीक्षण केले । चोरवाटा मार्ग निरखिले

गोड बोलून जना मोहविले । किती शत्रू आपलेसे केले
काहीं शत्रू होते कसलेले । त्यांना कपटजाली पकडिले

दैवाला पंगू ठरविले । मनगट श्रेष्ठ म्हणितले
आधी राजबिंड असलेले । पिंड व्यायामाने कसलेले

मैदानी मर्दाच्या कला । साञ्चा लागल्या शिवबा चरणाला
साहसाची आवड त्यांना मोठी । निधरि घेई त्यांना पाठीं

(चाल मिळवणी) शहाजीनं पेरलं पीक आलं हिरवंगार झालं
डुलूं लागलं । जिजाईचा मला फुलून आला

अमरगीत / १८५

मोत्याची कणसं लागली त्याला । सोन्याची ताटं शिवाराला
शिवा रायगडी होता गेला । ताटं थेट गेली रायगडाला
शोभा त्यानीं आणली सिंहासनाला । भोसले कुलदीप सिंहासनी
रवि तळपुं लागला गा व्हय मन दादा दादा रं जी रं दाजी जी ॥

चौक चौथा

(चाल धावती) शिवबासरजा राजा होतो । भूमिहिनां प्रेमे कवळितो
त्यांना जमिन मिळवूनी देतो । मिळवूनी बियाणं देतो
भू लागवडीला आणितो । माळरानी मळा फुलवितो
महसुलाची शिस्त लावितो । झेपेल इतका कर घेतो
सावकार जो कर चुकवितो । सक्तीनं त्याला दंडितो
जबरेत राज्य चालवितो । परि जनतेला सुखवितो
शिवबाचे नाव जो घेतो । अन् चोन्या छापे घालतो
त्यासाठी चौक्या बसवितो । यमसदनी चोर पाठवितो
सरकारी नोकरी जो होतो । त्याला खुरीत सदा ठेवतो
जो शूरपणा दावतो । कडं, तोडा, घोडा त्याला देतो
इनामूदारी त्याज्य ठरवितो । जमीनदारीलाही रोधितो
देवाची धरती मानतो । ती फक्त कसणाच्याला देतो
गरिबांना वचन जे देतो । ते पुरेपूर पाळतो
परधर्माला वंदितो । सर्वांना न्यायी वाटतो

(चाल) नव्हती सत्ता पोलिसां हाती
लाच खायची नव्हती हिंमत कुणाची छाती
सभा न्यायादानाच्यासाठी । सभासद निवडले न्याय तोलुनी देती ॥
न्यायदानी ढवळाढवळीची
काय बिशाद लागली माय व्याली कोणाची ॥
न्यायदाते थोर छत्रपती
हा डंका बाजला झाली चोहिकडं ख्याती ॥
(चाल) काळाबाजार हा शब्दच नव्हता शिवबा समयाला
शेठ्या एखादा नाडी जनतेला मिळे फांस त्याला ॥
पुंड पाळेगर, मातले जमीनदार सावकार सारे
वाट लावितो त्या सर्वांची शिवबा परभारे।
जमिनी वाटून दिल्या शिवबाने कसणारांना त्या

जळवा सगळ्या नष्टच केल्या होत्या नव्हत्या त्या ॥

(चाल) पटवून स्वराज्याच्या अर्थ दिला जनतेला
मावळा मराठा सर्व घेऊन संगतीला जी जी
शिवबानं घेऊन अवतार ध्वजा रोविला जी जी
धन मन प्राणाहून प्यार आम जनतेला जी जी

(चाल) हाक घुमे मग नवीनच गगनी नव महाराष्ट्रांत
परकी हाकला सगळे घालून पेकाटांत लाथ ॥
परकी सत्तेविरुद्ध लढणे ब्रीद मराठ्याचे
दावू जगाला आम्हीच वारस श्रीशिवरायाचे ॥

महाराष्ट्राचा वारा, पाणी सर्व काही न्यारे

या दावाया मर्द मराठे समधं चला या रे

(चाल) “व्हा पुढे चला पुढे व्हा पुढे चला पुढे

हाक कानी शिवबाची गगनी झाडती चौघडे व्हा पुढे चला पुढे

या मराठी जनतेचे राज्य स्थापण्या पुढे व्हा पुढे चला पुढे

दिल्ली, आदिलशाहीला चारण्यास या खडे व्हा पुढे चला पुढे

आनंदे ध्वज गगनी शिवबाचा फडफडे व्हा पुढे चला पुढे ”

चौक पाचवा

जेव्हा शिवबा सर्जी रणी आला खुल्या मैदानाला
रवी लकाकला ध्वनी “हरहर महादेव” घुमला

आदिलशाहीचा कुजका इमला

करूं या हो जमीनदोस्त सगळा हो - या हो या राजे

(चाल) दख्खनचे मर्द लढणारे मराठे शूर

कांबळी, उशाला धोंडा न् भाकर कांदा आम्हां जरी प्यार

जन्मता ठावं न्हाइ आम्हां जिं लाचार

स्वप्नीही गुलामी नाही सहन करणारं

सच्च्या मराठ्याचं एक ब्रीद हेंच असणारं

म्हणूनीच लावुनी प्राणपणा लढणारं

हेर हेरून जमविले असे मराठे वीर

गुरंदोरं न्हाइ जमविली निस्ती खिल्लारं

हिंदु मुस्लिम भेद वलांडून जमविले शूर

अमरगीत / १८७

(चाल) सह्यारीने बाहू पसरले उभारून किल्ले
जाळीखाली वाघ मावळे पाजळती भाले
गड ठाकला उभा आपुला राखण्यास शेती
उठा बंधूनो गड सत्तावीस अजून शत्रू हाती
(चाल) उद्दला अवैधा मराठा उठला बाण जणू सुट्ला
बाँब जणू फुटला दगडांतही नवा जीव आला
मनसुबा आगळा त्यानं रचला । शेतकऱ्याच्या गोफणीत बसला
दुश्मनाचा माथा त्याला दिसला
थेट मेंदूत दगड घुसला हो शत्रूच्या दादा ॥ तुम्हीं ऐका ॥

(चाल) वाच्यानं रंग पालटिला कोपरान् कोपूरा व्यापिला
दिली साथ ठेंगण्या बहिर्जीला सारा वारा आपला हेर झाला
तो धाडी उडत पक्ष्याला पोपटाला, व्हल्या पारव्याला
कळलं हे झाडाझुडपाला चराचर लागलं कामाला
दरिखोरा आगळ्या धुंदीत नाचू लागला जी जी ॥
(चाल) खेळ विटीदांडू गोट्यांचा पोरांचा सुट्ला
ढाल तलवारीचा शत्रू धरायूचा खेळ त्यांनी थाट्ला ॥
सुगंध घेऊन पुष्ट येई ते अर्थ नवा सांगे
सुगंध दरवळू द्या ऐक्याचा श्री शिवबामागे ॥
दवबिंदूंची कोमलताही पूर्ण लया गेली
ठिणगी आगीची भासे अरीला गठडी त्याची वळली ॥
अरबी दर्या बनला होता हुकुमाचा बंदा
भासे शिदाई शिवबाचा तो सच्चा अन् खंदा ॥
म्हणून मिळवला विजयदुर्गवर विजय मराठ्यांनी
ह्याच इंग्रजाचं टोपडं उडवलं पाजलं होत पाणी ॥
तोफेमधून पण गोळा उडायचा अजब मासल्याचा ॥
कर्दनकाळच भासे शत्रूला शिवबा भोसल्याचा ॥
(चाल) अफझूल खानानं फुजूल बकबा केला
विजापूर दरबारी विडा काय उचलला
त्या प्रतापगडी अभिमन्यू होता वेढिला
अभिमन्यू शिवबानं खल कौरव ओळखीला
नव्या दुर्योधनाचा कोथळा त्यानं काढीला
शिवबानं असा सव्याज विडा धाडिला

(चाल मिळवणी) असा मोड शत्रूचा केला झेंडा उभविला ॥ जी जी ॥
गनिमी काव्याला महाराष्ट्रांत जन्म घातला
निर्वश बाजी घोरपडा करून टाकिला
चंद्रराव मोळ्यांकडं गेला चुचकाऱ्युन पाहिलं त्याला
ईर्षला तोही पडलेला त्याचा पुरापुरा मोड केला
बाया मुलं सोडून बाकिच्यांना स्वर्ग दाविला जी जी ॥
मोळ्यांचं नाव लावणारा नाही कुणी उरला
बांदलांचा पुंडावा त्यानं मोडून काढिला
आणि आम जनतेचा दुवा त्यांनं घेतला

(चाल) शाहिस्ता पुण्यामध्ये आला । एक लक्ष सैन्य दिमतीला
पाच सातशे हत्ती साथिला । पाच हजार उंट काफिला
(चाल) दोन हजार छकडे घोड्यांचे होते साथीला जी जी
तीन हजार छकड्यांवर दारूगोळा लादला
बत्तीस कोटीचा खजिना होता पाठीला
तीन महिने लागले फौज खाली यायाला
या अफाट फौजेचा व्यूह आगव्या रचलेला
(चाल) दरोबस्त पहारा वसविला । कड्याभोवती कडा रचलेला
त्याच्या आत खान बसलेला । सदोदित सावध असलेला
एक रात्री शिवबाचा गनिमी कावा जागला
तो शास्ता खानाच्या पाठी क्षण लागला
थय् थय् थय् थय् निस्त्या बोटावर्ती त्या नाचविला
त्याच्या चक्रव्यूहाचा चुथडा चुथडा जाहला
अभिमन्यू शिवा पुनः खुशाल सिंहगडी आला ॥
रुस्तूम जमालाचा जमाना पालटून दिला
त्या उदयभानूचा पुरा अस्त घडविला
दिल्लीर खानाचा दिल हलवून सोडिला
एक समय अचानक आला । शिवबा सर्जा आग्याला गेला
दरबारांत मान नाही त्याला । रांग तिसरी मिळाली त्याला
तो मनी बहुत कोपला । रोकडा शब्द सोडला
शत्रूनं गराडा दिला । आग्याला व्यूह रचलेला
त्या मध्ये सर्जा अडकला । दिली धडक व्यूह फोडला
अभिमन्यू रायगडी अभिमाने धडकला जी जी

अमरगीत / १८९

अतिरथी शत्रू आघाडीला
 वेचवेंचून काढिला, कुठे वेढिला, ठेचून काढिलान्
 गनिमी काव्याचा हिस्का त्याला दाविला ऐका बघा राजे ॥
(चाल) महाराष्ट्राच्या दन्याकपारीत सिंहाचा छावा
 पळ्हा थोडी भुई करित शत्रूला दावून गनिमी कावां
(चाल) शिवबाचा पाहून दळभार हादरलं विजापूर सारं
 दिल्लीत भरलं कापरं पोर्टुगीज इंग्रज हे चोरं
 लालबुंद त्यांचं चेहरं पण पडलं काळंठिककं
 देशमुख पुंड पाळेगारं मानले ते झाले गारेगारं
 दावून दिलं जगताला । जन्मता आम्हा मराठ्याला
 कसली लढाई? अरे कसली लढाई मळ हातचा झाला
 पाचवीला पुजतो तलवार बरची अन् भाला
 स्वातंत्र्य राखतो देऊन प्राणाच्या मोला
 जे कार्य हाती घेऊं पुरे नेऊं शेवटाला
(चाल) नवा मनसुबा मनात बांधा हे शिवबा सांगे
 बेत आपुला पुरा कराया धावा त्या मागे ॥

चौक सहावा

(चाल) शत्रूला वागवायाची नीती । आगळी त्याची होती
 दीप संस्कृती आजही मार्ग दावी जगतास
 परस्ती माता वाटे शिवबास । आज झाला
 पुरा संस्कृतीचा न्हास
 होईल त्यामुळेच सत्यानास जी
(चाल) अफझल यमसदनाला - पाठवून पुरा मोड केला
 त्याचा मुलगा शोधून काढिला जो गर्द झाडीत लपलेला
 भीतीमुळं गाळण् उडालेला शिवबापुढं त्याला उर्भं केला
 भरलं होतं कापरं त्याला शिवबानं धीर त्याला दिला
 “बेटा डरो मत” बोलिला पाठीवरून हात फिरविला
 पोशाख उमरावाचा दिला आणि घोडा दिला संगतीला
 त्याला बहुमान देऊन, मोठ्या इज्जतीनं
 विजापूर दरबारास पाठविला ॥ जी ॥
 नाहीतर आजच्या दुनियेत, विसाव्या शतकात सांगतो काय होतं
 प्रदन पुरुषाचा द्या सोडून । शत्रू देशांतल्या स्त्रिया ओढून

आबूचे धिंडवडे काढून | टाकती माणुसकीच गाढून जी जी

(चाल) एकोणीसरो त्रेपन साल | कोरियांत युद्ध सुरु झालं
अमेरिकन सैन्य तिथं आलं | उत्तर कोरियांत गेलं
नर्स बायांनाही पकडिलं | त्यांना नागडं उघडं पण केलं
मिरवीत रस्त्यानं नेलं | नीतिशास्त्र पायीं तुडविलं
(चाल) इतकं दूर कशाला जावं | गिरगांव चौपाटीला जावं
दादर, पुण्यात थोडं भटकावं | शाळा, कॅलेजांभवती हिंडावं
डोळं सताड उघडं ठेवावं | कानावरचं झाकण काढावं
गल्लोगल्ली आणि दारोदारी, माय बहिणीवरी
प्रसंग येती ते, आज तुम्ही उघडया डोळयांनी पहावं जी ॥

(चाल) परकी स्थी मानी माता | असा शिवबा सर्जी होता जी हा जी
दिला त्रास कुणी बाईला | बांबूने झोडपून ठार करीतसे त्याला जी
आई मुलगी केशर सिंगाची | धारातीर्थी पडलेल्या आपल्या एका शर्तुची जी
वागणूक देऊन मानाची | पाठविले दिल्लीला सेवा करूनी त्यांची जी
कल्याणच्या सुभेदाराची | सून आई मानली साची जी
तिला चोळी बांगडी केली | सौंदर्यपुतळी गहिंवरून सासरी गेली जी
कर्नाटक प्रांती राणीला। शिवबाच्या सरदारानं त्रास दिला तो कळला जी
देहांत शासन दिलं त्याला | दुर्गंध नरकाची सजा फर्माविली त्याला जी

चौक सातवा

(चाल) संस्कृति नीतिसाठी खरा मार्ग दावाया
घ्या समोर आजही छत्रपती शिवराया
आरमार पूर्वी होतं फक्त मक्केला जाय
आरमार उभारलं पश्चिमेस राखाया
भारती जन्म दिला ज्यानं गनिमी काव्याला
भारताचा पहारेकरी मराठा झाला
आग्न्यांत शिवबाचं थडगं बांधणाऱ्याला
थडगं बांधून घ्यावं लागलं शिवबा चरणारला
जो दुर्ख, दैन्य, दारिद्र्य अंधकाराला
चुटकीत सारितो दूर, नमावे त्याला
(चाल) आजही हवा मज असाच शिवबा माझा
तो समाजवादी महाराष्ट्राचा राजा

अमरगीत / १९१

तो राजा कसला लोकशाहीचा कलिजा
 मुजरा माझा त्या महान् संस्कृति-बुरुजा
 भागवीत होता आधी जनतेच्या गरजा
 नफ्यासाठी धडपडे त्यास म्हणे तू मर जा
 ठावं न्हवता विसावा फक्त ठावं होती प्रजा
 सारी हयात घोड्यावर गेली, काया द्विजविली
 प्रजा सुखी केली, कीर्ती पसरली
 अशी फुलवेली, पुनः उगवली नाही बघा राजे ॥
 अहो कधी बरें पुनरुपी सह्यगिरी हसणार?
 आनंद त्याचा कधीं उसळून वर येणार?
 रात्रीच्या अंधाराला सूर्य कधीं चिरणार?
 अरबी दर्याचा चेहरा कधी डुलणार?
 अंब्याच्या ढोलीत कोयाळ कधीं गाणार?
 हषानं मयूर कधी सांगा टाहो फोडणार?
 पोपटांचा थवा कधी गात पुनः उडणार?
 चिमण्यांचा चिवचिवाट आगळा कधी होणार?
 झोपडीवर सुखाचं तोरण कधी दिसणार?
 शाहिराच्या मनीची ओढ, काळजाला फोड -
 फुटून तो गोड गळ्यानं गीत कधी गाणार
 हा समाज-शिवबा बनून मजपुढे यावा
 तो साडेतीन कोटींत समवला जावा
 त्यानं शिवबा सरजाचा कित्ता आज गिरवावा
 सत्तेचा नांगर जबरेत त्यानं चालवावा
 नफेबाज चोर त्यानं सर्व दूर सारावा
 अवघा समाज समृद्ध-सुखी बनवावा
 त्या थोर समाज-शिवबाचा पोवाडा गावा
 त्याचा गात गात पोवाडा खेळ संपावा
 त्याच्या नामस्मरणी महाराष्ट्र इुंबुनी जावा
 ही फक्त अमर अभिलाषा दुजी न्हाई भाषा
 एक ही आशा, शाहिराचा गोड हट्ट पुरवावा, जी जी ॥

□

उधम सिंगाचा पोवाडा

नव्हतं झालं पुसट दर्शन मायदेशाला ॥
 असा वीर चमकुनी आग्लंभूमिमंदी गेला ॥
 जे देशभक्त म्हणवून घेती स्वतःला ॥
 सारे पार विसरूनी गेले उधम सिंगाला ॥
 शाहीर नाही विसरत शूर वीराला
 ज्यानी देशासाठी नरदेह पणा लाविला ॥
 जरी उधम सिंगाचा मार्ग मान्य नाही मला ॥
 हेतूबदल त्याच्या नाही शंका अमर शाहिराला ॥
 म्हणून करतो स्मरण अन् गातो त्याच्या कवनाला ॥
 डफ साथीला तुणतुणेवाला - हे रामा रे राघुबा दाऊजी ॥ १॥

उधम सिंग अज्ञात वीर । पंजाबी पोर । कवळा सरदार
 येवढं हाय् ठाऊक सान्या जगतास । क्षणार्धात बसला त्याला गळफास ॥
 विजेचा ठावठिकाणा कोणास माहीत असणार?
 सांगा तुम्ही राजे हो राजे जी राघुबा दाजी ॥ २॥

(चाल बदलून)

एकूणीसशे चौदाच्या वेळी ॥
 सरकारनं ठोकली आरोळी - ॥
 साजरी करा दीपवाळी ॥
 आम्ही युद्ध संपताच मुळी ॥
 घालू स्वराज्याची तूप पोळी ॥
 घ्या हाती बंदुकीची नळी ॥
 करा आम्हां मदत या वेळी
 मग हिंदी जनता सारी भोळी । गेली धावून
 धैर्य, शौर्यानं युद्ध जिंकून, दावलं त्या वेळी
 हे मर्दा रे राघुबा दाजी ॥ ३॥

एकोणिसशे एकोणीस साला
 जनतेला आनंद होता झाला
 म्हणे विजय युद्धामंदी झाला

अमरगीत / १९३

स्वातंत्र्य मिळलं आपल्याला
 सुख मिळलं आता समद्याला
 अन्न वस्त्र पोरा बाळांला
 शेतकरी चैन करणार । मजा करणार । लाडू खाणार
 पंचपक्वान्न खाऊं लागणार म्होरच्या काळाला
 आशेनं जनतेचा जीव उबवुनी गेला
 हे रामारे ५ राघुबा दाजी ||४॥

(चाल बदलून)

सारे हिंदी लोक आनंद व्यक्त करताना
 साप्राज्य सरकारला धन्यवाद देताना ॥
 स्वातंत्र्य मागणी करूं लागले त्यांना
 आठवण करा अन् करा पूर्ण वचनांना
 किती लाल युद्धावर गेले मेले थोडी शांती मिळू द्या त्यांना ॥
 कोरकुटका लाभूद्यां रस्त्यावरती तडफडून मरती जे त्यांना ॥
 वणव्याला विझवाया पाणी घेऊनी जावं ॥
 पेट्रोल तसं पाण्यानं रान पेटावं ॥
 स्वातंत्र्य मागाया हिंदी लोक सारा गेला ॥
 रौलेट् अऱ्कटचा बडगा माथी बैसला. हे रामा हे ५ राघू ||५॥

(चाल बदलून)

दावणीला रेडा पोसावा ॥ चान्याच्या गंजीत सोडावा ॥
 पेंडीचा रतीब लावावा ॥ खाऊं घालून मस्त बनवावा ॥
 आशेनं जीव भरून यावा ॥ कुळवाला शेवटी जुंपावा ॥
 मालकाचा रोख ताडून ॥ द्यावं हुंदडून ॥
 आतडं काढून । मुडदा पाडावा ॥
 मालकाच्या रक्तवासानं रेडा बेहोष -
 नाचूं लागावा हे रामाऽ हे राघू ५ ||६॥

(चाल बदलून)

गाईना जखडलं होतं साच्या दावणीला ॥
 चौबाजूनं दरवाजा दुस्मनानी बंद केला ॥

गवताच्या गोठचामंदी जीव त्यांचा अडकला ॥
 घासलेट पाजिलं त्यांनी तसल्या गोठचाला ॥
 अग्नीचा भस्मासुर त्याच्या म्हांगं लाविला ॥
 शंखनाद जोराचा एकसारखा केला ॥
 हबरंडा गायींचा त्यांत लोपुनि गेला ॥
 म्हणून विष्णुदेव मोहिनी रूप नहई झाला ॥
 चौकडं भस्मासुरा सारखा नाचूं लागला ॥
 दिल्लीत किती तरी लोक उभा मारिला ॥
 कलकल्यामंदी कत्तलखाना उघडीला ॥
 गुजराणवालावर स्वैर बाँब टाकिला ॥
 करणीचा कळस अमृतसर मंदी झाला ॥
 पहिल्यांदा जालियनवाला बाग उघडिला ॥
 कधी नव्हता ऐकिला असा अत्याचार केला ॥
 हे रामाऽ हे राघुऽ हे जी ॥७॥

चौक दुसरा

(चाल बदलून)

एप्रिलच्या तेरा तारखेला । संध्याकाळी सहा वाजण्याला ।
 जालियनवाला बागेला । लोकांचा जमाव होता झाला ।
 वीस हजार स्त्री-पुरुष आला । स्वराज्याची मागणी करण्याला ।
 शांततेन सभा घेण्याला । हे कळलं डायर साय्याला ।
 ओड्यावर हुकूम सोडी त्याला ।
 “दीडशेच्या घेऊन फौजेला । निवडक जवान साथीला ।
 भरपूर दारूगोळ्याला । घेऊन जा तूं बागेला ।
 मनसोक्त करी गोळीबार । हिंदी लोक फार ।
 माजले कर ठार । हकूम घे तुला ॥
 स्वातंत्र्य मागते हिंदी जनता, स्वातंत्र्य देई तूं तिला ।
 जा बाळा रे । गुणीबाळा रे’राघवा दाजी ॥८॥
 मग फौज कडक घेऊन । डायर गेला धावून ।
 बागेच्या तोंडी येऊन । चिलखती गाडा ठेवून ।
 चिमण्यांचा थवा पाहून । जसा जाई ससाणा धावून ।
 तसा घुसला आंत वेगानं । निःशस्त्र जनता पाहून ।

अमरगीत / १९५

नेभळट गेला हुरळून । सभाबंद हुकूम सोडून ।
 दारांत आडवा होऊन । साहेब गर्जे आकडून ।
 “सिपाहियों सारे सज्जाव । गोलीको चलाव ।
 घोडेको दबाव । रस्ता लोकांचा ठेवा रोखून ।
 दस्त्यानं काढा सारे झोडपून” दया नाही रामा ।
 हे रामा रे ५ राधुबा दाजी ५

॥९॥

(चाल बदलून)

उंच उंच भिंती बागेला होत्या लागल्या ।
 शेंदाड शिपायांनी वाटा साऱ्या रोखिल्या
 फट् फट् फट् फायरी झडूं लागल्या ।
 टप् टप् टप् टप् टापा उडूं लागल्या ।
 बायका पोरामंदी संगिनी नाचूं लागल्या ।
 काळपट पांढऱ्या संगिनी लालेलाल झाल्या ।
 दाही दिशा धुरानं काळ्याकुट्ट जाहल्या ।
 गारांच्या पावसावाणी गोळ्या वर्षू लागल्या ।
 बागेमधून किंकाळ्या कानी येऊ लागल्या ।
 रक्ताच्या धारा अन्याय वर्णू लागल्या ।
 देवानं कानावर फेटा घेतला बांधुनी ।
 म्हणून धावा ऐकाया न्हवतं जगामंदी कुनी ।
 क्षणभर पहावे नेत्र थोडे उघडुनी ।
 गरम गरम रक्ताचा पाट अंगाखालुनी ।
 सुस्कारे हळू हळू येती हजारो कानी ।
 स्वातंत्र्य मिळाले म्हणती मिटल्या डोळ्यांनी ।
 निःशस्त्र बायका पोरांची दशा पाहुनी ।
 रडूं लागली धायी धायी । माझी धरती माई ।
 गेली काळवंडुनी । सूर्यानं घेतलं आपलं तोंड झांकून
 हे रामा ५५ हे राधू ५५

॥१०॥

(चाल बदलून)

एकादी तान्ह्याची आई । होता तिला सई पाना फुटलाई ।
 रक्ताळलं अंग घेऊन उठणार । तरफडत घराकडं निघणार ।
 काही येळा सरपटाया लागणार । बाळाचं रडणं कानी घुमणार ।

आईचं भरतं तिला येणार | तशीच ती पुढं सरकूं लागणार |
 सरपटत दाराकडं येणार | पुढं काय सावली दृष्टी पडणार |
 प्रेतं तुडवीत सावली येणार | बुटाची लाथ शेवटी बसणार |
 माथ्यावर दादा, आईच्या दादा हे रामाऽऽ हे राघूऽ | ॥११॥

(चाल बदलून)

काही जीव त्यांत तहानेले | पाणी, पाणी, ओरडूं लागले |
 पाण्याविना तडफडून मेले | नाही आले रेडक्रॉसबाले |
 सेवा धर्म पार विसरले | जंगल सारे हादरले |
 झाडंपाडं रडूं लागले | रडूं रडून काळेकुट झाले |
 लोखंड मेण मऊ झाले | दगड बी घामाघूम झाले |
 वाघ, सिंह गर्भाळित झाले | सपर्चि विष उतरले |
 लाजेनं रानटी जनावरं मान खाली घालून वावरुं लागले |
 जे मंद मंद चालती श्वास ते सूड सूड बोलले |
 हे मर्दी रे राघुबा दाजी || १२ ||

चौक तिसरा

(चाल बदलून)

हा सूड शब्द त्या वेळी ऐकू नाही आला |
 जालियन बागेमध्ये प्रकार काय जाहला |
 कळूं दिलं नाही अक्षर एक जगताला |
 पाच म्हैने पंजाबात मार्शल लॉ ठेविला |
 एक एक परकार कायद्याचा त्यानि तिथं केला |
 भर उन्हांत चालवीत न्हेत पोराबाळांला |
 फटक्यांची शिक्षा चौकांत येर्इ नशिबाला |
 घासावं नाक कायदा बदमाषानी केला |
 लोटांगण घालायाची सक्ती कोणाला |
 आई भैनींची अबू पडली राजरस्त्याला |
 माजोरी डायर जगापुढं सांगू लागला |
 “नव्हत्या गोळ्या म्हणून झाल्या होत्या झाडून |
 ठेवा बंदूक, हुकूम | नाइलाज म्हणून सोडिला |
 असत्या गोळ्या अजून | सारा पंजाब भाजून |

अमरगीत / १९७

नकाशांतून पुसून । दाविला असता जगताला ” ।
बोले कुत्रा रे मुजोर दाजी ||१३||

निःशक्त्वावरती गोळी त्यानं झाडली ।
अन् तीच भादुरी सायबाला वाटली ।
धुदीमंदी सवारी लंडन शहरी आली ।
चर्चिलची सवारी स्वागताला त्याच्या आली ।
पाठीवरती त्याच्या बघा थाप त्याने मारिली ।
म्हणे भादरानं भारतात मर्दुमकी गाजविली ।
अन् साम्राज्याची इज्जत जी रखिली ।
लार्डाची सभा त्यावरती खूस जाहली ।
तलवार सोन्याची बहाल तिनं त्याला केली ।
भर सभेत चर्चिलानं मुक्ताफळं उधळली ।
लंडनच्या गरीब जनतेला । परकार काय झाला ।
कळलं नाही तिला । मर्दुमकी गाजवायाला साहेब कुठं गेलान् ।
कधी लढा दिला । कळलं नाही तिला ।
एका तुम्ही राजे । राजे जी राघुबा
||१४||

चौक चौथा

उधम सिंग अज्ञात वीर । पंजाबी पेर । कवळा सरदार
येवढं हाय ठाऊक सान्या जगतास ।
क्षणार्धात बसला त्याला गळफास ।
विजेचा ठावठिकाणा कोणास माहीत असणार?
सांगा तुम्ही राजे हो राजे राघुबा दाजी
||१५||

(चाल बदलून)

उधम सिंग अवैधा होता पंधरा वर्षांचा बाळ
फुलपांखरावाणी नाचायचा खेळायचा काळ
जालियन् बागेमध्ये नाचे आग्यावेताळ
पाहून बंद झाला बाळ राजाचा खेळ
काडतूस पिस्तुलाचा घाली खेळाशी मेळ
भरभक्कम घेतलं पिस्तूल । काडतूस भलं त्यानं जमविलं ।
एका तुम्ही राजे हो राजे जी राघुबा दाजी
||१६||

| |

| |

(चाल-धन्य शिवाजी)

शिकण्यासाठी स्वारी निघाली ऐका लंडनला ।
एंजिनियर होण्याचा बहाणा होता त्यानं केला ॥ हा जी ए जी.
तीच काडतुसे पिस्तूलही ते घेई साथीला ।
लपवून घेऊन पट्टा शेवटी विलायती गेला ॥ हा जी ए जी.
एंजिनियरच्या करी अभ्यासा ध्यास मात्र त्याला ।
काडतुस आणि पिस्तूल पूजा दरेक दिवसाला ॥ हा जी ए जी.
खुद मायकेल ओडवायरला दोस्त त्यानं केला ।
असा तसा न्हाई भरल्या दरबारी ठेंचू बेत केला ॥ हा जी ए जी.

(चाल बदलून)

एकवीस वर्ष तो अग्नी शांत भासला
शत्रूला वाटलं अग्नी विज्ञुनिया गेला ।
अग्नीची राख पन् झायली नाही नावाला
मग सूड कोठलान भीती कोठली त्याला?
परि खुद त्याच्या नगराला । चाळीस सालाला । धक्का बैसला ।
कॉक्स्टन हॉलमंदी । लाखो लोकामंदी सूड शब्द उमटला ।
हे मर्द रे राघवा दाजी ॥ १७॥

चौक पाचवा

एकोणिसशे चाळीस सालाला । मार्चच्या मध्य महिन्याला ।
त्याच खुनी तेरा तारखेला । लंडन राजधानीला ।
कॉक्स्टन हॉल जागेला । समारंभ होता सुरु झाला ।
पिझिप्पिन आमच्या रक्ताला । साम्राज्यवादी माजला ।
त्या दिवशी मस्तिमंदी आला । बेताल नाचु लागला ।
पाय ठरत न्हवता धरनिला । बेहोष धुंदिमंदी समारंभ चालला ।
हे राघवा रे रामा रे दाजी रे ॥ १८॥

(चाल बदलून)

मायकेल ओडवायर, झेटलंड, लुईडेन
जालियनवाला बागेचे आरोपी तीन ॥ जी जी जी
बैसले होते खुर्चीला खुर्ची टेकून ॥ जी जी जी

धुंद डोळे इंडियन रक्त - सुरा प्राशून ॥ जी जी जी
 प्रोत्साहन मस्तिला देती ताल देऊन ॥ जी जी जी
 इतक्यातं फटाक् फट आवाज कानी येऊन
 सैरावैरा धावाया लागे सारा सभाजन ॥ जी जी जी
 बदमाष ओडवायर खाली पडे कोसळून ॥ जी जी जी
 अन् पडला डेनचा खुनी हात मोडून ॥ जी जी जी
 झेटलंड झटकला आपला प्राण घेऊन ॥ जी जी जी
 उडविला ओडवायर । एक्या गोळीवर । गेला हवेवर
 चुटकीसरशी उडविला ।
 सूड घेऊन उधम सिंग । मेरु मणी छातीठोक ।
 उभा राहिला । हे मर्दा रे रा ७ राघूबा दाजी ॥१९॥

(चाल बदलून)

इतक्यात संगिनी चम् चम् चम् चमकल्या
 त्या शौर्यशील सरदारजीला बिलगल्या
 पाहून धीराचा पुतळा त्याही लाजल्या
 जेथल्या तेथं त्या चित्रावाणी थबकल्या
 चोरावाणी सरदाराच्या पाठी चालू लागल्या
 गजाआड गेला सरदार त्याबी लोपल्या
 संगिनी बंदुकीच्या गोळ्या गारदून गेल्या
 आशचर्य चौकडं साच्या दिशा हादरल्या
 म्हणे भरल्या दरबारी कुणी गोळ्या झाडल्या ?
 चौकडं सरदाराच्या गोष्टी होऊ लागल्या
 इंगलंडच्या मडुमा चरकल्या । उतावील झाल्या ।
 विनवू लागल्या । एकदां दावा सरदार । मोह अनिवार ।
 कोण हा वीर । पाहू । बोलल्या
 तो राणा रे राघुबा दाजी ॥२०॥

चौक सहावा

बेचाळीस दिवस त्यानं अन्रत्याग होता केला ।
 शत्रूच्या पाण्याचा घोट नाही घेतला ।
 पर्वतावाणी उल्हसित दिसे सर्वाला ।
 कोटची पायरी जरी वीर चढू लागला ।

कोर्ट नाही फाशीचा तख्त त्याला भासला ।
 धीरोदात गतीनं हसत हसत वीर आला ।
 ब्ल्यू सर्ज रेघाचा सूट त्यानं पेहरला ।
 किरमिजी रंगाची टॉय शोभते त्याला ।
 हॅट नाही काढली तसाच आत त्यो गेला ।
 न्यायाधीशापासून सर्वास्नी धस्का बैसला ।
 जून म्हैन्यामंदी बरोबर पांच तारखेला ।
 इंग्रजी न्यायदानाचा फार्स संपला ।
 आवंदा गिळीत न्यायाधीश सरदारास्नी बोलला ।
 तुम्ही सांगा शब्द चार । होऊन होशीयार ।
 तुमची बाजू फार । ऐकायाची आम्हाला ।
 चूक झाली म्हणा । करा अर्ज दुणा ।
 करू क्षमा पुनः आपणाला ।
 शूर सरदारजी राघुबा दाजी ॥२१॥

गर्जला वीर न्यायासन गेलं हादरून ।
 “पुनः काढू नका असा शब्द होतो अपमान ।
 जाणून बुजून मी मारिलेत सैतान ।
 सारा हिंदी नाडला आज ज्यांच्या करणीनं
 दाविलेत जगाला त्यातून कुठं एक दोन ।
 साप्राज्यशाहीनं कोटी चिरडिले प्राण ।
 स्कू तिचा एक ढिला केला माझ्या मसनीनं ।
 माझ्या राष्ट्रासाठी मी केलं कार्य जागून ।
 होवो काही शिक्षा मी आनंदानं साहिन ”।
 सरदार सहा कागद दावी वाचून ।
 त्याच्या मंदी साधासा हिशेब दाविला त्यानं ।
 “चाळीस कोटीतून दोन कोटी जनतेन ।
 एक एक ढिला स्कू केला एक होऊन ।
 अडतीस कोटीला रक्त खत जाऊन ।
 वाढेल भारती बाग तुफान वेगान ।
 मरण्यात मजा का कुच्याच्या मौतीनं?”
 झाले नव्हते सारे कागद पुरते वाचून ।
 तड्फडाट झाला साहेब गेला तापून ।

अमरगीत / २०१

अन् पुढची जबानी बंद केली जज्जानं ।
 ती प्रसिद्धसुद्धा होऊ दिली न्हाई त्यानं ।
 तिळपापड झाला न्हाई राहिले भान ।
 घालावी टोपी सांगावी शिक्षा जज्जानं ।
 हा नियमसुद्धा जज्ज गेला विसरून ।
 फाशीच्या पुढची काई । शिक्षा दिसली न्हाई ।
 त्याला देया पायी । म्हणून गोच्या जज्जानं ।
 “फाशी” “फाशी” किंचाळून । मनी चरफडून । उठे खुर्चीतून । फाशी लिहून त्वेषानं ।
 तुम्ही ऐका हो राघुबा दाजी ॥२२॥

“फाशी” हा शब्द सरदारा कानी आला ।
“झिंदाबाद” “झिंदाबाद” “झिंदाबाद” गर्जला
कोर्टावर थुंकून नाचत बाहेर आला ।
नाचता, गाता सरदार फाशी चालला ।
ऐन उमेदींतला सिंह फाशी चढविला ।
फाशीचा दिवस नाही ठावं जगी कोणाला ।
दुःखाचा प्रकार त्याच वेळी भारतात झाला ।
काँग्रेसनं रामगढी निषेध सरदाराचा केला ।
काई हिंदी लोक इंगलंडमंदी जमा झाला ।
न्हाई गप्प बसवलं गेलं भाऊबंदाला ।
त्यांनी बी सरदाराचा निषेध सभेमंदी केला
गजराज एखादा चिखलामंदी रुतलेला ।
काव काव करावं कुनी चौकडून त्याला ।
साम्राज्यशाहीनं प्रकार हा पाहिला ।
ऐटीनं सांगू लागली सान्या जगताला ।
आम्ही उधम सिंग हा शब्द पुसून टाकला ।
ज्यानं जालियन बागेचा सूड घेतला ।
दाविलं जगाला हिंदी अजून न्हाई मेला ।
विसरेल कसा जन दिव्य जालियनवाला?
विसरेल कसा कुणी शूर उधम सिंगाला?
त्याचा शब्द कानामंदी । श्वास हिर्यामंदी ।
मूर्ती डोळ्यामंदी दिसते आज समद्याला ।
त्याला मुजरा करून । भक्ती गजरा करून ।

ਪਵਾਡਾ ਹਥੋ ਮਨੁਨ | ਅਰਿਤੋ ਸ਼ਾਹੀਰ ਸਿੰਹਾਲਾ |
ਹੇ ਮਦਾ ਰੇ ਰਾਘੂਬਾ ਦਾਜੀ ||

ਅਮਰਗੀਤ / ੨੦੩

महाराष्ट्र झोँड्याचा पोवाडा

फड फड फड फडके महाराष्ट्र झोँडा गगनात
सर्वांग भरलं त्याचं न्हाला उभा रक्तात
हर हर महादेव हर हर महादेव
हर हर महादेव हर हर महादेव
हर हर महादेव त्याचा शब्द जाई कण्हण्यात
फड फड नाही त्याची तडफड घ्यारं ध्यानांत
एड्या कोकरावाणी कारं भटकताय रानांत
जर का नाही जागं झालात झोँड्याला साथ दिली न्हाई घात ।
ठेवलेलाच रामा हे रामा रे राघुबा दाजी ॥
परंपरा याची वैभवशाळी अरुणाची लाली जगावर आली कोण लपवील ?
अभिमानास्पद इतिहास । जगी जन्मास । घालायाला खास ।
शिवप्रभू आलं ॥ अहो आलं हो ॥१॥

जनतेनं प्राणययज्ञानं त्याला पोसलं
कृष्णावाणी जन्म घेवोनी दीनदुबळ्यास्नी अभयदान दिलं
दोन लाख फौज घेऊन जे मराठ्यांत आलं
सारा महाराष्ट्र जिंकू या हिमतीनं भलं
त्याचं थडगं याच मराठ्यांत यानं बांधलं
पुरावाच हवा तर शाहीर तुम्हां दावील ।
आरंगाबादेहून फक्त पंधरा मैल । कंसागत दिल्ली तख्ताला लोळविलं
वचनांची करूनी खैरात नाही फसविलं पुढं होऊन पूर्ण स्वातंत्र्य मिळवुनी दिलं ।
आम्हां मराठ्यांचा महाराष्ट्र जगा शिकविलं ।
अजब अमृत जगी शिंपिलं । राष्ट्र मेलेलं । जिवंत त्यानं केलं
हे मर्दा रे राघुबा दाजी ॥२॥

बंगालच्या समुद्राला हादरा त्याचा बैसला
दर्शनासाठी तिष्ठतच बसली होती सिंधुमाई अटकेला
कटकेहून दौडला घोडान् अटकेला गेला
अशी परंपरा ज्याची थोर । वक्त परि घोर आहे येणार ।
ऐका तुम्ही राजे । अहो राजे जी राघुबा दाजी ॥३॥
अटकेला झोँडा लागला । होता पाहिला । आनंद होता झाला ।

आम्हा मराठ्यांना दोन बोटं स्वर्ग राहिला
अटकेहून आलेन् गेले थेट रंगमहाला
रंगमहालात नवी बया भेटली त्याला
लावणीचा पाहून शिणगार । रूप तिचं न्यारं । झाला बहादूर
पुरा थंडगार । सांगू काय राजे हो राघुबा दाजी ||४||

समरांत लवलवे लकलक बिजलीपरी
तलवारही नाचे ज्याची तांडवापरी
कळवात्तिघरी नेत्रांच्या कट्यारीवरी
नाचणे समजला ह्यो मर्दुमकी खरी
डबक्यालाच महासागर समजू लागला
डराँव डराँव कळवात्तिच्या घरी करू लागला
जसा आमचा मंत्री खुर्चीवर जाऊन बैसला
ठेकणागत चिकटलाय खुर्ची सोडवनाय त्याला
महाराष्ट्रावरती प्रसंग भयानक आला
मंत्रिपदाला राजीनामा मी देतो बोलला
मंत्रिपदाचा मोह त्याला नाही आवरता आला
थापा मारून महाराष्ट्राचा घात त्यानं केला
मशगूल पुरा घरकोबडा घरामंदी झाला
लावणीनं वाट दिली मागं फंदफितुरीला
इष्काच्या प्याल्यामंदी महाराष्ट्र बुडविला
मंत्रिपदानं वाट दिली आज फंदफितुरीला
थापांच्या प्याल्यामंदी महाराष्ट्र बुडविला ।
गुंग झाली स्वारी रंगमहाली । घुबडानी संधी साधली
करणीला फळं त्यांच्या आली । मर्कट सेना भवताली
महाराष्ट्र झेंडा ओढायाला आपुला खाली
सज्ज तोफखान्यासह झाली
ही झोप तुम्हाला काळझोप ठरणारी
ही थापेबाजी रौरवी तुम्हा नेणारी
भारताची गाणी गाणार । कालपावतर
अमर शाहीर ॥
विनवितो तुमा जाहीर । तोच शाहीर । यारं या यारं
मैदानात राजे हो । राजे जी राघुबा दाजी ||५||

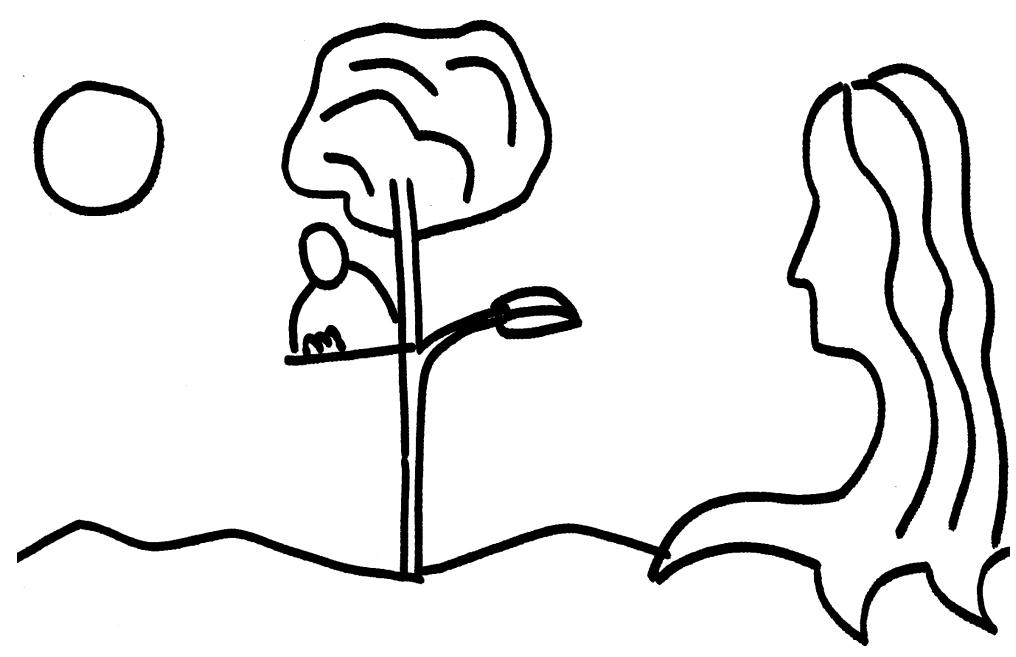
अमरगीत / २०५

मेढे कोट रक्ताचा झेंड्याभेवती उभा करा
 रहा जिवंत नाही तर लढता लढता मरा
 ब्रीद मराठ्याचं जर असंल दावाय पुढं सरा
 नाही तर बांगड्या भरान् खुशाल जा घरा
 इथं सक्ती नाही कोणाला । मर्द एकला । मराठा राहिला ।
 शत्रूशी करील मुकाबला । येऊ द्या भला भला । लावील वाटेल
 होय हो राजे हो राजे जी रघुबा दाजी ||६||
 एक एक मराठा गढ किल्ला भासेल
 फंद फितुरी मुळालच सुरुंग ठासेल
 सह्याद्री पुनर्पी खद्धदून हासेल
 दरी कपार जागतील नेत्री घालुनी तेल
 अन् गनिमी काव्याचा हिसका मग उमगेल
 या वेळी मराठा कोण मागं राहील
 खुर्चीचा मोह तो पुरा सोडून देईल
 राखेल झेंड्याला देऊन प्राणाचं मोल
 मजबूत एकीचा हात । ठरलेली बात । शत्रूचे दात । घशांत घालणार
 अन् आम्ही विजयी होणार । गात जाणार । मंत्र हर हर ।
 गर्जा तुम्हीं राजे अहो राजे जी रघुबा दाजी ||७||
 □

धरतीमाता

अमरशोख

Bx 4100-14

२०८ / निवडक शाहीर अमरशेख

अनुक्रम :

- एकच दाणा
- पेटत नाहीत कशी ही मने?
- भारतरत्न कर्वे यांसी
- जलधारांने
- ढोगी
- धन्यवाद
- पाथरवट
- एकच ठेवीन
- मंथन
- नवे संत!
- झोपा रे बाळांनो
- अज्ञानाचे मत
- तारकेची कथा
- नवसंस्कृती
- शुभ्र स्खेकडे
- प्रयोग
- लोकलमध्ये
- पाव शतक
- माझा देहची धरतीमाता
- कर्ण आणि कुंती
- तुझा नखरा बघून पाखरा
- आशादीप
- कापसाची कहाणी
- कलावतीस
- मोळीवाली
- भरल्यापोटी
- चक्र मनाचे
- काड्याच्या माड्या
- क्षयाने मेली बाबूची बहीण
- क्षमा करा मत्तिय चिमण्यांनो
- मन माझं हिरवंगार

धरतीमाता / २०९

- मी मीन वेगळा जळविणा
- असा हा उंदीर असा हा धनिक
- वेडी आई
- बर्फ पेटला
- आपले धोतर सांभाळी बा
- सत्याचे गा ओऱे
- खुंडाळा
- गध्याचेही धरीन पाय मी
- माझी माय आहे मरहट्टी
- सून सुभेदाराची नाचू घ्या
- तुफानात
- निर्मितीपाठी
- रुमानियन कमलिनीस
- अंकगणित
- माझी आई

सत्य -

माझी कविताच काय, पण माझा एक शब्ददेखील बक्षिसाच्या वा तत्सम रुपेरी, सोनेरी प्रलोभनाकडे बघून अथवा भाघून लिहिला गेलेला नाही. याचा मला सदा अभिमान वाटतो.

प्रलोभनानं माणूस मिंधा नि लाचार बनणं अपरिहार्य आहे. त्याच्या काव्याची, कलेची धार बोथटणं सहज शक्य आहे आणि आम्हां कवींना, कलावंतांना तर लाचारी आणि मिंधेपणाइतकं लांच्छन जगात दुसरं कुठलंही नाही. मग ते प्रलोभन प्रोत्साहनाच्या वा आणखी कुठल्याही गोंडस नावानं आमच्या जीवनात येवो.

प्रलोभनामागेच मोहमयी अधःपाताची दरी आहे. माणूस एकदा मोहात, लोभात, जाळ्यात सापडला रे सापडला की मग तदंगभूत आडाखे, ठसे, निर्बंध हे आलेच. कवीला बांध हवा, जरूर हवा; पण तो चंद्र, सूर्य, निसर्गला आहे तसा निर्मोह, निलोंभ असावा.

अर्थात आजचं जग पुढारलेलं, डिप्लोमसीचं, मुत्सदेगिरीचं. या जगात अशा दरीला, अधःपतनालासुद्धा कुठल्या तरी महान तत्वाची झिलई चढवून मोक्षाचं, मुक्तीचं तीर्थ बनविण्यात येतं. कलेसाठी कला, केवळ आनंद, केवळ सौंदर्याच्या झिरमिळ्या त्या अधःपतनावर सोडण्यात येतात. गूढतेची वलयं अवतीभोवती फैलावून व्यक्तीच्या दंभं, अहंकाराला प्रोत्साहन दिलं जातं आणि मग त्यामुळंच प्रलोभन, मोहाला बळी पाडणारी, बोटचेपी वृत्तीची व स्वतःचं एक वेगळं जग असल्याची शेखी मिरवणारी जमात तयार होते. तिचे अलिखित नियम, बंधनं, तयार होतात. त्या जगात असणारेच फक्त कवी-साहित्यिक; त्या बाहेरचे सगळे गद्य-सामान्यजन, अतएव हेटाळणीयोग्य मानव.

खरोखरीच सामान्य जनांपासून दूर असलेल्या या मराठी भाषिक कविजनांनी आपली स्वतःची एक जात तयार केलेली असून, त्या जमातीबाहेरचा माणूस ते शक्यतो आपल्या मध्ये घेत नाहीत. कवितेला सामान्य जनापासून दूर ठेवण्याचा ते सतत प्रयत्न करतात. यामुळेच मराठी कवितेचे क्षेत्र अतिमर्यादित केले गेले आहे. उभ्या महाराष्ट्रातील तथाकथित अच्वल दर्जाचे एकूण एक कविजन एकत्रित करून, हवा तेवढा गाजावाजा करूनही श्रोतृवर्ग जमा केला तरी तो मुंबईसारख्या ठिकाणीही जेमतेम एक हजारापर्यंत कसा तरी जातो. त्याच महाराष्ट्राच्या या राजधानीत उर्दू कवीचा मुशायरा बारा बारा हजारापर्यंत लोक जमून शेकडो-हजारो रुपयांची उलाढाल करून ‘शानदार’पणे पार पडतो.

ही लाजिरवाणी परिस्थिती उघड्या डोळ्यांनी मराठी माणसाला पहावी लागते.

यावर आमच्या या बुद्रुक कवी महाशयांचे विचारही मोठे ‘अजीब’ असतात. म्हणे उर्दूचे सर्व श्रोते ढोंगी असतात. त्यांच्यात ‘वाहव्याबाजी’ असते. ते सर्व एका विशिष्ट धर्माचे असतात.

या त्यांच्या बचावात आत्मप्रौढीशिवाय काय आहे? श्रोतृवर्ग हाताच्या बोटावर मोजण्यासारखा असला तर माणसाला प्रसंगी आपल्यात नसलेल्या रसिकतेचं प्रदर्शन करता येतं, पण हजारो माणसांत कोण कुणाला फुटपट्टी लावीत बसतो? आणि उर्दूचा प्रेक्षक एकाच धर्माचा असतो हेही सत्याला धरून नाही, असा माझा अनुभव आहे. कलकत्यात उर्दू मुशायन्यासाठी तिकीट काढून आठ हजारांचा जमाव आला होता, त्यांत कवी नियाज हैदर यांच्या कवितेवर पाच हजार रुपयांचा चेक प्रेक्षक समूहांतून देणारा माणूस हा आमचे कवी महाराज समजतात याहून भिन्न धर्माचा होता आणि काही असलं तरी या मुशायन्यांतून काही धार्मिक कवनं पढली जात

नाहीत. तर त्या मुशायच्यांतून उच्च वाड्मयीन मूल्येच सर्वप्रथम शिरोधार्ह मानली जातात. कानपुरी हिंदीचा मुशाहिराही अशाच वैभवात पाहिला, ऐकिला, पण या गोषींचा आमचे कविबांधव कधी सम्यक दृष्टीने विचारच करीत नाहीत. इतकेच नव्हे, तर कुठलाही नवा विचार वा व्यक्ती ही तथाकथित उच्चभू मराठी कवी मंडळी मराठी कवितेच्या दालनात रिघू देत नाही. ती तशी जवळपास फिरकू लागली रे लागली की ती एक तर अनुलेखाने टाळायची, त्यांची टवाळी, कुचाळी करायची किंवा साहित्यांतर्गत मूल्य आणि साहित्यबाबू मूल्य याविषयीचे स्वतःच निर्माण केलेले कोडे अंथरून ठेवायचे अथवा कुळ्यारड्या मानवाच्या अंतःमनातील अंतर्गत कप्प्यांतील, अव्यक्त सुप्तावस्थेतील संवेदनशील, पण सूक्ष्म असा प्रचंड संज्ञाप्रवाह असले, नाना तज्ज्वले अर्थहीन प्रश्न उभे करून त्यांचा बाऊ करायचा; येनकेनप्रकारेण आपल्याशिवाय अन्य कोणी या काव्य क्षेत्रात शिरकू-फिरकू नये इतके घाबरवून सोडायचे, गुदमरून टाळायचे. बरे यांच्याशी चर्चा करावी तर तीही निरर्थक. यांना कुणी म्हटलं, ‘अहो, तुमच्या कविता दुर्बोध वाटतात’, तर उत्तर मिळते, ‘मग तेच तर आमचं वैशिष्ट्य आहे.’

विचारिलं जातं, ‘आणि काय हो, बोध आणि तात्पर्य सांगत बसायला काय आम्ही शाळा मास्तर आहोत?’
‘अहो, तुमची कविता सामान्य जनांना आकलन होत नाही. त्यांची पातळी....’

भाष्यकाराच्या तोन्यात उत्तर येते, ‘हवं तर लोकांनी आमच्या पातळीत यावं.’

‘अहो, तुमची कविता सामान्य जनांना वाचावयाची आहे....’

प्रेषिताच्या डौलात उत्तर मिळते, ‘अहो, आमची कविता सामान्यांसाठी नाहीच मुळी, ती समजायला आईन्स्टाईन, रसेल हवेत.’

‘पोकळ वासा’ असलेली ही घरेंडखोर वृत्ती ... मला तरी याचा चांगला अनुभव आहे. मध्यंतरी तर यांनी जवळजवळ एक पीठच निर्माण केले, गिरणावातल्या एका बोळात, पण जनतेन त्यावर इतका बहिष्कार घातला की ते पीठ अल्पावधीत आपोआप बंद पडले.

तरीपण यांचे डोळे उघडले नाहीत. हे असे का घडते याचा विचार कधी या महाभागांनी केला नाही. या सर्व गोष्टीमुळे काही मराठी कवींना प्रथम पुढे येताना आपल्या अंगावर बायकी वस्त्र चढवून (स्त्रीलिंगी नाव घेऊन) अथवा कधीमधी वाम मार्गाचा अवलंब करून पुढे सरकावे लागले. यांच्या आशयात तरी काही नावीन्य असते का? तर तेही नाही. त्याच त्याच बुरसटलेल्या प्रेमाच्या लंपट गोष्टी पुनःपुन्हा उगाळून लोकांना अडृहासाने पाजणे, वैयक्तिक सुखदुःखाचे दवळ रेकत बसणे हेच या उच्चभूना अगत्याचे वाटते. मानवी जीवन व त्याचे काव्य हे यापुरतेच मर्यादित करून ठेवले आहे या लोकांनी. मानवाच्या जीवन जगण्याविषयीच्या कल्पना, ती धडपड, ती जीवनाभिमुखता, मानवतावाद व्यर्थ वाटते सारे यांना. जनता जीवन यांना ते टाळतातच, इतकेच नव्हे तर जे जनजीवन हा साहित्य, कला, वाड्मयाचा पाया, त्या पायाचाच हे लोक धिक्कार करतात.

ठाणे जिल्हा साहित्य परिषदेच्या शहापूर येथील भाषणात या उच्चभू वर्गाचे म्हणवून घेणारे एक साहित्यिक श्री. पु. भा. भावे यांनी अध्यक्ष या नात्याने प्रतिपादिले होते, ‘जनते, तू महामूर्ख आहेस, अज्ञानी आहेस, जनतेसाठी वाड्मय हे घोषवाक्य फसवे आहे.’ याच पु.भा. भाव्यांनी ‘हिंदू’ साप्ताहिकात ‘बेडेकरांचा लाल मसाला’ लेख लिहून ‘शेख मियांना’ कवी म्हणून कांडा असा आदेश दिला होता. एका बाजूला सान्या महाराष्ट्रात मी कवी म्हणून ओळखला जातो. अगदी स्वा. वीर कवी सावरकरही मला कवी म्हणूनच उल्लेखितात, तर पु. भा. भावेंसारखे साहित्यिक मिरासदार मला बाहेर फेका म्हणून सांगतात, इतकेच नव्हे तर त्यांच्यासारख्यांकडून मला

जातीधर्म वाचक ‘मियाँशेख’ हे विशेषण बहाल करण्यात येऊन हिणवले जाते.

मुसलमानापोटी मी जन्माला आलो याचा मला कधी अभिमान, तसा विषादही वाटला नाही. मी माझ्या कृतीवर विश्वास ठेवणारा माणूस आहे. माझ्या जीवनाचा फार मोठा काळ मी कवितेलाच वाहिला. तेव्हा माझ्या कवितेचे नीट मोजमाप होऊन मला योग्य मार्गदर्शन व न्याय मिळावा अशीच माझी प्रथमपासून अपेक्षा.

माझी कविता रांगडी आहे अन् ती रांगडीच असणार, कारण तिची पिंडप्रकृतीच तशी आहे. तरी पण वाटतं, की कुणी तरी तीवर बोलावं. कुणी तरी कान पिरगळावा, कुणी तरी थोपटावं. मी या आधी ‘कलश’ नावाचा कवितासंग्रह जनतेहाती दिला. आचार्य अंत्रेनी प्रस्तावना कौतुकभरल्या अंतःकरणाने लिहिली. ते माझ्या कवितेचं अमर लेणं असल्याचं आजही मराठीतले मर्मज्ज पंडित मानतात. वर्तमानपत्री टीकाकारांनी अतिशय चांगली दखल घेतली, पाठ थोपटली, प्रेमाने कानही पिरगळले. नागपूरच्या ‘तरुण भारत’ने ‘राष्ट्रशाहीर अमरशेख यांचा काव्य-कलश’ म्हणून गौरवून ‘ध्येयवादाच्या सफुलिंगांतून उफाळलेली अंगार-गीते’ असे म्हणून ‘कवितेत अमृतसिंचनाची प्रतीती आली’ असे म्हटले. मराठी जनतेने तर अमाप प्रेमाचा वर्षाव केला; पण या उच्चभू कवी, साहित्यिक मिरासदारांनी अन्याय, अवहेलनेशिवाय दुपरे काही दिले नाही. उदाहरणादाखल तीन साहित्य संमेलनांतील काव्यगायनाचे कार्यक्रम मला दाखवता येतील.

औरंगाबाद साहित्य संमेलनात मी एक साहित्यिक कवी म्हणून खास संयुक्त महाराष्ट्राच्या ठरावासाठी उपस्थित होतो. उच्चभू मिरासदार कवीना आमंत्रणे होती. मला नव्हते अन् मी तर हजर होतो. जमलेल्या श्रोतृवर्गाने माझ्या नावाचा आग्रह धरला. मला आमंत्रण नसल्याचे लोकांना कळले. लोकांना चीड आली. चिटणीसांनी लोकांची माफी मागून लोकांच्या इच्छेखातर मला त्या कवी संमेलनात भाग घेण्यासाठी आवाहानिले. मी काव्यगायनात भाग घेतला व शेवटी परिषदेने खर्चही दिला, ही गोष्ट वेगळी. पुन्हा तीच गोष्ट मालवण साहित्य संमेलनाची. तिथेही मी संयुक्त महाराष्ट्राच्या ठरावासाठीच गेलो होतो. तिथेही श्रोतृवर्गाने औरंगाबादप्रमाणेच माझ्या काव्यगायनासाठी गहजब केला व तिथेही औरंगाबादप्रमाणे संमेलन संक्रेटरीनी माफी मागून काव्यगायनासाठी विनविले. शेवटी मीही भाग घेतला. मला वाटले, आता तरी या बड्या मंडळींकडून मजवर अन्याय होणार नाही; पण छे. सातारा साहित्य संमेलनातही अगदी तेच घडले. तोच जनतेचा आग्रह, तीच चिटणीसांची माफी. तेच तेच, अगदी तेच; पण हे सारे लोकमतापुढे नमूनच. स्वतः होऊन नाही. काय म्हणावे याला? अशा अनेक काव्यगायनाच्या कार्यक्रमात माझी कविता अग्रेसरत्वाने उजाळून निघाली. केवळ गायकीवर मी आघाडी मारली असे कुणालाही म्हणता येणार नाही. माझ्या काव्यांत काव्यमूल्ये नसती तर या चोर्खंदळ काव्यरसिकांनी क्षणात मला भिरकावून फेकून दिले असते.

‘लोकमित्र’कार आपल्या २-२-५९च्या अंकात म्हणतात, ‘त्यामानाने कवी अमरशेख हे बापटप्रभृती तरुण कवीच्या बरोबरीचे असूनही महाराष्ट्र शारदेच्या दरबारातील काव्य विभागात कोठे तरी मागल्या रांगेतच घुटमळताहेत, त्या दरबारातील सन्माननीय आसन त्यांना अजून प्राप्त झालेले दिसत नाही.’ हे वाचून माझे काही मित्र मला म्हणाले, “अमरशेख! तुम्ही उच्च ब्राह्मण कुलोत्पन्न नाहीत हाच तुमचा खरा दोष.” मला हे पटले नाही. मी त्यांना सांगितले, “या लोकमित्रचे संपादक श्री. एस. जोशी हे उच्च कुलोत्पन्न आहेत ना? त्यांच्या पत्रांतीलच हे विचार आहेत ना? कवी आचार्य अंत्रे, कुसुमाग्रज, सोपानदेव चौधरी, ग. दि. माडगूळकर हे तरी कुठं मजप्रमाणे हीन कुळात जन्मले आहेत? ग. दि. माडगूळकरसारख्या मान्यवर कवीला जिथे केवळ

‘गीतकार’ म्हणून हिणविले जाते, तिथे माझ्या उच्च-नीच कुळाचा प्रश्न काय? यात एकच गोष्ट खरी आहे आणि ती सांगायची म्हणजे मराठी साहित्य वाडमयाच्या क्षेत्रातील (सरंजामदारी अवशेषांची) पुरोहितवर्गाची मक्तेदारी काढीइतकीही कमी झालेली नाही. म्हणूनच जीर्णशीर्ण मूल्यांची इथे जोपासना होते व नवोदित मानवतावादी, समाजनिष्ठ मूल्यांची अवहेलना होते.

इतकी वर्षे महाराष्ट्रासमोर मी कवी म्हणून उभा आहे. माझी न् माझ्यासारख्यांची ही स्थिती आहे. नवागतांची, इतरेजनांची काय स्थिती असेल?

खरं म्हणजे या काव्य क्षेत्रातही मिरासदारांनी एक मोठा कोट बांधून भक्तम जाळंच उभं करून ठेवलं आहे आपल्याभोवती. बडवेगिरीचं हे जाळं मोठं नमुनेदार आहे. स्थलाभावी ते मी सांगत नाही.

फार विचित्र अनुभव आहेत गाठीशी माझ्या. ही गोष्ट खरी आहे की, या तथाकथित उच्चभू कवींच्या जातीपेक्षा मी वेगळा आहे; पण मीच एक वेगळा नाही, अनेक नवागतच नव्हे तर मजसारखे काही जुने कवीही वेगळे आहेत. आम्हा सर्वांच वेगळेपण हे एकमेकांपासून पुष्कळ अंशानं भिन्न आहे; पण तरीही आम्ही सर्व वेगळे आहेत, हे खरं.

माझं वेगळेपण- माझी कविता ही माझ्या समाजजीवनाला जबाबदार अशा सामान्य माणसाच्या जीवनातच जन्मली आहे. मला वाटते, प्रचंड विध्वंसक सामाजिक मनःस्थितीच्या; भयानक अशा वैचारिक गोंधळाच्या; आर्थिक आपत्तीत सापडून चक्काचूर होणाऱ्या मानवी जीवनाच्या; पण तरीही अंतर्मुख होऊन धडपडणाऱ्या अशा एका वेगळ्याच कालखंडातील वाढळातील पाचोळ्यागत गिरक्या खात भिरभिरणारा मी एक कलावंत कवी माणूस आहे.

भयावह संघर्ष मजपुढून सरकतो आहे, धक्के देतो आहे. उलथापालथी होत आहेत आणि बदल होत आहेत. एके काळी महिन्याचे रोजे (उपवास) करून पंचगाना (पाच वेळा) अल्लाला साद घालणारा मी - समाजवादाची बुद्धिवादी सावली माझ्या नमाज, रोज्यावर पडलेली मी पाहिली. दुनिया पादाक्रांत करू पाहणारा हिटलरवाद पाहिला. दुसऱ्या महायुद्धाच्या अवधे जीवन ग्रासून टाकणाऱ्या झळा पाहिल्या, साहित्या. श्रमजीवी वर्गाची सत्ता प्रस्थापित झालेली, विस्तारित होत असलेली पाहिली. पिळवणुकीचा पाया असलेली जगातील भांडवलशाही बाजारपेठ अस्तंगत होत असलेली पाहिली. पडेल ते काम मिळवून दुपारची भ्रांत मिटविण्यासाठी जिवाचा आटापिटा केला. त्याच माझ्या श्रमावर जगून मजवरच कुरुयोडी करणारा मी पाहिला.

संस्थानिकांचा नेत्रदीपक विलास पाहिला. त्या विलासाच्या उपभोगात पिचत पडलेली, सडत असलेली नैतिक मूल्ये पाहिली. नफ्यासाठी उत्पादन स्वीकारणाऱ्या देशातील व्यक्तिगत सुखाच्या एक्सरेस्टबरोबर सामाजिक दुःखाची परिसीमा माझ्याच या खंडप्राय भारतात मी पाहिली. साग्राज्यवाद्यांनी जाता-जाता पेटवलेल्या दंग्यांत रक्ताचा (मुस्लीम) भाऊ मरून पडलेला पाहिला. वर्गात एका लंगोटीनं वावरलेला जीवश्चकंठश्च (हिंदू) बंधू रक्ताच्या थारोळ्यात पडलेला पाहिला. ॲटम, हैड्रोजनसारख्या विध्वंसक बँबची उत्पत्ती पाहिली. हेलसिंकीचा प्रेमळ अंतःकरणाचा पण... जगी मानवी युद्ध नकोरे... हे गर्जून सांगणारा स्वाभिमानी भंगी पाहिला. विज्ञानावर मात ठरणारी निकोलाय-पोपोविच यांची मानवी जीवनातली गगनभरारी तर खुद मॉस्कोमधून बारकाव्यासह पहायला मिळाली.

स्त्री मानव शक्ती निम्मी होती दासी

ती हात घालते आज पहा गगनासी

हे भाकीत व्यक्त करून आपल्या ‘कलश’ या काव्यसंग्रहामधून रंगवलेले स्वप्न वॅलेतिनाने (कालच्या अबलेने) साकार केलेले पाहिले. कवीच्या लाडक्या चंद्रावर मानवाने रोवलेली ध्वजा पाहिली. वर्णद्वेषानं भाजून, होरपळून निघाल्यामुळे अंतराळातील पाकोळ्यागत भिरभिरणारी ‘काळी माणसं’ आफ्रिकेच्या जंगलात स्वतंत्र होत असलेली पाहिली. ज्ञानेश्वर, तुकयाची समर्थ वाणी ऐकली - नव्हे, त्याच्या मानवतावादी प्रकाशातच माझे सारे बाल्य उमलले, केशवसुतांच्या तुतारीने मला उभे केले. बालकवींच्या फुलराणीने रिझवले. फुले पाहिली, विरहाकुल कमलिनी पाहिली, प्रेमाने अक्षरशः वेडा होण्याची धुंद अवस्था अनुभवली आणि त्याच अवस्थेत झालेला प्रेमभंगाचा जबरदस्त तडाखा साहिला. गाढवाइतके कष्ट उपसले आणि कीर्ती शिखरावरील तृप्तीची धुंदीही अमूप लाभली. सुख, दुःख, सौंदर्य, नरक सर्व-सर्व काही पाहिलं, साहिलं.

पण खरं सांगायचं म्हणजे सुखापेक्षा दुःख- दुःखच खूप पाहिले. श्री. विंदा करंदीकर यांनी आपल्या एका कवितेत म्हटले आहे, ‘असं काही पाहिलं आहे की ज्याने मी दुभंगलो’. अगदी असंच दुभंगण्याइतकं मी पाहिलं आणि जगातील बहुशः सगळे विचारवंत आज याच एका चिंतेत आहेत की, हे सांधायचं कसं? या विचारवंतांतून कोणीही असा राहिलेला नाही, की जो ‘वरून’ येणाऱ्या एखाद्या प्रेषिताची वाट पाहील. नव्हे- प्रत्येकाची तळमळ आहे, की मानवसमाजाचे शारीरिक, मानसिक उद्धवस्तीकरण थांबलेच पाहिजे. आपल्याला समजेल एवढा व समाजाला झेपेल एवढा कर्मयोग समाजात बाणवलाच पाहिजे, हा एक सर्जनशील विचारप्रवाह आज सर्वत्र वाहू लागला आहे; पण त्याचा एक लक्षांश, कोट्यांशही माझ्या कवनांत उमटला नाही, तरी संसारातील दुःख नाहीसं व्हावं म्हणून जिवाची कासावीस मात्र चालू असते सारखी. काय करावं म्हणजे हे सर्व नाहीसं होईल व मानवाला हवं ते मिळेल, याच प्रश्नाची घालमेल सतत चालू असते मनात. त्यातून सुटणारे शब्दच काव्यरूप घेत असावेत आणि मग वाटतं असं की, माझी कविता निबिड अंधकारातील, घनदाट अरण्यामधील एक साधी पाऊलवाट आहे. माझ्यासारख्याच्या मागून येणारे आणतील ‘स्वकरे ज्ञानसूर्याला ओढून.’ करतील या पायवाटेचा राजमार्ग. लावतील साऱ्या दुःख-दैन्याला आग आणि फुलवतील या जीवनाची सुंदर बाग.

या सर्व गोष्टींचा ठसा माझ्या कवितेत पडणं अपरिहार्य आहे.

काव्य म्हणजे सत्याकडे जीवनाची ज्वलंत आणि अव्याहत अशी धाव असं मी समजतो. सागर सत्य आहे, जीवनप्रवाह आहे. प्रवाहाला सागराची ओढ नैसर्गिक असणार, कारण ते ‘एकरूप’ आहे. म्हणून जीवनही पण सत्यच आहे. हे जीवन अविरोध हक्काने आणि मानाने जगयला मिळावे म्हणून घेतली जाणारी धाव, अभिलाषा म्हणजेच मानवाची स्वातंत्र्याकांक्षा हेही सत्य आहे आणि म्हणूनच मी या सत्याचा पुरस्कार करणार. या स्वातंत्र्याकांक्षेत काव्य नाही असे म्हणाऱ्या मुर्दांतला मी नाही.

कवी काय किंवा शाहीर काय, तो स्वकालीन युग प्रवृत्तीचा प्रवक्ता असतो. युगधर्माचा तो गतिशील वाहक असतो. येईल त्या परिस्थितीला तोंड देऊन त्या युगातील सत्य म्हणजे युगधर्म त्याने सांगायचा सांगतो. आजचा युगधर्म आहे समाजवाद आणि म्हणूनच मी त्याचं वाहन आहे. त्याचा मला मनापासून अभिमान आहे.

एका प्रसिद्ध उर्दू कवीला मी आपलं ‘काम करून गिरनीत थकलीरं माझी मालन कामानं सुकली’ हे कवन ऐकवीत होतो. प्रथम तो स्तंभित, दिड्मूळ झाला. नंतर म्हणाला,

‘क्या कहा आपने? मजदूरको भी इष्किया जिंदगी चाहिये? क्या आज मजदूरका दिल भी मोहब्बत की

खुशनुमा तस्वीर देखने ललचाता है? और वह भी अपनी घरवालीकी, हककी बीबीकी प्यारी सूरत देखने के लिये तड़पता है? इसपर तो हम लोगोंने कभी सोचा भी नहीं. हमारे दुनियामें ये चीज बिल्कुल नई है. लेकिन सही भी है. वाह वाह भई, यह तो बिल्कुल अलगहीसी बात है.”

अन् ही ‘अलगहीसी बात’ नेमकं हेच नि असंच माझं या तथाकथित उच्चभू कवीपेक्षा वेगळं आहे.

माझ्याकडून कुणीही लिहवून घेत नाही. कुठल्या मोहानेही मी लिहू शकत नाही. माझी कविता माझ्यापुरतंच बोलायचं तर ती एक अति तीव्र अशी वेदना आहे. ती लिहिल्याशिवाय मोकळं मोकळं वाटतच नाही मला. त्या माझ्या या निर्मितीला, तळमळीला, वेदनेला कुणी कसलाही रंग दिला तरी मला त्याचं काही वाटत नाही. पुनः लिहून ती केवळ दप्तरात ठेवून दिली किंवा एखाद्या देवव्यात, क्लबात, पार्टीत जाऊन चार दोस्तांपुढं भेळ-कॉफीबरोबर ठेवली की पुरे, असंही मला कधी वाटत नाही. तर ती हजारो लोकांपुढं ठेवून आपली व्यक्तीची भावना हजारो, लाखो लोकांच्या भावनांशी ताडून पहाबी असे मला वाटते. मी तसे करतोही, आणि तिथे प्रतिसाद पण मिळतो, कदर होते, न्याय लाभतो. हे सांगायला आनंद, अभिमान वाटतो. माझी कविता याच पायावर उभी आहे आणि जोर्यात माझा हा पाया भक्कम आहे तोर्यात मला, माझ्या कवितेला डर नाही अन् मरही नाही.

१-१०-६ ३

- अमरशेख

एकच दाणा

याच ठिकाणी निर्मिला होता
दाणा मोत्याचा,
नाही सोन्याचा,
नाही नाही - दाणा ज्वारीचा
माझ्या निढळाच्या गाळून घामाचा
एकच थेंब,
एकच थेंब,
ठवळ्या पवळ्याच्या दमल्या मुखांतून
पडल्या फेसाचा, तोही अगदी एकच थेंब
एकच थेंब,
नक्षत्र मृगाच्या मुखांतून पडल्या
पर्जन्याचा पण एकच थेंब
एकच थेंब
मिसळून निर्मिला एकच दाणा
नाही सोन्याचा नाही मोत्याचा
दाणा ज्वारीचा
मीच निर्मिला
दाणा ज्वारीचा मला म्हणाला,
जातो बाजारी
उद्धा दुपारी
पडेल घशाला
कोरड तुझ्या
कुणबी राजा
पडू दे चरणी
लागू दे कारणी
देह माझा
दाणा ज्वारीचा
हसला खुदकन
गेला लखकन
चमकन पुढून

गेला बाजारी
आणि शेजारी
येऊन पडला
पैसा अर्धा
अर्धा पैसा
घेऊन कैसा
दिवस उद्याचा जगेन मी?
चीड, संताप, त्वेष आपोआप
आले चालून
आली चालून
दया कीव
ज्याने आपला विकून जीव
माझ्यासाठी
माझ्यासाठी? जगासाठी
केले बलिदान
आपली मान
कुठल्या गुदामांत
लटकून फासांत
असेल घेतली,
शरम वाटली माझ्या मनाला
आणि जीवही व्याकूळलेला
माझ्या भुकेने
दुहेरी व्यथेने
उठलो चवताळून,
थेट गुदामाच्या निघालो दिशेने,
तोच दाणा दिसला मला,
मीच निर्मिला
कोपन्यांत बाजूला
होता पडला
कुजला सडला
अगदी होऊन अर्धा मेला

अर्धा पैसा फेकून दिला
तोंडावर त्याच्या
गुदामवाल्याच्या
गुदामवाला हसला गाली
आणि म्हणाला, टाक दलाली
टाक दलाली, पैसा अख्खा.
पैसा अख्खा?
नवल ऐकुनी बसला धक्का
माझ्याजवळी कुठला रुक्का?
व्यापारी तो होता पक्का
निलज्जपणे सांगे बोका
“वीक बायको आता लेका”
ऐक जरासे
होई शहाणा
मिळेल दाणा
तुझा तुला मग
झाली तगमग भाषण ऐकून
उठले डोके गेले भडकून
परंतु पडलो होतो अडकून
कायद्यांत मी
असहायपणे.
असहायपणे दाणा पडला
गुदामांत जो होता सडला
धाय मोकळून मनात रडला
त्याचा एकच अश्रुबिंदू
माझ्या पुढ्यात येऊन पडला
क्षणभर मी दिड्मूळ जाहलो
क्षणांत पण सावरला गेलो
आणिक उठलो तसा निघालो
त्याच ठिकाणी
त्याच ठिकाणी

याच ठिकाणी
येथे येता
काळीसावळी धरतीमाता
प्रगट होऊनी मला म्हणाली,
“सोड पाडसा भ्रांती, चिंता
देईन दाणा तुझा तुला मी
अगदी नामी
ज्या दाण्याने तूही जगशील
जगा जगवशील
देईन ऐसा अमोल दाणा
होई शहाणा
आणि दलाला हाती
देऊ नकोस राजा
त्याच्या माना”
एक शब्द तो
शब्दही एकच
तो मातेचा कानी आला
दलाल मी हद्दपार केला
आणि लागलो मग कामाला
निर्धाराने
भक्कम नांगर हाती घेतला
एकच दाणा निर्मायाला
निर्मायाला एकच दाणा
एकच दाणा
नच सोन्याचा
नच मोत्याचा
दाणा तो केवळ ज्वारीचा
एकच दाणा
एकच दाणा

□

पेटत नाहीत कशी ही मने?

पेटत नाहीत कशी ही मने
का मनेच ही मरूनी गेली ?
फतरही पण उलतो फुटतो
परिस्थितीशी टक्कर देता
मने कशी ही पेटत नाहीत
सांगा मजला कुणी समजावून
पाण्याचे वाहणेही संपले ?
काय वात वाहता संपला ?
सूर्याचे का तेज संपले ?
संपलेच चैतन्य जगातील
हेही कुणी तरी समजुनी सांगा
खरे आहे, पण समजुनी सांगा
मूळ बनूनी मी विचारितो हे
दुःख पाहुनी पर्वतमय हे
थिटा त्या पुढे एक्हरेस्टही
थिजून गेला
लाजेने तो चूर जाहला
पार गारठून गेला अगदी
फिका पडे तो त्याचा चेहरा
अगदी पांढरा फटफटीत अन्
गंगा यमुना झरती सारख्या
भरूनी दुथड्या
उसंत नाही त्या नेत्रांना
असमर्थ ठरे गंगामाता
दुःख जगातील धुऊन काढण्या
गंगा मातेपुढेही आहे
एक प्रश्न हा
त्याचमुळे ती बनली दिडमूळ
थिटे ज्यापुढे पर्वत सागर
थिटे गगन हे अनंत वरले

काळ ज्यापुढे हात टेकतो
थोडीही गती घेता ज्याला
खडी सलामी निसर्ग देतो
का तो मानव पेटत नाही?
दुःखाला या आग लावुनी
भस्म करूनी का टाकीत नाही?
कानमंत्र का कुणी दिला त्या
बन दगड तू अगदी फत्तर
निर्णुण आणि निरंकार हो
निराकार अन् निर्विकार हो
पण मानवी मने कशी ही
बनतील फत्तर?
फत्तर होतील त्या वेळी ती
मेणही असतील
पाणी असतील ती ज्या वेळी
त्या वेळी ती आगही असतील
दिसतील विश्वली धुमसत रहतील
धुमसतील पण वेळेवरती
पेटही घेतील
कडेलोट दुःखाचा होता
अजुनी कशी ती पेटत नाहीत
पेटत नाहीत कशी ही मने
का मनेच ही मरूनी गेली?

□

भारतरत्न कर्वे यांसी

तुला पाहनी वाटे मजला
तुजसम मीही ताठ रहावे
पुरे शतक दावूनी वाकुल्या
यमास तुजसम मी हिणवावे
मातेचे कोमल मन मजला
अगदी तुझ्यासारखे मिळावे
कोठवधी अबला भगिनीचे
प्रबळ करांनी अश्रू पुसावे
शुष्क करांतून सदा मिळावी
तुजसम मम बाहूना शक्ती
तुझ्याप्रमाणे मीही शिकावी
रात्रिंदिन मानवता भक्ती
शंभरीतही रसरसलेले
मर्द मराठी मन तंव घ्यावे
तुजसम लाभुनी आवाज करडा
तुजसम दिल्लीश्वरा बजवावे
तुजसम कणखर होऊनी निर्भय
निष्ठुर सेवान्रत मी घ्यावे
कोप्यांतल्या उद्बत्तीगत
परिमल देतच जळत रहावे

□

जलधारांनो

हे माझ्या प्रिय जलधारांनो, भिजवुनी टाका हिला
आलेतीचा शुद्ध रंग द्या नव्या छुमक छकडीला
ही पहाटेची कळी उमलती
स्वप्नी धुंद अजुनिही दिसे ती
स्वप्नांतच चालली ठुमकती
दवबिंदूंचा शिडकाव करा जरा जागवा तिला
हे माझ्या प्रिय जलधारांनो, भिजवुनी टाका हिला

अग्नी प्रीतीचा हृदयी फुलला
म्हणुनी हिचा चेहरा व्याकूळला
दिसे जीव तगमग झालेला
मुसळधार क्षणभरी वर्षवा शांतविण्या अग्नीला
हे माझ्या प्रिय जलधारांनो, भिजवुनी टाका हिला

माझ्या मनीच्या जलधारांनो भरून घ्या पिचकारी
नवी नवेली नार समोरी भुलवीत राधा प्यारी
बहुतृष्णात ही मैना फोडीत पहाटेची ललकारी
मज पाहू द्या भिजली राधा आला बहर प्रीतीला
हे माझ्या प्रिय जलधारांनो, भिजवुनी टाका हिला

□

ढोंगी

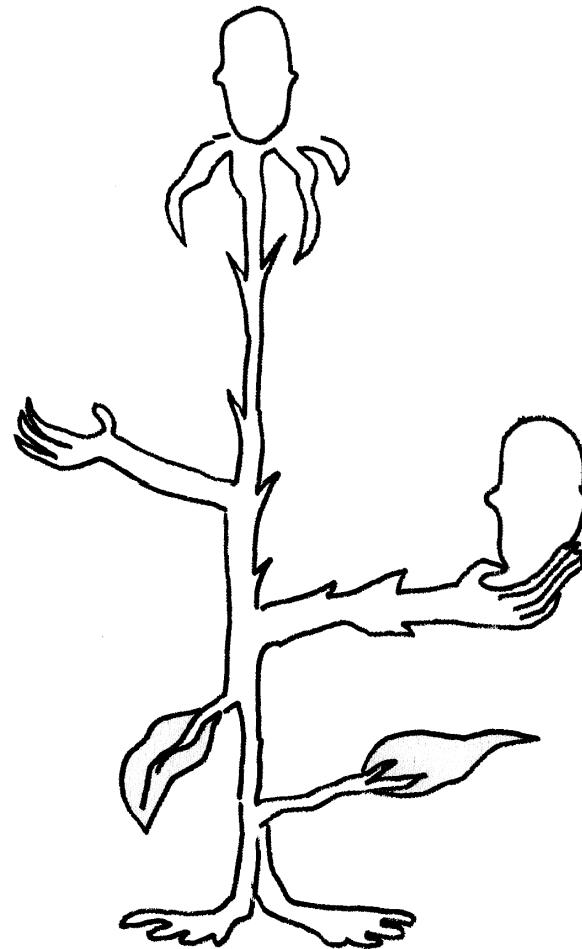
जेव्हा माणूस चालू लागतो
रस्ता कापीत अजाण बनुनी
असहायपणे
आपल्यामधून अनंताकडे,
अचेतनागत,
पण झेपावत
भावी युगातील रँकेटहुनीही तीव्र गतीने
आम्हीही चालत असतो तेव्हा
जड देहाला त्याच्या घेऊनी
खांद्यावरूनी, ढकलत ढकलत
कसे तरी सरणापर्यंतच
तितक्यात मग जाणीव होते
धडकी भरते
मनातले माझ्या आंदोलन
घालमेल अन् अश्रू नाटक
पाहिलीत बेटा सरणावरूनी
उटून बसुनी
हाती निखारे जळते घेऊनी
जळता जळता डोळे रोखुनी
फेकील मजवर,
आणि खरोखर
येतो तोही अनंतातुनी झेप घेऊनी
चितेमध्ये साकार होऊनी
लाल अग्नीची जीभ काढुनी
भेडसावुनी
दात खाऊनी
पुटपुटतो ढोंगी लेकाचे
अहंकारी अन् नाटकवाले
स्वहस्तेच स्वतःची कवटी,
पिस्तुल रोखून घेतो फोडून

धरतीमाता / २२५

आम्ही मात्र मग धूम ठोकतो
फट्टदिशी आवाज ऐकुनी
पिच्छा पुरवीत येती शब्द पण
मी सुटलो या नाटकांतूनी
विकट हास्य पण ये त्या मागून
हः हः हः हः हः हः हः

□

२२६ / निवडक शाहीर अमरशेख

धन्यवाद

मोजीत आहे आज तारका
आकाशातील एकूण सगळ्या
फक्त हाताच्या बोटावरती
एक दोन तीन चार
एक दोन तीन चार
होय मीच तो
मीच मोजितो
गगन तारका
डोक्यावरचे केस मोजणे
अगदी सोपे
डोके असते हातात आपुल्या
अन् डोक्याला असले टक्कल
मोजायाचा प्रश्ननं नाही
हवी कशाला तेथे अक्कल?
मात्र तारका आकाशातील
मोजुनी दावा
अवघड अगदी
कठीण मोठे
मक्ता घेऊन शहाणपणाचा
मनोमनी तुम्ही म्हणाल मजला
'वेडा बेटा'
म्हणा बापुडे
मजगत वेडे तुम्हीही आहां
विसरू नका हे
'आज मला तो दिलीप दिसला
अशोक होता समीप बसला
मधुबालेला बघून हसला
निम्मीचा तो सर्दी खोकला
तुम्हा कसा हो येऊन भिडला?'
हे तारे का तुम्ही तोडता

का नसता संबंध जोडता?
मज वगळा जग आहे वेडे
हे नाही का आम्हांस कोडे
नसेल असले वेड तुम्हां तर
धन्यवाद घ्या माझे शंभर

□

पाथरवट

जुनाट इमला झाला सारा पाढून टाका
देऊन धक्का
आज इमारत जुनाट झाली
जीव अकारण मरतील खाली
म्हणूनी आधी या पाढूनी टाका
देऊनी धक्का
मारा हाका जमवा लोकां
लोकशक्तीचा साधुनी मोका
पाढून टाका
आणिक बांधा नवी इमारत
पाथरवट मी नव्या युगातील
आहेच सोबत
असेन जरी मी अज्ज रांगडा
एक दगड तरी घडू घ्या रे या माझ्या हातून
एक छन्नीचा एक घाव तरी
बसू घ्या माझा त्या दगडावर
मानवतेचे नवीन मंदिर
येथे बांधा या जागेवर
टाळा धोका
जुनाट इमला झाला सारा पाढून टाका
देऊनी धक्का

□

एकच ठेवीन

आता आहे समोर माझ्या
प्रचंड पर्वत त्याला उडवीन
बांध घातला आहे त्याने
त्याला आता क्षणात तुडवीन
जीवन-सरिता द्युळझुळ वाहती
तिला आडवाया हा आला
आडवा आला त्या रोधाया
समर्थ मानव उभा ठाकला
बांध घातल्याने जर होईल
अवघे जीवन पवित्र मंगल,
तरीही मी थांबवीन आपुली
माझी चालवलेली दंगल
बांध घातला परि नच औषध
घाण गाळ कीटकही माजले
शेवाळ तसे दुर्गंधीने
अवघे जीवन सडू लागले
सहनशक्ती संपली यापुढे
धडक आता शेवटची घेईन
एक तो तरी एक मी तरी
कुणी तरी पण एकच ठेवीन

□

मंथन

मंथन म्हणजे घुसळण चालू आहे पाहून भिऊ नका
मंथनात त्या सामील व्हारे व्हा कृतार्थ साधा मोका
भासे आंबट दही पाहुनी तोंडही आंबट करू नका
मंथन चालू ठेवा होऊ द्यात क्षणभरी होती चुका
परी चुकाही सूक्ष्म न्याहळा पुढील टाळाया थोका
बुद्धीची रवि घटू धरूनी करि उभे पवित्रातच ठाका
लोणी आले, नाही पहाण्या क्षण थांबा थोडे वाका
गळुनी गेले हात पाय हे रडगाणे तुम्ही गाऊ नका
भीष्मागत संकल्प सोडुनी प्राणपणे भेरी फुंका
परिस्थितीचे दही घुसळावे व्हा कृतार्थ साधा मोका
लोणी आले, झाले आता सर्व संपले म्हणू नका
त्या लोण्याचे तूप कराया करा प्रज्वलित अग्निसखा
धैर्य चिकाटीच्या कसोटीचा तो प्रसंग आहे बाका
दसकी लकडी एकका बोजा दहा जमविण्यासही शिका
बुद्धीची रवि रवि तेजागत तळपाया त्यातच झोका
कढता लोणी ठेवा उतरूनी क्षण तो निरखा दवडू नका
केवळ सुगंध सुटता मग वाटेल जीव हलका हलका
सुगंध केवळ सेवुनी त्यातील आनंदाला विकू नका
स्वकष्ट निर्मित घृतामृताची जिहांगे गोडी चाखा
परिस्थितीचे दही घुसळा रे कृतार्थ व्हा साधा मोका

□

नवे संत!

कवने गातो मेलेल्यांची
श्रद्धांजली पण सदा वाहते
स्मारकेही पण आम्ही बांधितो
कृतज्ञ म्हणवुनी घेण्या जगती
धन्य वाटते आम्हां मनोमन
जीवन सार्थक आम्हां वाटते
पण जे मरती क्षणाक्षणाला
फुटपाथ, न गल्लीबोळातुनी
बेकारीस्तव, औषधाविणा
भाकरीविणा तशीच त्यांची
इच्छा असता जगावयाची,
दखल तयाची कधी न घेता
मैन धरून आम्ही कृतघ्न असता
स्थितप्रज्ञागत झापड लावुनी-
बसता आम्हां, संत म्हणती जन
आमुचा इलाज नाही त्याला
नशीबच आमुचे आहे शिकंदर
राज्य आमुचे आम्ही बिलंदर

□

झोपा रे बाळांनो

झोपा रे बाळांनो शांत निर्धास्त
सोडा रे भीती नि झोपा रे स्वस्थ
होऊ द्या सूर्याचा चंद्राचा अस्त
भीती सोडा आणि झोपा रे स्वस्थ
होऊ द्या रात्रीही गर्द अंधारी
किकीर कीटक करू द्या भयकारी
गात्रीच्या घुबडांची चालू द्या गस्त
भीती सोडा आणि झोपा रे स्वस्थ
वादळी वाच्यांची येऊ द्या स्वारी
डक्काळू द्या हिंस श्वापदे सारी
रे माझ्या बाळांनो शांत निर्धास्त
भीती सोडा आणि झोपा रे स्वस्थ
समई देहाची रक्ताचे तेल
ज्योती प्रलयांतही माझी जळेल
होईतो चिमण्यांची जीवन पहाट
भीती सोडा आणि झोपा रे स्वस्थ

□

अज्ञानाचे मत

मते लाखो कोटी - मीच त्यांचा धनी
पुढारी मी गुणी - जना वाटे
गुणांनी संपन्न - बुद्धीचा सागर
आदर सत्कार - चोहींकडे
माझ्या ना विरुद्ध - गेले मत एक
निनादे त्रिलोक - डंका माझा
मते सज्जानांची - मिळाली एकूण
तरी भुणभुण - मनी माझ्या
मत सोनुल्याचे - जोवर न मिळे
जीव तळमळे - तोपर्यंत
मला का आईला - मत तुझे बाळा
सांग लडिवाळ्या - प्रश्न माझा
जगाच्या मताची - बुद्धीला चिंता
भावनेचा त्राता - एक बाळ
मागतो मी तेथे - अज्ञानाला मत
सज्जानाची पत - नाही तेथे
असे आहे कोडे - उकलणे नाही
परी सर्व काही - यथायोग्य

□

तारकेची कथा

लपू मी कुठे कशी तू सांग
पाठी बघ कसा लागला चांद ॥
प्रथम पाहिले अन् बावरले
पळतच सुटले फुलांत दडले
तिथेही आला छेलछबीला
लाच सुगंधाची त्या देऊन
मला आणिले लांब
पाठी बघ कसा लागला चांद ॥
निसटुनी गेले मग पाताळी
आला तिथे पण हा वनमाळी
मोती पाचू सागरास देऊन
तिथेही त्याने फितुरी साधली
दिसे भोळसर सांब
पाठी बघ कसा लागला चांद ॥
लपले मग मी हिमनग शिखरी
तिथे लगोलग आली स्वारी
हिमगिरी चरणी अर्पुनी गंगा
अमर प्रीतीचे हिमशिखरावर
आळवू लागला गान
पाठी बघ कसा लागला चांद ॥
मीही भाळले अनुनय पाहून
अनुरूप कोण मिळे मज याहून
छळले उगाच वाटे राहून
जीव कुशीतच दिला विसावून
हरपून बसले भान
लागला पाठी म्हणुनी हा चांद ॥

□

नवसंस्कृति

करूं मी शिक्षा कुणाकुणाला
तरुणच सारा समाजातला
सरास दिसे वखवखलेला
करूं मी शिक्षा कुणाकुणाला?
नेत्र विषारी शिट्या भिकारी
कर्कश कानावर आदळती
ते हातवारे नेत्रपल्लवी
तसे अंगविक्षेपही छळती
त्यांतहि सफेद संस्कृतिवाले
ते तर अगदी असूसलेले
शिष्ट संमतच धक्का त्यांचा
कायद्यासही धूळ चारितो
नीतीवाला राजकारणी
डिप्लोमसी धक्क्यांत दावितो
गंधसुगंधी गळ्यांत माळा
आगळा चाळा त्याचा दिसतो.
चढतांना लोकल-बसमधुनी
विचित्र धक्का गाणीं गातो
कशाला उद्याची बात म्हणोनी
धक्का जरठपणा लपवीतो
लपवुं काय मी माझे यौवन?
बनूं सात पडद्यांतील राणी?
आणि तिथे बसुनि का गाऊं मी
या नवसंस्कृतीची गाणी?
असुनि माणुस भोग्य वस्तु मी
चिकटलेच जर मम भाग्याला
एक दिवस लावीन आग या
क्षुद्र, असंस्कृत अशा जगाला

□

શુભ્ર ખેકડે

एકे દિવશી શુભ્ર ખેકડે
ઓહોટીચી તી વેલ સાધુની
નિશ્ચંતપે નિઘુની બિલાંતુની
જમલે હોતે ચૌપાટીવર
કુણી આણિલા હોતા ચિવડા
કુણી ભેલ કુણી બટાટાભાજી
ખમણ ઢોકળા ભાજીહી તાજી
મિલમિલીત અન્ સપક મામલા
એથૂન તેથૂન હોતા સગળા
રવથ કરીતચ બસલે હોતે
ત્યા વાલ્ફ્લૂવર શુભ્ર ખેકડે
એક ખેકડા ડોળે ઝાકુની
તિથેચ અંગામોંતી ફિરલા
થોડા આડવાતિડવા ચાલૂન
પુનઃ આપુલ્યા જાગી આલા
દુસ્ચાને પણ તશીચ ગિરકી
સ્વતઃભોવતી થોડી મારિલી
ઉરલીસુરલી ઉઠલી મંડલી
ક્ષણભર તરતર થોડી ફિરલી
પુનઃ આપુલ્યા જાગી આલી
કૌતુકભરલ્યા નેત્રાંની મગ
ફિરલ્યા જાગી ત્યાંની પાહિલે
દિસલે ત્યાંના ફિરલ્યા જાગી
હોતે કાહી લિહિલે ગેલે,
હર્ષ તયાંના આગળા ઝાલા
એક ખેકડા
ડોળે કિલકિલ કરુની બોલલા
“પાહિલેત હે વાક્ય આમુચે
વાલ્મીકીહી પણ ફિકા ત્યાપુઢે”
“વ્યાસ મજપુઢે ખુજા,” બોલલા દુજા

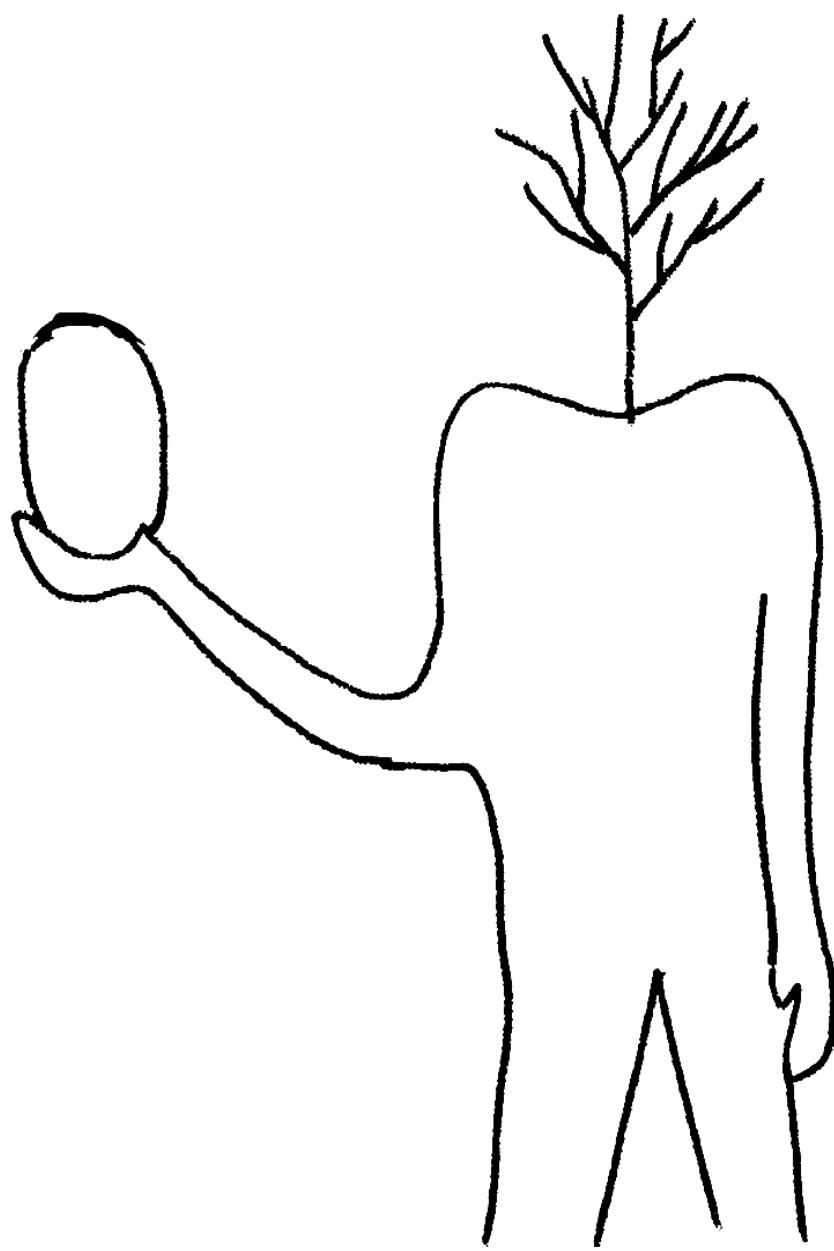
“पहा ही माझी कविता”
तिसरा चौथा तोही बोलला
“शेव्हसपीअर अन् गटे कोठला
आणा त्याला
त्याच्या सान्या साहित्याला”
पाचवाही मग
पिचली छाती काढुनी वदला
“कालिदास तरी कोठून आला?
हंगामी खादीचे उपरण
नाजुकपणी सावरून पुढला
गेंगाण्या भाषेत मुरकला
“गालिब अन् केशवसुत कसला?
कुठल्या तो झाडाचा पाला!”
सातवाही मग
दाढीवरूनी हात फिरवुनी
गंभीरपणे डोळे मिटुनी
आस्ते आस्ते बोलू लागला
“रवींद्र ना तो
बंगाली गीतांजलीवाला?
माझ्या कवितेच्या थेंबांतच वाहून गेला
मोठा त्याहुनी मीच कवीश्वर
खोटे जर वाटले तुम्हा तर
आणा ती गीतांजली येथे
जाईल वाहून खाईल गोते
काळाच्या उदरांत क्षणांतच
राहील माझे महाकाव्य जे
स्वप्राणे या इथे कोरले
विस्तीर्ण अशा चौपाटीवर
साक्ष सूर्य हा साक्षी सागर”
अन् त्या नंतर
उरलेसुरले खेकडेही मग

नाचू लागले
गगन तया ठेंगणे वाटले
भवभूती क्षणांत बनला कोणी
कुणी हाफिज, कुणी बनला होमर
उमर खच्यामाची दाढी
ओढून कोणी मोजी अंतर
अन् त्या नंतर
एक लाट भरतीची आली
पहिल्या लाटेसरशी सगळी
महान कवने वाळूवरली
गेली ती एकजात पुसली
शूर खेकडे मंडळी पुन्हा
आपसूक अपुल्या बिळांत घुसली
सधीप होता दीपस्तंभ जो
त्यांत तेवती ज्योती दिसली
“मानवांतले मूर्ख खेकडे”
पुटपुटून ती गाली हसली

□

धरतीमाता / २३९

BSE 4100--16

२४० / निवडक शाहीर अमरशेख

लोकलमध्ये

असो कुणीही, होती परंतु पोक्त अशी बाई
मळकट चिंध्या कळकट चेहरा नव्हती नवलाई
तडफड धडपड करीत घुसली बसली बाजूला
'कुणास ठावे' हातवान्यातुनी चेहन्यावर दावी
बडबड कधीमधी करी स्वतःशी दातओठ चावी
गडबड गर्दी गोंधळ सगळा चोहीकडे दाटे
गर्दी उसळून विचारांचीही फुटले त्या फाटे
कुणास वाटे कसली लोकल आहे कोंडवाडा
मला वाटले मात्र आहे हा वेड्यांचा वाडा
हसतो कोणी, रडतो कोणी, ओरडतो कोणी
खडखडाटात गडगडाटात यावीण काही न ये कानी
प्रत्येकाची चेहरापाटी न्याहाळून पाही
रेघा उठती पुसल्या जाती अर्थही त्या नाही
धावत येती पुसून जाती भवताली चित्रे
कुणी मराठी अन् गुजराथी झग्यांतली पात्रे
भवतालीचा निसर्ग सगळा क्षणांत बदलून
वेड्याच्या डोक्यावत चाले लोकल वेगाने
पाहुनी सारे दृष्टी लागली माझी अंतराळी
अंतराळी मी माझ्याभोंती कोड्यांची जाळी
“जग हे कोडे, मीही कोडे, कोडे का वेडे?
वेड्यांनी का चालविले हे जगताचे गाडे?”
अन् इतक्यातच गालावरती हात कुणाचासा
कोणाचा का? त्या बाईचाच वाजे सप्पकसा
खरकन खाली आलो खवळुनी तिच्याकडे बघुनी
दातओठ मी खातो तिचिया लाचारी नयनी
जीवन झाले असह्य नेत्री तिच्या मला दिसले
चटके त्याचे सर्वा बसती तिला मला बसले

□

धरतीमाता / २४१

पाव शतक

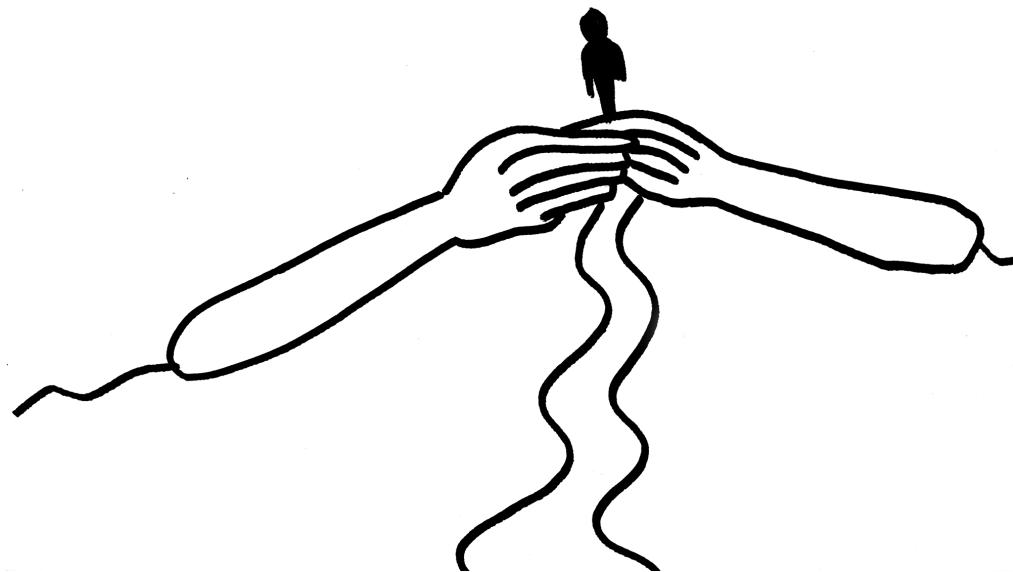
पाव शतक धडपडतो आहे
हा जीवन-संगर जिंकाया
नेत्र उघडिले त्याच क्षणी मी
दुःख दैन्य दारिक्रिय पाहिले
जीवन हे लाचार अशाश्वत
असहाय असे ही अनुभवले
बेकारी ही प्रलयंकारी
कष्ट करूनीही उपासमारी
त्या गोच्यांच्या राज्यामधली
या देही या डोळां पाहून
असाच उठलो तीरावाणी
आळवाया क्रांतीची गाणी
नाही लिहिली गाणी नुसती
मैदानी मी केली कुस्ती
झुंज दिली अन् विजयी झालो
स्वराज्य आले घेऊनी विजया
पाव शतक धडपडतो आहे
हा जीवन-संगर जिंकाया
क्षणभर मजला भास जाहला
अमोल मज स्वातंत्र्य मिळाले
धडपडीचे फळ हाती आले
पिळणुक गेली ब्रिटिश पळाले
परि भ्रमाचे फुटूनी भोपळे
मजला कळले इंगित सगळे
दांडीला कडव्याची पेंडी
बांधुनिया ठेवली म्हणोनी
धावत घोडे तिच्चियामागे
चकरा घेते धावत असते
कण नच पडता त्याच्या तोंडी

स्वातंत्र्याची गती तीच मी
पाहून पुनरपी उठलो आहे
उठलो तो पुनरपी झुंजाया
त्याच गतीने गीते गाया
प्राणपणे संगर जिंकाया
पाव शतक धडपडतो आहे
हा जीवन-संगर जिंकाया
भारत अवघा मुक्त करोनी
दाविन पाहुनी दिपेल अवनी
भारत म्हणजे नच हे डोंगर
दरी कपारी नद्या नि नाले
किर झाडी ही म्हणजे भारत
नाही नाही अगदी नाही
भारत म्हणजे जिवंत मानव
या देशातील चाळीस कोटी
लाचारी, दारिद्र्य, पिळवणूक
मिळेल त्यांना वाव न तेथे
अशाश्वतीचे नावही जेथे
मिळणे दुर्मीळ ऐकायाला
रोगी कुठला? दुःखी कोण?
मिळणे नाही शोधशोधुनी
अशा भारताची निर्मिती
करून दावीन मी या जगती
अचूक याकडे पाठ करोनी
स्वातंत्र्याची देवी निघाली
परी तयाची क्षिती न मजला
दिसे जरी मी आज एकला
उद्यास मिळवीन अनेक साथी
हात देऊनी त्यांच्या हाती
ओढुनी स्वर्गा आणीन जगती
वाट अचूक मी चालत आहे

तोवर कुठली चैन जीवा या
पाव शतक धडपडतो आहे
हा जीवन-संगर जिंकाया

□

माझा देहची धरतीमाता

माझा देहची धरतीमाता
हा कुराण ही माझी गीता
यांतच धन, ऋण शक्ती उपजल्या
बुद्धी भावना रूप जाहल्या
शब्दांच्या या तरेमधुनी
जगी एक होऊनी प्रकटल्या
प्रकाशमय हे जीवन झाले
गूढ उकलण्या पुढे निघाले

□

कर्ण आणि कुंती

आज या इथे आहे पडली
तोंडी तान्हुल्याच्या स्तन देऊनी
प्रेमळ माता रस्त्यावरती
आहे कोण ही ओळखली का?
ही कर्णासह रस्त्यावरती
पडली पांडव माता कुंती
कुंठीत झाली काय हो मती
ऐकून माझे विधान आगळे?
हो ही पांडव माता कुंती
कुंठीच आहे आणि कर्ण तो
कर्णाच आहे
“निर्धास्त कसा पीत पहुडला
भीती : उन्हाची नाही त्याला?”
प्रश्नच वेड्यागत हा तुमचा
अहो कर्ण तो सूर्य-पुत्र ना?
होईल कैसा ताप उन्हाचा?
हा वरुणाची भीती म्हणता?
कशी बरे ती असेल त्याला?
त्याच्या ह्या प्रेमळ मातेने
वरुणच अपुल्या नेत्री लपवला
वादळवारा थंडी गारा
स्पर्श कसा हो करील त्याला?
पाहिलीत का कवचकुंडले
नव्या युगाची अंगावरली
दुग्धपान करीतच कणाने
पहा पहा ती मूठ वळवली
कळला नाही अर्थ तुम्हाला?
इंद्र कोठला बनवायाला
सांगा आता येईल मजला

एकच ठोसा देर्हन त्याला
नव्या युगाचा कर्ण मी नवा
अमरत्वाचा माझा दावा
आता सार्थंच करूनी दावीन
कुठली आली पांडवसेना
इंद्रपदाला उडवून लावीन
हेच सांगतो कर्ण त्यातुनी
काक समाजाच्या टीकेने
दिसते कुंती भेदरलेली
चला करू या त्वरा
धरू तिजवरी साउली

□

तुळा नखरा बघून पाखरा

तुळा नखरा बघून पाखरा
आमा यायला लागल्यात चकरा-ं
तुळ्या नेत्रांचं वर्णन करता
शब्दसाठा सरे माझा पुरता
माझ्या मनातला राघू गं झुरता
घई पिंजऱ्याच्या गजाला टकरा-ं आमा यायला
सोनसळी तुळं केस लांब
तुळ्या मांडऱ्या गं दर्यातली वांब
देह लचके लव्हाळ्याची कांब?
पाय नाजूक नको मारू ठोकरा-ं आमा यायला
झाड लाजाळूचं तळपाय
त्यांनी आम्हाला व्हायचं काय?
जायबंदी होईल तुळा पाय
वैदू होईन मारीन पुनः चकरा-ं आमा
सोंगढोंग कराय नको लावू
नको आंब्याच्या डोलीत गावू
बोल एकदा मला ‘माझा राऊ’
आमी सायकलवरून वाटु साखरा-ं आमा

□

आशादीप

हुश्शाऽऽर
दर्यावर तुफान आलंय्
वर आभाळ काळं झालंय्
अन् पिसाटला वारा
यम बडवीत बसे नगारा
गाठू पैलतीरा गाठू पैलतीरा
बघ भवन्याकडं नाव निघाली
बचली बचली
सांभाळ राया घरात घुसली
कंबर कसली
आरे ए ए ए रात अंधारी
चुकवू या दरबारा
आ आ आ गाठू पैलतीरा
हाती सुकाणू ताठ शीड मग
भीती कसली
प्रयत्न आपुले यमरायाला
धडकी बसली
आरे ए ए ए आशादीपही मार्ग दावितो
न्यारा आ आ आ
गाठू पैलतीरा गाठू पैलतीरा
फुटे फाटचा मंगल तारा
पसरी पिसारा
पैलथडीहून सुगंध आणि
पहा खारा
अरे ए ए ए आई मराठी देईकुस उबारा
आ आ आ
गाठू पैलतीरा गाठू पैलतीरा

□

कापसाची कहाणी

ठरवले कापसाने
करावे सकृत
जन्माला येऊन
काही तरी
बनवून मानवाला
थोडसे सुसंस्कृत
सार्थक जन्माचे
आपुल्या परी
मानव कसला
वस्ताद बेटा
कापसाचे कापड
घेऊन अंगावर
अंतरी नागडा
नागडाच राहिला
संस्कार संस्कृती
गेली नाट्यांत
पुनः ठरविले
कापसानेही मग
येता अपयश
विढ्ढ होऊन,
तंतू तंतूनी
अलगच रहावे
ठेवावा मानव
होता तसाच

□

कलावतीस

तू ग कशाला बांधला चाळ, कवड्या पैशांचा
तो आहे ग कर्दनकाळ रस्ता नाशाचा
तुझ्या कमरेला कक्कुचं फडकं
कधी हेलेनचं घेतेस धुडकं
वैजयंतीचं घेतेस मडकं
नखरा मराठमोठा, त्याचा चोळामोळा, वरून फिरवून बोळा
तुझ्या भवती ग सुटला ताळ, हौशागौशांचा ॥१॥
पुढला शेट्या मारी बघ डोळा
जीव चवलीसाठी उतावळा
रक्त हाती निधे भळभळा
एका पिक्चरसाठी एक्या लुगड्यासाठी त्वांग केली माती
माती केलीस कलेची राळ, फडशा तमाशाचा ॥२॥
कॉन्ट्रॅक्टर बनवितोय आगळा
मैनेजर गटारीतला बगळा
म्हेनतीचा खातो तुझ्या गोळा
झोपडी नशिबाला, दार नाही जिला, त्योच बंगला तुला
बटाट्याची बिसुटली चाळ, गर्व त्या फासांचा ॥३॥
तुझी मराठमोळी ग लावणी
कशी फुलेल गटातुरीनी
तू ग कलावती मूळ गुणी
येग बाहेर जरा, सह्याद्रीचा दरा, घाटमाथा सारा
खुलवू नाचून मराठीमाळ कुणबाऊ पेशाचा ॥४॥

□

मोळीवाली

डोईवरती आहे मोळी
मोळीखाली राधा भोळी
ठुमकत चाले
घेत हिंदोले
जणू हंगामी
शिवार डोले
मोडीत डोळे
निळसर काळे
जाई आगीचे
विणीतच जाळे
अर्धी उमलती कळी कोवळी
मोळीखाली राधा भोळी
गेली चालून थळून
गेला चेहरा सुकून
अंगी निथळती
घामाच्या धारा
वाटे धावत जाऊन
हाती पंखा घेऊन
तिला घालावा
वाळ्याचा वारा
खुलेल मग ती पुनः पाकळी
मोळीखाली राधा भोळी
राधा जाते दमून
खाते मोळी विकून
आला प्रसंग
राधेला न्यारा
शाम मुरलीधरा
ऊठ हलवी धरा
आज कृष्ण तिचा

તूच प्यारा
दावि तिला तू दुनिया वेगळी
मोळीखाली राधा भोळी ॥
दुनिया आगळी बघून
जीव जावा फुलून
तिनं सोडावा
प्रीत फवारा
दोघं न्हाले जाऊन
प्रीत गाणे गाऊन
मार्ग प्रीतीचा
दावावा न्यारा
ऊठ सख्या रे हे वनमाळी
मोळीखाली राधा भोळी ॥

□

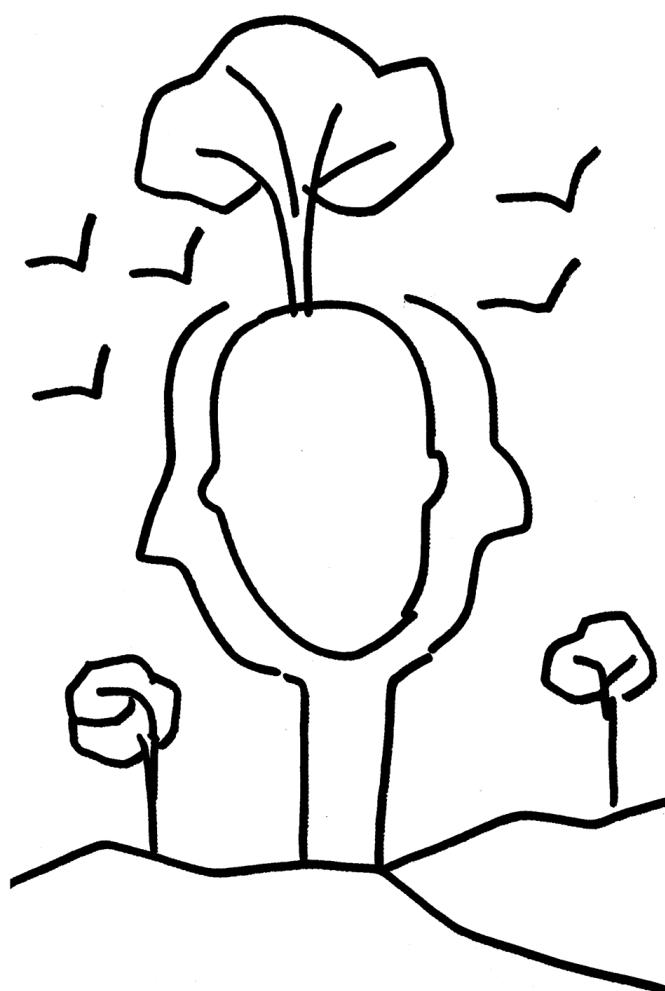
ભરલ્યાપોટી

ભરલ્યાપોટી સૂર લાગતી
ગોડ કિતી અંતરી
અર્થહીન સ્વર અર્થ ઘેઉની
યેતી સરીવર સરી
ક્ષણાભરાપૂર્વિચ સૂર હા
ઉદાસ વાટે કસા
વાટે ગાયક મરેન કા હા
બસૂન યાચા ઘસા
રસિકતા નાહી માઇયાતચ
મૃહણતીલ રસિકાગ્રણી
અન્નબ્રહ્મ અંગણીચ ડુલતો
નાદબ્રહ્મ સદ્ગુણી

□

चक्र मनाचे

चक्र मनाचे फिरते माझ्या
इतकी गती या जगात नाही
कृती यातुनी मी ऐसी निर्मिन
तेच तयाची देईल ग्वाही

धरतीमाता / २५५

काड्याच्या माड्या

काड्याच्या माड्या बांधुनिया
नांदू नका रे त्यामधुनी
तुफान वादळ नकोच जातील
फुकरीसरशी त्या उडुनी
वृक्षराज मी डुलतो आहे
समजू नका जाईल पडुनी
सतत झुंजलो हसत झुंजतो
पाय तुफानी रोवोनी
झडती पाने, तुटती फांद्या
भरे न मज कापेरे बरे?
जखमा वीराच्या छातीवर
पाहुनी हसता? हसा खरे
पाया भक्कम मुळ्या जरी त्या
मृदुल फुलासम दिसती तुम्हा
त्रिखंड आवळुनी घट्ट बैसल्या
मला कुणाची नाही तमा
कभिन्न काळ्या पाषाणाला
मुळ्या कोवळ्या छेदीत ज्या
त्याच मुळ्यांच्या जोरावर मी
उडवीन काळाच्या चिंध्या
जरी उन्मळून पडेन झुंजत
तरी समाप्ती नाही तिथे
मुळ्या हजारो वृक्ष प्रसवतील
पाय रोवतील पुनः इथे
पण माडाच्या काड्या मेल्या
वृक्षाला हिरवळ कुठली
नाचवाल किती दिवस? नाचवा
खूण अधोगतीची पटली

□

क्षयाने मेली बाबूची बहीण

क्षयाने मेली बाबूची बहीण
केशव तरणाबांड क्षयाने मेला
गेली क्षयानेच आई बेबीची
बेबी पण मेली तीही क्षयानेच
तरुण बेबी
वय सोळा
झाला तिचा चोळामोळा
तिचा तिच्या तारुण्याचा
रसिक? मला म्हणती सदा
केवळ आनंद केवळ सौंदर्य
दिसेना तुला कविमनाला
दुर्भागी बेटा
मित्रांनो, माझ्या बंधूंनो, आयांनो,
बहिणींनो माझ्या
पहा या बेबीला लुसलुसत्या या फुलवेलीला
अकाळी विज्ञल्या उद्दत्तीला
आता कधी जी पेटणार नाही
आता कधी जी फुलणार नाही
मास्तर होता बाप तिचा
एका गिरणीत मुंबापुरीत
जगता ये ना इमानाने
जगाची रीत अनुसरली त्याने
चोरीने छिनालीने जीवन जगणे अशक्य झाले
पडला रस्त्यावर
तोच नाही
इथले सगळे जीवन पुष्पच
रस्त्यावर आहे पडलेले आज
धुळीत मळत उन्हाने जळत
हुडहुडत आणि कुडकुडत कधी

धरतीमाता / २५७

BIE 4100-17+

क्षयाला आपला करून सार्थीदार
क्षयच क्षय
गेला भरूनी जिकडे तिकडे
दिशा व्यापल्या देवागत त्याने
स्थान एकही नाही सुने, क्षयावाचून
माझ्याही शब्दाला झरणीला स्वराला
होईल की काय क्षय म्हणून
मीही झुरणीला लागलो आहे
नाही नाही कधीही नाही
प्रतिकार क्षयाचा केलाच पाहिजे
जीवनात प्राण असे तोवर
जगात शाई असे तोवर
जिभेची हालचाल होते तोवर
घशात श्वास असे तोवर
शेवटचा टोला प्राणांतिक देऊन
क्षयाला ठेचून काढलेच पाहिजे

□

क्षमा करा मत्रिय चिमण्यांनो

क्षमा करा मत्रिय चिमण्यांनो मातापितरांना आपुल्या
पाहू नका रे केविलवाणे भलत्या काढू नका खपल्या
क्षणसुख आमुचे लहर आमुची तुम्हास बंदिवास दिला
जन्म देऊनी तुम्हा गुंफुनी गळ्याभोवती फास दिला
तुमचे होईल काय पुढे हा विचारही नाही केला
'आलिया भोगी' तत्व मिरविले घात मात्र तुमचा झाला
केला घातच असे वाटते जगा आजन्या पाहोनी
नाही शाश्वती इथे उद्याची विषाद दाटे मनोमनी
निव्याज हसे दिसे आज जे उद्या मला ते दिसेल का?
झळा लागुनी उद्या दिसाच्या उमलण्याआधी सुकेल का?
परि चिमण्यांनो लढुनी जगा जगण्यात मौज त्या आहे बरे
सत्य तत्व जीवन हे शाश्वत विजयी व्हा अन् करा खरे

□

मन माझं हिरवंगार

मन माझं हिरवंगार, मनची हिरवळ तयार
केली तुझ्यासाठी पाखरा, येई विसाव्याला मुशाफिरा
येई विसाव्याला मुशाफिरा ॥
निळे निळेशार गगन दिसे मजेदार
कसा देईल आधार अन् आसरा
येईल आधार अन् आसरा ॥
छंदीफंदी बेबंदी टाक सख्या ही धुंदी
करीन तुला आनंदी मी धरा
करीन तुला आनंदी मी धरा
दिले प्रेम मीच तुला माझ्या सुकुमार फुला
जीव गुंतला तुझ्यात ये जरा
येई विसाव्याला मुशाफिरा ॥
तुला नभी तारका अभिसारिका
पाठी सारखा तुझुरा बावरा
पाठी सारखा तुझुरा बावरा
चांद जिच्यासाठी झुरे, तारकाही झुरे मरे
सफल प्रेम नाही बरे ये त्वरा
सफल प्रेम नाही बरे ये त्वरा
करकर भ्रमंती केली सख्या रे अति
शिणलास तू किती ये जरा
येई विसाव्याला मुशाफिरा
तुझी माझी जोडी खरी त्यांत गोडी
प्रीतरीत पतंगाची सख्या वेडी रे
प्रीतरीत पतंगाची सख्या वेडी रे
खरी प्रीत आनंद देई मस्त मंद गंध
जीवनी सुगंध येई जोडी रे
जीवनी सुगंध येई जोडी रे
याच देही डोळाही अनुभव उभयतांही
लुटावया येई झणी पाखरा
येई विसाव्याला मुशाफिरा

□

मी मीन वेगळा जळाविणा

मी मीन वेगळा जळाविणा
हे दुःख हृदीचे सांगू कुणा?
डबक्या माजी जन्म जाहला
जीव शैशवी क्षण सुखावला
अवर्षणाची निसर्ग लीला
आत्मा व्याकूळ, तळमळला. अन् -
पदरी तडफड, दीनपणा...
अतिवर्षण मग भयाण झाले
डबके माझे वाहुनी गेले
परिसरितेने मज सुखविले
जाळे कोळ्याने टाकियले
सुटला त्यातुनी करूनी 'गुन्हा' ...
लाभे नंतर अथांग सागर
वाटे दैव उजळले क्षणभर
खरे जीवन, भयाण जलचर
सुरु जाहला नवाच संगर
आलो किनाच्यावरी पुन्हा...
आता वाळू झाले जीवन
फिरे किनाच्यावरती वणवण
संघर्षातच आहे उभा पण
हर्ष कोठला? हिरमुसले मन
त्या डबक्याच्या शोधी खुणा

□

असा हा उंदीर असा हा धनिक

असा हा उंदीर
असा हा धनिक
सांगे एक मेक
साव तो मीच

फुंकर घालून
कुर्तडी पाय
सांगावे काय
उंदीरच बेटे ॥
छोट्या पावदर
जातो खरा पाय
झाले परीकाय
कळतची नाही ॥
बसे तो जाऊनी
बिळा माजी बेटा
काढू त्याचा काटा
कसा न कळे ॥

कायद्याची फुंकर
तशी ती विषारी
घाली तो मदारी
जीवनी या ॥
विषारून टाकी
अवधे हे जीवन
भांडवली रावण
आजचा हा
बसे तो जाऊनी
बंगल्यात बेटा
त्याच्या बंद वाटा
सतेलाही ॥

□

वेडी आई

नको लढाई लादलीच तर घ्या पोराला माझ्या
देशकारणी देते मी एकुलता माझा राजा
आहे काय? माझ्या जवळी? सौभाग्य हरवले माझे
भर ज्वानीतच सोडुनी गेले मजला माझे राजे
राजांची जाताना होती एकच एक अपेक्षा
तळहाताच्या फोडागत करी तू बाळाची रक्षा
वेल मांडवा लावुनी त्याची घे मग विश्रांती
बाळ लाडका वंशदीप तेवावा इतुकी भ्रांती
त्या भ्रांतीतच नाव सोडली आमुची वाच्यावरती
अन् अंधारी विल्हवित होते बाळासह नौका
वादवातही धरला होता अंगाईने ठेका
ठेक्यावरती जागवीत होते छोनुकलेसे बाळ
काळ येतसे बाळ ठरतसे काळाचाही काळ
धुणी नि भांडी, कधी उपाशी पोसायास्तव त्याला
सोसाट्याच्या वाच्यांतच तो भर ज्वानीला आला
ओठ पिळावे, दूध निघावे मिसरुड फुटले काही
माझी वेडी माया त्यातून स्वप्न वेगळे पाही
फुललेली स्वप्नांत पाहिली गोरी गोरीपान
हिरवा शालू, चुडा पाचूचा बसलेली लाजून
बाळ भरवितो घास तिला ती अधोवदन झालेली
माझी जीवनसृष्टी तिचिया दृष्टीतच फुललेली
वंशज त्या पवित्र नयनी क्षणभर चमकुनी गेला
भरूनी आले ऊर हात मम भिडले मग नयनाला
कड कड कड लवे वीज अन् स्वप्न भंगले गेले
धडपडले घाबरले धावत बाळा कवटाळीयले
भीतीचा लवलेश मुखावर त्याच्या नाही दिसला
माझा राजा कवेत माझ्या हळूच खुदकन हसला,
हसला अन् पुटपुटला, आई-आई-जाऊ दे गे

उत्तर सीमा धगधगते मज निरोप दे गे वेगे
जणू ओच्याला पकडुनी माझ्या उभा दिसे मज बाळ
बाळ हटू तो मज आठवला, त्याचा प्रातःकाल
बाळ म्हणे, उत्तर सीमेहुनी येई गे किंकाळी
आई, लावुनी बसू कसा गे ब्रह्मानंदी टाळी?
उद्या तुझ्यावर हात टाकला जाता जाता कोणी
सांग आई तू-मुळमुळ गाळीत बसू काय गे पाणी?
वंशाचा मी दिवा, तुला मी फक्त काजळी घावी?
काजळीने का माझ्या आई, तुऱ्यी कूस उजवावी?
नाग केवड्या मागे दडती, तुला नाही का ठावे?
समाजवादी फुलंमधून हे पिवळे घेती चावे
कालच झाला स्वतंत्र भारत ज्यास्तव बाबा झटले
कारागारी नरकयातना क्षयांत बाबा सुटले
त्यांच्या उरल्या कार्याची सांगता कराया आई
झटकन हो म्हण, आज्ञा दे गे, म्हणू नको तू नाही
हात फिरवुनी म्हटले, बाळा, नको लढाई आता-
त्यांतच तुटला दुवा-नाही रे आता कोणी त्राता
मला तरी का हवी लढाई? आई, गे तू सांग
फुलवायाची होती ना मज स्वातंत्र्याची बाग?
बागच जाईल जळून त्यातील पाचोळा ना तू - मी
आग विझाविण्या जाऊ दे गे क्षण जाईल हा नामी
माझ्यागत सगळा पाचोळा जर सीमेवर गेला
आग कशी लागेल सांग उरल्या हिरव्या बागेला
मी सीमेवर नच गेलो तर बघ शेवट होईल
सुक्याबरोबर ओलेही पण जळून गे जाईल
अन् हा पाचोळाही आई जळण्यासाठी नाही
सुवर्ण-पाचोळा हा तावून सुलाखून घेई
बाबांच्या वेळेला नव्हती असली शस्त्रे काही
चालवीन रणगाडा शत्रुंच्या छातीवर आई
जिकणार मी स्वातंत्र्याचा वारा प्याला वीर
विजयी होऊनी तुझ्या कुशीची ऊब पुनः घेणार

अनाहूत स्वप्नांतच त्याची मिठी गळ्याला पडली
वेडी माया वेडी आई, वेडातच बडबडली
नको लढाई, लादलीच तर घ्या पोराला माझ्या
देशकारणी देते मी एकुलता माझा राजा

□

धरतीमाता / २६५

बर्फ पेटला

बर्फ पेटला हिमालयाला विझवायाला चला
वृद्ध तरुण या फक्त रक्त द्या, रे साद हाकेला
या रे द्या रे साद हाकेला ॥
घडू नये ते आजला घडते
स्वातंत्र्याचे बाळ रांगते
स्वतंत्र विहराया धावते
बंधू चीनी सुरा घेऊनी काळ होऊनी आला ॥
रक्ताचे खत मिळता थोडे
सीमेवरची झुडपे झाडे
देशरक्षणा बनतील वेडे
तृणपर्णाना मिळेल शक्ती-तेच रोखतील हल्ला ॥
रक्तलशा हिमगिरीवर चढू द्या
जनसागर सीमेला भिडू द्या
शिरकमले अग्नीत पडू द्या
ध्वज राष्ट्राचा सीमेवरचा भिडू द्या रे गगनाला ॥
पक्ष पंथ धर्म भेद सारूनी
गिळिली भूमी मुक्त करोनी
गान शांतीचे घुमवू गगनी
न्यायी भारत नाही आक्रमक दावू या जगताला ॥

□

आपले धोतर सांभाळी बा

डव्यांतला बल्ब
गेला हो चोरीला
अंधार जाहला
भोवती सारा ||
हँडल आरसा
ट्यूब पळविला
सांगू मी कुणाला
मंत्राला का? ||
त्यानेही कापीला
खिसा माझा काल
कराची कमाल
झाली त्याच्या ||
झुलत्या पुलचाही
कलकत्यांतील
नट पळवील
कोणी तरी
कोसळेल आज
आश्चर्य जगाचे
लक्ष हो कोणाचे
वेघू आता? ||
ताजमहालाचा
दगड पायाचा
तो पण जायाचा
नेम नाही ||
नेम नाही काही
सांगेनी अमर
आपुले धोतर
सांभाळी बा ||

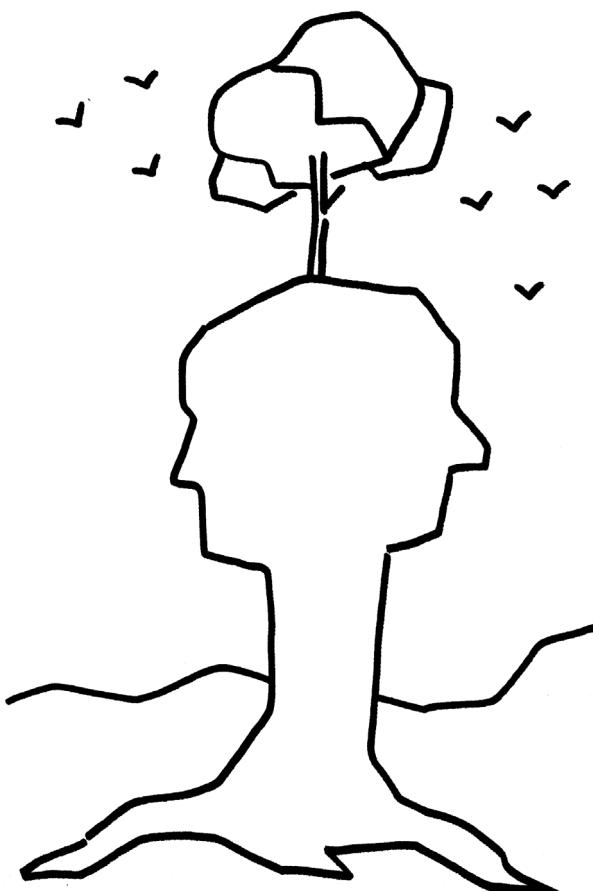
□

सत्याचे गा ओळे

सत्याचे गा ओळे
राईचे ही नाही
जिव्हेला ते काही
पेलवेना
असत्याचे ओळे
पडे छातीवर
शब्दसाठे चूर
जिव्हेखाली
बाळ रवि आला
पहा उदयाला
पीतज्वर झाला
जन्मताची
सूर्य उगवतो
तसा मावळतो
कालचा दिवस तो
बदले ना गा
फाटले आभाळ
दिसे दिशा दाही
ठिगळ त्या काही
लविता ये ना
गारुडीही येई
बसे तरु तळी
पुंगी ती आपुली
सुरु करी गा
पोतडीत त्याच्या
विषारी भुजंग
डसे अंगांग
विषारले गेले
कोपन्यात बैसोनी

हसे खुदकन
आहे तो सज्जन
दंशमुक्त
मिळे दुःखावर
रसना-साखर
आैषध त्यावरी
नाही नाही
आता सत्यासत्या
लावुनिया आग
विचाराला जाग
येऊ दे रे

□

धरतीमाता / २६९

खंडाळा

उषा देवीने दीप लाविला पहाटेच्या प्रहरी
दिव्य प्रकाशी दुनिया राणी दिसे नवी न्यारी
गात्रीचे ते काळवंडले मुख आता नाही
टवटवीत हा मुखडा न्याहळा वेगळीच ग्वाही
धुके आहे पण धुरकटलेले मुळी दिसत नाही
धुके भासते या हिरवळीवर स्वप्नाची साई
अथवा दुनिया राणीच्या या अधुन्या स्वप्नांची
रेंगाळत राहिली पाऊले साक्ष असे त्यांची
साक्ष हवी तर पुनः विचारा या तृणांकुरांना
त्याच स्वप्नी धुंदल्या रंगल्या इवल्या नयनांना
नयनी त्यांच्या नीर नव्हे छंदी वेडेपीर
आनंदाश्रू ढाळीत डुलती झुलती चौफेर
फेर धरी ही दरी कपारी हिरवे नेसोनी
सोनसळी नाजूक किरणांचा बुरखा ओढोनी
बुरखा घेऊनी दुनिया राणी उचली पावलंना
लचकत मुरडत टाकी पावले गात यक्ष गाना
पावलांत लय होता, होती लयही पावलंना
भात शेतीवर डुलती लोंब्या गात शीळ गाना
घुमे शीळ तो डोंगर माथी थरारली गेली
थरारली स्वागतार्थ आता सेनाही सजली
पहा येऊनी उभारूनी खांद्यावर माथ्यांच्या
तिरंदाज सुळक्यांच्या फितीवर झालरी मोत्यांच्या
सुवर्णकेशी मुकुट शिरी वर चंदेरी पाणी
पाणी वाहते अंगांगावर गात यक्षगाणी
गर्द झाडीचे कधी मधी खोवले तुरे न्यारे
बालकवींच्या गालिचांचे झगे करूनी या रे
यक्षागत स्वर्गातुनी कोणी झेपावत येई
जणू हो बाळाला क्रीडांगणी जाण्याची घाई
अशी शोकडो बाळे घेती उठया कडयावरूनी

मऊ गादीवर पडता हसुनी उठती खळखळुनी
आला आला रवि वर, भास्कर आला उदयाला
डोंगरमाथा स्वागती सुळका कडेकोट सजला
दुनिया राणीच्या दरबारी येण्या असूसला
असूसला तो रवींद्र क्षणांत दिसे न कोणाला
या रे आला मेघ रुपेरी दडता का वाया
होईल तुमचीही पण आता चंदेरी काया
मी तू मधले अंतर जाईल क्षणांत लोपून
इथे एकला जीवही जातो हर्षे हरखून
एकलेपणा चंदेरी जगतातील हा आगळा
जन्मोजन्मीचा शीणवटा निवारील सगळा
खालीवरती इकडे तिकडे चंदेरी मेघ
खेद खंत दुःखाची नाही इवलीही रेघ
विसरतोच मग मीलन दुनिया राणीचा सोहळा
पन्या भरविती आपुल्या भोती ज्वानीचा मेळा
मेळ्यातच त्या जाल रंगुनी आणि व्हाल दंग
न हो रविउदय म्हणाल ना हो मधुर स्वप्नभांग
स्वप्नांतच बरसतील सरीवर आनंदाच्या सरी
भिजुनी ओलेचिंब होऊनी पडाल मग भूवरी
भूवरी पडुनी भोवऱ्यांतल्या बेशुद्धीसारखे
बडबडाल मग खंडाळा मज होऊ नये पारखे

□

धरतीमाता / २७१

BxE 4100--18

गध्याचेही धरीन पाय मी

तत्त्वासाठी आहे उभा मी
तत्त्वांसाठी मरेन कटुनी
गध्याचेही धरीन पाय मी
तत्त्वासाठी लोळण घेईन
आणिक साधीन हित जगताचे
प्रसंग आला धोका देईन
अर्थ बदलुनी शब्दांचेही
अर्थ नीतीचाही मी बदलीन
अंतिम सत्यासाठी सगळ्या
नीतीनियमा उडवुनी लावीन
वेचीन जीवन त्यासाठी मी
उभा राहिला मानव पाहीन
सुख निर्माया राबुनी निशिदिन
प्रबल करांची खाणच खोदीन
रडणाऱ्यांचे अश्रू पुसाया
लढणाऱ्यांना रक्तही देईन
अश्रू निर्मात्या वर्गाचा
निःपातच मी करून दावीन
सुख दलितांचे, दुःखितांचे
या देही या नेत्री पाहीन
महापूर बुडवील झोपडी
कोटी करांनी त्याला रोधीन
छपरावरती कडा कोसळे
कृष्ण बनुनी मी त्याला थोपीन
राधा बनुनी प्रेम करीन मी
बनुनी यशोदा कृष्णा पाजीन
दुधातुनी त्या देईन गीता
भ्रातृ-कौरवी सत्ता उडवीन
कंसाच्या सत्तेला लत्ता

समृद्धीचे गोकुळ दावीन
फुलवाया बगिचा हर्षाचा
वर्षात्रृतू मी क्षणांत होईन
रिज्जवील जो जनगीत गाऊनी
कोकिल-स्वर सह वसंत देईन
उरल्यासुरल्या शब्द संचया
लोकशाहिरा तुलाच अर्पिन
जिद्द नि ईर्षा मर्दाची पण
मर्दालाही मुजरा देईन
या कायेचे करूनी जोडे
त्या देवाच्या पायी घालीन
मानवदेही असूनीही जो
स्वर्ग मानव चरणी आणील

□

धरतीमाता / २७३

BkE 4100--18+

माझी माय आहे मरहद्वी

माझी माय आहे मरहद्वी
ती माझी मी तिच्याचसाठी
तिने मजवरी जीव लाविला
मी ओवाळुनी जीव टाकिला
तिचे नि माझे अभंग नाते
धजे कोण त्या तोडायाते
जग तिचा अपमान जाहला
रोधीन मी त्या कळिकाळाला
श्वान मांजराला रे कोणी
नका ‘बोलवू’ मराठीतुनी
श्वान मांजरासाठी काही
माझी माय मराठी नाही
वीर रसाची वहाती गंगा
थोपवी सहयाद्रीच्या रांगा
तेववी सह्यगिरी माथ्यावर
शृंगाराची ज्योती नवथर
भक्तिरसाचा मळा फुलवुनी
गाते मानवतेची गाणी
स्वातंत्र्यप्रिय माय मराठी
विलसे जिजा-शिवाच्या ओठी
स्वातंत्र्याची भाषा काही
स्वार्थपरत्वे आपुली नाही
राघू मैना घरी आणुनी
देती पाठ मराठी कोणी
“म्हणा विठ्ठला, म्हणा विठ्ठला
राघू मैने, बोला, बोला”
अन् समजा राघू मैनेला
बोल तुम्ही आपुला शिकविला
म्हणुनी कधी वाटेल जिव्हाळा

त्या पक्षांच्या आम जातीला?
राघूमैनेसाठीही पण
वापरु नये भाषा आपण
लखलाभ तया त्यांची बोली
त्यांत अस्मिता आहे आपुली
हक्कावर कोणाच्या कोणी
जगू नये रे बांध घालुनी
हेच शिकविते माय मराठी
म्हणुनिच ती मम ओठी, पोटी

□

सून सुभेदाराची नाचू द्या

सत्य पळाले जगातुनी या
लावा या जगताला आग
श्रमास नाही कवडी किंमत
माणूस-हिंमत झाली खाक
रेती-मातीलाही मोल
कवडी आज आहे अनमोल
अनमोल असे झरती आसू
भावनांची पण जळते बाग
सत्य पळाले जगातुनी या
लावा या जगताला आग
जाई पवाडा, नको शिवाजी
हवी लावणी नि रावबाजी
सून सुभेदाराची नाचू द्या
आणू नका नीतीला जाग
सत्य पळाले जगातुनी या
लावा या जगताला आग
मुनिवर गेले, चिंतन गेले
दोंग धतुरे येथे उरले
संत महत नि त्यांचे चेले
धन-सत्तेचे हंडीबाग
सत्य पळाले जगातुनी या
लावा या जगताला आग
गर्ती गेली गर्ते माजी
शिंदळ वाचाळी बेलाग
लंपट ओलेता कवी म्हणतो
जाळा अमर कवीची बाग
सत्य पळाले जगातुनी या
लावा या जगताला आग

□

तुफानात

आज दर्याला आलंय तुफान रं
लावू नको होडी किनाच्यावरी
घालू पिंगा तुफानी छान रं
तुझी माझी जोडी ठरू दे खरी ॥
होते पारख तुफाना मधी
असं तुफान येतंय कधी
घेर्ह नांगर उचलून आधी
खोल दर्यात घुसून प्रीत होडीत बसून
खेळू दर्याची घेऊन आन रं
लावू नको होडी किनाच्यावरी
गेलं सोडून तुझे साथीदार
केलं तुफानानं चक्काचूर
उरला तू अन् मी होऊ म्होरं
झुंजु लाटासंगं उभी तुझ्या म्हां
दावू कोळ्याचं आपलं इमान रं
लावू नको होडी किनाच्यावरी
जन्म दर्याच्या उदरात झाला
सारा दर्या लुटून वर न्हेला
असा पिंड आहे पोसलेला
आज त्यालाच भेऊन जायाचं का आपुन ?
तरू न्हाईतर मरू हीच शान रं
लावू नको होडी किनाच्यावरी

□

निर्मितीपाठी

कोपन्यांतल्या बंधू भगिनी
निढळाच्या घामाने भिजल्या
थिजल्या सर्व दिशा हे बघुनी
रक्त आटते निर्मितीसाठी
निर्मितीसाठी हात, शरीर अन्
होते नव्हते मनही झिजले
आज क्षुधेने सारे थिजले
हात शरीर अन् मनही न उरले
प्रचंड ऐशा निर्मितीपाठी
निर्मिती व्हावी ज्याच्यासाठी
त्याच जीवनाची घ्या माती
आज चालली हातोहाती

□

रुमानियन कमलिनीस

तुवा दिला मज दिवा कमलिनी
दगड दिला मी तुला
क्षण एकच तो अमर जीवनी
भरूनिया राहिला
ज्योत दिली तू दिव्यांतुनी अन्
प्रकाश मज दाविला
मी दगडावरी प्रहार करूनी
तुला दाविली कला
प्रकाश तो तव समाजवादी
विचार दावी मला
कला संस्कृती माझी, मानव-
विकास दाविल तुला
विकरित मानव विचार-धागा
घेऊनिया चालला
सुवर्णयुग अपसूकच चालत
येर्इल या भूतला
तुवा दिला मज दिवा कमलिनी
दगड दिला मी तुला
क्षण एकच तो अमर जीवनी
भरूनिया राहिला

□

अंकगणित

आनंदाला भागू नका रे रुपये, पैसे नोटांनी
पदर फाटुनी जाईल सगळा शून्य, भोपळा खोटांनी
भागायाची हैस तुम्हा तर दुःखाला भागुनी टाका
समाजगंगा वहाते केवळ तो साधायास्तव मोका
उणा होऊ द्या शुद्रपणा, पण बेरीज होऊ देऊ नका
हवीच बेरीज करावया तर, आपुली सद्भिरुची झोका
सरळसोट पण बरवे कधीही गणित व्यक्त हे नका करु
अंकगणित हे दोन घडीचे केवळ आनंदेच भरु

□

माझी आई

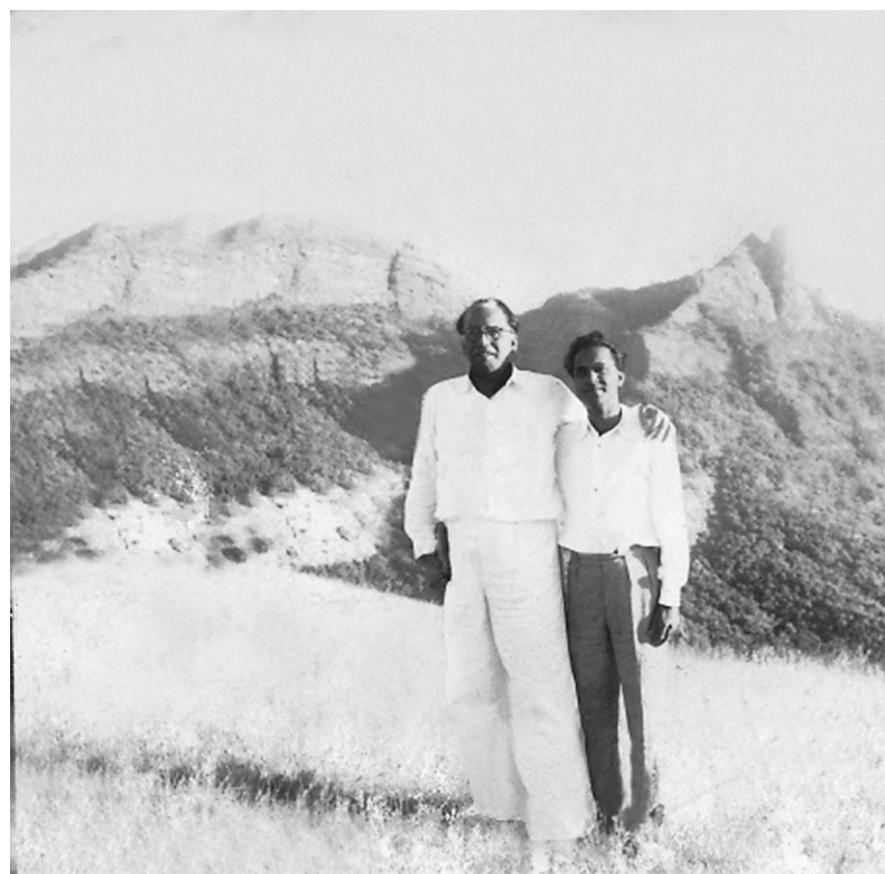
होय तीच ती माझी आई-माझी आई
ती ताटकळत उधी आहे जी
नाक्या-नाक्यावर दिसते ती
गलिछ दुबळी दिसते बाई
होय तीच ती आई-माझी आई
शिवार फुलल्या आटोळ्यांवर
पदर खोचूनी निर्भय-सुंदर
गोफण गुंडा भिर्कवू पाही
होय तीच ती माझी आई-माझी आई
या आडावर, त्या विहिरीवर
भरली घागर ओढी भरभर-
भोळेण भरभरुनी नेई
होय, तीच ती माझी आई-माझी आई
घडा मातीचा डोईवरती
फुटेल का ही सदाच भ्रांती
थांबत, ठेचाळत जी जाई
होय तीच ती माझी आई-माझी आई
भल्या पहाटे उरकुनी सारे
निघे घरातुनी पिसाट वारे
कामावर जाण्याची घाई
होय तीच ती माझी आई-माझी आई
उधी आहे धनिकाच्या दारी
संचित, बांधुनी लज्जा पदरी
माझे, मीपण विसरूनी जाई
होय तीच ती माझी आई-माझी आई
अशीच भटके दारोदारी
लावूनी तन-मन या संसारी
तरी थोरवी उमगत नाही
अशीच आहे माझी आई-माझी आई
(प्रो. बन्सीधर पंडा- ‘मेरी माँ है’.)

□

धरतीमाता / २८१

କଲଶ

दोन जिवलग मित्र
आचार्य प्र. के. अत्रे आणि अमर शेख
'राजमाची' या दोघांच्या आवडत्या ठिकाणी

कलश / २८३

रसिकाप्रति

प्रिय रसिका,

माझं जीवन ज्यानं जवळूनही पाहिलं आहे त्यालाही हे ठाऊक आहे की, मी एक सरळ नि साधा सामान्य माणूस आहे. असं म्हणून घेण्यात विषाद व अभिमान वाटण्यासारखं, वा गर्वानं फुगण्यासारखं काहीच नाही. पण म्हणूनच मला म्हणायचं आहे ते हे की, हा सामान्य माणसाच्या हातून निर्माण झालेला कवितासंग्रह आहे; आणि तरीही महाराष्ट्रानं या कवितांचं खूपच कौतुक केलं. इतकं की शेवटी मलाही त्याचं कोडं पडलं. वाटलं, मी एक सामान्य माणूस, माझ्या कविताही मग सामान्यच. तेव्हा माझ्या कवितांचं कौतुक आणि लाड महाराष्ट्रातल्या रसिक जनसागरानं इतकं करावं ते का?

विरोधी टीका आली. पण ती थोडी, अगदी थोडी आणि तीही मला मार्गदर्शक ठरणारी अशी नाही. एक टीकाकार माझ्यावर तुटून पडतात. मी जन्मानं केवळ मुसलमान आहे म्हणून तर काहींना माझी साम्यवादी पिंडप्रकृती डांचते म्हणून. मी त्यातल्या एकाला विचारलं की, तुम्ही माझ्या किती कविता वाचल्या? उत्तर काय मिळालं ठाऊक आहे? ते म्हणाले, “तुमच्या कविता वाचायला हव्यातच कशाला? त्या ठरलेल्याच असायच्या मुळी.”

एकदा प्रा. बेडेकरांनी एका काव्यविषयक लेखात माझा थोडा गौरव केला. बस्स तेवढंच कारण पुरे झालं एका हिंदुत्वनिष्ठ साहित्यिकाला. माझ्यावर आणि प्रा. बेडेकरांवर ते असे काही भडकले, की बोलून सोय नाही. ‘मियांभाई काय; अमरमियां काय’ काय हवं ते लिहून गेले.

नि त्याचंही कारण मला त्यानंतर उमगलं. स्वातंत्र्य मिळताक्षणी सौदेबाजीच्या राजकारणातून जातीयवादाचा डोंब उसळणार हे लक्षात येताच त्या अनुषंगानं लिहिलेल्या —

“हिंदी संघराज्याच्या जनआत्म्या तू घेई प्रणाम”

“रात्र आहे वैच्याची जागा रहा”

“गांधीजींच्या बलिदानातून हाक आली ऐका”

या नि यांसारख्या एकमागेमाग एक जातीयवादावर प्रहार करणाऱ्या कविता मी लिहिल्या, आणि या कवितांमुळंच मला जातीयवादांच्या शिव्या खाच्या लागल्या. आणि याच कवितांचं जनतेकडून एवढंच नव्हे तर प्रा. न. र. फाटक, वीर वामनराव जोशी आणि म.म.द.वा. पोतदार यांच्यासारख्या महाराष्ट्रातल्या अनेक विद्वान रसिक मर्मज्ञ पंडितांकडून स्वागत झालं.

विशाल मानवी जीवनाकडे मी एक सामान्य सुसंस्कृत व जबाबदार माणूस म्हणूनच पाहत आले असल्याकारणानं सामान्य माणसांच्या आशाआकंक्षांचं प्रतिबिंब माझ्या कवनात पडणं अपरिहार्य होतं असं मला वाटतं.

पण मला वाटतं तेच खरं असं समजून चालणं हे अल्प सत्य आहे, पूर्ण सत्य नाही. पूर्ण सत्य समजून घेण्यासाठी इतरांनाही काय वाटतं हे समजून घेणं जरूर आहे.

होय. इतरांनी, महाराष्ट्रातल्या हजारो लाखो लोकांनी यातील बच्याच कविता वाचल्या, एकल्या, गळ्यातही रुळवून घेतल्या, पण सगळ्या कविता एकमेकींचा हात धरून एकसमयावरच्छेदेकरून या संग्रहाच्या निमित्तानेच पुढे येत आहेत. त्यातल्या काळ्या-गोळ्या, उजव्या-डाळ्या या आता दिसतील, या सर्वांमार्गील कवीच्या पिंडप्रकृतीचा मागोवाही रसिकजनांना व टीकाकारांना घेता येईल.

रसिक जनताजनार्दनाच्या व टीकाकारांच्या निकोप बुद्धिवादी भूमिकेतून कवितेवरील होणाऱ्या टोकेमुळे झाले तर माझ्यातील दोषच दूर होतील व माझ्या हातून महाराष्ट्र शारदेच्या परंपरेला पुढं नेणारीच कविता निर्माण होईल, अशी मला दृढ आशा आहे.

आचार्य अत्र यांनी ‘कलशपूजन’ केलं इतकंच नव्हे तर हा ‘कलश’ मराठी वाचकांच्या हाती ठेवण्याचं भाग्य आपल्याला लाभलं असं म्हणून स्वतःला धन्य मानून घेतलं. खरं तर हा त्यांच्या मनाचा कितीतरी थोर असा मोठेपणा आहे, नाही का? मी तर त्यांच्या ‘कलशपूजनाने’ प्रथम क्षणभर गांगरलो, बावरलाच गेलो. आणि नंतर भानावर येताच त्याचा अर्थ मला उमगला, तो असा. “शाहिरा, तू ज्यांचा वारस आहेस, त्या मराठी कवीची परंपरा मोठी आहे. जिवात जीव असेतोवर ती पराकाष्ठेने राख. लिहीत राहा, गात राहा. विद्यु नकोस, विज्ञवू नकोस. पेटव, बुजव; रुजव, रिझव हटव, हटू नकोस; विशाल मानवतावादाची कास सोडू नकोस.” कलशपूजनाच्या निमित्तानं याच जबाबदारीची जाणीव त्यांनी मला करून दिलेली आहे. त्यांचं आभार मानणं शुद्ध वेडेपणा होईल व तो मी करीतही नाही. पण या कलशपूजनासाठी त्यांनी केलेलं वाचन, चर्चा, वैचारिक मंथन मी गेली दोन वर्षे पाहत होतो. अतिशय परिश्रमानं नि मोठ्या जबाबदारीनं त्यांनी हे कलशपूजन केलेलं आहे हे आपणही ओळखालच. नाही का? मला धन्य धन्य असं वाटलं.

प्रिय रसिका, आता तुझी पाळी. तूच आपल्या या शाहिराकडून शारदेची सेवा अधिकाधिक घडून येण्यासाठी त्याला मुक्तकंठाने आशीर्वाद

२६ सप्टेंबर १९५८

- अमर शेख

कलश / २८५

कलशपूजन

दहा वर्षापूर्वीची गोष्ट असेल. रात्रीची वेळ होती. कोठले तरी व्याख्यान आटोपून मी रस्त्याने चाललो होतो. एवढ्यात एक तारस्वर सभोवतालचे वातावरण सुरीप्रमाणे कापीत कानावर आदळला. अंगातले रक्त गोठल्यासारखे क्षणभर वाटले. मी थांबलो. चौकशी केली. तेव्हा समजले की, अमर शेख यांच्या काव्यगायनाचा कार्यक्रम जवळ कोठेतरी चालू होता. अमर शेख यांचे नाव पुष्कळ दिवसांपासून ऐकत होतो. पण त्यांना मी पाहिले नव्हते, त्यांचे काव्य वाचले नव्हते नि त्यांचे गायनही ऐकले नव्हते. अमर शेख ही काय शक्ती आहे याची मला तोपर्यंत कल्पना नव्हती.

त्यांच्या आवाजाचा शोध घेत घेत मी पुढे गेलो. पण गर्दीमुळे वाट अडली, म्हणून तेथेच थांबलो. अमर शेख यांची आकृती दिसणे शक्यच नव्हते. पण त्यांचा खणखणीत पोलादी आवाज सांच्या वातावरणात थैमान घालून राहिला होता.

“उघड नेत्र तो तिसरा भयंकर
लाले लाल अंगार!
ऐतखाऊचे कर निर्दालन
घेई रुद्र अवतार!

माझ्या सर्वांगावर सरकन शहारा उठला. मस्तक सुन्न झाले. मुठी नकळत आपोआप वळल्या. अंगामध्ये साक्षात रुद्र संचारावा अशा विलक्षण त्वेषाने आवेशाने अमर शेख यांच्या मुखामधून त्यांच्या कवनाचा तो ज्वलंत अंगार भडकत होता.

“घेई आता ही एकजुटीची मशाल
उचल निशाण!”

ही अखेरची ओळ कानावर पडताच पंधरावीस हजार कामगार श्रोत्यांनी टाळ्यांचा प्रचंड कडकडाट केला. आणि त्या कडकडाटांतून

“राजा कुणबी हरे राम
रामराम राजा कुणबी हरे राम”

हा त्या गाण्याच्या पालुपदाचा जयघोष वाद्यांच्या गजरात नि साथीदारांच्या जोडस्वरांत सर्वत्र घुमूलागला. श्रोतेही देहभान विसरून टाळ्यांचा ताल देत गुणगुण लागले, ‘रामराम राजा कुणबी हरे राम!’

तो एक अविस्मरणीय अनुभव होता. त्यापूर्वी मी अनेक कवींची काव्ये नि अनेक शाहिरांचे पोवाडे ऐकले असतील. पण कुणातही म्हणून जीव आढळला नाही. कुठे धग नाही, रग नाही, की आग नाही. कुठे धुंदी नाही की बेहोषी नाही. पण अमर शेख म्हणजे धग, रग, आग, धुंदी आणि बेहोषी यांची जिवंत बेरीज. एखादा लढवय्या तळहातावर शीर घेऊन जसा लढतो तसे अमर शेख आपले काव्य गातात. हा जो ठसा त्या रात्री पहिल्याने माझ्या मनावर उमटला तो आजतागायत कायम आहे.

अमर शेख हे कवी आहेत हे सांगण्याची जरुरी नाही. त्यांना पाहिले की ते कवीच असले पाहिजेत याची अगदी खात्री होते. अष्टौप्रहर त्यांच्या डोक्यात आणि डोळ्यात काव्याची धुंदी चढलेली असते. त्यांना ‘शुद्धी’वर मी कधी पाहिलेच नाही. एखाद्या कारखान्याच्या धुराड्यातून धूर अन् ठिणग्या यांचा लोट जसा वर उफाळत असतो, त्याप्रमाणे काव्याचा अंगार सदैव त्यांच्या शरीरातून आणि वृत्तीमधून धुमसत असतो.

स्वतःच्या काव्याबद्दलही त्यांनी तेच ‘हृदगत’ सांगितले आहे.

“होय, तोच आहे अंगार
आग ओकणे मजला प्यार
बाग आगीची फुलवावी
सर्व चांगले ठेवावे
सगळे वाईट जाळावे
आता नाही हा मरणार
जीवन प्यालेला अंगार
येईल काळ कराया वार
वारावरती करीन वार
होय तोच आहे अंगार
नाही हो आता विज्ञानार!”

सोविएत क्रांतीचा उद्गाता मायकोक्हस्की याची काव्याबद्दलची हीच भूमिका आहे. कलावंत हा नवसमाज निर्मितीसाठी लढणारा झुंजार सैनिक आहे. त्याला उद्देशून तो म्हणतो —

“ए, चाललास काय हळूहळू?
 घे, अनंतात उडी!
 दे भिरकावून तुझे गाणे
 बाँब गोळ्यासारखे!
 उडवून टाक ते साठे
 जुन्या सामानाचे
 कर स्फोटावर स्फोट
 स्फोटावर स्फोट
 चाल झापाझप
 शीळ वाजवीत
 गाणे गात
 तुझ्या जिभेखाली बघ
 शब्दांचा केवढा
 थैमान चाललाय!”

अगदी हाच स्फोट आणि हाच गडगडाट अमर शेख यांच्या शब्दाशब्दांत तुम्हाला ऐकू येरैल. त्यांची एकेक ओळ म्हणजे बंदुकीची फैर आहे. तोफेच्या तोंडातून बाहेर पडणाऱ्या लाल रसरशीत गोळ्यासारखे त्यांचे जळजळीत शब्द एकामागून एक बाहेर पडत असतात. मग ते गाणे मातृभूमीच्या अभिमानाचे असो नाहीतर साप्राज्यवाद्यांना दिलेल्या आव्हानाचे असो. आपल्या लढाऊ बाण्याचा त्यांना कधीही विसर पडत नाही.

‘संयुक्त महाराष्ट्र’चे गाणे म्हणत असताना महाराष्ट्राच्या शत्रूंना ते छातीठोकपणे बजावतात की,
 सह्याद्री सातपुडाही
 गर्जतसे पर्वतराजी
 घाला घण आमच्या छातीवर
 अन् पहा मराठी बाणा!
 या पर्वतराजी कसल्या?
 करवतीच तापविलेल्या
 महाराष्ट्रभवती पसरल्या
 अरिसेना ज्यांनी चिरल्या
 ही परंपरा घेऊन मिरवितो
 आमुचा शिवबा तान्हा!

महाराष्ट्रामधला एकेक पर्वत म्हणजे शत्रूला चिरणारी साक्षात करवतच आहे. असली प्रखर आणि उदाम कल्पना दिवाणखान्यात बसून कविता करणाऱ्या कवीला सुचणे सर्वस्वी अशक्य आहे.

गोमंतकातील पोर्तुगीज सालाज्ञारशाहीवर चाल करून जाताना अमर शेख यांच्या काव्यामधल्या शब्दांच्या अंगात कसा लढाऊ त्वेष आणि आवेश संचारलेला आहे ते पाहण्यासारखे आहे.

एक भारतीय जोवर राहील
गुलामगिरीच्या बंधात
तोवर कुठला घास सुखाचा
कोण असे आनंदात?
फिरंगी साप्राज्याचे मिळवू
धुळीत उरले कोट खडे
वेचुनी काढा मत पोर्तुगीज
मुळासकट अन् चला पुढे!
व्हारे पुढे अन् चला पुढे!

अमर शेख हे काय आहेत अन् कोण आहेत हे समजून घेतले पाहिजे, म्हणजे त्यांच्या काव्याचे स्वरूप असे का याचा नीट बोध होईल. अमर शेख हे शाहीर आहेत ही गोष्ट विसरता कामा नये. महाराष्ट्रात कविता रचणाऱ्यांच्या तीन जाती पडतील. कवी, लावणीकर अन् शाहीर. जनतेचे मनोरंजन करणे हे कवी आणि लावणीकारांचे कार्य असते, तर जनतेला प्रेरणा देण्यासाठी शाहिरांचा अवतार असतो. कवी, लावणीकर गुंगवतात, मालवतात नि विझवतात. शाहीर चेतवतो, पालवतो नि पेटवतो. कवी नवा विचार देतो, नवे आकार दाखवतो, नाही असे नाही. पण ऐकणाराला त्यामुळे फार झाले तर रवंथ करण्याची इच्छा होते; आणि लावणीकार जास्तीत जास्त विकारांच्या विरोळ्यांना शरीरातून वळवळ करावयाला लावतो. पण शाहिराचे शब्द कानावर पडले की, वारुळातून फुळफाट करीत बाहेर पडणाऱ्या नागाप्रमाणे किंवा करवंदीच्या जाळीतून डरकाळी फोडीत बाहेर पडणाऱ्या वाघाप्रमाणे माणसाची अवस्था होते. शाहिराचे शब्द त्याची आतडी खेचतात, त्याचे जिव्हार ठेचतात. कवी आणि लावणीकर हे रिकामपणाचे सोबती आहेत. शाहीर हा दैनंदिन जीवनाच्या संग्रामामधला सांगाती आहे. कवी हा आपल्या खोलीचे दार बंद करून, अंथरुणावर उताणा पडून अन् आळ्याकडे डोळे लावून स्फूर्तीचा गोळा डोक्यावर बदकन केव्हा पडेल याची तासन् तास वाट पाहत बसतो. कोकिळप्रेमाणे वर्षातून दोन महिनेच त्याला कंठ फुटतो. शाहीर हा एखाद्या कोंबड्यासारखा आहे. घराच्या पडक्या भिंताडावर, शेताच्या कुंपणावर नाही तर कामगाराच्या चाळीच्या जिन्यावर बसून त्याला सकाळ दुपार वक्तव्यावरपणे आरवावेच लागते.

महाराष्ट्रातली शाहिरांची परंपरा फार जुनी आहे. तीनशे वर्षापूर्वी स्वराज्याची मुहूर्तमेढ जेव्हा शिवछत्रपतीनी या महाराष्ट्रात रोवली, तेव्हा पारतंत्राच्या काळनिन्द्रेतून जनतेला जागृत करण्याचे कार्य त्यावेळच्या शूर

शाहिरांनीच केले. ‘आम्ही शूर मर्द क्षत्री । नाही भिणार मरणाला!’ असे वीरश्रीने ओथंबलेले शूर मर्दचे पोवाडे गाऊन त्यांनी साच्या महाराष्ट्रात मरुमकीची पेरणी केली. ‘अरे, शेजेची बाईल द्यावी । पण इमान देऊ नये !’ अशा जळजळीत भाषेत स्वातंत्र्यासाठी घरादाराच्या होळ्या झाल्या तरी त्याची पर्वा करू नये असा आवेश जनतेच्या अंतःकरणात त्यांनीच निर्माण केला. शिवरायांनी आणि शाहिरांनी मिळविलेले हे स्वराज्य पुढे दीडशे वर्षानी लावणीकारांनी आणि त्यांना उदार आश्रय देणाच्या विलासी श्रीमंतांनी घालविले. इंग्रजांचा तोफखाना खंडाळ्याचा घाट चढून पुण्याच्या रोखाने येत असताना जुन्या मंडईमध्ये ‘गाहिरी नजर असलेल्या नारीच्या कठीण कुचावर सुपारी फोडण्यात अन् ‘आंबेवनात केलेल्या कुरघोडीच्या’ गोड गोड आठवणी सांगण्यात आमचे मराठी लावणीकार गुंग होऊन गेलेले होते. त्यानंतर अनेक वर्षे खंडित पडलेली महाराष्ट्रातली ही शाहिरी परंपरा या शतकाच्या प्रारंभी पुन्हा सुरु झाली. सह्याद्रीच्या पठारावर उभे राहून लोकमान्य टिळक जेव्हा स्वराज्याच्या सिंहर्जना करू लागले, तेव्हा त्यांच्या त्या गर्जनेत वीर सावरकरांनी आणि कवी गोविंदांनी आपला शाहिरी सूर मिळविला. शिवरामपंत परांजप्यांची गद्य शाहिरी आणि विनायकराव सावरकरांची पद्य शाहिरी यांच्यात त्यावेळी जणू काही लढतच लागून राहिली. सावरकरांच्या नि गोविंदांच्या पोवाड्यांनी आणि गाण्यांनी सारा महाराष्ट्र जागा झाला. शाहिरांनी केलेला हा अभूतपूर्व विक्रम महाराष्ट्राच्या इतिहासामध्ये सुवर्णाक्षरांनी नमूद करून ठेवण्यासारखा आहे. शेवटी ब्रिटिश सरकारने त्या शाहिराला दोन जन्मठेपेची शिक्षा देऊन काळ्या पाण्यावर पाठविले, तेव्हा त्याचा आवाज बंद झाला.

तो काळ गेला. तो लळा संपला. पारतंत्र्य मावळले. स्वातंत्र्य उगवले. पण ते मधल्यामध्ये भांडवलदारांनी गिळून टाकले. राज्यकर्त्यांनी जनतेशी विश्वासघात केला. स्वातंत्र्याचा मलिदा श्रीमंतांनी मटकावला, नि गरीब अन्नाला मोताद झाले. तेव्हा महाराष्ट्रात समाजवादी शक्ती जाग्या होऊन गर्जना करू लागल्या. पण भांडवलशाहीने राज्यकर्त्याशी संगनमत करून बंदुकीच्या गोळ्यांनी लोकशाहीचा खून केला नि महाराष्ट्राला द्विभाषिकाच्या खड्ड्यात कोंबले. त्याबरोबर तीन कोटी मराठी जनता एकदम खवळून उठली. संयुक्त महाराष्ट्राचा विराट संघर्ष सुरु झाला, आणि सह्याद्रीच्या दर्ज्याखोऽयांतून अमर शेखसारख्या शाहिरांची वाणी आणि डफ पुन्हा त्वेषाने कडकडू लागले.

महाराष्ट्राच्या जीवनमरणाच्या या लळ्यात सर्वांच्या पुढे जाऊन एकट्या अमर शेखांनी उडी मारावी आणि महाराष्ट्रातल्या बाकीच्या कवींनी ‘पिंपात मेलेल्या उंदरां’चे मुडदे हुंगीत घरात बसावे हे पाहिले म्हणजे महाराष्ट्रामध्ये साहित्याचा आणि काव्याचा केवढा अधःपात झाला आहे हे कळून येते. गेल्या तीस-पस्तीस वर्षांमध्ये या देशामध्ये जे प्रचंड झागडे झाले आणि जी क्रांतिकारक परिवर्तने घडून आली त्यापासून आमचे लेखक आणि कवी एकसारखे फटकून दूर राहिले. त्यामुळे तरुणपणात झोपी गेलेल्या आणि म्हातारपणात जाग्या झालेल्या रिप वॅन विंकलसारखी त्यांची स्थिती झाली झाले. नदीचे पात्र शंभर मैल दूर सरकले आहे त्याचा यांना पत्ता नाही. हे लोक अजून आपले वाळवंटातच हातपाय हलवत बसले आहेत. ते महाराष्ट्रात राहतात आणि मराठी भाषेत बोलतात एवढेच काय ते. पण मराठी जनता म्हणजे काय हे त्यांना माहिती नाही आणि ती जी भाषा बोलते ती यांना समजत नाही. लेखक आणि

जनता यांच्या विचारांच्या आणि भावनेच्या दैनंदिन देवघेवीतून जे निर्माण होते ते वाडमय हे या बिचाच्यांना माहीत नाही. त्यांना वाटते की, आपण बंद केलेल्या खोलीत बसून मेलेल्या उंदरावर मुक्तछंदामध्ये जी बडबड करतो तीच ‘उपनिषदे’ होत!

याच्या उलट अमर शेख अगदी लहानपणापासूनच जीवनाचा झगडा प्राणपणाने लढताहेत. दुःख आणि दारिद्र्य त्यांच्या पाचवीलाच पुजलेली आहेत. त्यांचे सारे चरित्र काही मला माहिती नाही, पण मोटार ‘किलनर’च्या कामापासून त्यांनी आपल्या आयुष्याला सुरुवात केली आहे. त्यांच्याच शब्दांत त्यांचे चरित्र ऐका :

‘चरित्र माझे, चरित्र माझे
जे अश्रूच्या डोही भिजले
स्वेदनदीच्या पुरात फेकुनी
रक्तसागरीही बुडविले
तरीही माझे चरित्र अजुनी
नाही संपले, नाही संपले!
कारण त्याचे अगदी साधे
जीवनावरी माझी श्रद्धा
सत्यावरती असीम भक्ती
यातच आहे दडली शक्ती
चरित्रास या तारायाची’

आयुष्यातील संकटांशी टक्कर देताना जीवनावरची त्यांची श्रद्धा कधीही ओसरली नाही किंवा सत्यावरचा त्यांना विश्वास कधी आटला नाही. बार्शीसारख्या वैराण आणि दुष्काळी प्रदेशात त्यांचा जन्म झाला. ज्या नदीच्या काठावर त्यांचे बालपण गेले तिचे नाव मात्र ‘पुष्पावती’, पण तिच्या पात्रात पाण्याच्या नावाने मात्र ठणठणाट.

गोदेकाठी, कृष्णेकाठी
द्राक्षाच्या आंब्याच्या बागा;
माझ्या पुष्पावतीच्या काठी
बाभळ, कडुनिंबांच्या रांगा!
महाराष्ट्राच्या दरीकपारीत
राघू मैना कोकिळ्यूज्जन
बालेघाटी मात्र माझिया
क्हला पारवा करतो गायन!

अशारीतीने बाभळ-कडुनिंबांच्या संगतीत आणि व्होल्या-पारव्यांच्या संगीतात या बालेघाटी शाहिराचे बालपण गेले, पण —

रुक्ष अशा या माळावरती
महाराष्ट्रधर्माची ज्योती
थोर पंढरीची भागवती
धो धो जवळून वाहत होती!

पंढरीच्या वाळवंटामधून वाहणाऱ्या महाराष्ट्रधर्माच्या अर्थांग तीर्थात प्रत्यक्ष अवगाहन करण्याचे भाग्य जरी त्यांना लाभले नाही तरी त्याचे पवित्र तुषार आपल्या काव्यकलशात वेळोवेळी साठवून ठेवायला मात्र ते विसरले नाहीत. यामुळे त्यांच्या भाषेची ठेवण उन्हातान्हातून काम करणाऱ्या शेतकऱ्याच्या बाईप्रमाणे रांगडी आणि खेडवळ वाटली तरी तिच्या नसानसातून मराठी बाणा आणि मराठी ठसका मुसमुसतो आहे हे लक्षात आल्यावाचून राहात नाही.

डोळे आणि बुद्धी उघडी ठेवून जो स्वाभिमानी माणूस समाजातील प्रतिकूल परिस्थितीशी झगडतो त्याला हळूहळू आपल्या सामाजिक परिस्थितीचे आकलन होऊ लागते आणि त्याला आपल्या झागड्याचे स्वरूप उमगते. तसे अमर शेख यांचे झाले. समाजातील श्रमजीवी वर्गाला अहर्निश पिळणाऱ्या आणि छळणाऱ्या राक्षसी भांडवलशाहीचा साक्षात्कार ज्याक्षणी त्यांना झाला त्याक्षणी त्या वर्गविग्रहात आपली शाहिरी तलवार घेऊन ते शेतकऱ्यांच्या आणि कामगारांच्या आघाडीवर दाखल झाले. अन् तेक्कापासून त्यांच्या वाणीला विलक्षण धार चढली अन् तिच्यात निराळीच धग निर्माण झाली. त्यांच्या गळ्यातून लकेर उसळली रे उसळली, की हजारो शेतकरी आणि कामगार त्यांच्याभोवती भराभर गोळा होऊ लागले.

हे धनिक कसाई त्याहूनिही अति नीच
निर्लज्ज करावी अधमकृती यांनीच,
मिळवण्या नफा बाजारपेठ हवी त्यांना
लष्करी योजना पेटवती युद्धाना!

ओझ्यांनी करांच्या जीव जिकिरीस येतो
दुष्काळ अजगरागत पिच्छा पुरवितो;
अन् काळ्या बाजाराची काळी छाया
महागाई त्याची बहीण पसरवी माया
मग उपासमारी, बेकारी, पिळवणूक
वर दडपशाहीचा नवा नवतीचा झोक!

अशी आग भांडवलशाहीवर आणि साप्राज्यशाहीवर रोजच्या रोज उधळणाऱ्या आणि —

लढता लढता मंगल तारा लाल नभी येणार
रवी नवतेजे लोकक्रांतीने नटून पुन्हा दिसणार!
असली लोकक्रांतीची भाकिते वर्तविणाच्या शाहिराला परकीय सरकार किती दिवस बाहेर मोकळे
राहू देणार? थोड्याच दिवसांत अमर शेख तुरुंगाची वाट चालू लागले. कारागृहाच्या नरकात अनन्वित
यातनांचे हलाहल प्राशन करीत त्यांना महिनेच्या महिने काढावे लागले.

या दंडावरच्या खुणा पहा निरखून
साखळदंडाने नेलेल्या बांधून
अंधारकोठडी दिली ओढण्या मोट
उद्ध्वस्त करुनिया कुटुंब लाविली वाट!

कारागृहातील यमदूतांनी त्यांचे सर्वांग रक्तबंबाळ केले, पण त्यांची हिंमत हटली नाही, की गाणे
थांबले नाही. कारागृहाच्या गजावर ताल धरून ते शेवटपर्यंत गात होते आणि लढत होते. लढत होते
नि गात होते.

वर्गीय लळ्याचे शस्त्र म्हणून अमर शेख आपले काव्य रचतात नि गातात. त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या
आणि कामगारांच्या हृदयाचा ते अचूक ठाव घेतात. मायकोहस्कीच्या मते कवीला दोन गोष्टींची जरुरी
आहे. एक ही की, त्याच्या काव्यामागे सामाजिक ऊर्मी पाहिजे आणि दुसरी ही की, आपण कोणत्या
वर्गाचे प्रतिनिधी आहोत याची त्याला स्पष्ट जाणीव हवी. मग त्याला दुसऱ्या कोणत्याही साधनांची जरुरी
नाही. त्याला कागद नको, शाई नको, कुंचला नको की रंग नको.

The streets shall be our brushes
Our palettes shall be the squares.

रस्ते हेच आपले कुंचले होतील!
अन् चौक आपले फलक बनतील!

अमर शेख यांच्या प्रत्येक शब्दाशब्दांमधून सामाजिक ऊर्मी आणि वर्गजाणीव याचे दर्शन होते.
आजकालच्या पुष्टकशा पांढरपेशा कवींमध्ये नेमका त्याच गोष्टीचा अभाव जाणवतो. जुन्या काळी
समाजामधल्या धनिक आणि ऐतखाऊ वर्गाच्या आश्रयाखाली काव्याचा विकास होत गेला. पण सामाजिक
उल्कांतीमध्ये तो वर्ग जसा मागे पडला तशा त्याच्या आश्रयाखाली निर्माण झालेल्या काव्याच्या परंपराही
आता निर्जीव आणि निष्प्रभ पडल्या. पण पांढरपेशा कवींना या गोष्टींची जाणीवही नाही. समाजाकडे
पाठ फिरवून ते खुशाल विलासाच्या, प्रेमाच्या आणि सृष्टीसौंदर्याच्या शिळ्या कढीला पुनः पुन्हा ऊत
आणण्याचा अजून उद्योग करीत बसले आहेत. अशा कवींना उद्देशून मायकोहस्की म्हणतो –

Gentlemen Poets,
have you not tired

of pages
palaces
love
and lilac blooms?
If such as you
are the creators
then I spit upon all art

सभ्य कवीनो,
अजून कंटाळा नाही आला
त्या राजदूतांचा
राजवाड्यांचा
प्रेमाचा
नि वासंतिक बहराचा?
हीच जर तुमची
निर्मिती असेल
तर थूः साच्या कलेवर!
काव्याकडे बघण्याची अमर शेख यांचीसुद्धा अगदी हीच कल्पना आहे. फक्त वसंत ऋतूमध्येच
कंठ उघडणाऱ्या; ज्या विलासी कोकिलेला पारंपरिक कवींनी आजपर्यंत आपली प्रतिभा शेकडो वेळा
बहाल केलेली आहे, तिला अमर शेख बजावून सांगतात -
कोकिले, गाऊ नको ते गीत
जाळीत सुट्टे मानवहृदया
जे भेसूर संगीत!
भूख येई पायात माझी बघ,
होई जिवाची तगमग तगमग
डमडम गोळी देई धनिक जग
प्रतिकाराची शक्ती अमुची
जाईल गे मातीत,
कोकिले गाऊ नको ते गीत!
उपाशी पोटांचा प्रखर झागडा जो जगात चाललेला आहे, त्याचा विसर पाडणाऱ्या फसव्या संगीताच्या
माधुर्याचा बडेजाव हवा कशाला? साहित्याचा हेतू 'सत्य, शिव आणि सुंदर' याची निर्मिती करण्याचा
आहे असे पंडित सांगतात. त्यांना अमर शेख विचारतात की, -

२९४ / निवडक शाहीर अमरशेख

फुले उमलली जिथे सर्वभर
 पण अन्नाचा कण नच उपजे
 जगू कसा नुसत्या गंधावर?
 फुलांचा सुवास, पक्ष्यांचे संगीत आणि स्त्रियांचे प्रेम यांची महती मक्तेदार कवी वारंवार गात असतात.
 पण त्यांचे महत्व कुणाला? दोन प्रहरचा ज्यांचा प्रश्न सुटला आहे त्यांना. मध्यान्हीचा सूर्य माथ्यावर
 आला, पोटात कावळे ओरडू लागले, ओठांना कोरड पडली आणि श्रीमंतांच्या घरांतून पंचपक्वानांचा
 गंध येऊन जीव कासाकीस होऊ लागला म्हणजे कुठली फुले, कुठल्या कोकिळा नि कुठली चुंबने!
 दो प्रहराचा महिमा भारी
 तत्त्वज्ञाने पचवी सारी
 दुनियेमधल्या सत्याचे ते
 रूप सत्य, शिव आणिक सुंदर!
 अमर शेख हे ज्या वर्गाचे प्रतिनिधी आहेत त्या वर्गाच्या जीवनाचे अत्यंत रौद्र आणि भयानक
 दर्शन त्यांच्या काव्यामध्ये घडते, जीवनाचा विसर त्यांना क्षणमात्र पडत नाही.
 ‘जीवना वगळुनी शब्द कोणता सांगा’,

हा तर मुळी त्यांचा सवाल आहे,
 सुंदर तरुणीचे दर्शन झाले की, भांडवलशाही जगातल्या कवींच्या तोंडाला पाणी सुटते; आणि तो
 तिच्या प्रेमाची याचना जाहीरपणे आपल्या काव्यांमधून करू लागतो. त्याची त्याला जशी लाज वाटत
 नाही तशी त्याचे ते काव्य वाचणाऱ्या वाचकांनाही पण वाटत नाही.

लंपट ओले वस्त्र होऊनी
 अंग अंग तव लिंपून घ्यावे
 येथर्पर्यंत कवीच्या बेशरमपणाची मजल जाते. वास्तविक सामान्य माणसांच्या सभ्य जनांत स्थियांबद्दल
 उघडपणे असे कोणी बोलत नाही. पण भांडवलशाही काव्याच्या सुष्ठीत सभ्यतेचे आणि संकोचाचे हे
 सर्व विधीनिषेध कवीनी जणू काय झुगारून दिलेले आढळतात. हा मक्ता त्यांना कोणी दिला?
 सामान्य स्त्री तर राहूद्याच पण अनीतीच्या कर्दमात जिचे पाऊल रुतले आहे अशा पतित युवतीला
 पाहून साम्यवादी विचाराच्या आमच्या या शाहिराला काय वाटते ते पाहण्यासारखे आहे-
 झुंजाराची तू स्फूर्ती
 मूर्ती प्रत्यक्ष कलिमातेची
 पूर्ती वात्सल्याची
 प्रेमळ पत्नीची
 भगिनीची माया
 प्रत्यक्ष मूर्तिमंत पवित्र निर्मिती

तूच ती ब्रह्माची आदिमाया
 मुग्धे, मुग्धे बोल गे बोल
 तुझिया सोनेरी शब्दा नाही मोल
 कुठल्या कर्दमी रुतले खोल
 तुझे ते अनमोल बोल
 मुग्धे, मुग्धे बोल गे!
 दलितांबद्दल, दुःखितांबद्दल, पतितांबद्दल ज्याला सहानुभूती वाटत नाही किंवा आदर वाटत नाही
 तो कवी कसला? आणि तो माणूस तरी कसला?

अमर शेख यांची 'मुग्धेस' ही कविता वाचल्यानंतर मला मायकोहस्कीच्या 'पॅरिसियन' या कवितेची सहज आठवण झाली. पॅरिसमधल्या एका विश्रांतीगृहामधल्या 'मूत्रालया'त काम करणाऱ्या एका तरुण स्त्रीवर त्यांनी ही कविता केली आहे. अशी स्त्री हा कवितेचा विषय होऊ शकेल याचा आजपर्यंत कोणाच्या डोक्यात विचार तरी आला आहे काय? पॅरिसमधल्या एका विश्रांतीगृहात गिन्हाईके दारू पितात आणि लघुशंका करावयाला त्या मूत्रालयात जातात. तेथे ही स्त्री उभी असते. त्या गिन्हाईकांना साबण आणि टॉवेल दैणे एवढेच तिचे साधे काम असते. गिन्हाईकाने हात आणि तोंड धुतले की त्याच्या अंगावर ती अत्तराचे फवारे उडवते नि सुगंधी पावडर तोंडावर टाकते. चोरीस तास त्या सूर्यप्रकाश नसलेल्या कृत्रिम उजेडाच्या खोलीत काम करीत ती उभी असते. बाहेर पॅरिसच्या रस्त्यात अंगावर रत्नजडीत दागिने घालून, रेशमी वस्त्रे परिधान करून अन् आपल्या चेहऱ्यावर तारुण्याची रंगावट करून विलासी स्त्रिया हिंडत असतात, अन् ही तरुण स्त्री आपले सारे तारुण्य या 'मूत्रालयात' घालवीत असते. तिच्या पायात सुती मोजे असतात, तिच्या अंगावर एकही दागिना नसतो आणि तिच्या चेहऱ्यावर क्षयरोगाची भेसूर चिन्हे दिसावयाला सुरुवात झालेली असते. या स्त्रीचे हे केविलवाणे दृश्य बघून मायकोहस्कीने दोनच ओळींत जो निष्कर्ष काढला आहे तो किंवा हृदयद्रावक आहे पाहा :

It's very difficult to be a
 Women in Paris
 If a women does'nt sell
 herself, but works.

पॅरिसमध्ये स्त्रीचे जीणे फार कठीण आहे,
 तिला काम करावयाचे असेल
 अन् शरीरविक्रय करावयाचा नसेल तर -
 याला म्हणतात कवी, अन् याला म्हणतात काव्य. पण असे काव्य सुचावयाला कवीच्या अंगी मानवतेबद्दल अथांग प्रेम आणि श्रद्धा असावयाला हवी.
 जीवनामधील प्रखर वास्तववादी चित्रे रंगवणाऱ्या साम्यवादी कवीला उतुंग कल्पनांच्या किंवा ध्येयाच्या

स्वर्गात उड्डुण करण्याचा प्रतिबंध असतो असे समजण्याचे मुळीच कारण नाही. सृष्टीमध्ये सर्वत्र जी जादू भरलेली आहे त्या जादूमधूनच काव्याचा उगम झालेला आहे. काव्यामधली ती जादू गेली की, मुळी काव्यच संपले. जी घ्येये वा ज्या कल्पना साध्य होण्यासारख्या असून अद्याप साध्य झालेल्या नाहीत, त्यांच्याबद्दल जनतेच्या मनात आकांक्षा निर्माण करणे हे कवीचे काम आहे. बेलेन्स्की जे म्हणतो की -

'Poetry is the idealisation of reality'

(काव्य हे वास्तवतेचे उदातीकरण आहे.) त्याचा अर्थ हाच आहे. ही कल्पना गॉर्कीने जास्त स्पष्ट केलेली आहे. तो म्हणतो, 'Our art must rise above reality and raise man above it, without detaching him from it.' (वास्तवाचा संबंध न तोडता त्याच्या पातळीपासूनच कलेने माणसांना घेऊन वर गेले पाहिजे.)

‘चांदोबा, चांदोबा भागलास का?
निंबोणीच्या झाडावर बसलास का?
निंबोणीचे झाड करवंदी
मामाचा वाडा चिरेबंदी
मामाच्या वाड्यात येऊन जा
तूपरोटी खाऊन जा!’

हे महाराष्ट्रातील अत्यंत लोकप्रिय शिशु-गीत म्हणजे कल्पना आणि वास्तव यांचा अत्यंत मनोज्ञ संगम होय. आभाळात चालून चालून दमलेला चंद्र आपल्या मामाच्या वाड्याशेजारच्या निंबोणीच्या झाडावर विश्रांती घेत बसलेला पाहून लहान मुलाला साहजिकच त्याच्याबद्दल सहानुभूती वाटते. आणि म्हणून ते त्याला म्हणते की, 'इतक्या जवळ तू ज्याअर्थी आला आहेस त्याअर्थी माझ्या मामाच्या वाड्यात येऊन तूपरोटी खाऊन जा. म्हणजे तुझा थकवा जाईल अन् मग आभाळात चालायला तुला तकवा येईल.' आभाळामधल्या चंद्राच्या किरणांतून खाली सांडणारे अमृत प्राशन करून तू आपली तहान भागव असे पृथ्वीवरल्या भुकेल्या माणसाला सांगण्यापेक्षा पृथ्वीवर खाली उतरून आमच्या घरातली तूपरोटी खाऊन जा असे आभाळात चालून दमलेल्या चंद्राला सांगण्यात कल्पनेचे अधिक काव्यमय वास्तवीकरण आहे हे कोणीही कबूल करील.

जीवनाचा लढा लढता ही अमर शेख यांची प्रतिभा उद्याची भव्य चित्रे रंगवीत बसलेली आहे.
हा महासारथी जवाहरही आपुला
या शांति-लळ्याच्या आघाडीवर आला;
युद्धखोर गाडू चल ये शांतिलळ्यात
ही जिंकू लढाई हातात घालुनि हात
शांति-प्रीतीची सांगड घालून कवनी
मज वाटे गावे सुंदर सुंदर गाणी!

जगातील युद्धखोरांना आपण नष्ट करून टाकू, विश्वशांती प्रस्थापित करू अन् मग गळ्यात गळा घालून आपण शांतीची अन् प्रीतीची सुंदर सुंदर गाणी मनसोक्त गाऊ असे कवीने आपल्या मैत्रींला जे प्रलोभन दाखवले आहे ती काही केवळ कवीकल्पना नाही. साच्या जगाचे या एकाच ध्येयावर आज लक्ष खिळून राहिलेले आहे.

आकाशात जोपर्यंत सूर्य व चंद्र प्रकाशात आहेत तोपर्यंत ‘मुंबई बेळगावसह संयुक्त महाराष्ट्र तुम्हाला मिळणार नाही!’ असे आजचे उन्मत्त राज्यकर्ते तीन कोटी जनतेला आव्हान देत असताना भारताच्या राजधानीमध्ये जाऊन ‘जागा मराठा आम जमाना बदलेगा!’ असा छाती फाडून अमर शेख यांनी जो सव्वा वर्षांपूर्वी टाहो फोडला तो काय महान ध्येयाची प्रेरणा त्यांच्या रोमारोमांमधून संचारली असल्याखेरीज काय? संयुक्त महाराष्ट्र समिने छप्पन सालच्या जुलै महिन्यात लोकसभेच्या महाद्वारावर दोन हजार स्त्री-पुरुष सत्याग्रहींचा जो मोर्चा नेला त्या मोर्चाच्या आघाडीला शाहीर अमर शेख होते. आषाढामधल्या मेघाप्रमाणे गडगडत होते आणि त्यांच्या गळ्यातून उचंबळणारे काव्य साक्षात विद्युल्लितप्रमाणे कडकडत होते. अमर शेख यांच्या अंगात त्या वेळी जणू काही साक्षात महाराष्ट्रच संचारला होता. त्या वेळचा त्यांचा तो दैवी अवतार मी तरी कालत्रयी विसरणार नाही. सतत दोन दिवस दिल्लीच्या रस्त्यांमधून ‘जागा मराठा आम’ हा अमर शेख यांच्या आवाजावाचून दुसरा आवाज ऐकू येत नव्हता. तो आवाज कानी पडला की, दिल्लीच्या रस्त्यांतले स्त्री-पुरुष मंत्रमुद्ध होऊन अपक्षय लोचनांनी अमर शेख यांच्याकडे पाहत राहायचे. सतत चार चार तास पाच पाच तास अन् दोन दोन दिवस त्याच त्या तार सप्तकात चढत्या आवाजाने गात राहायचे हा शाहीरी सामर्थ्याचा अभूतपूर्व विक्रम आहे असे मी म्हणतो. दुसरा कोणी माणूस त्यांच्या जागी असता तर उरी फुटून अन् रक्त ओकून रस्त्यात मरून पडला असता. दिल्लीचा सत्याग्रही मोर्चा बिर्ला मंदिरापासून दुपारी एक वाजता सुरु झाला, तो लोकसभेच्या दारापाशी सायंकाळी सहा वाजता संपला. अमर शेख यांचे पथक सर्वांच्या शेवटी गर्जत येत होते. त्या दिवशीचा त्यांचा पराक्रम संयुक्त महाराष्ट्राच्या इतिहासात सुवर्णाक्षरांनी लिहून ठेवण्यासारखा आहे. गेल्या तीनशे वर्षांतले सारे मराठी शाहीर जणू त्यांच्या गळ्यात आणि डोळ्यात येऊन बसले होते. श्रीशिवछत्रपती जर त्या वेळी असते तर त्यांनी अमर शेखना अक्षरशः आपल्या छातीवर उचलून धरले असते आणि ‘शाबास शाहीर!’ अशी त्यांच्या पाठीवर थाप मारली असती.

‘दो कवडीके मोल मराठा
बिकनेको तैयार नही!'

ही ओळ त्यांच्या तोऱ्यून जेव्हा निघाली तेव्हा सत्याग्रहींना पकडून मोटारीत कोंबणाच्या अनेक वृद्ध शीख शिपायांनी देहभान विसरून टाळ्या वाजवलेल्या मी स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिल्या आहेत. सहा वाजले, अंधार पडला. अमर शेख यांचे शेवटचे पथक सत्याग्रह करून गात आणि गर्जत पोलिसांच्या मोटारीत चढले. मोटर सुरु झाली आणि हात उंच हवेत फेकून अन् मान मागे फेकून ‘जागा मराठा आम जमाना बदलेगा!’ हे पालुपद तारस्वराने गाणारी अमर शेख यांची मोटरीच्या मागच्या दारात उभी असलेली मूर्ती दिसेनाशी झाली. देशासाठी आपले सर्वस्व अर्पण करणाऱ्या शूर शाहिरांचे याच्यापेक्षा

अधिक तेजस्वी स्वरूपात दर्शन होणे अशक्य आहे असे मला वाटते.

अशा एका क्रांतिकारक शाहिराच्या काव्याचा ‘कलश’ आज मराठी वाचकांच्या हाती ठेवण्याचे भाग्य मला लाभले आहे. शाहिरांचे काव्य छापून लोकांच्या हाती ठेवणे म्हणजे एखाद्या महान चित्रपटाच्या कथा आणि संवादाची पुस्तिका प्रेक्षकांच्या हातात ठेवण्यासारखे आहे. ज्याचे वैभव ऐकण्यात किंवा पाहण्यात आहे, त्याचा वाचून मनावर कितीसा परिणाम होणार? पंडित टीकाकार अमर शेख यांच्या या छापील काव्यावर तुटून पडतील. म्हणतील, त्यात वृत्ताचे दोष आहेत, व्याकरणाच्या चुका आहेत, शब्दांची ओढाताण आहे. अशा टीकाकारांना काय उत्तर द्यायचे? अमर शेखनी शालेय शिक्षणासाठी प्राथमिक शाळेच्या पायरीला कसाबसा तरी हात लावला. त्यांना व्याकरण न् वृत्त कुटून येणार? पण वृत्त आणि व्याकरण म्हणजे काही काव्य नक्हे. काव्यात जिवंतपणा लागते, तृप्ती लागते, धुंदी लागते. मुंबईच्या गरीब कामगार विभागात एका लहानशा खोलीत आपल्या वृद्ध मातेला, पत्नीला आणि बाळांना घेऊन दारिद्र्यात जीवन कंठणारा अन् ‘घडू ताक अन् ज्वारीभाकर’ खाऊन ‘एकच ढेकर’ देणारा हा शाहीर हिमालयाच्या शिखरावर जाऊन पोहोचलेल्या तेनसिंगाइतका आज तृप्त आणि धुंद आहे! म्हणून शत्रूच्या छातीत धडकी बसवणारे जिवंत नि ज्वलंत काव्य तो आज लिहू शकतो. गिरगावातल्या नि गावदेवीवरच्या हवेशीर फळंटमध्ये राहूनसुद्धा वैफल्याच्या भावनेने अंतर्बाह्य सडलेले विद्वान भाषाशास्त्री नि वैयाकरणी कविश्रेष्ठ जर -

संज्ञेवाचून अशीच असते

संभोगाची हलक्या कसरत

अशीच मैथुन काव्ये लिहिणार असतील तर त्यांच्या भाषेला अन् व्याकरणाला काय जाळायचे आहे? त्यांचे ते तसले काव्य त्यांनाच लखलाभ असो.

शाहिराचे व्याकरण चुकले असे म्हणणे, म्हणजे जंगलात गर्जना करणाऱ्या सिंहाने ‘धैवत’ बरोबर लावला नाही, असे म्हणण्यासारखेच आहे. (माझ्या माहितीचे पुण्यामध्ये एक विद्वान प्राध्यापक आहेत. त्यांच्या प्रेमळ पत्नीने त्यांना पत्र लिहिताना, ‘प्रिय’च्या ऐवजी ‘प्रीय’ लिहिले म्हणून त्यांनी तिचा त्याग केला. ही गोष्ट या संदर्भात सहज आठवते.) शाहिराचे काव्य त्याच्याच तोङून ऐकायचे असते. घरात बसून वाचायचे नसते. हौदात शांतपणे बसलेले पाणी धबधब्यातून पडताना दिसले म्हणजे डोळे फिरतात. दुकानात गरिबासारखा बसलेला दगडी कोळसा इंजिनच्या पोटात पेटलेला पाहिला म्हणजे डोळे दिपतात. त्याप्रमाणे हजारो कामगारांच्या मेळाव्यात मध्यभागी उर्भे राहिलेले शाहीर अमर शेख जेव्हा छाती पुढे काढून, मान मागे कलवून आणि उजवा उंच हवेत फेकून तारस्वरात

जय महाराष्ट्र संयुक्त महाराष्ट्राच्या गाऊ गाना

गाऊ उंचावुनि माना

घेऊ तानावर ताना!

अशी ललकारी मारतात, त्या वेळी त्यांच्या या ‘कलश’त केवढी आग आणि केवढा धबधबा साठलेला आहे याचा एकाच वेळी साक्षात्कार होईल!

॥

॥

‘राजमाची’
खंडाळा
२ जानेवारी १९५८

प्रलहाद केशव अन्ने

□

३०० / निवडक शाहीर अमरशेख

॥

॥

१. जन्मभूमि

(मेरि प्यारि जन्मभूमि - शैलेन्द्र)

जन्मभूमी-प्रिय माय जन्मभूमि
आकाश निळे नीलमणि धरति सुवर्णा
चंदेरि नद्या वाहति भोति हरित गालिचा
वायुमंद गीत-गंध उधळि दशादिशा
करि पुलकित क्षणक्षणास जीवन आशा
माय जन्मभूमी अशी थोर जन्मभूमी
प्रिय मला ही माझी माय थोर जन्मभूमी ॥

विशाल भाल हिमगिरी अभिमान आम्हाला भारतीयांना
अर्पितसे भानु जगति रश्मची माला सर्वा आधि ज्याला
माय जन्मभूमी अशी थोर जन्मभूमी
प्रिय मलाही माझी माय थोर जन्मभूमी ॥

स्वर्ग आला भूवरती दास होउनी
रूप मुग्ध सिंधु सतत चरण चुंबनी घेई धन्य मानुनी
जन्म धरतिवरती या धन्य आम्ही ते
पूजुं पूज्य मायभूमी गाउनि गीते
थोर जन्मभूमी अशी थोर जन्मभूमी-
प्रिय मला ही माझी माय थोर जन्मभूमी

□

२. नवसंगीत

रुसलेल्या शब्दांनो या
या रे या गायाला या
तळमळ माझ्या हृदयाची
आर्त हाक स्वर बंधूची
काय तुम्हां ऐकूं ये ना
तानावर उठती ताना?
नादवाहकांनो या रे
यांना नटवुनि न्या रे
कामगार अन् शेतकरी
तसे तुम्ही जीवनांतरी-
शब्द स्वरांना या माझ्या
जीवनांत आहे दर्जा.
गरुड-भरारी या मारुं
सोडूं वाच्यावर वारू.
घालुं गवसणी गगनाला,
नित सोडूं नव तेजाला,
तेज न हें क्षण टिकणरे
काजवे न लुकलुकणारे
वीज नवी जी लवलवते
दावुं तिच्या नव तेजातें.
अवघ्या अवकाशा भरुनी
या उजळूं नवगीतांनी.
तिन्ही काळ संचार करूं
अवधे जीवन साकारूं.
जुन्या सुंदराप्रत जाऊं
त्याचेही गाणे गाऊं.
त्या वाजतगाजत आणूं
त्याच्या अभिमाना बाणूं.
जपून तो ठेवा ठेवूं
उद्यां जगाला तो देऊं.

शोषू सत्त्व तयामधुनी
गीत नवनवे गुंफोनो.
करुं 'उद्याचे' स्वागत या
या शब्दांनो धांवत या.
तुमचें माझें हें गाणें
गाऊं या स्वप्राणानें.
शब्दराज ज्ञानेशाच्या-
वाटाड्या ये कवितेच्या
स्फूर्ति, प्रतिभेच्या 'कलशा'
मुक्या मानवाच्या मनीषा
सुंदरतेच्या सुस्वरूपा
जागृतीच्या नंदादीपा
कधीं तुतारी देहींची
भल्या पहाटे हांक तुझी
खडबडीत महाराष्ट्र-रवा
सोड शब्द कृष्ण केशवा *
मायकोस्कीच्या शब्दा ये
नवोन्मेष रूपा ये घे
तान तुझी माझी नाही
अलग बरें का रे भाई
थोडासा दे शब्द झरा
ही फुलवाया अधिर धरा
बघ तानेच्या गर्भात
चिंत्रे होतीं साकार
छोनुकुलीं बाळें इथलीं
देई त्यास पूर्णाकार
चार दोन ती नाहिंते
जन्मतात लाखों चिंत्रे
धमाल गर्दी बघ करिती

* केशवसुत

कलश / ३०३

कुंठित होते अल्पमती
कां टाकूं त्या गुदमरुनी
काय पाप केले त्यांनी?
शब्द पुरुष तूं पोलादी
नाही मनानें तकलादी
अति कोमल भाव रसाचा
कुंभ खरोखर तूं साचा
पटे जगाला अनुभवितां
तुझ्या मनाची उदातता
तूं तो शब्द-पुरुष थोर
कोण बरोबरि करणार?

* * *

भावकणांनी थबथबले
रक्त-फुलांनी मन भरले
घरट्यांतुनि मुदु मन निघते
तुझें तुझ्या हातीं येते,
हर्षोत्कुल्लच होवोनी
रक्त-फुले तूं निरखोनी
फुले वेंचुनी त्यामधुनी
सुंदर माला गुंफोनी
रक्त-फुलांची ती माला
पोवाडा अर्पायाला
ध्येयरूप शिवबा दिसला
तूं सर्वापुढती अपुला
अर्पुनि त्या चरणीं माला
धन्य मानि तूं स्वतःला
महान् शब्द-पुरुष जगती
अशी तुझी आहे ख्याती.

* * *

लढण्याची खुमखुमी तुला
दावितोस त्यांतही कला
पिळला जाणार उठला
तूंच त्याचिया साथीला
पायधुळीतुनि दलितांच्या
बांधितोस आपुला मोर्चा
हल्ल्याआधीं स्फूर्तीचा
रस आणूनिया जो देतो.
शत्रूवर धिक्काराचा
स्कैर अग्निही वर्षवितो
पिळणारे हबकुनि जाती
धैर्य तयांचे खचवीतो
रक्तवर्ण आकाशाच्या
गंगेतुनि पोहत येतो
मानवतेच्या खन्या सुपुत्रां
दलितांच्या लढवया पुत्रां
या सर्वांना खुलवीतो
यश पुर्षे वर उधर्ठीतो
आणि पुनः हिंमत देतो
पुढेहि पण घेऊनि जातो
तो तुजविण कोणी नाही
अवघें जग देर्झल ग्वाही.
जनशत्रूंचा तिटकारा —
तुझा मला ठाऊक पुरा—
परि मित्रांना कधिंपासून
जाऊ लागला तूं विसरून?
जानि दोस्त मी तुझा असून
करि बसला सांग रुसून?
येशि न का तें बोल जरा
सृष्टीमधल्या शब्दवरा.

कलश / ३०५

ये ना आतां तरि राजा
पूर्ण करी आशा माझ्या
कमी कधी तुज लेखोनी
मनांत आले खरडोनी
मांडुनि बाजारांत तुला
कधी उधळले सांग मला?
कां करिसी कानाडोळा?
कां दवडिसी ही वेळा?
तुझ्या नि माझ्या मैत्रीला
सांग बरें का बाध आला?
तू शत्रू जन-शत्रुंचा
मीही हाडवैरी त्याचा
ढोंग न्याय अन् शांतीचे
बुरखे दांभिक सत्याचे
याच नखांनी आजवरी
फाडुनि फेकुनि दिले दुरी
जीवनाकडे ओढ तुझी
तशीच रे आहे माझी.
दुःखांना वाचा फोडी
सदा तुझी माझी जोडी.

* * *

कां सत्य कथन करावया
भीति वाटते रे गया?
कसली भीती दे सोडून
धास्ती सारी लाथाडून
सत्य आजवरचे होते
होते तें सारे कोते
आजवर मनुजाची दृष्टी

कसली इवलीशी सृष्टी!
म्हणुनिच सत्याहि मनुजाचे
होते तोळ्यामाशाचे
अमाप सत्य कधीं दिसले
कंबरडे यावें बसले.
जेव्हा सत्य कठोर दिसे
आश्चर्याहि शंकेत वसे
प्रकृति साधारण ज्याची
छातिच दडपुन जायाची
कोत्या मानवदृष्टीला
नित ये कोडें वाटवाला
तुला मला तें कां कोडें
तूं मीं कां व्हावें वेडे
नव क्षितिजावर लालेलाल
सत्य सूर्य उधाळितो गुलाल
नवा जोम त्यानें धरिला
आहे ठाऊक तुला मला
आणि आजचा माणुसही
मोठा चौकस हां भाई
म्हणुनिच सत्य कथायाला
प्रसंग बघ बाका आला
सत्य जगा सांगायाला
शब्दा चल ये गायाला
मी स्वर तुजविण लुळाखुळा
अथर्विं पुरता आंधळा
तुजविण माझें जिणें नसे
अटल सत्य हें जगीं असे
तरेमाजी वीज जशी
शब्दामाजी तान तशी
कां, हि रांगडी माझी तान
तिनेचं तूं झाला हैराण

छे, हें शक्यच नाहीं आज
तूंच दिली ना आजवर साथ?
संकोचास्तव येशि न का?
कां गोधळशी सांग फुका?
गर्वातुनि संकोच आला
प्रश्नच मग नाहीं उरला
ताठा धर्मच नाहिं तुझा
एकच धर्म तुझा माझा
ज्या जनतेने जन्म दिला
कर्तव्ये हीं तुला मला-
दिली, तयांची फेड करूं
चल गीतांचा फेर धरूं
कर्तव्यक्षम प्रेमाची
हांक आहे निर्वाणीची
आले उद्यांच्या जगताचे
बघ स्वागत करण्या नेते
वृद्ध, तरुण अन् मुले मुली
ही एकच गर्दा झाली
रक्तबिंदू शेवटचाही
द्याया सजली सेनाही.
विलंब लावुं नको आतां
थके तानही अर्जवितां
तूं येतां ही थकली तान
होइल आनंदे बेभान
ती जीवन-रस नवा पिऊन
पुरी तुझ्यांतच सामाऊन
फेर तुझ्यासंगेंच धरून
गाइल स्वर वरचा लावून
ये आतां तूं धांवत ये
स्वरास या नवजीवन दे
मन कुसुमाचे घेउनि ये

रूप मात्र रुद्राचें घे
पूजुं ध्येय-मेरू प्यारा
फुलवृं जीवन-अंगारा
अंगारा गत नाच करूं
तांडवनृत्या फेर धरूं
अन् ह्या तांडवनृत्यांनी
स्वच्छ करूं अवधी अवनी
तांडव होता संपून
जीवन-अमृत ओतून
नवकमलांची फुलवृं बाग
कळ्याकळ्यांवर गाऊं राग
अमरत्वाचें गाऊं गीत
ये चल गाऊं नव-संगीत

□

३. शब्दांनो

शब्दांनो या रे धावत स्वर्गातूनी
येतांना आणा अमृत-कुंभ भरोनी
आणा तें जीवन-अमृत रसरसलेले
नवबालकां करीं द्या भरभरूनी पेले
हें पहा उपाशी अर्धपोटि हें मूल
जन्मतांच होई निर्माल्य जणूं फूल
शब्दांनो, तुमचें जीवन ज्यांच्या हातां
कां होऊं देतां त्याच जिवाची माती?
जीवना वगळुनी शब्द कोणता सांगा
कां यमद्वारीं लाविल्या तुम्हीही रांगा?
क्षय तुम्हांस होईल अर्खंग जीवन आहे
रे अटळ सत्य मी तुम्हांस सांगू कां हें?
उद्धार असे तुमचा या बाळाहातीं
या धांवत अमृत घेउनि बाळासाठी

□

४. सिने-संगीत

(सिनेमाच्या पडद्यावरून रात्रंदिवस नागड्या गाण्याचेच सूर कानी लागले म्हणून उद्देश्याने निघालेले सूर)

प्रीतीच्या चंदेरि नद्यांना आला आहे पूर
हें वाहत आहे गढूळ पाणी पिऊं नका व्हा दूर ॥
हर्षे घाणींत लोळणारे
गाति नाचति म्हणती “या रे
वहाते गंगा हात धुवुनि घ्या
पवित्र गंगा-जल या प्या रे”
ताल धरी भैरवी नग्न-गीतांना देऊनि सूर
हें वाहत आहे गढूळ पाणी पिऊं नका व्हा दूर ॥
आकाशी तळपतो रुपाया
सर्व त्याची ही आहे माया
‘त्या’ तेजाने चकाकते जळ
नाहिं नसे हो जळ हें निर्मळ
पूर नव्हे हा उठे चहुंकडे मृगजळ भस्मासुर
हें वाहत आहे गढूळ पाणी पिऊं नका व्हा दूर ॥
झळा लागुनी त्या रुपयाच्या
बंद पडे हो जीवन-वाचा
‘चकाकते सगळे नच सोने’
पदोपदीं ये प्रत्यय त्याचा
काळाने चालविली आहे आपुली थट्टा क्रूर
हें वाहत आहे गढूळ पाणी पिऊं नका व्हा दूर ॥
येतां संस्कृति-भास्कर गगनीं
निर्मळ होइल अवधे पाणी
होऊं द्या काहिली जिवाची
आळवा नव-संस्कृतिचीं गाणीं
या ‘मायावी’ दुनियेचा अन् कराच चक्काचूर
हें वाहत आहे गढूळ पाणी पिऊं नका व्हा दूर ॥

□

कलश / ३११

५. कलावंत

कलावंत जीव अगदीं निर्जीव
निकामी बांडगूळ वाटतें कुणा
छंदी नि हट्टी भिकारसे चाळे
गटारी, घाणींत सदा जे लोळे
डोकें आभाळांत अधांतरीं पाय
येतां भूमीवर उलटेचि जाय
कटुहि आहे सत्याहि तसें
सत्याहि तसें आणखीही आहे
संपूर्ण होईल याचाचि विकास
प्रत्यय येईल आगला तुम्हांस
मेला माणूस जिवंत करील
हाच वेडा तुम्हांमधील.

□

६. बेडकी आणि तरुणी

तर्री जाहली पहा बेडकी
तारुण्याने मुसमुसलेली
मस्तीने धुंदीने न्हाली
मारित जाई उड्या प्रीतिच्या

टुण् - टुण् - टुण् - टुण्
टुण् - टुण् - टुण् - टुण्
शोधित जाई प्रियकर अपुला
असेल कुठल्या डबक्यामाजीं

होइल डबक्याचेंच सरोवर
फुलेल दुनिया तिच्या प्रीतिची
तिथेंच डबक्याकांठी पडली
नवी उमलली षोडश वर्षा

उमलण्याआधी चुरगळलेली
मानवतेची महान् प्रतिमा
गालावरचे स्तनावरीलही
पहा कातडे घरंगळलेले

करावयाला प्रियाशधन?
मेले जोबन मेले तन-मन
घेऊन पडली आज घडीला
तरुण उरले सुरले स्त्रीधन

दोन आण्याला विकते यौवन
डबक्याकांठीं अभिमानाने
यौवन कसले 'हाड कातडे'
कुतरडे चघळित असलेले.

अविष्कार नव तारुण्याचा
पदोपदीं ये प्रत्यय त्याचा
बेडकीसही लाभे यौवन
मानव टांचा घाशित मरतो.

□

कलश / ३१३

७. अंगाराचें हृदगत

होय तोच आहे अंगार
आग ओकणे मजला प्यार
आग सदाची ओकावी
किडाकीटके जाळावी
बाग आगीची फुलवावी
आग जीवने खुलवावी
तिट्कागा वाईटाचा
वाईटाच्या वासाचा
सर्व चांगले ठेवावे
सगळे वाइट जाळावे
वाइट जी दुःखे निर्मी
जिरवावी त्याची गुर्मी
सुखाप्रती हें जग न्यावे
फक्त एक मजला ठावे
हा आहे मी तो अंगार
काळाने केला लाचार
परिस्थितीने केली मात
तृण धरण्यासाठी दांतांत
विनवुं लागली कधीमधी
धक्काबुक्की देइ कधीं
अशाच धुक्काबुक्कीं
अडखळुनी पडलो होतों
शुद्ध आली जेव्हां मजला
माझा सांगाडा दिसला
सर्वांगांतुनि गेला प्राण
काळ्या डागांनी हैराण
मठे पुरावे मातींत
तसाच होतों राखेंत
पोखरते ते काळी कीड

कुठली वाईटाची चीड ?
ती माझी दृष्टी निर्भीड
तिथें दिसे मेले गोचीड
लाल जांभळट काळा रंग
कुठें दिसेना झालों दंग
धमक दरारा हिमत ती
त्याची ही झाली माती
जेथें मेलें मन दडलें
धाय मोकलुन ते रडलें
डसे इंगळी चोंहिकडे
मेल्या मनिचें मढें रडे
हताश, दुःखांनीं तें चूर
भंवताली उठलें काहूर
कुठें तरी जाऊं या दूर
हीच सदा लागे हुरुर
परंतु मग कोठें जावें
हेंच अचुक ना उमगावें
गोंधळ भंवतालीं सगळा
जगापासुनी मी अगळा
कुठें तरी भटकतों दूर
मी माझ्यापासुनि दूर
एकाचें तें जग वसतें
एकहि पण तेथें नसतें
म्हणति कुणी तें शून्य आहे
शून्याहि रे पण तें नोहे
शून्यालाही अर्थ आहे
अर्थच तेथें ना राहे
पोहाया कोणी जातो
गटंगळी पण तो खातो
गटंगळी खातांनाची
कधीं स्थिती झाली माझी
अन् मग पुसटच अंधुकसा

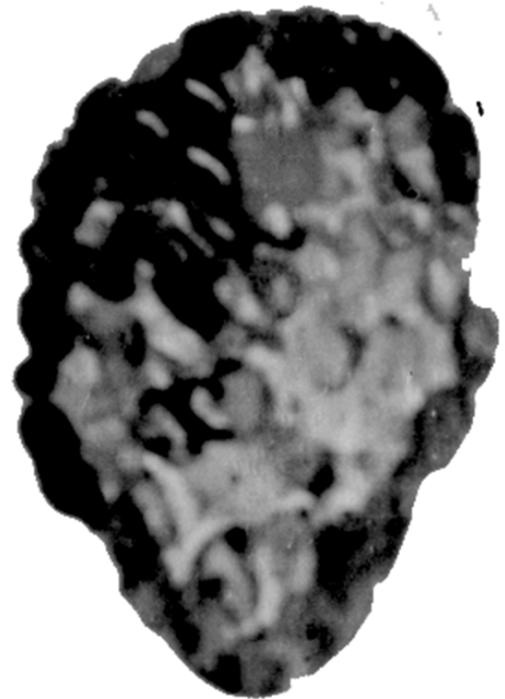
झरोक्यांतुनी इवलासा
प्रकाश डोकावुनि जाई
कधिंमधिं नाहीसा होई
विचार-प्रकाश तो धागा
शोधुनिया सारी जागा
येउनि मजजवळ खासा
घालुनिया मजला फासा
फर फर फर ओढोनी
तिथून ओढित काढोनी
बाळाच्या जवळीं नेले
सित त्याचे मज दाखविले
“बेट्या, या जीवासाठी
करी जिवाची करवंटी
यानें रे केलें काय
लागावी याला हाय?
तूं तर आगीचा लोळ
हाय तुझी आहे बाळ”
तोंच श्वास कोणाचासा
उबदार अन् मंद असा.
निखाळ्यावरी फुंकरती
विचित्र माझी होय गती
‘तो’ धागा वरती पडला
आत्मसात् त्या मीं केला.
तें जीवन आतां आले
पुरते अमृत प्यालेले.
आतां नाही हा मरणार
जीवन प्यालेला अंगार
वाइट तें सगळे जळणार
मागमूस नाही राहणार!
आहे अग्नीचा निर्धार
खोटा कोण कसा करणार?
येइल काळ कराया वार

॥

॥

वारावरती करीन वार
होय तोच आहें अंगार
नाहीं हो आतां विज्ञार !

□

कलश / ३१७

॥

॥

८. विचार ! विचार ! विचार !

तत्त्व किती हें सुंदर आहे
“शांत, विचारी सदा रहावें”
परंतु कुठवर हेंच जपावें?
शांत विचारी किती रहावें?
विचार खाउनि जगतां येते
बरें कितितरी झालें असते!

□

९. मुंग्या आणि साप

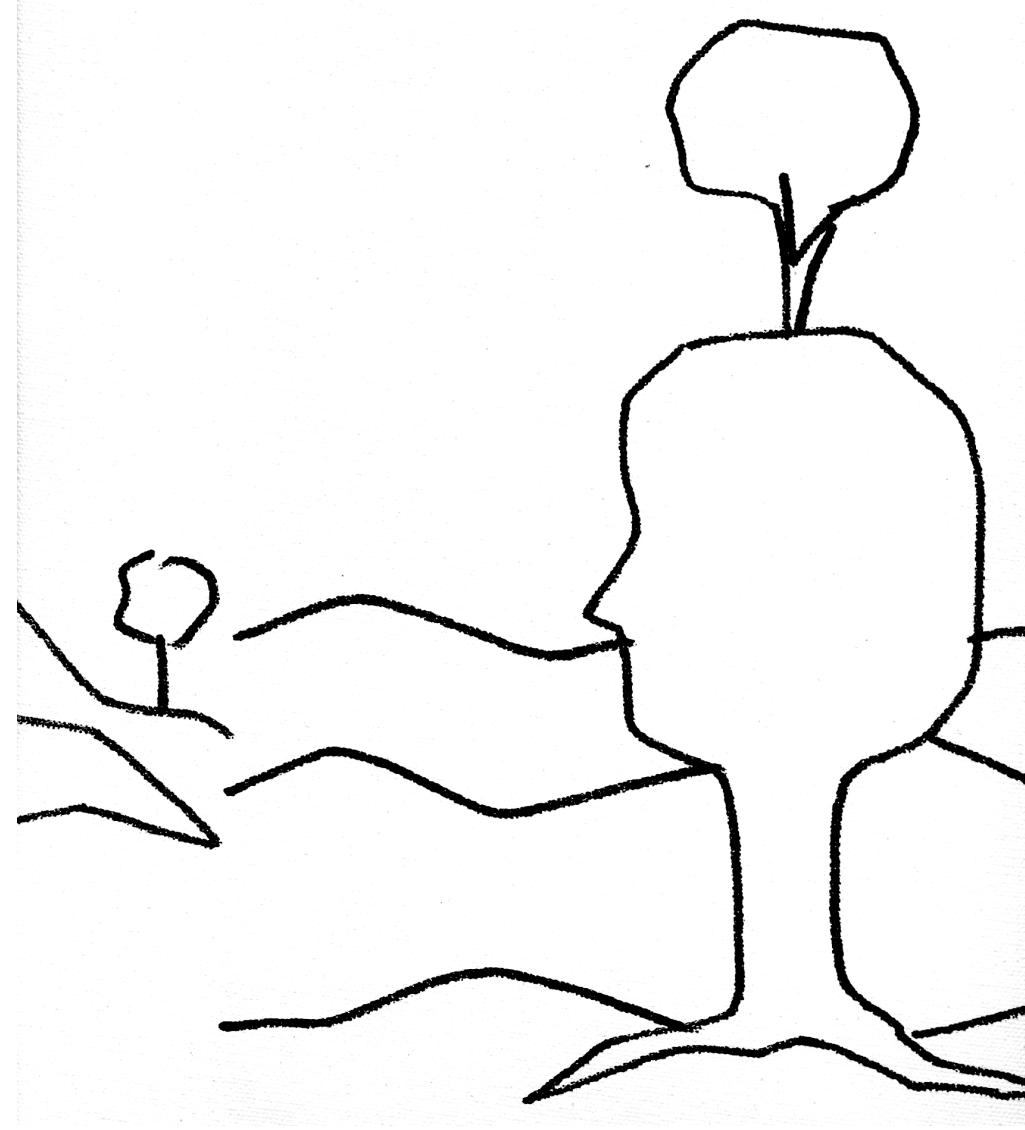
(सासरीं नांदायला जाणाऱ्या नवविवाहितेच्या ओटींतील दाणे, रेशनिंग कायद्याखाली येऊन तिला कायद्याचा फटका मिळाला हे पाहून सुचलेले कवन.)

तुम्हीं पाहिल्या असतिल मुंग्या
काळ्या काळ्या तशाच बारिक
कष्टाळू अन् मेहनती मोठ्या
जिवापाड किति गबायचे—
याचे नुसते जिवंत चित्रच.
खोड तयां परि भारी वाइट
जन्मापासुन पहा खरोखर
'सांठेबाजी' नांव तियेचे
तुम्हास ठाउक आहेच पुरते
फक्त राबती आठच महिने
आणि चार महिन्यांचा सांठा
अबब अबब आहे काय हें!
अनीति सारी अधःपात हा !!
त्यापेक्षां हा सर्पराज घ्या.
इथेंच या वारुळांत रहातो
कणहि न अन्नाचा सांठवितां
जीव तगवितो पहा बिचारा
असे महात्मे फारच थोडे
असतिल जगतीं धन्य धन्य ते!

□

कलश / ३१९

BxE 4100--21

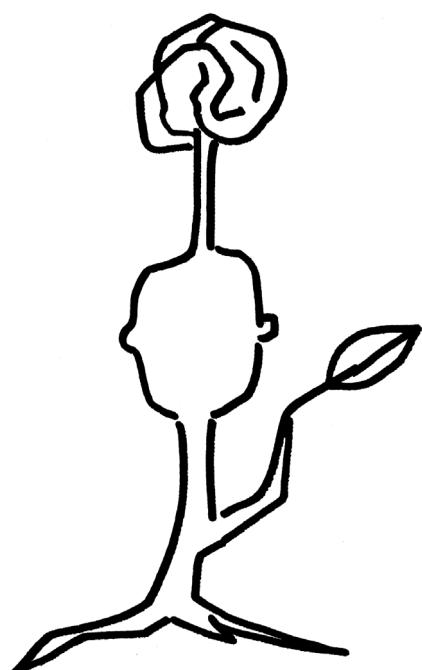
३२० / निवडक शाहीर अमरशेख

१०. एक क्षण

बस् क्षणांत झाला प्रकार घडले न्यारे
मी बसलो हरवुन होतें नव्हतें सारें
सुख हरवण्यांत ही आहे मजला कळले
मुखवटे गळुनि लौकिक स्वार्थाचे पडले
हरवलें तयाचे दुःख क्षिति नच कांहीं
हृद-सागरि आनंदोर्मिच उसळत राही
या उर्मीवरती जीवन हें तरंगावें
अन् गीत अशा चिर-सौख्याचें मीं गावें... ...

□

परि सौख्य असें कां सामान्यां लाभेल?
शंकाही रास्त, पण क्षण सुखास बाधेल.

कलश / ३२१

B&E 4100--21+

११. यौवनगीत

(एक तरुणी एका तरुणास उद्देशून पत्र लिहिते व त्यांतून आपले मनोगत व्यक्त करते. तिला तो ‘अगांतुक’ हे पत्ररूप उत्तर देतो.)

पत्र

हो पत्र मिळाले गे तूं पाठविलेले
उमगले गुपित त्यामार्गे सांठविलेले
हा नूर समजला त्या पत्राचा सारा
घे उत्तर त्याचे मार्ग जरासा न्यारा.
“ए प्रेमावरती लिहीत कां रें नाही?
कां प्रेमच मित्रा तुजला ठाउक नाही?
तूं लिहिशील प्रेमावरती जीं जीं काव्ये
आदर्श खास तीं ठरतिल मजला ठावे.”
हे राजस् हो गे मीही तरुणाच आहे
या नसांनसांतुनि यौवन वाहत राहे
तूं जाणिव करुनी दिली प्रेमकाव्याची
कां जाणिव नसते यौवनास प्रेमाची
बघ उसळुनि यौवन सदा यावया पाहे
प्रीतिहि मनोमन टाहे फोडित राहे.

स्वप्न

उतुंग प्रीतीच्या शिखरावरती जावे
गाणे प्रीतीचे प्राणपणाने गावे.
लुसलुशीत तिथली श्यामल हिरवी वेली
बिलगेल मला मज वाटे ती अलबेली
ती यौवन-सुलभा प्रीतगीत गाणारी
प्रीतीच्या वाटेवरती हुंदडणारी
मजसवे प्रीतीची मारील भरारी
ती समान हेतू मनांत बाळगणारी
अनू समान घ्येयाने तळपत राहणारी

कार्याचे क्षेत्रहि माझें जिचे असेल
माझ्याच अपेक्षा घेउनि जी नाचेल
या माझ्या स्वरांत स्वर मिळवुन देणारी
सुखसाफल्याचे मजसह अनुभवणारी
ती करील सुंदर इवलीं इवलीं कवने
मी तिथेच गाइन त्यांना उंच रवाने
प्रीतीचीं गाणीं गातां तन्मयतेने
तानांवर ताना घेतां तन्मयतेने
ही सारी अवनी धुंद होउनी जावी
न्हालेली नुसती भीतीनेच दिसावी
सर्वांगीण-जीवन-पूर्णोत्तत होतांना
अमुच्याहि मिसळल्या जाव्या त्यांतच ताना
मग बोंचावी ती गोड गोड हुरहुर
अन् जावें आम्हीं जगापासुनी दूर
तेथेही मी नि ती बस् दोघें जावे
दोघांविण तिसरे कुणीही न फिर्किवे
चंद्रेरी प्रीती रसाचे भरले प्याले
ते कणाकणांतुनि उसळुन वर आलेले
मनसोक्त ठेवुनी ओठावर ओठ
प्रीतीचे घ्यावे घोटावरती घोट
ते ऐकुं न येतां प्रीत-पुंगीचे सूर
नेत्र-नाग सुटिल चार दिशांना चार
प्रीतीची पुंगी वाजविणारे ओठ
फक्त तेच बसले घेत प्रीतीचे घोट-
पाहतांच खवलुनि नेत्रनाग उठतील
कडकडून चावा ओठांचा घेतील.
वास्तव शब्दार्था अर्थच नाहीं तेथे
पण शब्द-सृष्टीला नवीन फुटती फाटे
ती भाषा त्यांची नवी शब्द-सृष्टीला
समजेल तुला तूं जाशील त्या देशाला
ती सळसळ धडपड हें यौवन जगण्याची
हें अमोल मीलन खूण असे गेल्याची

निःशब्द शांतशा प्रीती-मीलनसमयी
 ती शांत नि शीतल तेवत राहील समई
 “तें अवधे मानव-जीवन-सूत्रच समई
 समईद्वारे नव-जीवन जन्मा येई.”
 तें मीलन उच्च प्रतीचें दोन जिवांचे
 तेवत्या प्रकाशीं आशा फुलुनी नाचे
 बीं रुजेल आनंदाचें दो-हृदयांचे
 अन् होइल या माझ्या सार्थक जन्माचे.
 मग तारा-मंडळ तिच्या गळ्यांतिल घ्यावे
 हळुवार खेळवित गीत शांतिचें गावे
 तें तारा-मंडळ पुरे पुरे विकसोनी
 मानवी फुलें तीं मानाने वाढोनी
 तीं पूर्ण उमलतां जातिल समाज-गगनीं
 लखलखाट होइल उजळतील ही अवनी

कुठं आहे तें स्वप्न?

हो हेंच स्वप्न मी घेऊनि जन्मा आले
 ठेवितां पाय यौवनीं धन्य मी झाले
 साकार कराया स्वप्न लागले वेड-
 इतके कीं अन्नहि वाटेना मज गोड.
 परि हाय! उघडतां क्षणीं यौवनीं डोळे
 अंधार गर्द भोंवतीं भयानक जाळे
 छे!: जाळे कसले दिसले गज तुरुंगाचे
 अन् राज्य चालले होतें यमदूतांचे.
 अन् त्यांतच भोंवतीं भेसुर ज्वाला दिसल्या
 उमलत्या प्रीतीच्या होत्या चिता भडकल्या.
 हें माझे यौवन छोनुकलेसे बाळ
 अर्थातच त्या भोंतीहि आगडोबाळ
 गे अवधे यौवन आले डबघाईला
 त्यावरी होतसे चोहोंबाजुने हल्ला.
 ते खटनट सारे चोर भांडवलवाले
 जे फक्त नफ्यासाठीं चटावले गेले

ती संवयच सान्या धनिकांना जडलेली
बिन्-मेहनत जगणे निशा सदा चढलेली.
हासऱ्यू मी कसल्या शिव्या मला उमगेना
हा तिरस्कार मज स्वस्थ बसू देईना.
बस् म्हणशिल याची झालि शिवी सुवर्त
धनिकांस शिव्याविण नाही याची बात
ए, खेर सांगुं का तुला मनीचे बोल?
ही प्रीत वाटली होति मलाही फोल.
जाणु मिरासदारी आहे धनिक वर्गाची
बेळूट चालते लूट तुझ्या स्वर्गाची
हें जीवन जेथें संपुष्टीं आलेले
ओसाड आणखी जें भकास झालेले
जन्मता हक्क ना आम्हां प्रेम करण्याचा
होताच हक्क तर धनिकास्तव मरण्याचा
बाजार गुरांचा तेथ कसाई येतो
अंगावर चर्बी मांस न्याहाळुन घेतो
चपला खांद्यावर भाकरीगत बांधोनी
अन् 'त्या' भाकरीची शपथ कधीं घेवोनी
सौदा करतो ढोरांची वॅगिन भरतो
बिनधोकपणे वांद्र्याला घेउनि जातो.
त्याहुनिही विष्वंसक हा कतलखाना
ऐकतांच जाव्या लाजें खालीं माना
हे धनिक कसाई त्याहुनिही अति नीच
निर्लज्ज करावी अधमकृती यांनीच
मिळविण्या नफा बाजारपेठ हवि त्यांना
लष्करी योजना पेटविती युद्धांना
जन्मता वेठिला आम्हास जुंपायाला
धनिकांचा तांडा आजूबाजुला सजला
दुनियेचे यौवन सदा पणा लावोनी
जिंकती लढाया तरुण-रक्त वाहोनी.
पृथ्वीवर होतें राज्य तयांचे सान्या
मिळविलेहि होतें करुनी मारामान्या

या मारामान्यांमधील रिकृट आम्ही
नेती सत्तेच्या जोरावर बांधोनी
उत्साह न् स्फूर्ती नसलेली देण्याची
कां हिंमत आहे त्या सोळा रुपड्यांची ?
हे राहुनि मागें लूट नफ्याची करिती
तुरुंगांत भडकते आग यौवनाभोतीं.

नरकही खुजा

ओझ्यानि करांच्या जीव जिकीरिस येतो
दुष्काळ अज्गरागत् पिछा पुरवितो
अन् काळ्या बाजाराची काळी छाया
महागाई त्याची बहीण पसरवी माया
मग उपासमारी, बेकारी, पिळवणूक
वर दडपशाहीचा नवा नवतीचा झोंक
भर सुगींत हलती डुलती यौवन-शेती
बस् क्षणांत जाई वाहुन राहे रेती,
लवलवती ओठावर मिसरुड फुटलेली
बहराने यौवनवेली रसरसलेली
प्रीतीचे नुकते कुठें उगवते कोंब
वाच्यावर डौलानें डुलणारे लोंब.
युद्ध-आग लागुनि कण्ठि न उरतो तेथें
जणु वस्त्रहरण धरती मातेचें होतें.
बाळ पोटव्यांतुनि औत्सुक्यें ढोकावी
तों त्याची दुनिया रक्तामाजीं बुडावी
नाचती भयंकर भोंति तिथें यमदूत
अन् यौवन गातें स्पशान-शांती-गीत.
सौंदर्य शब्द कोशांतुन पळून जाई
ते कोमल भाव... प्रेतही जिथें नाहीं.
कुणी मित्र कुणाचा चुलता, काका, मामा
या युद्धांमधुनी अजाण येतो कामा
कोणाचा भाऊ, मुलगा, पती-कुणाचा
कधिं बुडेल रक्तामाजीं नेम न त्याचा

कितिकांच्या आया बहिणी रंडक्या होती
कित्येक घरादारासह बुडून जाती
भस्मसात साच्या खुणा प्रीतीच्या होती
उद्धवस्त जीवनाचीच हातीं ये माती
तो प्रचंड मानवतेचा संस्कृति ठेवा
त्यावरी पसरला ॲटमबॉम्बचा लाळा
गन्, रण्गाडे, तोफा, बंदूक, पिस्तूल
मानव यांना फळ फूल कसें समजेल?
युद्धांनी गरिबाचें कां झालें भलें?
जग नवें बॉम्बने सांग कुठें निर्मिलें?

मी

मन माझें प्रीतीसाठीं हपापलेले
जन्मतांच प्रीती प्रीती करुनी मेले
ह्या दंडावरच्या खुणा पहा निरखून
साखळदंडानें नेलेल्या बांधून
अंधारकोठडी दिली ओढण्या मोट
उद्धवस्त करुनिया कुटुंब लाविली वाट
ती आई, बहीण माझी प्रीत उदेली
ती जिवंत कसली होती मरुन पडली
पाणीहि वाहिलें तरि पोटाला नाहीं
काहिली जिवाची होते लाही लाही.
मी दुःख ओकण्या जातों दुसऱ्यापाशी
तों तोही निघतो दुःखी आणि उदासी
जावें उघड्यानें नंग्याशीं खेटाया
जणु तशीच माझी धडपड सारी वांया
एकजात यौवन जळते मजला दिसले
कौतुक कुणाचें कुणीं करावें कसलें?
माझ्याचसारखे लाखों कोटी जीव
तडफडती त्यांची कुणी करावी कीव?
तूंच सांग कुठवर सहन करावें सारें
प्रत्यक्ष यौवनावर हल्ले होणारे?

कां सहनशक्तीला सीमा अमुच्या नाही
कां यौवनावरी हक्कच अमुचा नाही?
जीवन जगणे हा हक्क गुन्हा ठरला गे
मानवी जीवनाकांक्षा मराय् लागे
यौवन जळतें प्रीतीच्या प्रेतावरती
यौवना सांगती गा प्रीती-आरती
फांसीच्या खांबाजवळ कुणी लग्नाचे
कां बेत करील? आश्चर्यच तें जगताचें

आजही

आजही भोंति जमले युद्धाचे दर्दी
या धनिक गिधाडांनी केली बघ गर्दी
म्युनिक-व्हर्साय इथें जे होते दिसले
अटलांटिक पॉसिफिकवर जाऊनि बसले
तेथून हलविती हे युद्धाचें सून
हातिं अटम् मुखीं पण लोकशाहीचा मंत्र
वॉलस्ट्रीटवरचे डॉलरचे हे बगळे
चोंचा सरसावुनि दलाल उठले सगळे
आडु माडु, ऐदी येती एकवटून
मार्शल, डल्लेस कुणी चर्चिल होऊन
मज बांधुनि नेले एका सीमेवरती
'हं लगाव आतां' कर सरबती
टांचा उंचाऊनि जरा पाहतों तों मी
तें दिसलें सुंदर दृश्य अचानक नामी.

काश्मीर सरहदीवर

रशिया नि पूर्व युरोप चीनच्या भालीं
जीवनाचि उत्तर-पूर्वा रंगुनि गेली
दुडदुडते यौवन बाळ बाळसेदार
विजयी प्रीतीची हतामधें तलवार
लवलवत्या यौवन वेली तिथें बहरल्या
भरघोंस फुलांनीं होत्या डंवरुनि आल्या

अन् पूर्ण विकसले तरुवर मोहरलेले
मनसोक्त घेत होते प्रीती हिंदोले
पोटच्यांतुनी ये बाळ जगीं मानानें
त्या बाळा ठाउक नाहीं तेथें रडणे.
नव-मानव-संस्कृति येई तिथें उदयाला
दुष्काळ न बेकारी नाहीं नांवाला
ती धनिकांची माजोरी सत्ता नाहीं
गे नाहिं तिथें नांवाला धनिकच नाहीं
दारिद्र्य, भिकारी जिणे तिथें मग कुठले
कीं जिथें ऐतखाऊंचे नशीब फुटले
ती रोगराइ रोगांनीं जर्जर झाली
या नव-दुनियेंतुनि कधींच उठून गेली.
अन्न-वस्त्र-आसरा ददात नाहीं जेथें
मग प्रश्नचिन्ह तूं सांग कोठले येतें?
अज्ञानाचि ती कडवी शत्रू दुनिया
विज्ञानावरती आज स्वार होउनिया
अँटमशक्तीला चाकर केले पुरते
नवज्ञानाला ये नव तेजाचे भरते
तो क्षणांत फोडुनि पर्वत झाली शेती
गंगेला अणु कण उलटे वाहवुनि नेती
अन् सहाच्यांत कापूस, गहूं नवरंगी
ज्ञाने पिकवोनी वायू-गर्व-दुभंगी
तो उत्तरध्नुव कां ती राहण्याची जागा?
बघ तिथें फुलविल्या नव-प्रीतीच्या बागा
स्त्री-मानव शक्ती निर्मी-होती दासी
ती हात धालते आज पहा गगनासी
तें कर्तृत्वाचे सर्व क्षेत्र व्यापून
ती दावुं लागली नव दुनिया स्थापून
ते कणांकणांतुनि ये निर्मिति संगीत
सुख वाहे दुथडें भरुनी त्या क्षेत्रांत
आनंद निर्मितीचा उपभोगायाल
रणि येई आज सुकुमार कालची बाला

त्यागाच्या पायावरती पिकले रान
 नाचतें पाहिले होउनिया बेभान
 प्रीतीचे अनेक रंगी स्वरूप दिसले
 जे कल्पनेत माझ्याही होते पुसले.
 शांघायपासुनी ब्युडापेस्टपर्यंत
 चौफेर विखुरले होते यौवन-शेत
 अन् स्पष्ट घोषणा यौवन उठवी तेथ
 “यौवन शत्रूवर चला करू या मात”
 “यौवन जीवन हें होय चिरायू जगाती
 अंटमपेक्षां जनताच जगांतिल मोठी”
 “हा युवक जागतिक उठला लढण्यासाठी
 जगांतिल जनता आहे आमुच्यापाठी.”
 “उज्ज्वल भवितव्यास्तव आपण लढणारे
 भावि काल आपुला आपुला आहे यारे.”
 वृत्ति घोषणांनी उचंबळुनिया आली
 प्रीतीहि मेलि ती जीव घेऊनी आली
 “जगुं शकतो तूं जगुं शकतो यौवन प्रेम
 शांतता लढाईत आधीं लाव या जोम
 एकसंध उभारूनि फळी युवक सेनेची
 कर हड्डि नरम या धनिक युद्धखोरांची.”
 आदेश दिला हा जागतिक युवकांनी
 “शांतता-लढा हा लढा प्राण लावोनी.””

प्रीतीसाठीच

तेव्हांपासून प्रीतिसंमुख मी झालों
 तो आजतागायत तिच्याचसाठीं लढलों
 चरकांत घालुनी यौवन जीवन सारें
 लाविती वाट हे धनिक चोर परभारे
 या कत्तलखान्यांविरुद्ध गाणीं गातों
 धनिकांचा फाडुनि बुरखा मी दाखवितों
 कवने मी रचिलीं प्रीतीस्तव लढण्याची
 शांतता स्थापुनी नव दुनिया घडण्याची

मी जिंकणार ही बात असे ठरलेली
या शांति लळ्यांतुनि फुलेल यौवन वेली
जे म्युनिक, क्वर्साय भूमीवर निश्चिंत
युद्धाचे पूर्वी करीत होते बेत
ते धरून दातीं तुण धांवत सुटलेले
अटलंटिक पॅसिफिक दर्यावर गेले
भूमीवर ज्यांना नाहीं मिळाला थारा
कां त्यांना देइल दर्या आज निवारा?
ती लाट क्रांतीची चल आणू घडवून
त्या टाकूं त्यांना दर्यातच बुडवून
हा समोरचा बघ अरबी दर्या सजला
त्यानेच फेब्रुवारी बाविस गाजवला
शांतता भंगली तो बघ वादळलेला
उत्सुक झाला चल लाट इथुन न्यायाला
हा महारथी जवाहरही अपुला
या शांति लळ्याच्या आघाडीवर आला
युद्धखोर गाडू चल ये शांति लळ्यांत
ही जिंकु लढाई हातांत घालुनि हात
शांती प्रीतीची सांगड घालुनि कवनी
मज वाटें गावे सुंदर सुंदर गाणी
पण अपूर्ण जीवन मी एकाकी लढतों
त्याचाच कवडसा कवनीं दृष्टीस पडतो
पत्रांत तुड्या प्रीतीचा येतो वास
जो होता अंतरि माझ्याही पण ध्यास
मी धाडस करतों करितों आज अपेक्षा
दे प्रीत कटाक्षा पुरे जाहली शिक्षा
या अपूर्णिला गाडाया तूं ये गे
कविताहि उभी तव स्वागत करण्या ये गे
खंबीर जीवनाचा चल पाया सांधूं
आयुष्य मंदिरा या ये भक्कम बांधूं
सोनेरी त्यावर प्रीत कळस ये चढवूं
ये नव-प्रीतीची नवीन दुनिया घडवूं

जनसागरि ये चल आधीं दुःखण्या ये गे
त्या प्रीतीशिखराप्रत जाऊं त्यायेगें
होईल तुझा नि माझा विकास जेथें
यौवन-प्रीतीही खुलेल विकसुनि तेथें
म्हणुनीच आज गाऊं या कवनीं शांती
सोडून क्षणिक ते बुरसट प्रेम-प्रांती.
तूं करशिल प्रीती कवने मी गाणार
सुख नवप्रीतीचें तूं मी अनुभवणार
तूं-मी मिळूनी ती प्रीत-ज्योत लावावीं
जी मानानें चिरकाल जगीं तेवावी
चल् चल् लवकर चल् धांवत जावोनी
त्या आदर्श प्रेमा आणूं या ओढोनी
विश्वास मला तूं स्वीकार करशील याचा
गाशिल तूं कवनीं राग अशा शांतीचा

ता.क.

हें पत्र तुला मिळतांच पोंच दे त्याची
पाहतों ‘अगांतुक’ वाट तुझ्या पत्राची

□

१२. काहूर

सागरा! तूं जवळ असुनिही दूर
मीलनास मन होइ अधिर बघ—
उठलें रे काहूर.
गंगेवाणी संथ स्फटिक मी
विशाल नाहीं काहीं
सह्याद्री उतुंग हिमालय
पिता लाभला नाहीं
खातेच्यांतच जन्म सदा जी
अडवळणाने वाही
अंतर उमगुनि येइ
जिवा या समजुन उमगत नाहीं
खुळ्या ओहळाला कधिं
येइल का गंगेचा नूर
परी मीलना होइ अधिर
उठलें रे काहूर ॥

कुठें तूं? कुठें मी?
कशास ही ओढ जिवा लागे
सागरास जोडाजखडाया
जवळ न माझ्या धागे
लागतो पुनः कसा कळेना
जीव मृगजळामागें
थांग कळेना मनाचा
मला नकळत होतें जागें
घे उदरीं अन् टाक पुसुन
हा ओहळ, ही हुरहुर
मीलनास मन होइ अधिर
बघ उठलें रे काहूर.

□

૧૩. મન તુઝ્યાચસાઠી –

મન તુઝ્યાચસાઠી તળમળતે
આગીંત મન-મોહળ જળતે.
ગુલાબ, બકુલી નાહિં અંગળોં
સહાચ્યાંત કા યેઝલ કોણી ?
રૂલ્સ અશા માઝ્યા જગતાંતુનિ
ચોર પાડલેં ગુલાબ બકુલિ
નકળે કોટુનિ દરવળતે
મન તુઝ્યાચસાઠી તળમળતે.
નીજ નયનોં અસ્વસ્થ હોઉની
કુલુપેં દોન્હી નયના ઠોકુનિ
ઘેઇ કવાડેં ઘણ્ણ લાવુનિ
ટિક ટિક નાજુક કુટુનિ એકતાં
નીજ જીવ ઘેઉનિ પછતે
મન તુઝ્યાચસાઠી તળમળતે.
પિસાટાપરી શોધિત નિઘુની
માગાવર વણવણ ભટકોની
યેઇ ન કા યશ નયે ઉમગુની
જાલાસાઠિં મૃગ સતત ધાંબ ઘે
અધિર તસેં મન વ્યાકુલતે
મન તુઝ્યાચસાઠી તળમળતે.
લપંડાવ બસ્સ સંપલા આતાં
બાંધ કોઠલા ના જુમાનતાં
પ્રચંડ ફોડુનિ પર્વત માથા
હોઉનિયા બેહોષ ખેટણ્યા
બઘ મન સરિતા કોસળતે
મન તુઝ્યાચસાઠી તળમળતે.

□

१४. जलकमळ

चुळबूळ नित	जळ कां ग करी
चाले कां अंतरीं	धडपड
अंकीं खेळवाया	नाहीं तें कमळ
म्हणुनी कां जळ	कष्टी होई?
निर्मळ तें जळ	झाले ग गढूळ
प्रसूतीची वेळ	जणू भासे
कुणासाठीं जळ	चिखले माखले
कमळासाठीं कां	केला त्याग?
आनंदलें जळ	उठले तरंग
नित-नवरंग	कमळाचेही
जळ नि कमळ	वेगळाले जीव
परी एकजीव	सुखी दोघे
काळ आकसून	धेर्इ जळ सारे
कमळ बिचारे	मान टाकी

□

कलश / ३३५

१५. पृथ्वीचें प्रेमगीत

(पृथ्वीला चंद्राची ओढ लागली आहे—)

मजा लुटाया दुनियेचि सारी
रात पुनवंची समद्यांत न्यारी ॥
चांद पुनवंला गगनांत नसतो
माझ्या पलंगावर येऊन बसतो
रात सारी खुद्दखुदु हंसतो
देतो इळकाचा रंग, त्याचा आगळाच ढंग,
त्यात होतें मी दंग
वाट पहातें उभी त्याची दारी
मजा लुटाया दुनियेचि सारी ॥ १ ॥

माझ्या दर्याला आली हो भरती
धरला लाटांनी पिंगा त्यावरती
बांध फोडाया त्या म्होरं सरती
दुर्घ धारा वरून, वर्ष ना का अजून?
वरज्ज जाई टळून
उभी तहानेले ग बाई भारी
मजा लुटाया दुनियेचि सारी ॥ २ ॥

रात बाराचा अंमल झाला
चंदाराया कसा न्हाई आला
दूर पिंगळा कुठं किरकिरला
मरणालाबी गाडुन, राया येईल चढून,
नाहिं राह्याचा अडून
दडळी कां हो ढगाआड स्वारी ?
मजा लुटाया दुनियेचि सारी ॥ ३ ॥

झालें अधीर याया हो राया
झुरणि लागे बघा माझि काया
आतां लपता कशालाहो वाया
हात चंदेरी द्या, मला उचलून न्या,
सारि जिनगानि घ्या
देह पडला हो घ्या चरणावरी
मजा लुटाया दुनियेचि सारी ॥ ४ ॥

□

कलश / ३३७

BxE 4100--22+

१६. सुगीराणीची मोहिनी

सळकन नागिणीवानि, येऊन बनांतुनि एळ साधुनि.
नयनांनीं सोडिला बाण-सोडिला बाण
जरी हातीं धरली गोफण, होती गुंड्यानं तुझ्या करणीनं
भारला जाऊन झालों हैराण - झालों हैराण ॥ धु. ॥

अप्सरा उतरली स्वर्गावरची खरी
जणू चम्चम् चमकती मोती कपाळावरी
झळझळा झळकते लाल कुकाची चिरी
असं ध्यान पाहुनि, भान हरपुनि
तान भूक पन मेली - भूक पन मेली
माझी दुनिया राणी रंगली, मती गुंगली आज एक आली
तुझ्या पायदळी टाकिली मान - साजणे सोडिला बाण
पायदळी टाकिली मान ॥ १ ॥

फडकतो शालू तुझा हिरवा हिरवागारं
लकलका तळपते तुझी तनू तलवार
उफनत सोडुनि गोड धुंदीची वार
नोक झोक सारं काई न्यारं - नवतिची नार सुगीचं दार
फाटच्यापारं आलि ओलांडून - आली ओलांडून
झपाटलों पुरा जाऊन, प्राण मुठीतून, उभा घेऊन
चरणं ठेविले घेई ग दान - सजणे थोर होऊन
घेई ग दान ॥ २ ॥

□

१७. चंद्रावलीस

शालीनता पाहून	तुझी चंद्रावली
वाटते चालावे	तुझ्या शेजारून
नजर खालीं	तुझ्याचप्रमाणे.
घालून अभिमाने	मराठी मनाने
ठेक्यांत चालणे	तुझ्यें तें पाहून
तालानेही लाजून	खालीं पहावे
आणि वाटते मग	आपणही शिकावे
चालाया, जगाया	याच ठेक्यांत
तुझी ती चप्पल	लागतां लंपटांस
वाटते पडावे	तुझ्या गे पाया
ओवाळून टाकावी	जिंदगी काया
क्हावे अनामिक	तुझा भाऊ
विटंबना तुझी	होतांना पाहून
पळतील लावून	पाय माघारी
अशा षंडांच्या	थुंकून तोंडावर
वाटते जगीं या	क्हावे धन्य-

□

१८. ब्रह्मदेव पण हंसला गालीं

आजचा तुझा नूर पाहनी
ब्रह्मदेव पण हंसला गालीं
म्हणतो बेटा कसा... ऐक तर-
किती दिवस ही ठुमकत जाईल?
मींच घडविली मूर्ति हिची पण...
आज दिसे ही पूर्णाकार,
घडविलि तेव्हां होती नहती
अगदिं चिमुरडी तिळाएवढी
मांसाचा तो केवळ गोळा
ज्ञालीं त्याला वर्षे सोळा
आऽह आज हें काय दिसे मज!
मींच घडविली कां ही मृत्ती?
खरेच राहील अशीच ही तर
यावच्चंद्र दिवाकरौ जर...
हेंच हिचें सुकुमार चालणे
हेंच हिचें गुलजार बोलणे
हीच हिची मनकळी उमलली
गहिरि नजर पण बावरलेली
स्वप्नाळू पण मधाळ डोळे
लांब सडक ते कुंतल काळे
बालिश, अवखळ निझर चाळे
त्यांतुन कोळण विणिते जाळे
कधीं ससाणा कधिं चिमणीगत
कधीं हटेली कधीं चमेली
जणु दंवबिंदुंचीच बाहुली
जगावेगळी नार नवेली
प्रतीक जगीं आगळेपणाचें
अजर नि अक्षय टिकेल कां हें?
हा बसलेला बाबा शंकर
भस्म लावुनी सर्वांगावर

रुक्ष, जटाधर, रुद्राक्षेश्वर
काय कळे त्या विद्वुप, सुंदर?
निर्माल्यच तो करिल सुमाचें
जया वावडे सौंदर्याचें
मज करी येईल जर “तें खातें”
आगळेपणा आणिन त्यातें.
हिलाच अमृत देउन सुखवीन
अजर नि अक्षय बनवुन ठेविन
सौंदर्य असो कुठलेही मग
त्यास अमरपद देउन टाकीन.

□

कलश / ३४१

१९. राधे राधे - होय राधिके

राधे राधे,
होय राधिके, प्रीती माझी तुझ्याच वरती
गे तुजवरती विशुद्ध अगदिं. आणुं नको तूं मनांत किंतू
कृष्ण असें मी, आहें परंतु नव्या युगांतिल.
सहस्र नारी भोगुनिसुद्धां
ब्रह्मचारी जो रहातो तो मी
कृष्ण नाहिंगे नाहीं सखये
नव्या युगांतील कृष्ण आहें मी
निष्ठा केवळ राधेचरणीं
राधेवांचुनि जगणे अगदीं अशक्य राधे
शपथ गळ्याची, शपथ तुझ्या मंगल प्रेमाची
कण कण माझा आत्मा झुरतो दावुं कसा मी?
दिन येतो
येतो तो मुळिं भाला घेउनि विरहाचा
अन् करतो जखमी!
जखमेवरती वार निशीदिन साहत आहे
जवळ न माझ्या चक्र सुदर्शन
घडतां फक्त तुझे गे दर्शन
हजार हत्तीचे बळ येते
बळ तें सुदर्शनाचे ठरते
जखम हृदींची क्षणांत भरते
राधे राधे तुजविण मजला
जीवन जगणे अशक्य अगदीं
अशक्य केवळ
आत्म्याचे आत्म्याशीं मीलन व्हावे
हीच हृदींची तळमळ
राधे राधे, मी गोकुळिंचा नाहीं राजा
कृष्ण आहें मी, परंतु अगदी साधा
कारकून मी.
गोवर्धन गिरधारी नाहीं,

कीं जगताला देईन आश्रय
गिरि उचलोनी करंगळीवर
आश्रय नाहीं तुला मला
म्हणुनीच नाहीं का सारी धडपड ?
माझ्या राधे कसली शंका पुनरपि तुजला
तिष्ठलीस तू माझ्यासाठी.
हें का मजला उमगत नाहीं?
काय करूं मी, हतबल झाले
गरजू होतों, आहें म्हणुनी...
ऐक तरी...
या आंठ्या डोळे आवर क्षणभर
त्या कामांतच होतों म्हणुनी
ठेव जरा विश्वास राधिके
लग्नहि व्हावें...
लग्नानंतर तें चिरमीलन
मी तूं, तूं मी विसरनि जावें
एवढीच ना मनी अपेक्षा...
म्हणुनीच खोली शोधायाला
गेलों होतों माझ्या राधे
धडपड माझी निष्फळ ठरली
होय राधिके- माझ्या राधे

□

२०. मुग्धेस

मुग्धे, मुग्धे यौवन तुझें गेलें होरपळून
गेलें मिळून मातीत—
राखसुद्धां छातींत राहिली नाहीं तुझ्या.
दुजा कुणास दिलेस उदार होऊन ?
पाहून न साहून उणीव कुठंतरी
जाणीव हृदयांतरीं झाली तुझ्या
झालीस उदार.

मुग्धे, मुग्धे बोल गे
बोल एकदां
मुग्ध तूं सदा
म्हणून तुझ्या भाव
शब्दांनी घेतां ठाव न कळे.
न कळे,
कळे तें फक्त जळे यौवन तुझें सुकुमार.

सुकुमार, गुलजार
तूं नार नवतीची, उफाड्याची
तुझ्या पायांत जन्मला ताल
आजकाल दिसेना मला
दिसेना मला. तुझी हालचाल
नाजूक चंचल चपलेची कमाल
दिसेना मला. दिसेना मला.

आग नि पाणी एकत्र होउनी
जन्मुनी नयनीं
तरळतें तुझ्या उसळतें तें
नयनसागरीं विशाल, कलंडते नौका
आंत बसल्या, समोर उभ्या
धैर्यवानाची, बहादुराची कीं जो निघाला,
द्यायला झुंज कळिकाळाशीं.

झुंजाराची तूं स्फूर्ती
मूर्ती प्रत्यक्ष कालिमातेची
पूर्ती वात्सल्याची
प्रेमळ पत्नीची
भगिनीची माया
प्रत्यक्ष मूर्तिमंत पवित्र निर्मिती
तूंच ती ब्रह्माची आदिमाया
मुग्धे, मुग्धे बोल गे बोल
तुळिया सोनेरी शब्दां नाहीं मोल
कुठल्या कर्दमी रुतले खोल, खोल –
तुझे ते अनमोल बोल?
मुग्धे, मुग्धे बोल गे
खोल गे तुळिया हदींचे पट
तटातट तोड बंध
येऊं दे गंध
सुमधुर मंद मंद
आहे ठाऊक मला
आहे भला, अजुन तुळ्या–
जवळ तो कुज्या
जीवनाचा
जागत्या जित्या मनाचा

□

२१. तुझ्या दिलाच्या सरदाराला

तुझ्या दिलाच्या सरदाराला
आशीर्वाद हो शतायुषी
यौवनवेळी त्या वृक्षावर
बहरूं दे तव माझी खुषी
तव नयनींची शालिनता
जी चंद्रालाही करी मुके
तव भालीच्या कुंकवापुढे
सूर्यतेजही पडे फिके
शोभुं देत डौलदार मधुघट
रतिलाही लाजविलसे
जगा पोसण्या जीवन्मौकितक
घटामधुनि त्या उसळूं दे
अजोड तुझिया तारुण्याला
मधुर फळे तीं यावींत
वेलीत चिमण्या डोलीत कोकोळ
नवगीतें आळवावींत

□

२२. तृप्ती

चहुं दे मज तृप्तीची धुंदी
गुलाबांतला स्वाद घेउनी
तारसप्तकांमधील चाखुं दे
अन् मातेचा हंसरा मुखडा

घट्ट ताक अन् ज्वारी भाकर
प्रिय पत्नीच्या अन् बाळाच्या—
भरलेल्या नाजूक गारीवर
रूप पहा माझे त्यानंतर

क्षणांत तुजला उमजुन येईल
कवळ्यांतच पृथ्वीला आवळुन
अमृत जें जगताला होउन
कल्पतरुंची बाग लावुनी

दिवे जादूचे लाख पेटवुनि
हें जग जर होईल निकामी
एक नवा ग्रह सुंदर बनविन
चहुं दे मज तृप्तीची धुंदी

□

क्षणभर होऊं दे आनंदी
खर्जामधला षड्ज लावुनी
धैवत निषाद यांची गोडी
निरखुं दे मज फक्त एकदां

हवी खाउनी एकच ठेकर
गरमगरम श्वासाचा कापूस
लोळुं दे क्षण एक मला तर
आहे नाहीं मधील अंतर

शक्ती माझी सामान्याची
असें रसायन काढीन त्यांतुन
फुलेल अवधें जीवन ज्यांतुन
कामधेनुची लाविन दावण

क्षणांत बदलुन टाकिन जीवन
तरीहि काढिन युक्ती नामी
इथलें जीवन तेथें फुलविन
क्षणभर होऊं दे आनंदी

२३. तांबडं फुटलं

तांबडं फुटलं ऊठ सजणे
गाडी जुपायाची एळ झाली ॥ १. ॥

बघ देवाच्या वाटेवर कुठं कुठं
सैतानी सतेचों काटकुटं
पायांत आत पतुर रुतलीं
गाडी जुपायाची एळ झाली ॥ २ ॥

आतां लावुं आग अशा कुपाटीला
बसूं थोडा एळ शेकोटीला
अशी लई झोप नाई बरं चांगली
गाडी जुपायाची एळ झाली ॥ ३ ॥

अंवती भंवती झालं कुणबी जागं
गेलं म्होरं आळशास्नि टाकुन् म्हागं
नाचककी व्हायची ग पाळी आली
गाडी जुपायाची एळ झाली ॥ ४ ॥

गेलि बाई एळ चलू गाडी जुपूं
क्रांती गीतं गात बैलं दापूं
दुस्मान तुडवूं ग टांचेखाली
गाडी जुपायाची एळ झाली ॥ ५ ॥

□

२४. तुङ्गिया नयनीं

तुङ्गिया नयनीं
सळाळे पाणी
दुशडी भरोनी
खळखळ वाहे
अहेतुक वाहे
भरला आनंद
कुंभ मकरंद
जीवनाचा
जीवनानंद
वाटाया केवळ
आलीं का बाळं
छोनुलीसी?
शिकविले कोणी
होते तुज बाळे
करावया चाळे
गे नित नवे
बोबड्या बोलांत
ये ध्वनि ब्रह्म
जैं अन्न-ब्रह्म
फिके फिके
डोळ्यांत चाळ्यांत
तुङ्गिया हास्यांत
'संदेश' ये त्यांत
'जगावे तूं'

□

२५. बाळास

हांस बोल गुल्गुलुच्या बोला
राजहंस तूं छोन्याच्या फुला
जीव तुझ्या चाळ्यांत गुंतला
बोल बोबडे ऐकायाला

विश्वदर्शना जीव भुकेला- हांस.
लोभवणारा घुंगुरवाळा
देउं कुटुनि तुज आणुनि बाळा
बघुनी केविलवाण्या काळा- हांस

चांदोबा तव हातिं द्यावया
माते पदरीं नाही माया
सुखवाया परी झिझिविन काया- हांस
हास्यांतुनि तो बोल उद्याचा

काढ कोकिळा कुहूकुहूचा
दे संदेशा लढत जगण्याचा- हांस
बाग जिवाची तूच माझी
फुलें तोडू दे ताजीं ताजीं

फुलती नित तव हास्यामाजी- हांस
सुवास मिळता सारी अवनी
'प्रेरणाच' जगण्याची पिडउनी
बाळ्याचें सुख आणिल लडुनी- हांस

□

२६. सांत्वन

(प्रेमभंग झालेल्या तरुणास उद्देशून -)

भावफुले सुकली जरि तुझीं -
साद घातली साच्या जगतीं
स्वज्ञ राणी कां ये सांगाती?
आंसूचे पसरियले मोतीं
येईल कां कोणी – जरि तुझीं ॥

मोल कधीं जगिं या आंसूना
तवहृदयीं करपल्या सुमांना
बाजारी आणुं नको त्यांना
हंसतिल तीं बघुनि– जरि तुझीं ॥

लावियले कुणि वेड कुणाला ?
भासतो कुणा आज उन्हाळा ?
जिथें हिवाळा तिथें उन्हाळा
जगताची करणी – जरि तुझीं ॥

सुकली सुकुं दे जळली जळुं दे
सृती तयांची हृदयीं वसुं दे
जीवन तव सृतिमय होडं दे
पाणी नको नयनीं – जरि तुझीं ॥

जीवन हें संग्राम मानुनी
लढण्यासाठी ये मैदानी
कुठलि भावना कुठली राणी
सृतीसह जा जळुनी – जरि तुझीं ॥

□

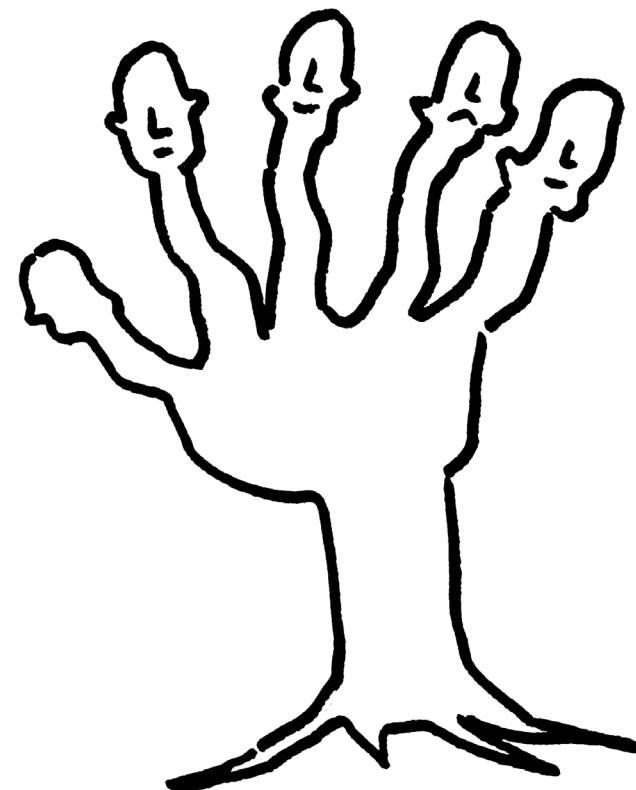
कलश / ३५१

२७. वाद्यें आणि माणूस

निघे सा प सा वाद्यांमधुनी
सासा पपसा सासा पपसा
नरडे घासुनि होई कोरडे
घे जन्मा केवळ सापपसा
गणलीं जातीं वाद्यें निर्जिव

तसा सा प सा माणुस करितो
कसरत अवध्या नरड्याची ती
नसे हास्य, शुंगार ना रडें.
सासा पपसा सासा पपसा
परंतु माणुस? सजीव ठरतो!

□

२८. जीवनौघ

“सरिता माझ्या आयुष्याची
जाईल कोठे खंत सदाही
वाहिल का ही अटून जाइल
देईल का कुणि शाश्वति याची?”
सरिता सदाच राहिल वाहती
उत्तार-धर्मा जागुनि जगतीं
कशास नसती खंत नि भीती?
फक्त धाव घे तिज सांगाती.
ये रोधाया कडे कपारी
बांध असू दे पर्वतमाथी
शक्ती एकवटुनिया सारी
फोड बांध तूं सोडुनि भ्रांति.
सरिता सदाच राहील वाहती
उत्तार-धर्मा जागुनि जगतीं

□

कलश / ३५३

BxE 4100--23+

२९. माझी दिवाळी

घराघरांतुनि होति चालली राजरोस या इथे दिवाळी
मी माझ्या ओसाड शेति अन् निरखित होतों दीन लव्हाळी
निगरा होउन, खिन्न मनानें,
दुःखिही जसा शर लागावा
नाजुक अवयव छेदुनि जावा
रात्र किरशी रातकिड्यांची
किरकिर चाले तशी सभोंवार
वाढत जाई रात्रहि वरवर
एकहि तारा न आकाशी
ढगाळ्लें नभ चाले तगमग
वाटे मजला उचलायाला
कां ती घटका धावत ये ना?
असेल येतच.
असेल येतच, दिसत नसावी
कुणास ठाऊक त्या घटकेला
तम सटवीही छळत असावी.
घों घों वारा सोसाट्याचा
सुटला भासे प्रलयांतीचा
मलाच उचलुन न्यावे म्हणुनी
घटका ये कां घालित तांडव
मारा हिम दगडांचा करूनी
गेली घटका तशीच निघुनी
आणि लव्हाळा कुजबुजला मग
क्षणभर लव, पण मोऱुं नको तूं

□

३०. एकान्त

मी एकान्तीं – रसून जाता
मी एकान्तीं – गाणीं गातों
गाणीं कसलीं आग ओकतों
जीव त्यांत मी भाजुनी घेतों
अश्रूनीं तीं आग विझवतों ॥

हदीं उमलल्या सुकुमार कळ्या
ज्या नच अजुनी पुच्या उमलल्या
परी उमलण्या आधींच चुरल्या
खूप खोल काळजांत आपुल्या
स्वहस्तेच गाडून टाकतों ॥

आशाभंग नि मानभंगही
दुःख यातना जगीं प्रत्यहीं
साहुनि वाचें न फुटे शब्दहि
आकाशा घालण्या गवसणी
मी मैदानी जरी गर्जतों ॥

दुःख असो तें माझें मजला
मी कां द्यावें तें जगताला?
जगतां देण्यासाठीं आहे
धीर शब्द स्वर आत्मा अपुला
सर्वस्वच मी जगता देतों ॥

□

३१. मालन कामानं सुकली

काम करुन गिरणीत थकली रं
माझी मालन कामानं सुकली ॥
फाटं पिकलेलं जांभूळ ताजं
नाचे चौखर हरिणच माझं
निस्त्या सावीचं रं लोणि ताजं
ज्वानी साच्याच्या सांध्यांत टाकली रं
माझी मालन कामानं सुकली ॥ १ ॥
कोंडवाड्यांत कोंडून घेऊन
टाकला जीव रहाटानं खाऊन
काम केलं तरी मन लावून
वर्ति नायकीनीची चाले टकली रं
माझी मालन बोलानं सुकली ॥ २ ॥
“कच्चींबच्चीं तुला व्हावीं चार
सुखी संसार शाळेत पोरं
पोरं न्हेत्याल कुळाला म्होरं”
समदि आशा ही धनाला विकली रं
माझी मालन भाग्याला मुकली ॥ ३ ॥
गरिबांच्या ज्वानीचा बळी
धन त्या दिसा बांधून मोळी
कर्तो आठच घंट्यांत होळी
आतां पायवाट द्यांतून निघाली रं
आमा आजवर होती जी चुकली ॥ ४ ॥
चल मिळून मैदानि जाऊं ये
झेंडा सुखाचा मैदानि पाहुये
गाणिं मिळून क्रांतिचीं गाऊं ये
आलि ज्वानि हंसत ही आपली ग
आणि खुलली कळी बघ सुकली ॥ ५ ॥

□

३२. पारव्यास

अरे मनाच्या क्षुद्र पारव्या
घरट्यामधुनी घुमत राहुनी
विसरलास तू स्वतःला पण
हें नच जीवन हें नच जीवन
जीवन न क्षुद्र घरट्याइतुके
नीलाकाशीं स्वैर विहरणे
हिवीं शेतं दाणे टिपणे
बाहेर ससाणा आला त्याला टांग मारणे
मृत्यूवरती विजय मिळविणे
विजयानंदीं ताल सुगवर नाचत येउन
पारविला आलिंगन देणे
चुंबन घेणे.
मृत्यूवरती विजय मिळवुनी
आणला चारा बाळांना
चोंचीतुन भरणे
नवजीवन तें
अन्नकणाने जिवंत ठेवुन
ज्ञानकणाने फुलवित नेउन
ज्ञान तोय तें
आकंठ सतत पिऊन झिंगुन
आदि अंताच्या झोल्यावरती
मुक्त आणि बेळूट बेधडक झोले घेणे.
बेट्या यांत आहे रे जीवन
अरे मनाच्या क्षुद्र पारव्या

□

३३. विटीदांडूचा खेळ

विटीदांडूचा खेळ आमुचा चाले झोकांत
अवघी अवनी पाहुनि बुडते ब्रह्मानंदांत

आम्ही कोलतों विटी भिडूच्या नच लागे हातीं
विटी फेकती भिडू येउनीया दांती काती
पुनः हाणुनी विटी भिडूवर मी करतों मात
भिडू कसले ती परिस्थिती चोळित बसते हात

विटीदांडूचा खेळ आमुचा चाले झोकांत
पहिला टोला देतों ठोकुन जातो गगनांत
दुसरा टोला पाताळीं शेषाच्या दाढेंत
उत्तर-दक्षिण ध्रुवा गांठतो तिसऱ्या टोल्यांत

सारें अंतर माझा दांडू क्षणांत मोजीत
विटीदांडूचा खेळ आमुचा चाले झोकांत

दुसऱ्या डावीं पहिला टोला गतेतिहासांत
छेदुनि जाई दुसरा टोला भविष्यकाळांत
तिसरा जाई वर्तमानीच्या कोनाकोनांत
मोजुनि दावी दांडू माझा कालाचे दांत

विटीदांडूचा खेळ आमुचा चाले झोकांत
विटीदांडूचा डाव चालतो छेदित स्थलकाला
डोंगर मी नालांचा रचितों विटीदांडूवाला
विजय मिळवुनी परिस्थितीवर हा निमिषधर्थात
दोन घडींचा डाव संपतो तो आनंदांत

विटीदांडूचा खेळ आमुचा चाले झोकांत

□

३४. कोकिळे

कोकिळे गाउं नको ‘तें’ गीत
जाळित सुटते मानवहदया
जें भेसुर संगीत... ...कोकिळे

भूक येई पायांत माझ्या बघ
होई जिवाची तगमग तगमग
डम् डम् गोळी देई धनिक जग
प्रतिकाराची शक्ति आमुची
जाईल गे मातीत... ...कोकिळे

वसर्ति वरुनी तुफान गारा
गारठलेला झोबत वारा
ठेचाळित शोधितो निवारा
रंगमहालीं दंग होउनी
गाउं नको हिणवीत... ...कोकिळे

“मी धनिणीच्या घरांत गातें
काय कुणाच्या बाचें जातें?
स्वतंत्र माझा मार्ग काढितें”
धनिक प्रसंगीं, गाजर पुंगी
गे बसेल चघळीत... ...कोकिळे

बंद करी हें गीत मोहिनी
क्षणांत धुंदी पडेल झडुनी
चिडला मानव येईल धावुनी
धन्या आवडीचा घोट नरडीचा
घेईल गे अवचीत... ...कोकिळे

गायचेच तर काढ नवा स्वर
साद शिंपुनी बनांत निर्भर
उठव बनींचा भोळा शंकर
नाचायाला लाव तयाला
घुमं दे तांडव गीत... ...कोकिळे

□

३५. जीवन हें गाणे

रे जीवन हें गाणे
गात रहा प्रेमाने
सप्तसूर ही मूळ प्रकृती
त्यांतच कोमल जन्मा येती
श्रुतिहि क्रमानें विकसित होती
रे अपुरें हें गाणे!
अपुरें गाणे जन्मा आले
आत्माभाव रसाचा प्याले
शब्दार्थानें वस्त्र पुरविले
चाले पण तालाने!
“पुढे उमेदिंत जीवन यावे
नाचावे, खेळावे, गावे
त्यांत चराचर रंगुनि जावे—
फक्त रहावे गाणे!”
या आशें जीवन जगतांना
तानावर ताना घेतांना
लढत जीवनाप्रत जातांना
पिढले धन मोहाने!
जीवन ठायीं ठायीं नाडिले
घटसर्पच जणू घशास भिडले
त्यांतुनि जे धडपडले जगले
विकत मातिमोलाने—
आज एकही सूर न लागे
तुटति तटाट जीवन धागे
नेई खेंचुनी मागे मागे
घर्घर ही कां गाणे?
होत आहे उद्ध्वस्तच सारे
म्हणुनि तरी या उठा उठारे
तार सप्तकीं स्वर लावारे

फुलवा गीत नव्याने
कणांकणांतुनि गीत सफुरुं द्या
नवरस गंगा ही निर्झरुं द्या
लढत गाउनी हें दाउनिया
अमर आमुचें गाएं.

□

कलश / ३६१

३६. जीवन मौक्तिक

आक्रोश करा “याची नौका लागे बुडावयाला!”
शापाचें जग कधीच गेलें वेड्यांनो विलयाला.
जीवन्मोती घेउनि पोटीं आहे दर्या बसला
मजुरडे, कुणबट हिणवोनी फेस फेसळुनि हसला.
लाटांच्या बंदूक-तोफांचा अम्हां धाक दावोनी
अजस्त, हिंसक जलचर ताफा तोहि पणा लावोनी
सर्व समजुनी झुंज झुंजण्या आलें मैदानी
ठाव तळाचा घेऊं ऐसा निश्चय बांधोनी.
जन्मतां आम्हीं जन्म पावला
त्या मृत्यूची भीति आप्हांला?
छायेतच जो सदा साथिला
तो आम्हांवरि घालिल घाला?
तो तर झाला मित्र जिवाचा कर्तव्यच अजि त्याचें
साथ राहुनी अमुच्या अवघा सागर जिंकायाचें.
माझी नौका एक एक स्कू होय हुतात्मा कसला
ध्येय-मेरु रणसंगरि लढतो अमर होउनी बसला
त्याच्या रक्तानें झालेली पुनीत नौका माझी
भितीवरचे रक्त साक्षही स्मृती सदाची ताजी
रक्त नव्हे हें अस्त्र सागरी नौका तारायाला
कां माझी ध्येयाची नौका मजला बंदीशाला?
अवघा जीवनसंगर माझी नौका जाईल तरुनी
जीवन्मोती घेउनि येईल सागर मंथन करुनी

□

३७. मानव जाईल यशाप्रति

(दुसऱ्या महायुद्धात पतन पावलेल्या सैनिकांचा इशारा—)

अरे! आमुची हाडें मिसळलीं ना अजुनी मातींत
तोवरि कां युद्धाच्या धमक्या या मानवजातींत
भूमातेच्या जखमा अजुनी आहेत रे ओल्या
कमीच झाल्या म्हणुनी योजना नव्या काय आंखल्या?
स्नाव थांबुं द्या, श्वास घेउं द्या, जीव येउं द्या तींत
खड्ग पाजळा मग खुपसाया मातेच्या छातींत
सजला होता माणुसकीला ठेचायाला काळ
मूढांनो! माणुसकी मरते, झाले किति जरी हाल?
पुन्हा सिद्ध जाईला रोवण्या पाय तिच्या छातींत
उभी राहुं द्या, उठुनि पाहुं द्या हीन शत्रुची रीत
माया-बहिणींच्या किंकाळ्या हवेंत ना विरल्या
नाहीं उमलत्या आशा अजुनी काल तुम्ही चुरल्या
त्यांचे मेले आत्मे गाती रे भेसुर संगीत
निःशस्त्रांच्या थडग्यावरती कां गातां रणगीत?
काल तोडला पाय ठिबकतो तो रक्त-थेंब त्यांतून
त्या पायांतुनि बुट काढिला नाहीं लेस कापून
स्फूर्ती मिळाली कुटून सांगा तुम्हांस ही अवचीत
गाउं लागला पुनः अमानव, ओंगळ, भेसूर गीत!
शस्त्रास्त्रांनीं, दमदाटीनें लढाई कां जिंकाल?
लोखंडाचे दाणे चारुनि कां माणिक मिळवाल?
चणे खाति नित लोखंडाचे त्यां कराल भयभीत?
मानव-पूजक मानव कां धमक्यांनी होइल चीत?
“भूमातेचा संहार करूं मानवतेचे हाल”
तुमच्या वाणी हें म्हणारे मींच गाडिले काल
तुमचें लष्कर! काय आहे तें तुमच्या अणुशक्तींत
अणूमध्ये नाहीं तें आहे मानवता-भक्तींत

क्षण थांबारे! पुन्हा एकदां जन्माला येउन
अमानवाचा घोट नरडीचा घेउन अन् दावून
समूळ उपटुनि भविष्यांतुनी जाईन मग मातींत
ध्यानिं असूं द्या मानव जाईल यशाप्रति निश्चित

□

३८. कैफियत

घरांतल्या खुच्या नि टेबले
भांडी, कपाट फुटकेतुटके
कापडचोपड होतें नव्हते
विकावया मी बसले होते
दिवसहि होता बाजाराचा
होती गर्दी अती मनस्वी
तोटा नव्हता गिझाइकांना
अगदीं सुद्धां त्या बाजारीं
येउनि पहाती अन् न्याहळती
न्याहळती अन् पुढेच जाती
विक्री तर पैशाची नाही
मला जाहली होती घाई
घुटमळती पाहिली असामी
बिचकत थबकत निकट जी आली
हळूच बोटाने खुणवोनी
भंवतीं पाहुनि लागे कानीं
'माल आहे हा जुनाट' सगळा
टाकाऊ तर जगावेगळा
नाहिं विचारित कुणीहि याला
गिझाइक परि मीच एकला
आणा पैसा अधिक हवा घे
फुटकातुटका माल असू दे
तरीहि पण मी घेईन याला
खुणवुनि 'डोळ्यानेंच' बोलला
“माल घेउनी घरापतुर चल
त्याचा देईन दाम वेगळा”

□
अजब मासले माणुसकीचे
विपत्कालीं लाभतात खासे.

□

३९. बुद्धीचें हत्यार

संगरांत होते निर्मिती रोज नव्या हत्यारांची!
नवीं शास्त्रांचे घेतात जन्म
निर्मिती कराया मानवी प्रेतांची;
रास रचाया मानवी प्रेतांची.
आणि शेवटीं बिचारी शास्त्रं—
होतात हताश, टाकतात मान,
क्षणांत बोथटून धागहीन होऊन
जातात बिचारी तींच मरून.
पण मानवाच्या बुद्धीचें शास्त्र
कधी नि केल्हांही गंजलेले नाहीं-बोथटलेले नाहीं.
धार त्याची आहे तशीच
तीक्षण आहे, राहील तशीच.
तीक्षण अशी चिरकाल अमर
आणि अजर यावच्यंद्र दिवाकरै.

□

४०. उपेक्षित

प्रकाश नाहीं सूर्याचाही
चंद्र, तारका, हिरकणीचाही,
काजवाहि पण चमकत नाहीं
कसला असेल प्रकाश इवला?

इवला प्रकाश गर्दाधारा
धक्का देतच पाय रोबुनी
उभा आहे हें दिसतें आहे
उमगेना पण प्रकाश कसला?

प्रकाश कसला कुणी प्रसवला
या पणतीनें! हं हं हं हं !!
मातीची ही पणती चिमुरडी
कुठचा हो प्रकाश देईल?

हीच चिमुरडी घालिल म्हणतां
अंधाराला अशी गवसणी?
टिटवीनें सागर गिळण्या—
इतकीच आहे ही खुळी कल्पना

तेलही खाते, वातही खाते
कधीं स्वतःची माती खाते
दिलीच तर काजळी देते
प्रसवणार का प्रकाश पणती!

छे, पणतीचा प्रकाश नाहीं
चमत्कार हा असेल कांहीं
'भुताटकी' ही असेल अथवा
असेल 'लीला' परमेशाची

क्षण थरथरली पणती ऐकून
सत्याहि मेलें पार गारटुन
पणती मात्र तेल वात खाउन
जळते, जाळीत उजळीत आहे.

□

कलश / ३६७

४१. भोंवरा

नको मला ही स्थिरता असली
ज्यांत मानवी तगमग नाहीं
स्थिरता हवीच असली तर ती-
जसा भोंवरा घेउनि हातीं
गति देण्यासाठी झोकावा
द्रुतगतिने तो फिरत रहावा
फिरतच असतां असा दिसावा
जसा भोंवरा फिरत नसावा
प्रचंड विश्वाचाहि भोंवरा
अशा स्थितीतच याच गतीने
फिरतहि असतो स्थिरहि भासतो
विश्वाचीं बाळेच आम्हि तर-
इतकी गति अन् इतकी स्थिरता
हवीच मानव-जीवनचित्ता
तरीच जीवन-साफल्याचे
समाधान होईल तें साचे.

□

४२. माझा माग

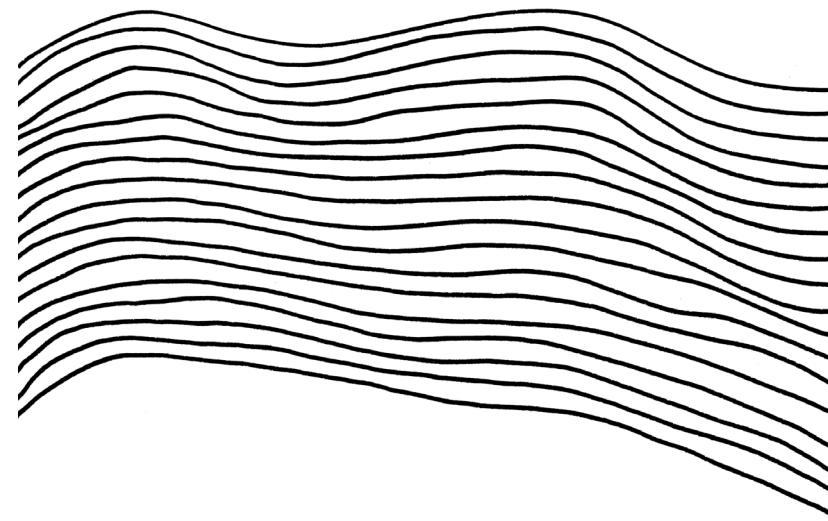
मी तो कोष्ठी आहें न्यारा
माझा माग मला बहु प्यारा
प्रतीक श्रमाचे माग असे हा
नच हा धोटा बुद्धी गाभा
आणि भावना झाल्या धागा
होउनि जागीं जीवन प्रतिभा
धागा-धागा जुळवुनी साग
माग नाचतो माझा प्यारा
माझा माग मला बहु प्यारा
कितीक धागे हिरवे लाल
किती रेशमी अन् बिनमोल
कितिक सुताड्यागत दिसतील
चिवट टिकाऊ परि ठरतील
धावुनि धोटा करि जरि मारा
नेह निभावुन प्रसंग सारा
माझा माग मला बहु प्यारा
वस्त्र विणाया आयुष्याचे
धरले मनगट मी मागाचे
धोटा घेउन भक्कमभारी
साऱ्या नाजुक जुळवुनी तारी*
धोट्यासंगे नाचति तारा
दे जन्मा आनंद निझरा
माझा माग मला बहु प्यारा
निर्मितीचा आनंद भला
त्यांतच मी परमार्थ साथला
'माझे' 'मी' 'मज' भाषा खोटी
विणिले वस्त्रच ठरो निवारा
दुःखी दीन मनुजास उबारा

कलश / ३६९

मी तो कोष्टी आहें न्यारा
माझा माग मला बहु प्यारा ॥
* विणकन्याच्या भाषेत धाग्यांना तारा असें म्हणतात.

□

४३. केशवसुतांप्रति

रे तात कृष्ण केशवा!
ज्ञानेशाच्या वंशाचा तूं एक शोभतो दिवा
रे तात कृष्ण केशवा!

ज्ञानेशाच्या मराठीची अन् तुझ्या तुतारीची
झालि उपेक्षा तशी तुझी अन् कुणबट तुकयाची
'जिंकिल माझी माय मराठी, पैज अमृताची'
'विष्णुदास मठ मेण भेटुं परि कठीण वत्राशी'
'देवदानवी अडवायाला' तव निर्धरच हवा
ज्ञानेशाच्या वंशाचा तूं एक शोभतो दिवा
रे तात कृष्ण केशवा!

बंडाचा या झेंडा ज्ञानेशानें रोवियला
अभंगवाणी तुकयानें तो तेजें झळकविला
प्रसंग येता त्या झेंड्याचें रक्षण करण्याला
प्राणपणानें तुतारि गानें हलवी तूं भुल
तूं नव मनुचा नव्या दमाचा शूर शिपाई नवा
ज्ञानेशाच्या वंशाचा तूं एक शोभतो दिवा
रे तात कृष्ण केशवा!

बुडला सारा देश बुडालें जग अंधारांत
भडकुनि उठली जनता सत्तावनच्या बंडांत
आणि चमकली बिजली लक्ष्मी घनांधकारांत
दशक बावरे वीज सुप्तजन-मन-मंदिरांत
तीच वीज साकार लेखणी करी लवलवा
ज्ञानेशाच्या वंशाचा तूं एक शोभतो दिवा
रे तात कृष्ण केशवा!

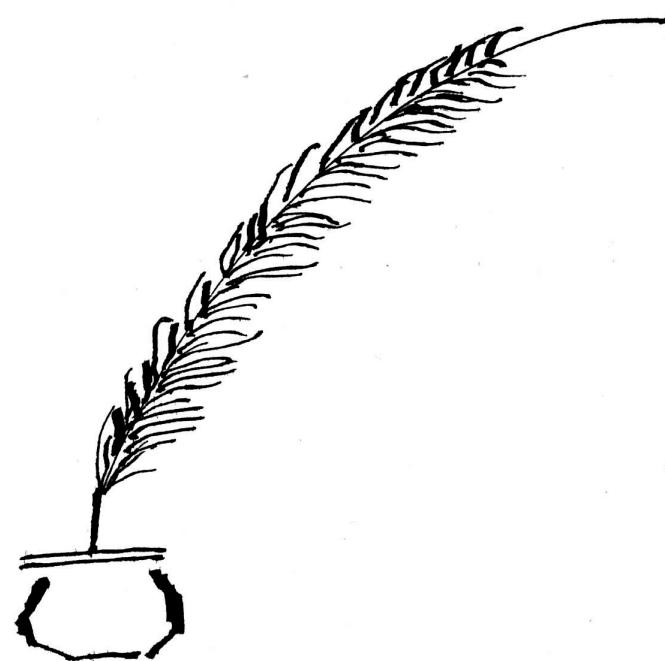
आगरकरांच्या मनिंच्या उठल्या आशामय लहरी
ज्योतिबाची मानवता ती प्रेमरूप सारी
टिळकांचा केसरी गर्जला मराठीच्या उदरीं
आशा प्रेम नि शौर्याच्या तूं उधळुनि सरिवर सरी
टिळक, आगरकर, ज्योतिबांचा दिला साधुनी दुवा
रे तात कृष्ण केशवा!

□

कलश / ३७१

॥

॥

३७२ / निवडक शाहीर अमरशेख

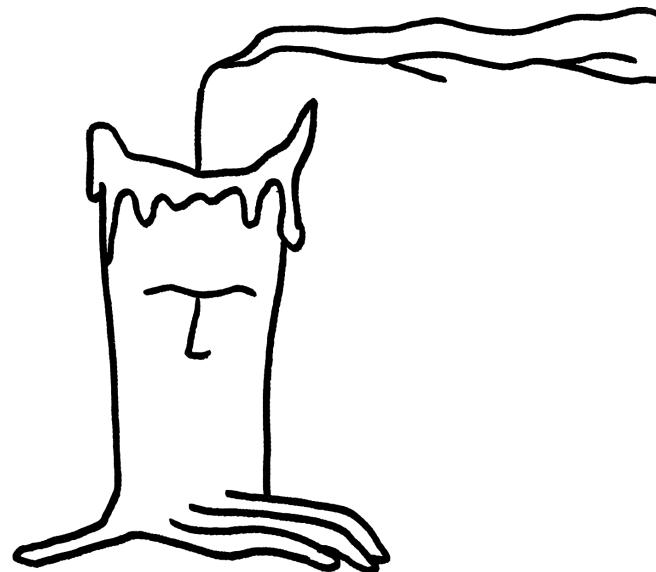
॥

॥

४४. मरण

जन्मतांच मिरवाया लागे
अनुभवलें ते सांगत आपुले
'अनुभवांत' त्या खचित आहे हो
मरणच त्याचें साठवलेले.

□

४५. चरित्र माझें

चरित्र माझें चरित्र माझें
जे अशूंच्या डोहीं भिजलें
स्वेद नदीच्या पुरांत फेकुनि
रक्त-सागरीं ही बुडविलें
तरीहि माझें चरित्र अजुनी
नाहिं संपलें नाहिं संपलें
कारण त्याचें अगदीं साधें
जीवनावरी माझी श्रद्धा
सत्यावरती असीम भक्ती
यांतच आहे दडली शक्ती
चरित्रास या तारायाची
अवधें संकट वारायाची
मानवि-जीवन चरित्र माझें
तुकयाची ही आहे गाथा
अक्षय आहे अक्षय राहील
प्रचिती अमरत्वाची देईल

□

४६. बरोबरीच्या कैद्यांस

(प्रत्यहीं जीवनांतल्या परिस्थितीरूपी तुरुंगांतसुद्धां श्री. नाजिम यांनी केलेले हे सांत्वन हव्य ठरणार नाहीं काय?)

कधिं न सोडिली जगताविषयीं तूं आशा
तूं न विसरला कधीं आपुल्या प्रिय देशा
मानव-प्रेमाविषयिं तुझ्या किंतु न कुणा,
जेल-जीवनांतही दिसती त्या त्याच खुणा
म्हणुनि गजांशीं तुरुंगाच्या बांधती तुला
काळे पाणी अथवा, देतील फांशीला.
होईल शिक्षा पर्वा नाहीं जरी तुला
बोलुं नको परि मित्रा तूं असल्या बोला
“पवित्र झेंड्यागत लटकुनिया फांसाला
फडफडते राहुनी सोडले प्राणाला
तरच होईल माझ्या देहाचे सोनं”
नको गाऊं रे मित्रा असले तूं गाणे.
छे! छे! जगणे कर्तव्यच आहे तुजला
जरी तुझ्या जगण्यांत राम नाहीं उरला.
शत्रू अपेक्षेपेक्षां एक दिवस अवघा—
अधिक जगुनि तूं खिजव त्यापुढे राहि उभा.
कारागारी तव एकाकी जीवन हें
होय! विहिरीच्या तळाचा दगड भासू दे,
मात्र तुझ्या तो आत्मा, या दुनियेमध्यल्या
जन-जीवनांत अगदीं पुरता मिसळू दें.
जेलपासुनी चाळीस दिवस प्रवासाच्या—
अंतरावरी असलेल्या त्या झाडाच्या—
शेंड्यावरले एक पान जर थरारले,
अंग तुझे त्यामुळे पाहिजे शहारले.
पत्र-प्रतीक्षा तुरुंगांतली गोड किती
सांभाळी बा धोकाही पण त्यांत अती.
शोकगीत तें गाणे शून्यांतच पहाणे
छतास रोखुनि दृष्टी तें पडुनी रहाणे

पहाट होई तों तळमळणे, तडफडणे
गोड अतिशय तसेंच भयंकर असें जिणे.
जरूर, दाढी करताना आरशांत पहा
पहा, परंतु वय आपुले विसरेनी जा.
वसंतांतली गुलाबि संध्या, उवा, लिखा
वांचव या सर्वापासुनि तूं स्वतःला
भाकरीचा फना पाडाया विसरूं नको.
कण शेवटचाही तूं खाया विसरूं नको.
पोटभरेनी हंसावयाही विसरूं नको.
कुणास ठाऊक तुझ्यावरील तव पत्नीच्या-
प्रेमाला लागली ओहोटी शक्य न कां?
नच हे क्षुत्तलक बंदि जीवनाच्यासाठी
जणु मोडावी कोंवळि झाडाची फांदी
बाग, गुलाबांचे स्वप्नामाजी येणे
सुख कसलें रे? तें तर दुःखाचे लेणे
पर्वत सागर यांचा विचार... ...तेंच बरं
मिळेल सुख जें त्यांतच तुजला... ...तेंच खरं
माझा तर तुज सल्ला हा की वाच लिही
विसावूं नको वाच लिही विणण्या घेई
अशा रीतीने दहावीस वर्षे कांहीं
अंथारी-कोठडी जिणे अवघड नाहीं.
अशक्य नाहीं सर्व शक्य जीवनांत या
एकच पण ऐक तूं कान लावुन सख्या.
तव छातीच्या डाव्या बाजूस अगदी आंत
अमोल ऐशा रत्नजडित भव्य कोंदणांत
विशालशी ती हृदयरूप दिव्य संपदा
झगमगती रे झगमगती राहु दे सदा.

□

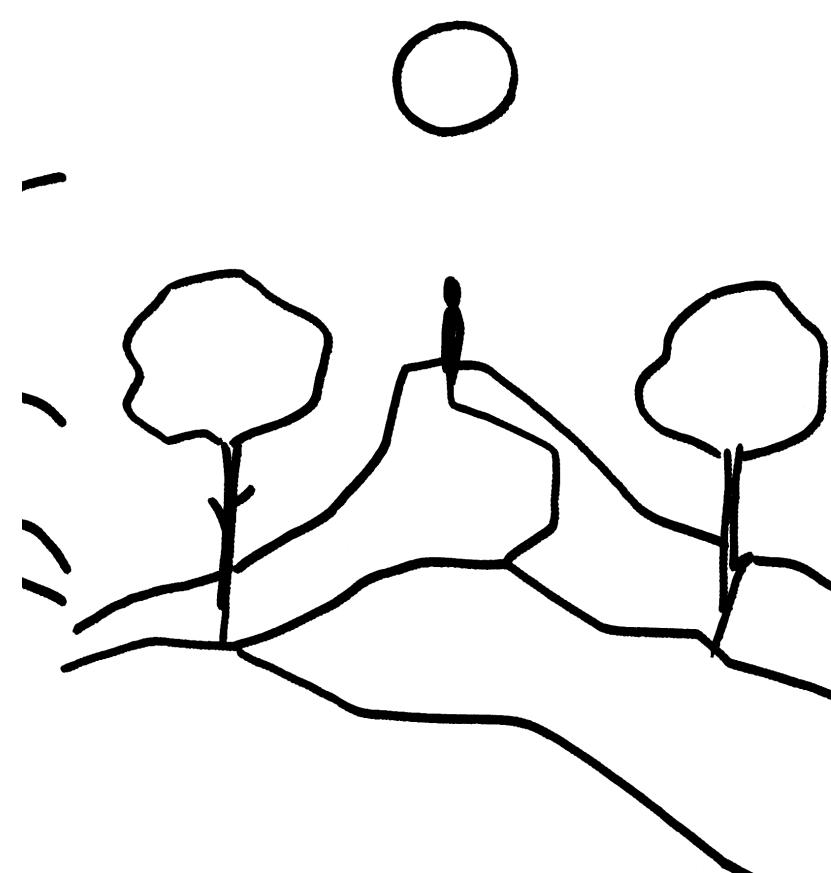
४७. तो मरतो हें पाहुनिसुद्धां

तो मरतो हें पाहुनिसुद्धां
धडपडतों मी जगण्यासाठी
जगण्यामधेंच आहे 'गंमत'
ती पुरती अनुभवण्यासाठी
गमतींचा आस्वाद फक्त
जगण्यामधुनी ना घेतां येतो?
मेल्यानंतर 'गंमत' 'अनुभव'
शब्दहि मातींत मिळून जातो
मेल्यानंतर कृति कसली मग
कोडें तें कोणाला सुटलें?
जिवंत मनुजा मात्र वाटते
आभाळावरचे आहे थिटुकलें
म्हणुनिच गगना घालुं गवसणी
ही म्हण आली मनुजा ओठीं
तो मरतो हें पाहुनिसुद्धां
धडपडतों मी जगण्यासाठी
मरण हवें पण क्रमाक्रमाने
कुच्चाच्या मौतीने नाही
मौतीने वाघाच्या नाही
सरळ नि साधा माणुस म्हणुनी.
मरण बकुळीच्या फुलांप्रमाणे
अगदीं नाजुक सहजच यावे
निर्मात्य न होता सुकुनीही—
देउनि सुगंध जन रिझवावे.
जगा उचलुनी बाहुबलाने
कारण झालो गति देण्याला
मीही उचलला वाटा अपुला
समाधान हें हवेंच मजला.
म्हणुनिच जगणे असें तसें नच
हक्काचे अन् मानाचे पण

लढत राहुनी रोज मरुनिही
जगेन मी आगळेच जीवन
मी मेलों कीं सर्व संपले
नाहिं म्हणत मी याला जीवन
मी मेलों तरि व्यापुनि राहील
माझें जीवन अवधे निभुवन

□

।।

कलश / ३७९

।।

४९. सत्यं शिवं सुंदरम्

मला लाभले नभ जरि सुंदर
विशाल आणिक नयनमनोहर
नाहीं धरती पायाखालीं
राहुं कुठे घेउनि निलांबर?
धराहि लाभे मज त्यानंतर
फुले उमललीं जिथे सर्वभर
पण अन्नाचा कण नच उमजे
जगूं कसा नुसत्या गंधावर?
स्वरांत अमृत जणू ओतले
असे शब्दस्वर कानीं आले
अशा अमृता अमुप पिडनिही
अमृत तें पण जगविल कुठवर?
रतिगत लाभे मला प्रिया ही
तन मन अर्पुनि चुंबन दे जी
तिचा नि माझा प्रीतिसागर
आहे जरी ये माथीं भास्कर
दो प्रहराचा महिमा भारी
तत्त्वज्ञाने पचकी सारीं
दुनियेमधल्या सत्याचे ते
रूप सत्य, शिव आणि सुंदर ॥

□

५०. सूत्रे

सूत्रे गाडनि
अनेक ऋषिनीं
महर्षिनीहि
परंतु अजुनी
नाहिं जाहले
सुसूत्र जीवन, सुस्थिर, सुदृढ.

अजुनि फळाला
न ये तपस्या
त्या थोरांची
ऋषीवरांची
कृतिची जोंवर
जोड न त्याला
गतिचाही अंदाज न आला.

एक मुनीवर
जन्मा येईल
गति-मति-कृतिची
सांगड घालिल
सूत्रे धेउनि
पायाखाली
विज्ञानाचे भस्म लावुनी

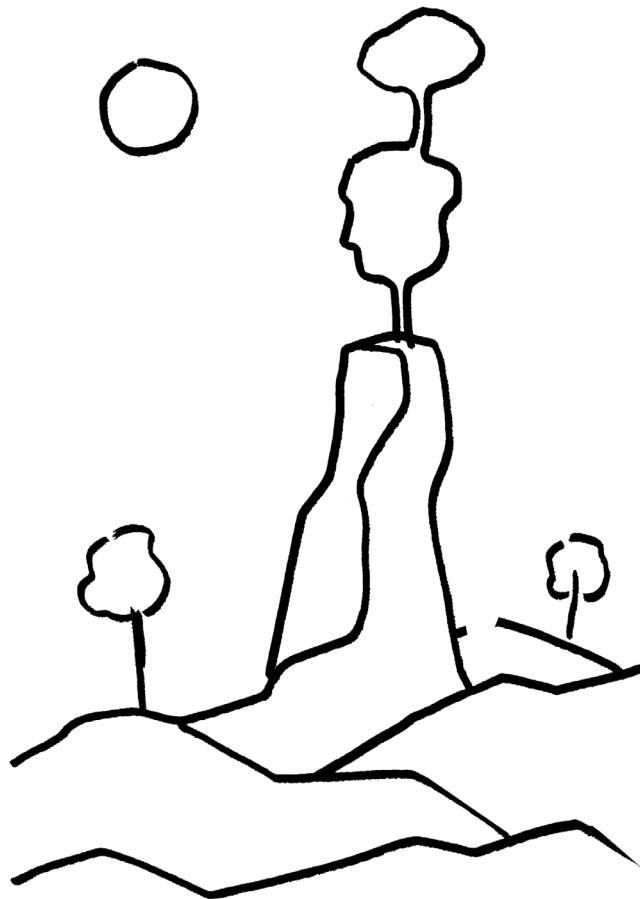
सर्वांगाला,
बसेल मुनिवर
कोट्यवधीच्या
हृत्पटलावर
सुसूत्र होईल
सूत्रे, जीवन

□

५१. ओढ

मी एकाकी लढतों आहे
एकटाच धडपडतों आहे
धडपड माझी माझ्यासाठीं?
अगदी नाहीं अगदीं नाहीं.
विकास मम संस्कृतिचा व्हावा
मानव्याचा वेल चढावा
फुले फळे त्या यावीं गोड
हीच अंतरीं लागे ओढ.

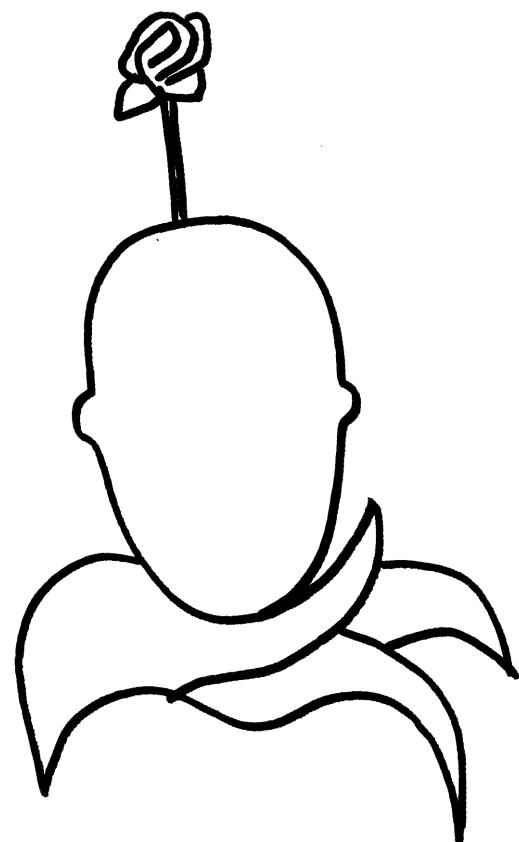
□

५२. निसर्ग आणि मानव

फेसाळत झेपा घेर्इल पाणी जेथे
सुंदरता जन्मा येर्हिल तेथें तेथें;
ठेचाळत मानव जाईल जेथें जेथें
बुद्धीची वृद्धी होईल तेथें तेथें.

□

कलश / ३८३

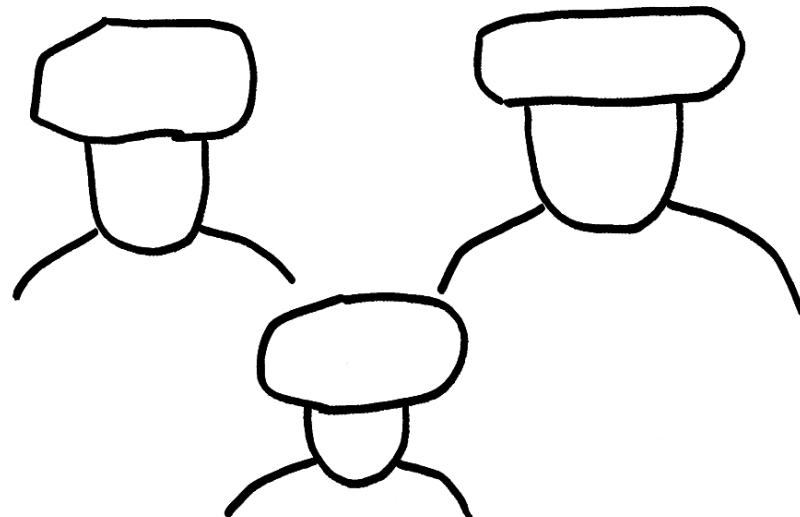
Bx: 4100--25

५३. मी शोधित आहें

मी शोधित आहें पहाट स्वातंत्र्याची
जीं काल पाहिली स्वप्ने, वाट तयांची.
ही धूसरता संपता मुळीं संपेना
ती लाली उषेची दिसे न का उमगेना
ही धूसरता क्षण घटकेपुरती असती
तरी आम्हीं तिची मुळं पर्वा केली नसती
कां धूसरतेला उषा आम्हीं समजावें?
अन् अंधाराचे पोवाडे कां गावे?
आम्हि अंधाराचा सदा करूं धिक्कार
अन् स्वप्न कालवें करूंच तें साकार

□

५४. ब्रह्मा, विष्णु, महेश

जय जय राम कृष्ण हरी-राम राम राधे कृष्ण हरी
राम राम राधे कृष्ण राधे-शेतकरि भोले कृष्ण माझे
भोळा राजा कुणबि हरे राम-राम राम राजा कुणबि हरे राम
काळ्या आईचा सखा पुत्र तूं तूंच खरा घनश्याम
ब्रह्मा होउनि तूंच निर्मिलें निर्मियलें जग सारें
दरी डोंगरी फोडुनि सगळें विश्व सजविलें न्यारें
गाळुनिया तूं घाम... ...राजा कुणबि हरे राम
विष्णु होउनि तूंच पोशिलें पोशियलें जग सारें
नुरे माळ ओसाड या इथें उभी धान्य-कोठारें
नामानिराळा राम... ...राजा कुणबि हरे राम
महादेव तूंच पावतिशंकर-रूप कधीं तव महाभयंकर
त्रिभुवन जाळुनि भस्म लावुनि
पुनः तूं भोळा सांब-तूंच तो राजा कुणबि हरे राम
नाहीं तुला टिच्भर निवारा तोच ब्रह्म तूं कां?
नाहिं तुला कुटकाही खावया विष्णु उपाशि उभा
नाहिं तुझ्या हातिं मृत्यु राहिला रे भोळ्या सांबा
घालुं लागले नीच दैत्य या जगामधें थैमान
उठ रे राजा कुणबि हरे राम...राम राम राजा कुणबि हरे राम
घे हातीं या सान्या जमिनि घे ब्रह्माचा अवतार
पहिले खा तूं विष्णु होउन जगुन जगाला तार
उघड नेत्र तो तिसरा भयंकर लाले लाल अंगार
ऐतखाऊंचे कर निर्दलन घेई रुद्र अवतार
ऊठ हे सर्वव्यापि भगवान-माझ्या राजा कुणबि हरे राम
गदा, चक्र अन् त्रिशूल झालीं तुझीं जुनीं अवजारें
शंख डमरूचा आवाज ये ना ठेव तूर्त तें सारें
पद्म पोथिचीं गळलीं पानें नको सर्प निष्ठाण
घेई आतां ही एकजुटीची मशाल उचल निशाण
माझ्या राजा कुणबि हरे राम... ...

□

कलश / ३८५

५५. जागी झाली मानवता—

जागी झाली मानवता ही आळवील रे राग, गाईल ओकुन आग ॥ श्रु. ॥
मानव आला कां जन्माला दुःख जुलुम केवळ सहण्याला?
ही दुनिया जहांगीर दिली का कुणी कुणा जहांगीरदाराला?
आम्हां वगळुनी, मिळविले कुणी जगी ताज आणि राज? ॥ जागी झाली ॥
मुठींत सागर थोर हिमालय ही ज्याची छाती
चंद्र, सूर्य झाल्के इतरांगत ज्या माथ्यावरती
तोच आज मी मानव पाण्याच्या थेंबास महाग ॥ जागी झाली ॥
ऋद्धि सिद्धी ना बनवूं शकतो जो धरतीचा दास
आोढुन आणिल स्वर्ग उद्यां जो मावळतीच्या आंत –
या दलिताची फुलवण्या निघे करपुनि गेली बाग ॥ जागी झाली ॥
दान कुणी देईल धनी, करुनि ठेवण्या आम्हा ऋणी
दानावरचे लाचार जिणे नष्ट करिल ही आज, चंद्रावरचा डाग
जागी झाली मानवता —

□

५६. हैड्रोजन बॉम्ब

या झोपेंतच मारा
ठेंचा झोपेंतच याला
हैड्रोजन हा दुष्ट आहे
घात करिल हें स्पष्ट आहे.
संगत येतें हसरे बाळ
त्याचाही हा होईल काळ
खळि नव तरुणीच्या गालीं
दिसेल कुंकू ज्या भालीं
क्षणांत टाकिल हा पुसुनी
लाखों कोसांवर बसुनी
हें डुलतें तें हिरवें शेत
खळ्यावरिल हा शेतकरी
उफणुनि पडलेली ज्वारी
त्याचि करिल हा राख पुरी
देवळांतली ती घंटा
मंजूळ नाद तिचा ऐका
मंजूळतेला त्या गाडून
हसेल हैड्रोजन बोका
ती अजान मशिदीमधली
जी पहाटेला जाग आली
त्या पहाटेवर हा फुटुनी
रात्र करिल हा सैतानी
किलबिल पक्ष्यांची होते
निझीर जें गाणे गाते
चंद्राची शीतल छाया
सूर्याची जीवनमाया
बेचिराख हा करील हो
म्हणुनिच मी फोडित टाहो
गेला झोपीं तो मेला
मारूं नये मेलेल्याला

कलश / ३८७

(प्र. ए. इ) ब्र१ 4100--26 (1100--12-2017)

सुंदर आहे तत्व खरें
मारूं नये झोपल्या नरें
परि हा निद्रेतच मारा
तत्व नवें हें स्वीकारा
निद्रिस्तच हा असतांना
मुरगळाल त्याच्या माना
भविष्य देईल तुम्हा दुवा
हाच आखावा मार्ग नवा
हैंडोजन जागा होता
नष्ट करिल ही मानवता
भविष्य कुठलें मग पुसता
मार्ग कसा येईल हाता?
म्हणुनिच निजल्या जागीं हा
ठार करारे ठार करा
याला झोपेतच मारा
ठेचा झोपेतच याला.

□

५७. गाढवास उद्देशून

(स्वामीनिष्ठेचे स्तोम माजवृन जनसाधारणास लाथा झाडणाऱ्या गाढवांस उद्देशून—)

हक्कांसाठीं लढणाऱ्यांना मूर्खानो मारा लाथा
लढणाऱ्यांना खंत न त्याची मार्ग आपुला आक्रमिता
तेही देतिल लाथांना पहा उरले आशेचे विरलेले
कचव्याविण पडलेले फुका फुकु निखारे उकीरडे
आणि पोसले जाऊ घात कुंभाराघरचें जितें मढें
मरे मरेतों काम करा विश्रांती घेऊ नका जरा.
वहावयाला दगड न् माती धन्यासाठी या त्वरा करा
खात रहा सोडगे निघूं द्या पोंक बसूं द्या कंबरडें
पुन्हा खडी ताजीम द्यावया चटकन व्हारे धन्यापुढें
कुणी तुम्हां लाचार म्हणावें ध्येयाचे मेरूच खडे
पदक स्वामिनिष्ठेचे देईल साक्ष होउनि जगापुढें
उदो उदो होईल खचीतच स्वामिकडोनी कधींतरी
पितर पोचतिल मग स्वर्गाला होईल आशा तीहि पुरी
अन् ठेवा रे सांगाडे आपुले जपोनी याहिं पुढें
‘कधींतरी’ घालतील हातीं ते सोन्याचें छान कडें

□

कलश / ३८९

५८. रात्र आहे वैन्याची

रात्र आहे वैन्याची जागा रहा, - जागा रहा
काल लाल किल्ल्यावर आपुला रोविला तिरंगा
हुतात्म्यांनिशीं झुंज दिली रक्ताची वाहुनि गंगा
तो जळाया आज पेटवी शत्रू जातीय दंगा
संघराज्य धोक्यांत आहे रे तुझी दिल्लीची गुहा, - जागा रहा
झेंड्याची काठी पोखरण्या शिरले काहीं किडे
विजयध्वजा गगनांत डोलता तळमळुनी तडफडे
पिसाळले सूर्यांजी तेही संधि शोधण्या खडे
अब्रू लागली पणास जनताजनार्दना तूं पहा, - जागा रहा
कंसानेही कपट योजिलें कृष्ण जन्मण्या आधीं
कारागिरीं बहीण देवकी, तिच्या भोवतीं प्यादीं
पुतना लोळुनि सरंजामदारीची शोभवी गाढी
नवस्वतंत्रता-कृष्ण मारण्या शत्रू सजला पहा, - जागा रहा

□

५९. गांधीजींचे बलिदान

गांधीजींच्या बलिदानांतुन हांक आली ऐका
लोकशत्रु साधण्या बैसले अजूनिही मोका
किल्ली दाविली ज्यानें साम्राज्याशीं लढण्याची
प्रतिकारानें अन्यायाचे बांध फोडण्याची
जातीयता भस्मसात् करि जो सदा नभीं तळपून
आज दिसेना दिवाभितांनी ढगाळला जाऊन
चोहिकडे अंधकार समजुनि बावरला हो कां?
लोकशत्रु साधण्या बैसले अजूनिही मोका
गांधीजींवर वार नाहिं हा जनतेवर हल्ला
निरखा रे हा करावयाला कोण कसा धजला?
जातीयवादा मार्गे राजा, धनिक आहे दडला
देवळांतले कांहिं पुजारी सामील चोगला
“होतांच क्षणीं अंधार
कर्स जनतेवरती वार”
मांडे मनांत खाऊन
घेतलि त्यांनि तल्वार
धन्य तुझी क्रोधाग्रिंत केली त्यांचि भस्म नौका
लोकशत्रु साधण्या बैसले अजूनिही मोका
दृष्टिआड होतांना रविने दिलें रक्त उधळून
हिंदू-मुस्लिम एकजुटीची मशाल तेजाळून
मावळताही सूर्य उगवतो उद्यां तुम्हां ठावे
मग कां रे आम्हिं रडत बसावे अन् ठेचाळावे?
घ्या मशाल ती तेजाळ
पेटवा पुन्हा त्यावरती
घालुनी तेल रक्ताचें
तेजाळा लाखों कोटी
मशाल मोर्चा एकजुटीचा चोहिकडे फेका
लोकशत्रु साधण्या बैसले अजूनिही मोका

जातीयवादी दिवाभितें मग शोधतील जागा
सत्ताधारी धनिकांच्या कुणी राजांच्या पागा
हुलकावणि देऊन कुणी देवळांत शिरतील
महादेवाच्या पिंडीमागे हळूच दडतील
लंचखाउ कोणि पुजारी
ते दया, क्षमा जपतील
बडवेगिरी करूनी कोणी
ती मशाल हिसकवतील
आश्रयदाते, छुपे पुजारी त्याहुनिही थोका
लोकशत्रु साधण्या बैसले अजूनिही मोका
गांधीजीच्या आत्म्या हातीं ऐक्याचीहि मशाल
दिसल्या जागा दिसले शत्रू तुडवित जाऊ खुशाल
लढतां लढतां मंगल तारा लाल नभीं येणार
रवि नव-तेजे लोकक्रांतिने नटुन पुनः दिसणार
आघाडीला कामगार स्वागतिं वाजवील डंका
माय कुणाची व्यालि साधण्या कुठला मग मोका?

□

६०. जय महाराष्ट्र

जय महाराष्ट्र संयुक्त महाराष्ट्राच्या गाऊं गाना
गाऊं उंचावुनी माना | घेऊं तानावर ताना

भाषेचा थाट मराठी | अहिराणी कोंकणी घाटी
शब्दोच्चाराची खोटी | शत्रुला वाटते धास्ती
जानेशापासुनि भिल्ल वारली | वेई नित नवरसना
सौंदर्य महाराष्ट्राचे | क्षणक्षणा प्रत्यया येते
माती सुगंध उधळीते | दरिकपार रिझिवि मनाते
गोमांतक, वेरुळ दावि अजंठा | अमर मानवी स्वप्ना
जय महाराष्ट्र

कोयना नि गोदा, कृष्णा | भागवुनी आमुची तृष्णा
उदरांत मोतीं पिकवोनी | महाराष्ट्र उभा सुखवोनी
कधीं उग्ररूप खंदकरूपानें पाणी पाजी शत्रूंना

जय महाराष्ट्र

जणु संताजी अन् बाजी | सह्याद्री सातपुडादी
आजही छातीं उघडोनी | गर्जतसे पर्वतराजी
घाला घण अमुच्या छातीवर अन् पाहा मराठी बाणा

जय महाराष्ट्र

या पर्वतराजी कसल्या | कर्वतीच तापविलेल्या
महाराष्ट्रभोवतीं पसरल्या | अरिसेना ज्यांनीं चिरल्या
ही परंपरा घेऊन मिरवितो | आमुचा शिवबा तान्हा

जय महाराष्ट्र

अन् इतिहासाचीं पाने | भरलीं सारीं अभिमाने
शतकानुशतक पहा वळुनि | लिंहिलीं आपुल्या रक्तानें
घेऊन स्फूर्ति त्यांतून जागवूं जगत्-शक्तींना

जय महाराष्ट्र

कानडी, हिंदी, गुजराथी | आंध्र ओरिसाही साधा
राखुनी त्यांच्या हक्काला | बांधुनि लोकराज्याला

मुंबईपासुनी नागपूर सुखसनद वाटुं सकलांना
जय महाराष्ट्र

स्वातंत्र्य शांतता स्थापूं । अवधें जग त्यानें व्यापूं
फडकवूं ध्वज समानतेचा । पर्वा न जिवाची करतां
संयुक्त महाराष्ट्र दाखवूं । विभवाप्रत चढतांना
जय महाराष्ट्र

□

६१. गोव्याकडे-

स्वातंत्र्याच्या भाजिभाकरीत सांपडती रे अजुनि खडे
वेचुनि काढा; मत पोर्तुगिझ मुळासकट अन् चला पुढे
व्हारे पुढे अन् चला पुढे ॥ धु. ॥

एक भारतीय जोंवर राहिल गुलामगिरीच्या बंधांत
तोंवर कुठला घास सुखाचा कोण असे आनंदांत?
फिरंगी साम्राज्याचे मिळवूं धुळींत उरले कोट खडे
वेचुनि काढा; मत पोर्तुगिझ मुळासकट अन् चला पुढे
व्हारे पुढे अन् चला पुढे ॥ १ ॥

दख्खनचे नंदनवन आमुचे खाण दुजी सौंदर्याची
ताड, माड, दुधसागर शोभा निळ्या मनोहर दर्याची
आमुचे अंगण आम्हांस बंधन न्याय अजब दृष्टीस पडे
वेचुनि काढा; मत पोर्तुगिझ मुळासकट अन् चला पुढे
व्हारे पुढे अन् चला पुढे ॥ २ ॥

तसूभरहि धरतीवर आमुच्या हक्क कुणी जर सांगेल
शत्रु ठरुनी मोल जिवाचे तयास द्यावै लागेल
धरती आमुची फक्त मागते, शत्रूचे गाडण्या मढे
वेचुनि काढा; मत पोर्तुगिझ मुळासकट अन् चला पुढे
व्हारे पुढे अन् चला पुढे ॥ ३ ॥

पक्ष, पंथ, धर्मभेद सारे आम्ही झटकुनि टाकियले
हेरुनि शत्रू फेंच, पोर्तुगिझ पाणिही त्यांचे जोखियले
यश हें आमुच्या पायाखालीं, उठा चला रे गोव्याकडे
वेचुनि काढा; मत पोर्तुगिझ मुळासकट अन् चला पुढे
व्हारे पुढे अन् चला पुढे ॥ ४ ॥

□

६२. आदेश

आदेशा, आदेश हे शिवराया देई मला आदेश
तूंच सह्यागिरि कठोर, निर्घण फतर काळा वरुनी
खडकाखालुन झुळुझुलु निझर तूंच आव्हविशि गाणीं
तूं ज्ञानेश्वर, एका, तुकाची अभंग समर्थवाणी
तुझ्या भागवति ठायीं ठायीं मानवतेच्या खाणी
भिमातटाकीं दिसे तुझा मज अजब आगळा वेश

गोदा, कृष्णामाईचे तूं पवित्र, निर्मळ पाणी
वहाती प्रवरा, निरा, कोयना तुझें रूप घेवोनी
नदीकाठिं फुलतो डुलतो तूं उधळित सुगंध गगनी
जाई, जुई, शेवंती, केवडा तूंच आमुच्या रानीं
तूंच केवड्यामागिल महाराष्ट्राचा रक्षक शेष

दिसशि मावळा कधीं घोंगडी आणि लंगोटीवाला
कधीं शोभशी मर्द मराठा हातीं घेउनी भाला
जया पाहुनी धसका बसतो कृतांत कळिकाळाला
झोपेंतच तो बडबडतो मग आला मराठा आला
तुझाच वंशज आज मराठा बने मूढ वा मेष

दे आदेश असा कीं हा तव महाराष्ट्र शोभावा?
गजगंडस्थळ छेदित राहो तुझा मराठी छावा
करवंदीच्या पानाना आकार पुनः तो यावा
तलवारीचें पातें समजुन अरि थरथर कापावा
काक, गिधाडांचा नच वाटो आम्हास मत्सर, द्रेष

जगा पटूं दे शिववंशाला ठाउक ना माघार
निर्मुनि नव-महाराष्ट्र स्वप्न तव करूं दे रे साकार
कूपमंडुक न ठरो मराठा ठरो पुनः दिलदार
हिंद रक्षण्या तुझी झळकुं दे जय भवानि तलवार
दिल्लीश्वराची लाज राखण्या मराठ्यांस दे त्वेष

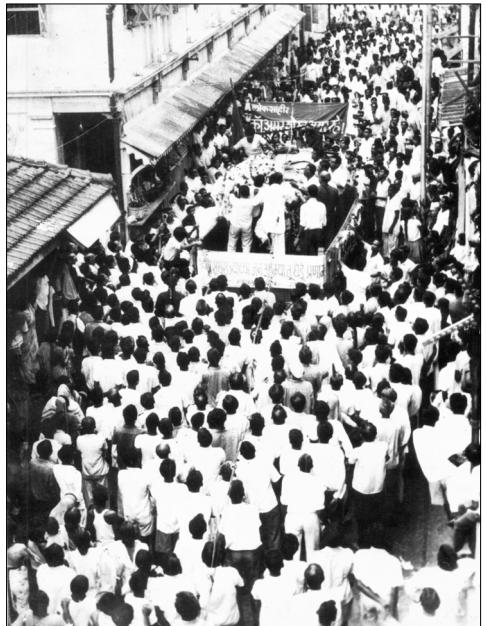
□

६३. प्रणाम

हिंदी-संघ-राज्याच्या जन-आत्म्या तूं घेई प्रणाम
पराधीन जगताच्या दुर्दम दोस्ता घेई प्रणाम
महाराष्ट्र, गुजराथ, आंध्र, कर्नाटक, तामिळनाडू
तसेच केरळ, आसाम, ओरिसा, राजस्थान, बिहार
उगवतीचा पंजाब
मावळतीचा वंग
लुकलुकती रत्ने
उधळित नित-नव रंग
स्वतंत्र होतिल अधिकच खुलतिल दिपेल दुनिया
पाहुनि तव बलिदान – घेई घेई प्रणाम
कळिकाळाची मगरमिठी तूं छिन्नभिन्न केली
दीड शतक जो मूर्च्छित मानव जाग त्यास आली
ठोकिल आरोळी
हा प्रातःकाळीं
वृद्ध, तरुण, बाळे
उठतील या वेळीं
नव्या यशानें, नव जोमानें, गातिल गाणें
करावया बलिदान – घेई घेई प्रणाम
साम्राज्याला जरि यश आलें चिरावया पंजाब
सिंध, पठाण अलग लावण्या वंग भूमीला आग
भगतसिंग आत्मा
दुभंग होइल का?
स्वप्न रवीद्रांचे
विरून जाईल का?
टाकूं किमया, स्वयंनिर्णया, ऐक्य कराया
करूं जिवाचें रान – घेई घेई प्रणाम
उरल्या सुरल्या साम्राज्याला देऊं मूठमाती
शरण आणूं हे पोर्तुगीज पण तृण धरूनी दातीं
मंत्र दिशा दाही

संपूर्ण लोकशाही
हिंदी ऐक्य स्थापू
हीच पुनः ग्वाही
धनिकशाहीला, गुलामगिरीला, जातीयतेला
ना थारा ना आराम – घेर्इ घेर्इ प्रणाम
कोण जिंकु शकणार आम्हाला ॲटम, हैड्रोजन बॉम्ब?
मैदानीं येडं द्या घालुं आम्हिं लोकजुटीचा बांध
तोफा, रणगाडे
इर्थेहि लढतील
मानवशत्रूंचे
मुडदे पडतील
शख्ये घेऊं अख्ये घेऊं, जिंकुनि दावूं
मानव नाहिं गुलाम – घेर्इ घेर्इ प्रणाम
आणि शेवटीं अणू, परमाणू जनतेच्या सेवेला आणू
संघ-संस्कृती नवीच बाणूं नव-जनशक्ती हेंच सुकाणूं
खुलवूं जीवन बाग
लावूं जुन्याला आग
नव्या जगापुढती
नवा आळवूं राग
स्वतंत्र राहूं, समता ठेवूं, यशास गाऊं
आण घेर्इ जन आम – घेर्इ घेर्इ प्रणाम.

□

महायात्रा.....

हे व्यर्थ न हो बलिदान.....!

कलश / ३९९

४०० / निवडक शाहीर अमरशेख

इतिहासातला पहिला क्रांतीकारी मृत्युदाखला
जात कलमावर 'मानवता' ही जात लिहीली गेली !

बोर्डोफ द बॉम्बे अधिकारी,
‘संस्था’ निष्ठा गांधी कायरिल 52
MUNICIPAL CORPORATION OF BOMBAY 52
GREATER BOMBAY
पालिका चाला,
गढ़न बुधकर मार्ग,
CERTIFICATE OF DEATH REGISTRY

No 009281

No GSD/ 1704 OF 1973. Date of Registry 2nd September 1969.
Date of Death 29th August 1969.
Name shahir Amar shauk alias mahibooz Husain shall
Caste Humanity Sex male
Age fifty three years.
Occupation of Deceased or Family shahir.
Cause of Death shock and Haemorrhage
due to the injuries.

DR. H. T. CHHUGANI
M. C. P. S. (Bom.)
Medical Officer of Health G/South
M.B.B.S., B.Hy./D.P.H./D.T.M. & R.
Deputy/ Assistant Executive Health Officer,
For Executive Health Officer

।

।

४०२ / निवडक शाहीर अमरशेख

।

।